

ISTORIA

DIECEZEI ROMÂNE-UNITE

A

ORĂZII-MARI

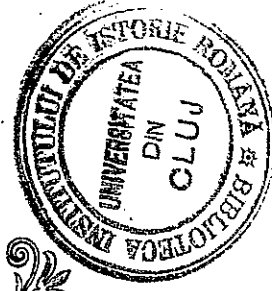
SCRISĂ CU PRILEJUL ANIVERSĂRII
DE 150 DE ANI DELA ÎNFIINȚAREA ACELEIA

1777—1927

DE

DR JACOB RADU

PREPOZIT CAPITALAR, PRELAT PAPAL

ORADEA

CHIRIAȘII TIPOGRAFIEI ROMÂNEȘTI
1932.

SEMATICISMUL ISTORIC

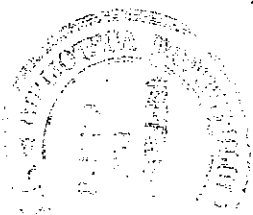
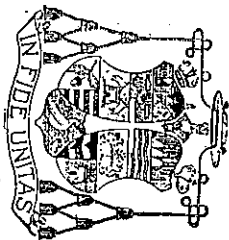
AL DIECEZEI ROMÂNE-UNITE

A

ORĂZII-MARI

TIPĂRIT CU PRILEJUL ANIVERSĂRII
DE 150 DE ANI DELA ÎNFIINȚAREA ACELEIA

1777-1927

ORADEA

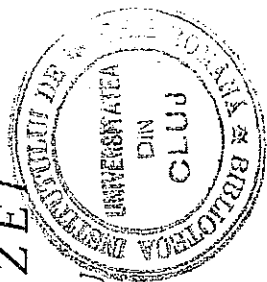
TIPOGRAFIA "ATENEUL" SOCIETATE ANONIMĂ

№ 322

ISTORIA DIECEZEI

DE

Dr. IACOB RADU
PREPOZIT CAPITULAR.

PREFAȚĂ.

Primind însărcinarea de a scrie istoria diecezei noastre pentru Șematismul istoric, proiectat a se tipări cu ocaziunea aniversării de 150 de ani dela întemeierea ei, ne-am dat toată sîmînța ca în cadrul restrîns și cu mijloacele cari știam că ne stau la îndemână, să ne achilăm cât mai bine de această îndatorire. Nu este însă lucru ușor a scrie istoria unei instituțiuni, sau a unei părți a Bisericii universale, fie chiar și numai de mărimea și întinderea unei dieceze ca a noastre. Căci deși menirea proprie și principală a bisericei, și deci și a une părți cum este o dieceză, și chiemarea păstorilor ei este de ordin supranatural, adică de a conduce pe fii săi la mîntuirea de veci, totuș Biserica catolică a dezvoltat toldeauna în mijlocul popoarelor și o activitate culturală și de civilizație.

Gonștii dară de această sfîntă datorință și sublimă chiemare, Arhieriei puși de Dumnezeu să conducă după vremuri destinele acestei dieceze, s'au nisuit din toate puterile lor, ca prelângă propovăduirea înbățeturilor credinței catolice și a moralei evangelice, pre lângă dorința fierbinte de a vedea pe acest popor, pe acest îndepărtat și pe la sfârșitul veacului al XVII-lea atât de ofilit vlăstar al Romei, readus la izvorul curat și adevărat al credinței strămoșești, la unire în credință cu mama Roma, să hrănească sufletul lui și cu lumina culturii și să-l facă părtaș binefacerilor civilizațiunei atât de înaintate la frații lui din Apus. Îndoit dară de grea a fost munca lor, mai ales dacă socotim, că în urma situației geografice a diecezei, au trebuit să fie ca și niște străji sau sentinele, ca să apere acest hotar de cutropirea neamurilor streine: a Maghiarilor, calbini mai ales, a Sărbilor și a Rușilor, cari toți pîndeau prilejul bun de a rupe câte o bucăciță din trupul lui.

În astfel de împrejurări este natural, că Episcopi noștri au trebuit să aibă relațiuni și legături cu multe autorități, dicasterii și oficii, în ale căror arhive se află deci multe acte, cereri, rapoarte și documente anexate la acelea, de mare importanță pentru noi. Așa sunt: arhivele Statului din Budapesta și Viena, al Curiei primaticale din Szigoniu, al S. Congregației de Propaganda și al Vaticanului din Roma. În aceste arhive noi personal nu am putut face cercetări și ne-am folosit numai de cele făcute de alții, în cât ne priese pre noi; am cercetat însă cu de-a mărunta, aproape act de act, arhivul diezei noastre dela început și până la moartea episcopului Oltéanu (1877). Este însă de însemnat, că și în acest arhiv sunt multe acte cari s'au amestecat și rălăciți printre altele și apoi au fost adunate și îngrămădite fără de nici o ordine; multe au fost chiar susstrate și înstrețate de mâni necuivoase; ba chiar și registrele actelor și protocoalele consistoriali ne lipsesc de pe câțiva ani. Din ce avem însă credem că nu ne-a scăpat nimic de ceva importanță neutilizat.

Prea lângă aceste nu am întreprins să ne folosim și de scrierile autorilor cari ne puteau fi de ceva ajutor. Dintre acestea de foarte mare folos ne-au fost: 1. „Istoria Diezei române greco-catolice a Oradei-Mari” de Dr. Ioan Ardeleanu, partea II, Blaj 1888. 2. Bihardármegye oláhjai és a vallás unio, de Bungitay Vince, Budapestia 1892. 3. Cercelările regretatului preot Ștefan Tăședan († 1924) în arhivele episcopiei rom. catolice și a județului Bihor, publicate în revista: „Cultura Cresc” în Blaj, în anii și pe paginile ce se vor cita la locul său. Documente în original din lipsa de spațiu nu am putut anexa, dar cine doarește să le vadă, le va putea ce ușurință afla după citațiile noastre.

Din toate acestea credem că ne-a succedat să dăm o iconanță destul de clară și de fidelă a acestei diezeze, al cărei trecut suntem convinși că formează un glorios episod din marea cadru al istoriei religioase și culturale a neamului românesc. Alții cari vor avea mai mult timp și mai bogate mijloace, vor putea completa cândva opera noastră, după cum ne-am silit și noi să facem cu a celor cari ne-au precedat în această grea întreprindere.

Până atunci fie primit acest modest rod al stenenelor noastre, ca un pios omagiu memoriei venerabile a Arhierilor și Preoților, cari prin faptele și luptele lor au fost trecutul greu dar glorios al acestei diezeze; și ca un prinos de recunoștință și de adducă mulțumită Proiei cerești, pentru că ne-a învrednicit a sluji la același sfânt Altar, tocmai în zilele în cari atât de mari și de minunate lucruri a făcut Domnul neamului românesc și de a lua parte activă la strălucitele ei serbări jubilate de un veac și jumătate!

Și ori cât ar fi opera noastră de imperfectă și cu multe scăderi, să mulțumim lui Dumnezeu pentru că ne-a ajutat să o ducem la doritul sfârșit și zicem: „Amin, binecuvântarea și slava și înțelepciunea și mulțumita și cinstea și puterea și lăria, Dumnezeului nostru în veștii veștilor. Amin. (Apocalsips 7, 12).
Oradea la 2 Ianuarie 1929.

Dr. IACOB RADU

prepozit capitar, prelat papal.

I.

Antecedentele și începuturile S. Uniri în Bihor (—1748).

1. Starea poporului român de pe teritoriul de azi al diecezei noastre, și în special cea religioasă, care este obiectul acestei lucrări, în veacurile XVI și XVII, dar mai ales pe la sfârșitul celui din urmă, era foarte jalnică și tristă. Protestanții după ce le succese să distrugă aproape cu totul religia catolică în Ardeal și în părțile alipite lui, deci și în Bihor, care i-a aparținut dela anul 1560 până la 1690,¹ au încercat să atragă la erezile lor și pe poporul românesc.

Lățirea reformei printr-o români au făcut-o Sași în Ardeal, după firea lor cu mijloace mai blânde, literare, dar fără mult rezultat.² Cu totul altfel au procedat Ungurii calvini, cari având pe partea lor și pe domnitorii sau principii și pe aproape întreaga aristocrația țerei, au adus legi drastice în contra Românilor cari înceară cu fărle, la credința și la obiceiurile bisericești orientale,³ și au început a le pune în frunte episcopi cari promiteau să fie mai blânzi și mai indulgenți față de poporul lor. Așa au și ajuns ca numai episcopii, mai mult pribegi, din diferitele ținuturi ale Ardealului, dar chiar și mitropolii din Bălgrad sau Alba-Iulia, să fie mai mult niște sufragani, dacă nu chiar unelte, a superintendenților calvinești. Ba încă neîndestulii cu atâtă au substras de sub păstoria lor întregi ținuturi, în fruntea cărora au pus apoi episcopi cu totul calvinizați.

Ca acești episcopi români-calvini să fi avut putere și asupra Românilor din Bihor, nu este probabil. Despre Gheorghe de S. Georgiu și despre Sava, nu se știe preste ce teritor au fost puși, iar pe timpul păstoririi lui Pavel și Mihai Tordași

¹ Cu privire la Eihor și Oradea vezi: Bunyitai V.: A váradi püspök-ség története, Nagyvárad 1883. tom. I pag. 424 și urm. Dr. Ioan Ardeleanu: Istoria diecezei române gr. ca. a Crăzii-Mari, partea II, Blaj 1888, pag. II și urm.

² Dr. Z. Păclișanu: Câteva date despre preoții româno-calvini în revista: „Cultura Creștină” din Blaj a. 1911, pag. 44 și u.

³ Vezi colecția acestor legi la I. M. Moldoveanu: Libertatea conștiinței în Transilvania, în „Arcaiva” lui T. Cipariu pag. 219 și urm.

(1569—1582) se știe cu siguranță că episcopii Sisvasului: Eftimie, Cristofor și Uhenadie I, au avut jurisdicțiune preste o mare parte din Ardeal și părțile ungurești, adică și preste Bihor. Tot așa a fost numit în anul 1585 și Ioan dela Prislop, care după părerăa lui Bunea, se începe seria episcopilor Bălgradului, precum și urmașii lui: Teoclist (1605—1615), Dosoftei sau Teofil (1615—1620) și Gheorghe Chenadie II (1628—1640).¹ Despre Dosoftei este de însemnat că deși se înfățișează episcop: „a toată țara Ardealului și a Ungariei”, deci și a Bihorului, în anul 1623 jurisdicțiune preste Bihor avea Eftimie, II episcopul Vadului.²

Sub mitropolii: Bălgradului Ilie Iorest (1640—1643) și Ștefan Simion (1643—1654), cari au tolerat, dacă nu chiar ajutat, răspândirea reformațiunii calvine printre Români.³ Bihorul nu le mai aparținea, căci aci se întărise calvinismul întru atâtă, încât preste preoții româno-calvini de aici se orândușeră chiar un fel de episcopi de acea credință. Un astfel de episcop a fost Avram din Burda (Burdăfalvi) numit de către principele Gheorghe Rákóczy I la 30 Septembrie 1641, cu îndatorirea ca să predice cuvântul lui Dumnezeu (adeca învățăturile calvinești) în limba poporului și să grijească ca și preoții lui să facă asemenea.⁴ Acest episcop, atârra de episcop „ortodox” (înțeleg calvin) și de „seniori” din comitatul Bihorului.

La numirea acestui: „episcop” calvin, îl va fi îndemnat pe principele Rákóczy faptul, că în acest județ pe aceea vreme erau mulți preoți români calvinizați. Astfel între anii 1631—1679 aflăm pe: Ioan Sial alias Pap din Ucuriș (ung. Okrós nu Okóritó cum zice dl. Păclășanu loc cit.); iar în diverse sinoade calvinești se amintesc: Mihail, Petru, Ioan și Moise din Tătărești, Petru din Popești, Ioan din Cinghir (Csenger), Andreiu din Dida, Petru din Monoș-Petreu, Gál Dedai din Ufalău (poate Csenger-Ufalău), Gheorghe Váraljai din Kamuti (?), Mihail Száthegyí (poate Szátszegy) din Sársig, Demetriu Tótfalusi din Chiraleu, Ioan Jankafalvi din Jankafalva, Gavriil Királyi din Chiraleu și Gál Pap din Almosd. Și mai interesant este că în sinodul ținut în Leta-Mare la 27—28 Noembrie 1678, li s'a permis seniorilor români Michail Pap și Andreiu Nagra să hirotonesească pentru ținutul dincolo de Criș pe trei candidați români, adică pe: Ion Debrecezeni la Debrecezen, pe petru Isopolyai la Isopolya și pe Gheorghe Funcskai la Funcska

¹ Dr. A. Bunea: *Ierarhia Românilor*, Blaj 1904, p. 241; Z. Păclășanu *locul citat* p. 104.

² A. Bunea: *Ierarhia Rom.* p. 34.

³ A. Bunea: *Vechiile Episcopii*, Blaj 1902, Cap. VI.

⁴ Z. Păclășanu *loc cit.* pag. 72.

țazi Funcska), adică la Dubricionești, Fancica și Holar, azi sale curat românești în plasa Alejdului.

În ținutul Bărcăului și al Ierului s'au mai susținut încă până pe la anul 1724 șapte comune sub păstoria preotului Petru din comuna Laz (Vámos-Láz), care era vicarul superior-tendentului, iar alle 10 au fost trecute la unire după revoluția racoșiană prin stăruința părinților Iesuși.¹ La aceste comune se pare că se face aluziune în scrisoarea vicarului rulaean Hodernarszky către Scaunul apostolic de datul 3 Decembrie 1708.²

Rătăcirăa acestor preoți și a poporului lor dela credința bisericeii orientale, se vede că nu a scăpat din vederea ierarhiei acelei biserici, căci pe la anul 1664, adică după ce Oradea ajunsese sub stăpânirea turcească și deci calvinii nu mai aveau putere de a-l împiedeca, s'a abătut pe aici un vladică sârbesc (vácz) trimis de către patriarhul din Constantinopol, carele ar fi venit nu numai să adune, după obiceiul lor, oare care bir sau dașie, fără și ca să readucă la dreapta credință pre cei rătăciți. Acest vladică pribeag a cutierat salele pe la Aleșd și Beiuș, dar atât Români cât și Unguri i-s-au împotrivit, aceștia fiind că erau calvini înfocați, iară aceia poate mai mult pentru că nu era din neamul lor.³

2. Însă mai înainte decât în Bihor, calvinismul se întărise și în vecinul ținut de pe Crișul alb și în comitatul Aradului. Așa în sinodul ținut în Debrețin la anul 1567 a subscris confesiunea helvetică și reprezentantul senioratului Zărandului, iar la sinodul ținut în Oradea la 10 Decembrie 1569, au luat parte și doi preoți români calvini: Ioannes Oláh S. (Senior) și Franciscus Altim (Achim) de Vajdakaba-poate, Vajdafalva-Vovodeni, în comitatul Aradului.⁴ În 15 Ianuarie 1608 principele Sigismund Rákóczy a numit în comuna Voivodeni de predicator pe Mihail, care împreună cu alți preoți români s'au lăpădat de rătăcirile Grecilor și au trecut la religia ortodoxă, adică calvină, ca să se poată bucura de privilegiile și libertățile preoțimiei, sau a păstorilor ortodox-calvini maghariani. Mai sus pe Crișul alb în districtul Zărandului, a fost numit

¹ Bunyitay V.: *Biharvármegye Oláhjai és a vallás unio.* Budapest 1892, pag. 33—36, 43.

² Hodinka A.: *A munkácsi gör. kelt. püspökség története.* Budapest, 1910. Pag. 427—8.

³ Bunyitay op. cit. pag. 31—34.

⁴ Fr. A. Lampe: *Historia Eccles. ref. in Hungaria et Transylv. Traiecti ar.* 1728 pag. 126 și 248. A. Bunea: *Discursuri, autonomia Blaj 1903.* pag. 340—1.

din partea principelui Gheorghe-Rákóczy I. la 15 Dec. 1648 de protopop româno-calvin Petru de Ciuciu-Csucsy.¹

Cum au rămas acești protopopi și cuasi episcopi fără de urmași nu se știe. Probabil că preoții și poporul cari au urmat noile învățături pe încetul se vor fi contopit în maghiarismul calvin și așa nu au mai avut lipsa de preoți români, mai ales că mitropolii cari au stat pe scaunul aghieresc din Bălgrad, de la Sava Brancovici în coace, a căror jurisdicțiune s-a extins și preste Bihor, au fost cu pre multă slăbiciune față de potența calvină.

Românii din Zărând și Arad, cari au rămas credincioși bisericii orientale, adeca marea majoritate a poporului, au ajuns sub ierahia sârbească, adecă a episcopilor sârbești din Lipova, Ienopolea și apoi ai Aradului, unde a fost strănutată acea episcopie de către episcopul Diaconici în anul 1706.²

Dela Arad, precum vom vedea mai la vale, ierahia sârbească și-a întins stăpânirea-i nemloasă față de românism și asupra Bihorului punând nenumărate priedeci unirei, prin care și Komânii de aici au ajuns la cultură și la conștiință națională.³

De sub jugul Sârbilor Românii din eparhia Aradului au scăpat abia pe la începutul veacului al XIX-lea, cu ajutorul marelui nostru episcop Samuil Vulcan, carele cam pe acelaș timp a dus la biruință și lupta sa pentru eliberarea parohiilor noastre din Sătmar în număr de 72, de sub păstoria mai blândă, dar tot streină, a episcopiei rutene-unite a Muncaciului.⁴

3. Românii din Sătmar sau Satumare, în veacul al XVII-lea au fost câteva timp sub păstoria unor episcopi români. În anul 1622, „vlădica” Dosoftei scrie că a fost în tinutul Sătmarului până la Debrețin, poate cu gândul ca să își înlindă jurisdicțiunea și preste acel tinut. În anul următor, 10 Februarie 1623 însă a fost numit episcop și preste Sătmar Eftimie II episcopul Vadului, dar apunând în scurtă vreme acea episcopie, Sătmarul a ajuns iarăș sub mitropolitul din Bălgrad căci în anul 1628 Ghenadie el II-lea se inițulează și al Sătmarului.⁵ De aici în colo începând cu numirea de episcop al Muncaciului a lui Vasile Taraszovits la 5 Ianuarie 1634, cu jurisdicția și preste Sătmar, Românii din acel tinut au ajuns definitiv sub păstoria episcopilor ruteni dela Muncaciul.⁶

¹ A. Bunea: Vechile episcopii, pag. 70-71 și 97-98. Z. Păclișanu loc. cit. 71-72.

² Hodinka op. cit. pag. 24 și 220. Márki S.: Arad vármegye története, vol. II, pag. 288.

³ A. Bunea: Discursuri autonomii bis pag. 353.

⁴ Dr. I. Radu: Episcopul S. Vulcan și bis. ort. rom. Oradea 192.

⁵ A. Bunea: Vechile ep. pag. 78 și Ierahia pag. 34-35.

⁶ A. Bunea: Vechile ep. pag. 82, Hodinka A. op. cit. 228, nota 5; 235 și 274.

Însă pe timpul episcopului Partenie (1648-1664), sub care s'a desvârșit unirea Rutenilor, s'a aflat și un episcop român cu numele Ioanfiu, carele sprjinit de principele Ardealului Gheorghe Rákóczy al II-lea, a fost sfințit episcop tot pe titula Muncaciului și ocupând mânăstirea de reședință, a părăsit câva timp pe Români. Pe la anul 1660 acest episcop a părăsit poporul și mânăstirea după ce o a despoiat de toate lucrurile mai de preț. De aci în colo Românii din Sătmar, precum se vede din diploma de numire a lui Parterie dată de împăratul Leopold I la anul 1659, iară i-s-au supus lui.¹

În răs timpul dela moartea lui Partenie (1664) până la venire lui de Camillis (1689), când pe scaunul Muncaciului nu a fost nici un episcop canoniceste constituit, și respective pâna la așezarea acolo a protopopului unit Dimitrie Monasteli, situația religioasă a Românilor din Sătmar, încă a fost nelămurită și ei expuși ispitelor și atecurilor calvinismului maghiar.

În comitatul Sătmarului reformațiunea a început a fi predicată pe la anul 1530, patronată fiind de către puter-nicul boier Gaspar Dragfi, un descendent maghiarizat al voizilor Dragoș din Maramurăș. Dar acesta fiind om blând și pacinic, noua învățatură nu s'a propagat în numărdoasele sate iobăgești și Românilor cari locuiau în numărdoasele sate iobăgești ale intinselor sale dominii. Mai mult a fost îmbrățișată reformațiunea din partea familiilor nobile maghiare și prin aceste s'a lăjit în satele unguerești pe cari le-a cucerit aproape pe toate.² De aici credem că se explică faptul, că deși în părțile Sătmarului s'au ținut mai multe mari sinoade reformate, precum: în Ardu (Erdőd) la 1545, Debrețin 1567, Sătmar 1646 și alte multe mai mărunte, între seniorii sau păstorii cari au subscris hotărârile lor nu aflăm nici un Român, deși de ex. în cel din Sătmar, care a fost cel mai mare între toate, au fost seniorii și din comitatele Arad, Bihor, Maramurăș și Silvania (Selagiu), deci tot din tinuturi curat românești. Se vede dară că Komânii calviniști sau cel puțin păstorii și seniorii lor, în scurtă vreme s'au contopit în maghiarism.³

O oare care ușurare s'a făcut Românilor din Sătmar după ce sus numitul Monastelli în 4 Aprilie 1685, a fost numit din partea împăratului Leopold I: „moderator” sau protopop preste creștinii gr. cat din comitatele: Sătmar, Sabolciu, Ugocia, Bereg și Ung.⁴ Sub acesta s'a făcut apoi și unirea Românilor

¹ Hodinka A. op. cit. pag. 509, 351-59.

² Kiss K.: A szatmári ref. egyházmegye története, Kecskémét 1878. pag. 80-81.

³ Lampe, op. cit.

⁴ Hodinka op. cit. pag. 379.

din Sătmăr sub episcopul De Camillis, cupă cum se va arăta mai la vale.

4. Astfel dară poporul român din Arad, Bihor și Satu-mare, era împărțit în două părți: Una parte destul de însemnată îmbrățișase de-a binele noile învețeluri ale reformățiunii avându-și chiar din sinul său: păstori și predicatori. Aceștia mai toți s-au pierdut pe veci pentru neamul românesc, căci pe început s-au contopit în poporul maghiar carele într-o atâta se identificase cu acele învățeluri, încât înseși religia lor fu numită religie specifică ungurească: *magyar vallás*. O altă parte, și din fericele cea mai mare, a rămas sub păstoria ierarhilor români din Ardeal, mai mult sau mai puțin statornici în scaunul lor, dar supuși împreună cu credincioșii lor la mare umilință și nemișoasă opresiune din partea principilor și a suprintendenților calvini, agresivi și prepotenți.¹

Dar păstoria mitropolilor din Alba-Iulia sau a altor episcopi români, cum a fost de ex. Eftimie II-al Vadului amintit mai sus, asupra Bihorului și a Sătmăruului a încetat cu timpul, și cei din Bihor au ajuns sub ierarhia sârbească de mult săpână în vecinul Arad, iar cei din Sătmăr sub episcopia rutenă-unită a Muncaciului. Și cu toate că tratamentul la care au fost supuși Români din partea celor două popoare de viță slavă a fost deosebit, adecă al Sărbilor brutal și mașter, iar al rutenilor mai blând și creștinesc, totuși dacă cunoaștem firea în general agresivă și intolerantă a raselor slave, precum se manifestă chiar și între diversele popoare ale aceleia (de ex. Rușii cu Polonii, Bulgarii cu Sărbii etc.), ușor putem înțelege în ce stare și în ce primejdie națională se aflau Români de sub păstoria lor.

Iar dacă la acestea mai adaugem ticăloșia și opresiunea politică și economică, care se poate resuma în amara osindă de a fi fost: *robi fără drepturi și fără pământ*, trebuie să admitem că numai o milă extraordinară a Tatălui ceresc, numai o mână providențială, mai putea scăpa acest popor de desființare și de nimicire totală. Această mână: „Era Roma care îl născuse și îl așezase, ca să slăpânească mai mult: doar în Ardeal decât în alte părți locuite de el”²

Potrivite credem că sunt aici și cuvintele marelui nostru istoric Gh. Barițiu, carele considerând starea de decadență și rusinoasă umilire în care se afla biserica Românilor din Ardeal în epoca de care vorbim și schimbările intervenite în urma ajungerii Ardealului sub stăpânirea politică a Casei Habsburgilor, așa scrie: „Era oare cu puțință, ca clerul și

¹ Gh. Barițiu: Istoria Transilv. Tom. I., pag. 121—146; A. Bunee: Discursuri, autonomia, pag. 345 și urm.

² A. Bunee: Discursuri, autonomia, pag. 354.

poporul să mai sufere și de atunci înainte acea sclăvie fizică și spirituală sub care gemea într-o întunecime oiboare și să nu dorească schimbarea totală a condițiilor sale de viață? Să fi ajuns acest popor a pierde ori ce sentiment de libertate până la starea animalelor dedate atât de mulți cu jugul, încât la un singur semn al unui copiloiu să-l ia în gât, sau înca să se apropie de el ca să i-l pună altul?”

„A presupune așa ceva ar fi o adevărată insultă. Avem o mulțime de probe, că acest popor avea ca și allelele, înainte cu două sute ca și înainte numai cu una sută de ani, conștiința deplină a stării sale deplorabile în care se afla el. Poporul și clerul în mijlocul catastrofelor dintre 1680 și 1700 nu avea în cârâu, trebuia să caute împrejur de sine și să vadă, nu cumva răsară și pentru el o zi de mântuire.”¹

Această mântuire veni dela noul stăpân: Împăratul, al cărui nume: „trezia în mințile oamenilor amintiri ce veneau din depărtări nefăcșite” și dela catolicism, care făcea: să se zărească începutul unei ere de libertate și lumină.²

5. După strălucita învingere a armatelor creștine asupra Turcilor sub zidurile Vienei în 12 Septembrie 1683, puterea semilunei a început repede să scadă. În 5 Iunie 1692 s-a predat generalului împărtășesc Heisler și garnizona turcească din cetatea Orăzii și astfel s-a putut înțoarce la reședința sa și episcopul romano-catolic Augustin Benkovich, numit încă în 28 Decembrie 1681. Acest foarte zelos episcop, socotit pe dreptul ca și al doilea fundator al diecezei s-ile,³ după ce își ocupă scaunul, a început să și reorganizeze dieceza ajunsa la aproape totală ruină după devastarea ei din partea calvinilor și a Turcilor, din care cauză antecessorii săi timo de 126 ani trebuiră să stea departe de dânsa.

Pre lângă restaurarea diecezei sale episcopul Benkovich, de sigur că urmând și intențiunilor Împăratului Leopold I, s-a gândit ca și alți episcopi contemporani și la atragerea iobăgilor aceștia îi va fi dat faptul, că în 20 Aprilie 1690 a introdus pe episcopul titular și vicarul apostolic Iosif De Camillis în scaunul episcopesc al Muncaciului.⁴ Atunci va fi atras el atențiunea lui De Camillis și asupra Românilor din Bihor, despre ai căror preoți purta el de grije chiar și când se afla departe de reședința sa, după cum a scris în 17 August 1694 din conventul Lelesz, al cărui prepozit încă era, vicarul lui său din

¹ Gh. Barițiu op. cit. pag. 153.

² N. Iorga: Sate și preoți din Ardeal, pag. 171 și 175.

³ Schematismus hist. dioc. Magnovarad. lat. A. 1896, pag. 93—4.

⁴ Referințelor la persoana și activitatea lui De Cam., vezi Hodinka op. cit. Pag. 400 și urm.

Oradea Ștefan Faikás ca să apere pe preoții români și să nu lase să fie supuși la robotele iobagilor.¹

De Camillis a și urmat dorinței lui Benkovich, căci la scurtă vreme după instalarea sa în 30 Aprilie sl. v. 1690 se afla în Sătmar unde în 1—3 Maiu a ținut sinod, la care au venit 60 de preoți, de sigur în partea cea mai mare români, și au măturat unirea iar el le-a publicat unele decrete.²

Tot în acel an i-s-a supus primind unirea și un protopop din comitatul Crasnej cu 16 preoți. În anul următor, 12 Ianuarie 1691 iară a ținut sinod în Sătmar și în 6 Martie și 30 Octombrie a hirotonit doi preoți români: pe Marcu din Pișcari și pe Titeiu din Tâmbaia.

În 9 Septembrie 1692 a numit protopop la Baia-Mare pe P. Damian Mihailca (alias Mikulka); iar în 13 Sept. a numit preot la Debrefin pe compatriotul său P. Isaia Caroli, ieromonahul din Muntele cel sfânt, cerut de către Grecii de acolo și totodată i-a subordonat și pe preoții din ținutul Orăzii și din Bihor. Puțin după aceea în 17 Octombrie, a mers la dânsul același P. Isaia cu un preot român care i-s-a supus în numele preoților din ținutul Orăzii și din comitatul Bihorului până la Dealul mare, adică până la hotarul lui cu Zărandul. În anul următor, 18 Ianuarie 1693 a hirotonit de preot pe Dimitrie din Beiuș și pe Gheorghe din Mănăstirea același ținut și în 6 Septembrie a numit pe Dimitrie Paulinul de protopop al Bihărei. Tot atunci a hirotonit din nou pe 3 preoți din comitatul Bihorului cari fuseră hirotoniți de către alți preoți, adică de către preoții români-calvini, cari au fost auto-rizați spre aceasta în sinodul ținut în Leta-Mare la 27—8 Noembrie 1678.³

Pentru atragerea preoțimei române către unire, De Camillis în anul 1695 a venit la Oradea și aci la stăruința lui Benkovich s-au publicat în Congregația comitatului privilegiile date de către împăratul Leopold I preoților uniți români și ruțeni în 23 August 1692.⁴ În anul 1702 a voit să vină să viziteze parohiile din Bihor cari se aflau într-o stare desolată, dar nu a putut din cauza războiului.⁵ În anul 1705 a trimis aci pe vicarul său Bizanczi, dar se pare că nici acesta nu a putut veni. Bihorul a fost însă considerat ca făcând parte din

¹ J. A. Kereszturi: Comp. descriptio eppatus et capituli M. Varad. 1806. P. II, pag. 264.

² Dierium Ios De Camellis Eppi, Munk. publicat de E. Zsalkovics în: Történelmi tár a. 1895 pag. 700—724. Canoanele Sinodului se află la Nilles: Symbolae etc. pag. 860—5. Hodinka I cit. pag. 415 și urm.

³ Vezi mai sus p. 8 și I. Ardelean op. cit. pag. 22.

⁴ Kereszturi op. cit. P. II. Pag. 94; Nilles: Symbolae P. 196 și 224; G. Barifio, I. P. 174. Hodinka, op. cit. do. p. 347.

⁵ I. Ardelean p. 22.

episcopia Muncaciului, căci pe la începutul veacului al XVIII-lea, se pomenește protopopiatul Orăzii cu 50 parohii.¹

Cam în același timp se îndreptară spre Bihor și privinile mitropolitului Atanasie al Bălgradului, trecut de curând la unire, care la 20 Iulie 1701 a scris protopopului Dimitrie din Oradea și preoților lui, să se pregătească de unire, căci va veni la ei.

După moartea lui De Camillis întâmpiată la 22 August 1706, pentru unirea Românilor din Bihor și Satu-Mare au urmat zile foarte grele. Căci pe de o parte, pe timpul lungii vacanțe de aproape 10 ani a scaunului episcopesc dela Muncaciul, din partea aceea nu a mai purtat nime grije de tinăra și plâpânda unire a Românilor, ba ajunsese în pericol chiar și cea a Ruțenilor cu mult mai vechie; iar de altă parte în anii răscoalii lui Rákóczy (1706—1711) acele două comitate au fost teatru de războiu, cutierate și pustiiile în lungul și latul lor și bun prielaj de agitație pentru cel mai mare dușman al unirei, a ierarhiei sârbești, cu care biserica noastră a purtat o grea luptă de presede una suflă de ani. Acestei împrejurări s'a datorat faptul că unirea în Bihor a fost aproape total nimicată.

6. În revoluția lui Rákóczy Români au luptat în amândouă taberele, dar mai ales în cea împărătească au luptat Români împreună cu Sârbi și această tovarășie de arme de sigur că nu a servit spre întărirea unirei între aceia.² Este apoi știut că în jurul cetății Orăzii a fost o mare colonie de Sârbi și această împrejurare a îndemnat pe împăratul Leopold I, ca la cererea patriarhului sârbesc Arsenie Czernovitz, să numească și aci la Oradea un episcop sârbesc cu numele Efreim Bannyanin.³ După dispariția sa urme a acestui episcop, care se pare că nici nu a păstorit — loc aici, s'au mai pri-pășit pe aici și alți episcopi pribegi, cu gândul de a abate pe preoții români dela unire. Unul dintre aceștia a fost vestitul aventurier Circa sau Tirca, care pre lângă isprăvile lui din Ardeal și Maramurăs, pe la anul 1709 își întinse jurisdicțiune și asupra Românilor din ținutul Orăzii.⁴

7. În asfel de împrejurări pre lângă toț zelul episcopului latin al Orăzii Contele Emeric Csáky și a vicarului său Mihail Kébel, unirea progrese foarte încet.⁵

Adevărată muncă apostolică o desvolțat pentru lăjirea Sf. Uniri preotul Paul Lészló, de origine săcut ardelean și

¹ Hodinka op. cit. p. 42C—22 și p. 706.

² Biharvármegye története, pag. 522 și urm.

³ I. Radu: Episcopul S. Vulcan etc. p. 9—10; P. Dăjcu: Monografia muz. Oradea și județului Bihor, Oradea 1926, I. p. 132—136.

⁴ A. Bunea: Ierarhia, p. 210—11; (ziptle Sándor): A máramarosi püspökség kérdése, doktori értekezés; Budapest 1910 p. 44 și u. Hodinka op. cit. p. 553.

⁵ Bunyitay, op. cit. p. 34—39.

cunoscător al limbii române. Acestea a fost călva timp preot în Beiuș, apoi în anul 1713 a fost numit de către episcopul Csáky canonic și arhidiacon sau protopop al românilor uniți. După ce a cunoscut situația lucrurilor, pentru mai bunul succes al misiunii ce i-s-a încredințat, a făcut episcopului propunere ca: să se deschidă în Oradea școală și capelă pentru români uniți și să se înființeze un consistor: ai căruia membri să fie 12 preoți români și canonici latini și să tipărească punctele de unire și catehismul Kolonicheer.¹

Lucrul mergea însă foarte greu, mai ales din cauza aver-siunei celei mari a preoților români față de ritul latin, aver-siune de altfel ca și înăscută. adică adânc infiltrată în sufletele tuturor popoarelor de ritul greco-bizantin din partea Grecilor.

Preoții trebuiau deci mai întâi, și spre scopul acesta episcopul Csáky a eliberat pe preoții uniți de sarcinile și îndatoririle jobăgești și pe cei lipsiți sau scoși din biserică din cauza trecerei la unire, și ajută cu bani și îmbrăcăminte. În felul acesta au și fost câștigați mei mulți preoți din districtul Beiușului, de pe Bărcău, Liru și Nir, ba chiar și viceprotopopul din Oradea slătea, dar numai pe sub ascuns, în legătură cu László, în schimb însă era mare dușman al unirei protopopul care a și dat un circular către preoți, în care pe motivul că László ar voi să îi facă *papists* sub pedepșă de 500 fl. îi oprea să meargă la el, și astfel când László în 24 August 1724 a convocat o adunare preofească, nici un protopop nu a luat parte.

În timpul acesta, la anul 1713 s'a întâmplat un eveniment care cu drept cuvânt a îndreptățit cele mai bune nădejdi pentru progresul uniri. Ioanțiu Martinovici episcopul sârbesc al Aradului a trecut în ascuns la unire și a făcut măturisirea credinței în capela cetății din Oradea, și prin decretul Papei Clemente XI din 27 Maiu 1715, a fost desegat de cenzurile ecleziastice și i-s'a dat jurisdicțiune preste uniții din județele: Arad, Bichiș, Zărand și Bihor.²

Uniți însă susțin că trecerea lui la unire ar fi fost numai simulată, deoarece se lovește prin faptul că el a rămas și episcop al Aradului, iar urmașul său Vincențiu Ioanovici, tocmai pe baza aceea pretindea jurisdicția și asupra județului Bihorului, pentru că și Martinovici a avut-o.³

Adevărul în această chestiune este greu de constatat, dar presupunerea este pentru sinceritatea lui, căci de fapt el nu a lucrat nimica în contra niusimțelor lui László, pe cari acestea le-a urmat cu mullă stăruință, deși uneori cu prea mare și

¹ Nilles, Symbolae p. 372.

² Nilles I, cit. p. 604; Bunyilay I, cit. p. 46.

³ Previs noțiija religionis Valachorum etc. in Șeratismul diecezei noastre a. 1845, p. 49.

pentru sfințenia cauzei cu nepermisă severitate, băgând chiar în închiisoare și în lanțuri pe cei cari i-se împotriveau. Este însă adevărat că și modul împotrivrrei și obiceiurile de atunci sunt de natură a justifica procedura sa.

8. Activitatea lui P. László a primit o mare împotrivrre din partea episcopului aradului Vichenție Ioanovici, un om cutezător și războinic.¹ Acesta îndată ce a ajuns episcop, în anul 1726, cu provorare la faptul că și antecesorul său Ioanțiu Martinovici a avut jurisdicțiune preste județul Bihorului, a cerut și obținut prin rescriptul Consiliului de războiu din Viena din 11 Septembrie 1726, permisul de a se introduce în județul Bihorului și promisiunea de a i-se da spre acel scop și asistență militară.

Provăzut că acei permis, de altfel contrar diplomei împăratului Leopold I din 8 Octomvrie 1701, în 27 Maiu 1727 a venit la Oradea și cu toată opunerea lui M. Kebell vicarul episcopului latin și auctorităților comitatense, nu numai că a pașit provăcător în contra catolicilor de ritul latin chiar aici în Orade, dar la începutul anului 1728 a pornit și prin județ să viziteze comunele predicând în contra unirei, pedepșind pe cei ce nu voiau să se supună jurisdicțiunii lui și împunând satelor biruri grele în bani și naturali, pentru sine și soldații escortei, atragându-și astfel ura și indignarea poporului în așa măsură, în cât în ținutul Beiușului, pe teritoriul domeniului episcopului latin, în strimtoarea dela Petros, au străpuns călul de suid el, în urma cărei neplăcute întâmplări s'a și reințors la Arad.

În urma acestor întâmplări și fiindcă s'au ridicat și din partea Comitetului multe plângeri în contra lui Ioanovici la Cancelaria aulică și la Consiliul de războiu din Viena, în anul 1727 s'a ordonat facerea unei anchele cu care ocaziune s'au constatat mari abuzuri și samovalnicii în sarcina lui. Pe baza acestora Ioanovici a fost oprit de a mai intra în Bihor, dar în ciuda protestărilor episcopului latin, a dobândit jurisdicțiune și în chestiile religioase de aici. La alăta ajunsese dară puterea Sărbilor la Curtea din Viena!

Efectul agitațiilor lui Ioanovici a fost lepădarea celor 178 preoți de unire și pentru el scaunul patriarhal dela Carloviiz. 9. Agitațiile s'au mai potolit în anii 1730—5, în care rămânând ambele părți au căutat să-și întărească situația. Uniții fiind scoși de către neuniți din singura biserică de ritul răsăritean din Velența, au dobândit dela canonicul contele Paul Forgács, episcopul de mai târziu, o casă în piața Orășzii, în

¹ A se vedea interesantul studiu el lui Stefan Tăsedanu: Icoane din viața poporului român din Bihor (1726—1748) în Cultura C. Bilej 1913, p. 13 și u.

centrul așa numitului: "Oraș nou", în care și-au deschis o capelă.¹ Pentru neuniți a început episcopul Aradului Isaia Antonovici să zidească tot acolo o biserică, însă fără succes. A pornit însă agitațiile în contra unirei pe sate, folosinduse de promisiunea de a fi împărțiți neuniții de privilegiile națiunei sârbești, sub care voia a se înțelege și Români. Iar unde nu reușea cu buna, o lua cu tot felul de amenințări și cu teroarea aplicată mai ales de vicarul său din Velența cu numele Ignafie, care însoțit de o seamă de agenți travesiți în haine militare, cutriera satele bătăgând groaza în toți și terori-zând mai ales pe preoții suspecți de a fi uniți; încât a trebuit să intervină autoritățile comitatului spre a restabili ordinea și a pune capăt nelegăturilor și tulburărilor lui.

Teroarea și silnicile acestui fanatic agent sârbesc sunt cunoscute dintr-o plângere adresată de preoții de oc Luncă, Bărcău, Bistra și Eriu, în frunte cu protopopul lor Mihai Pop, în luna Ianuarie 1736 către Comitat, în care cereau scut și apărare în contra lui. Desigur că tot la îndemnul lui se vor fi adunat în zilele de 12 și 13 Aprilie același an în comuna Spinuș vreo câțiva preoți cari susținuți și îmbărbătați și din partea domnilor de pământ și a funcționarilor calvini, despre cari se știe că pe cât puteau puneau piedeci unirei, s'au declarat pe față pentru neunire. Dar partea cea mai mare a preoților în număr de 178, în frunte cu protopopii lor din Beiuș, Beiu, Oradea și Vașcău, în 17 April 1736 au adresat o preamilită scrisoare primatului din Strigoniu, în care spuneau: că ei mai înainte cu 8 ani numai siliți de amenințările și teroarea oamenilor înarmați trimiși asupra lor de către episcopul sârbesc s'au declarat pentru neunire, acum însă luminați și înțăriți de darul Sfântului Spirit, nu se mai depărtează de mântuitoroarea unire, și spre a putea fi statornici cer ajutorul și protecția Sf. Sale.²

Trecerea acestor preoți cu comunele lor la unire, se va fi întâmplat în urma decretelor episcopului Orăzii: Ioan Okolicsányi din 19 Iulie și 16 Decembrie 1735, prin cari declară că el dela preoții și poporul care i-se vor supune în cele spirituale, două cum au fost supuși și antecesorelui său Benkovic, adică îmbrățișând unirea, sub titlul de *putere sufletescă*,³ nici un fel de pretențiuni ori taxe nu va cere, nici va lăsa să se facă vre-o schimbare ori strâmutare în ceremoniile, posturile și sărbătorile prescrise în biserica orientală. Această o spunea

¹ Bunyitay, I, cit. p. 49.

² Nilles, I, cit. p. 525.

³ Se știe că după moștile familiare iobăgești nici preoții nu erau scutiți de roboța sau slujba iobăgiei.

ca să parze aserțiunile mincinoase ale Sârbilor, că prin unire vor fi siliți a trece la ritul latin, a se face *papistăși*.

Pentru curmarea certelor între cei doi episcopi și spre a se constata cari locuitori din comitate sunt uniți și neuniți, Consiliul locotenențial regesc a ordonat în 1 Martie 1735 ca să se institue o comisie care să cerceteze lucrul, în prezența oamenilor de încredere ai episcopilor.

Comisia s'a intrunit în Oradea-Olosig abia la 21 Februarie 1735 și a ținut până la 12 Martie constatând-se ca trecute la unire 148 de comune. Din aceste vor fi fost cei 178 preoți de- spre cari s'a scris mai sus, socotind că în unele sate erau 2--3 până la 6 preoți.¹

Dar episcopul Aradului nu s'a liniștit nici după conștățile comisei, ba poate că chiar acelea l'au întăritat mai mult și a continuat agitațiile prin agenții săi, până când Comitatul în urma unei investigații terminate în 18 Aprilie 1742, pe trei corifei i-a aruncat în temniță și așa s'au mai astâmpărat și ceialaltați.

10. Precând episcopi sârbași vâneau prin asemenea mijloace, potrivite firei lor balcanice, după suflețele românilor uniți, episcopul latin, contele Nicolae Csáky, numit în anul 1737, numai decăt a început să poarte bună grijă de clerul și de credincioșii săi români. Și mai întâiu fiindcă capela așezată în casa dăruită de către canonicul Forgács, cum s'a zis mai sus, era prea mică și nepotrivită pentru desfășurarea solemnă a cultului divin după ritul oriental, în anul 1739 a cumpărat dela oraș un intravilan așezat în loc de frunte, unde este biserica catedrală de azi, și a zidit o biserică mare și frumoasă pe acele timpuri, și nu departe de aceea o casă asemenea frumoasă ca reședință pentru fiitorul episcop unit. Pentru a avea în cler oameni învățați a cerut dela Roma să fie primii acolo în colegiu: "De Propaganda Fide". 4 tineri români, dar a putut obține loc numai pentru doi.

Pentru îndulcirea și atragerea uniților, a reînviit scutițele date lor din partea antecesorelui său Ioan Okolicsányi, și preoților mai săraci le-a făcut reverenți sau "mondur" cum ziceau ei, din postav adus din Lipsca și pentru a îi putea provedea mai ușor a înființat în comuna Finiș lângă Beiuș o fabrică de postav.²

Însă mai presus de cele materiale, grija acestui bun episcop s'a îndreptat spre lipsurile sufletești ale acestor credincioși: ai săi. Înțelegând al adecă, cumcă unirea nu se va putea lăși și întări, dacă uniții nu vor avea un cler bine organizat

¹ Vezi procesele verbale ale comisiunei la Tăședan I. cit. p. 489 și u. și a. 1915 pag. 291 și u.

² Bunyitay I. cit. p. 52--54.

centrul așa numitului: „Oraș nou”, în care și-au deschis o capelă.¹ Pentru neuniți a început episcopul Aradului Iosif Antonovici să zidească tot acolo o biserică, însă fără succes. A pornit însă agitațiile în contra unirei pe sate, folosinduse de promisiunea de a fi împărțiși neuniții de privilegiile națiunii săbeșii, sub care voia a se înțelege și Români. Iar unde nu reușea cu buna, o lua cu tot felul de amenințări și cu teroarea aplicată mai ales de vicarul său din Velența cu numele Ignafte, care însoțit de o seamă de agenți travesiți în haine militare, culțiera sațele băgând groaza în toți și terori-zând mai ales pe preoți suspecți de a fi uniți; încât a trebuit să intervină autoritățile comitatului spre a restabili ordinea și a pune capăt nelegiuirilor și tulburărilor lui.

Teroarea și silnicțiile acestui fanatic agent săbeșc sunt cunoscute dintr-o plângere adresată de preoții de pe Lunca, Bărcău, Bistra și Eriu, în frunte cu protopopul lor Mihai Pop, în luna Ianuarie 1736 către Comitat, în care cereau scut și apărare în contra lui. Desigur că tot la îndemnul lui se vor fi adunat în zilele de 12 și 13 Aprilie același an în comuna Spinuș vreo câțiva preoți cari susținui și îmbărbătați și din partea domnilor de pământ și a funcționarilor calvini, despre cari se știe că pe cât puteau puneau piedeci unirei, sau declarată pe față pentru neunire. Dar partea cea mai mare a preoților în număr de 178, în frunte cu protopopii lor din Beiuș, Beliu, Oradea și Vașcău, în 17 April 1736 au adresat o preamniată scrisoare primatului din Strigoniu, în care spuneau: că ei mai înainte cu 8 ani numai siliți de amenințările și teroarea oamenilor înarmați trimiși asupra lor de către episcopul săbeșc s'au declarat pentru neunire, acum însă luminați și înțăriți de darul Sfântului Spirit, nu se mai depărtează de mântuirea unirei, și spre a putea fi sflatormici cer ajutorul și protecția Sf. Sale.²

Trecerea acestor preoți cu comunele lor la unire, se va fi întâmplat în urma decretelor episcopului Orăzii: Ioan Okolicșányi din 19 Iulie și 16 Decemvrie 1735, prin cari declară că el dela preoții și poporul care i-se vor supune în cele spiritali, după cum au fost supuși și antecesorului său Benkovics, adecă îmbărbătând unirea, sub titlul de *putere suflătoare*,³ nici un fel de prelensiuni ori taxe nu va cere, nici va lăsa să se facă vre-o schimbare ori strămulare în ceremoniile, posturile și sărbătorile prescrite în biserica orientală. Aceasta o spunea

¹ Bunyitay, I. cit. p. 49.

² Nilles, I. cit. p. 525.

³ Se știe că după moștile familiare jobăgești nici preoții nu erau scutiți de robota sau slujba jobăgeții.

ca să pareze asertiunile mincinoase ale Sărbilor, că prin unire vor fi siliți a trece la ritul latin, a se face papistași.

Pentru curmarea certelor între cei doi episcopi și spre a se constata cari locuitori din comitate sunt uniți și neuniți, Consiliul locotenențial regesc a ordonat în 1 Martie 1735 ca să se instiue o comisie care să cerceteze lucrul, în prezența oamenilor de încredere ai episcopilor.

Comisia s'a întrunit în Oradea-Olosig abia la 21 Februarie 1735 și a ținut până la 12 Martie constatându-se ca trecute la unire 148 de comune. Din aceste vor fi fost cei 178 preoți de-unire cari s'a scris mai sus, socotind că în unele sate erau 2-3 până la 6 preoți.¹

Dar episcopul Aradului nu s'a liniștit nici după constatarea comisiei, ba poate că chiar aceea l'au înfărtat mai mult și a continuat agitațiile prin agenții săi, până când Comiatul în urma unei investigații terminate în 18 Aprilie 1742, pe trei confesi-i-a aruncat în temniță și așa s'au mai astâmpărat și ceialalți.

10. Precând episcopii săbeșii vâneau prin asemenea mijloace, potrivit firei lor balcanice, după suflătele românilor uniți, episcopul latin, contele Nicolae Csáky, numit în anul 1737, numai decât a început să poarte bună grijă de clerul și de credincioșii săi români. Și mai întâiu fiindcă capela așezată în casa dăruită de către canonicul Forgács, cum s'a zis mai sus, era prea mică și nepotrivită pentru desfășurarea solemnă a cultului divin după ritul oriental, în anul 1739 a cumpărat dela oraș un intravilan așezat în loc de frunte, unde este biserica catedrală de azi, și a zidit o biserică mare, și frumoasă pe acele timpuri, și nu departe de aceea o casă asemenea frumoasă ca reședință pentru fiitorul episcop unit. Pentru a avea în cler oameni învățați a cerut dela Roma să fie primiți acolo în colegiul: „De Propaganda Fide” 4 tineri români, dar a putut obține loc numai pentru doi.

Pentru îndulcirea și atragerea uniților, a reînviat scutițele date lor din partea antecesorului său Ioan Okolicșányi, și preoților mai săraci le-a făcut reverenți sau „mordur” cum ziceau ei, din postav adus din Lipsca și pentru a îi putea provedea mai ușor a înființat în comuna Finiș lângă Beiuș o fabrică de postav.²

Însă mai presus de cele materiale, grija acestui bun episcop s'a îndreptat spre lipsurile sufletești ale acestor credincioși ai săi. Înțelegând al adecă, cumcă unirea nu se va putea lăși și întâri, dacă uniții nu vor avea un cler bine organizat

¹ Vezi procesele verbale ale comisiei la Tăședan I. cit. p. 489 și u. și a. 1915 pag. 291 și u.

² Bunyitay I. cit. p. 52-54.

și condus și că poporul acesta, nestatornic și ușor de sedus, mai mult formalist și atas de pompa externă a ritului decât convins de adevărul credinței religioase, numai având un episcop de ritul său oriental va putea fi statornicit în alipirea sa față de credința catolică, încă precând se afla în Cașovia la consacrarea sa intru episcop în anul 1737, la statul vicarului său Paul Forgács, se hotărî să le deie românilor-uniți un episcop din neamul și de ritul lor.

Și fiindcă în clerul român de aici nu se afla o persoană potrivită pentru acei înalt oficiu, iar de altă parte Consiliul regesc locotenențial căruia Csáky îi destăinuise planul său, voia să aducă un Rutean, el se adresă episcopului român- unit din Făgăraș, Inochentie Klein, ca să îi recomânde o persoană potrivită. Acesta îi recomândă pe Vasile Hátas la 1716. protopop al Făgărașului și în sinodul electoral din Alba Iulia, ținut în 4 Iunie 1728, fost candidat de episcop în locul altreilea. V. Hátas veni la Oradea în primăvara anului 1738 și fu bine primit de către episcopul Csáky, care îl cinși cu numele de „vlădică” și îl recomândă în bunăvoința vicarului său P. Forgács și a comandantului cetății. Chestia numirei lui de episcop însă a mers greu și de o cam dată a trebuit să se mulțumească cu oficiul de protopop mai bine zis: arhidiacon, căci protopop al Orăzii, cum vom vedea mai la vale, timp de mai mulți ani a fost Meletie Kovács, al-întregului județ al Bihorului și abea la anul 1746 a fost propus la Roma spre a fi denumit episcop, dar nu a mai ajuns să primească cinstea arhierescă, căci în 26 Iunie 1746 a răpauzat.¹

¹ Bunyitai și Tăședan, l. cit.

II.

Episcopul-vicar Meletie Kovaci (Kovács) (1748—1775).

1. Dacă planul lui P. Forgách de a li se da românilor-uniți din Bihor un episcop de ritul lor, nu a succes pre când el era numai vicar episcopesc, cu atât mai mare răvnă a lucrat el pentru realizarea acelui scop, ca succesor al lui N. Csáky, înaintat în anul precedent la scaunul mitropolitan dela Caloccea.

Și candidatul potrivit pentru acea demnitate, s'a aflat chiar aci în Oradea, în persoana lui Meletie Kováci (Kovács) pro:opopul românilor-uniți din acest oraș, originar dintr'o familie emigrată pe la începutul veacului al XVIII-lea din Macedonia și așezată în părțile lneului, probabil în Bocsig, județul Aradului. Meletie s'a născut în vechia sa patrie în orașul Nagusta în anul 1707. Imbrățișind cariera eclesiastică la anul 1734 luna Iunie 29 a fost hirotonit preot de către Isaia Antonicovici episcopul sârbesc al Aradului și apoi a fost preot în Bocsig, iar după unii și în comuna Fughi-Oșorhei aproape de Oradea.¹ În anul 1736 a trecut la unire făcând mărturisirea credinței în mâna episcopului Orăzii Ioan Okolicsányi. După aceea a fost preot în Diosig, apoi protopop în Oradea. Aci s'a distins prin purtare exemplară și zel apostolic, muncind pentru întărirea unirei și mântuirea sufletelor, pe cari nu le-a părăsit nici pe timpul înfricoșatei ciume din anul 1739. Prin aceasta și-a câștigat încrederea și iubirea clerului unit care l'a recomandat să fie numit episcop sufragane episcopilor Csáky și Forgách.²

Îndată după instalarea sa întâmplată la 22 Februarie 1748, episcopul Forgách a făcut la Roma propunere pentru numirea unui episcop sufragane sau vicar pentru credincioșii săi uniți, pe motivul că în dieceza sa sunt mai mult de 100 parohii unite cu vre-o 40.000 suflete³ și este nădejde că se vor mai uni cam

¹ Tăședan afirmă că ar fi fost și Arhimandrit al mănăstirei Hodos-Bodrog din județul Aradului, vom erăta însă mai în jos, că nu a fost nici când monah basilian.

² Ștefan Tăședan: Din viața și activitatea primului episcop sufragane român de Oradea-Mare: Meletie Kovács, în: Cultura Cr. a. 1914 pag. 259 și urm.; Bunyitay, op. cit. pag. 54—59.

³ De fapt erau aproape 200 parohii unite, cum s'a arătat mai sus.

50.000. Sunt interesante însă celelalte puncte ale propunerii din cari se vede că episcopul Forgách avea mult ca acel episcop unit să ațarne cât mai mult de dânsul. Anume: a) Fiindcă deseori rupeți ale popoarelor de ritul grecesc că către biserica catolică se întâmpla de regulă din vina episcopilor lor, noul episcop să îi fie strict supus ca sufragane sau auxiliari, ca astfel să poată fi mai controlat și să se evite pericolul defecțiunilor. b) Episcopul latin să aibă dreptul de a propune și în viitor candidații spre denumire, ori cel puțin să aibă dreptul de a da asupra lor informațiuni decisive. c) Catedrala episcopului unit să fie în Oradea, că astfel mai ușor să poată fi controlat întru împlinirea decretelor Congregațiilor și să poată fi delăturate abuzurile ce s'ar fi strecurat în ritul lor pe timpul desbinării. d) Pentru susținere să i-se deie o leafă anuală de 1500 fl. din venițele episcopiei latine.

Aceste condiții au fost bine văzute la Roma, unde uniți ar fi dorit, că pentru curmarea neînțelegerilor dintre episcopi de ritul latin și grecesc, așa ar trebui să fie numiți toți acești din urmă, adică dependenți de cei dinătru. Ba călugărul paulin Siskovich, care era informatorul episcopului Forgách, spera că în felul acesta se va reveni chiar și asupra episcopiei Făgărașului, adică episcopul ei să fie supus celui latin din Alba-Lulia, după cum ceruse la anul 1721 la denumirea lui Ioan Patachi și episcopul Alba-Luliei Mártonffy. Deci teologul ieziuit era puțin!

Evenimentele au arătat însă, durere destul de evidentă că asemenea procedură a fost foarte nenorocită și spre marea stricăciune a S. Uniri, și la noi și în alte părți.

2. Fiind dară înlăturate toate piedecile, Meletie în luna Maiu 1748, a călătorit la Viena la procesul informativ. Călătoria și petrecerea acolo au finit 40 de zile și cheltuiala de 670 fl. în care s'a cuprins și prețul unui rând de odașii arhieriești, o a acoperit episcopul Forgách.

În Consistorul papal din 12 Iulie 1748 Meletie a fost pre-comisat episcop titular de Tegea, un oraș în Arcadia, și tot atunci numit episcop sufragane sau vicar de ritul grecesc al Orăzii, în înțelesul canonului IX al Conciliului Lateran al IV-lea din 1215. Ca salariu i-s'a statorit 1500 fl. anual din venițele episcopiei latine de aici. În 16 Septembrie același an a apărut și Bulla de confirmare, în care după deslegarea obișnuia de censură sau excomunicare, Meletie a fost înălțat în demnitatea sa de episcop sufragane al episcopului latin din Oradea, având să împlinească toate slujbele și datorităle cari se fin de acel oficiu, întru cât va fi rugat și i-se va permite din partea ace-luia, Consecrarea o va putea primi din partea ori cărui episcop catolic asistat din partea alor doi abai, după ce va fi depus

jurământul obișnuit de fidelitate și supunere către S. Scaun Apostolic.

Se va vedea în decursul mult agitatei vieți a lui Meletie, că această subordonare a lui la beneplacitul episcopului latin a fost izvor de regretabile conflicte între dânsi și de foarte mare piedecă înseș cauzei Sf. Uniri. Dar așa era mentalitatea episcopilor și a canoniștilor latini pe atunci, sugerată în mare parte și de situația specială a bisericilor orientale, și a trebuit ca aceste să ducă mari și îndelungate lupte, până când și-au putut dobândi deplina lor neațărnare de episcopi latini favorizată și de consolidarea și înălțarea lor în credința catolică întru alăta, cât să nu mai fie socotită de lipsă punerea lor sub tutela aceluia.

Consecrarea de episcop o a primit Meletie probabil la 11 Decembrie 1748 în biserica mănăstirei de la Maria-Pociu, din mână episcopului latin din Agria, asistat de doi canonic-abai din Oradea. În 19 Decembrie s'a făcut instalarea lui în biserica catedrală, cu mare solemnitate și cu bucurie generală.¹

Încă înainte de consecrare a înaintat la S. Scaun Apostolic din Roma o rugare, în care expune: că după ce în părțile aceste nu este nici o mănăstire basiliană, în care după canoanele bisericii orientale ar trebui să își aibă reședința, cea mai epropiată fiind la mare depărtare în Polonia, cu toate că dânsul este cu mare venerațiune către ordul basilian și ar dori să intre în trânsul (deci nu a fost monah înainte de a ajunge episcop) dar acum datorită ofiului său episcopal îl stăiește să stea aci în mijlocul poporului său, se roagă să fie dispensat de a locui în mănăstire. Rugarea i-s'a împlinit cu datul 15 Dec. 1748. Cam în același timp, la 4 Ianuarie 1749, a dobândit la cererea episcopului latin și facultatea de a deslega dela irregularitatea schismei și a ereziei, de unii preoți cari fuseseră hirotoniți din partea unui pseudo-episcop, poate acel Petru Cristofor sau Aftalm despre care s'a făcut pomenire mai sus.²

3. Greutățile păstoririi sau ivit îndată la începutul activității lui Meletie, încă înainte de a fi fost consacrat el cu datul 30 Noembrie 1748 episcopul Forgách s'a crezut îndreptățit prin Bulla de denumire, să îi deie niște aspre porunci, scriind: „Cinsti-tului alui Nostriu Vicarius și alui Nostriu al doilea Episcopu, c scrisoare în care precizează jurisdicția sau puterea lui, spurându-i că: Pre el în partea cea unită românească întru cele sufelești ca pe un episcop al său îl primeste și rânduiște ca să fie credincios, treaz, înțelept, învățat și întru toate să caute pe toți în cele bune a îi îndrepta și să poată săvârși toate cele ce sunt de trebuință arhierască. Dar iată cum:

¹ Tăședan loc citat.

² Actele în Arhivul diecezan, nenumerate.

Vizitații canonice sau săboare cu preoții să nu poată ținea și când face vizitații gloabe sau cinstie dela preoți să nu poată lua (Aluzie la obiceiul episcopilor ort. de atunci).

Vizitațiile canonice să nu le facă cu mare ataiu, ci să ducă puține persoane cu sine, ca să nu fie spre greutatea clerului și a poporului.

Să nu schimbe și multe preoții pe bani.

Să nu poată primi pe nime în cler, nici să mustre sau să pedesească pe preoți.

Și mai strajnică poruncă a dat în anul următor, 23 Septembrie 1749, în care se spune apriat, că Meletie nu are mai mare putere, jurisdicțională se înțelege, ca pe vremea când era numai protopop, iar funcții episcopali numai cu permisul dănsului sau a vicarului său poate implini. De sigur că și Meletie și credincioșii lui, cu totul altă episcopie au așteptat, de aceea mare și dureroasă va fi fost decepțiunea lor, când l'au văzut redus la un rol atât de umilit!

Pre lângă mahnirea și neplăcuta surpriză a acelor aspre porunci, mai veniri și din altă parte greutăți și necasuri, cari au făcut ca Meletie să nu se poată bucura de liniștea de lipsă, ca și în cadrul puterii măginită ce o avea, să poată lucra pentru lăfșea și întărirei unirei și să corespondă nădejților puse în transul. Căci îndată după instalarea lui, în Decembrie 1748, s'au făcut mari tulburări chiar aci în Oradea, mai ales în Velența, provocate de Greci și de Sârbi cari nici de cum nu se puteau împăca cu unirea, cum nu s'au împăcat nicări până în ziua de astăzi. Dacă nu s'ar fi vârit otrava lor acești vecinici și de moarte dujmăni a tot ce e latin, deci și a poporului român tocmai fiindcă este de viță latină, și în chestia unirei din Bihor, încă sub Meletie s'ar fi unit toți Români de aici, și atunci de sigur că altă față culturală ar avea acum acest popor!

Certurile și pânila reciproce ale uniților mai toți Români (erau și puținii Ruși sau Ruteni) și ale neuniților aproape toți Greci și Sârbi, au provocat amestecul și intervenția autorităților comitatense, cari au fost sesisate să constate căți dintre locuitorii de ritul grecesc din Oradea, mai ales din Velența unde erau mai număroși, sunt uniți și recunosc de episcop pe Meletie și căți sunt neuniți, căci dela aceasta constatare alătrna rezolvarea chestiei litigioase, care era pricina tulburărilor, că a cui să fie biserica din Velența.

După multe cercetări și comisii, în decursul cărora se pare că Meletie nu s'a purtat destul de bărbătește, fie din cauza că nu au stat lângă el destul de strinși și de tari credincioșii săi, fie pentru că nu a fost în deajuns susținut, nici de către episcopul latin, s'a ajuns la tristul rezultat, că cei din Velența s'au declarat de neuniți și au dobândit pe seama lor

biserica, cu toată a fost constatat că a fost zidită de către uniți și neuniții numai au restaurat'o.

De aici în colo Velența a devenit cuibul tuturor atacurilor și unelirilor în contra unirei, numai pe timpul lui Meletie ci și a urmașilor săi.

4. După acest jalnic început de păstorire a lui Meletie tocmai aci în centrul eparhiei sale, episcopul latin a căutat să fi ofere prilej, ca să se compenseze și să pună mai bună bază la sate, unde era numărul mai mare, mai omogen și mai ușor de stăpânit al făranelor. Spre acest scop l'a îndemnat și i-a dat putere, ca însoțit de un secretar bun, să facă vizitație canonică, dându-i și anumită instrucție cum are să cerceteze starea lucrurilor și să își câștige informațiunile cele mai amănunțite despre starea preoților, a bisericilor și a credincioșilor, să predice credința cea adevărată, să îndemne și îndrepte pe toți la viață creștinească. Cu un cuvânt să facă tot ce va afla a fi de lipsă spre mărirea lui Dumnezeu, mântuirea sufletelor, cinstea și fericirea bisericii și a patriei. Despre vizitația făcută avea să prezinte raport detaliat în răstimp de două luni.

În anul 1750 a vizitat Meletie 16 parohii de pe Eriu, Bărcău și Lunca. Această din urmă a fost tulburată de poporul adunat în mare număr în comuna Popești, care a cerut dela Meletie să le arete diploma de episcop, dar neavându-o la sine, a trebuit să alerge la Orade să o ceară dela episcopul Forgách. Acesta însă în loc să i-o dea, a reînviat nenorocitul decret din 23 Septembrie 1749. Urmările acestei proceduri ne-explicabile, au fost foarte fatale unirei, precum se va vedea din cele următoare.

Poatecă din cauza acestei întâmplări în anul 1751 nu a continuat vizitația.

În anul 1752 a vizitat 67 comune din districtele Beliu, Beiuș și Vascău și despre cele aflate și constatate a raportat episcopului Forgách. Din acest raport ne putem face o iconă despre starea de atunci a clerului și a bisericilor. Aceste erau mai toate din lemn și foarte sărace de cărți, polire și odăjdii. Cantorii erau prețutindenea, pe alocurea chiar preoți cari făceau și pe capelanii. Preoți nu lipseau, ba pe unele locuri erau chiar prea mulți, câte 4—5 într'o comună. Predici făceau, când din carte, adecă ceveau din căzanie, când pe de-arostul. Mulți erau bigami adecă însurați a doua oară. Afară de câțiva mai tineri toți fusseră hirotoniți de către episcopii Aradului. S'au aflat doi hirotoniți în Bălgrad (Alba-Iulia) de către Atanasie, iar alți doi chiar în București.

Într un protocol care conține numele celor hirotoniți de către Meletie pe timpul păstoririi sale, în anii 1749—1774, se

¹ Vezi amănunte la Tăsedan locul citat pag. 302—310

vede că în anii 1749—1752, adecă până la această vizitație, canonică, hirotoneise 16 preoți, dintre cari numai trei aveau și nume de familie, ceilalți toți se numeau: Popa sau Papp. Despre nici unul nu s-a spus să fi fost *Theologus*, cum se spune mai târziu. Semn că înainte de unire nu exista vre o școală teologică, ci învăța care cum putea câte ceva pre lângă alți preoți, dar mulți se hirotoneau fără nici o pregătire, pe bani, lucru nu toțmai rar la episcopii sârbești. După un tablou făcut de către Meleije după vizitație, în anul 1753 erau 154 sale unite cu 244 preoți. În salele unde erau mai mulți preoți, unul era paroh iar ceilalți ajutători sau capelani, unii numai cantori.¹

După cele întâmplate la Popești, clerul unit pe dreptul putea fi îngrijorat de soarta sa și a unirei. Mai era apoi neîncredut și prin faptul, că episcopul Forgách se pare că nu le dădea ajutoarele și scutirile la cari ei aveau drept pe baza diplomelor împărătești. De aceea clerul s'a îndreptat către el cu o jalbă umilită în formă, dar energetică și hotărâtă în fond, făcută cu mare pricepere și înțelepciune. Se pare chiar că voiaște să fie un protest și un strigăt de durere în contra umilitorului decret din 23 Septembrie 1749.

Constatănd bunăvoința părințească adese ori arătată de către Exelența. Sa jalbă de cler și pentru propagarea unirei, făc rugarea mai ales din motivul, că au înțeles cu durere că episcopul sârbesc are de gând să vie în comitatul Bihorului, unde: „întreg clerul dorește să fină cu sfințenie la unire, afară de câțiva preoți ignoranți, vagabunzi, bigami și destrăbăiați”, cari cu ajutorul calvinilor, voiesc să aducă pe capul lor pe episcopul cel sârbesc.² Aceasta cer să o împiedece în calitate sa de Comite suprem. Și după ce din circularele Lui au înțeles că Meleije nu ar avea autoritate deplină, ceea ce ar fi în contra decretelor papali, să mijlocească la Curtea împărătească, ca episcopului de ritul lor, să i-se deie autoritate deplină și titlu, căci ei episcop cu titlu altelei feri nu pot primi. Aceasta nu o cer ei pentru că doară ar vrea să se rescoale în contra Exelenței Sale, ci fiindcă dacă episcopul de ritul lor nu are titlu și autoritate deplină, nici păcatele nu le poate pedepsi, nici drepturile a le apăra, și astfel păcătoșii neprimindu-și pedepsele meritate, au ocaziune să se dea la și mai mari păcate, câtă vreme *vlădica din Arad mai mare autoritate are*.

Pentru dobândirea acestui lucru, ar vrea ei înșiși să meargă la Curte, deci în cer înțeleptul sfăt, dar și cheltuielile de drum, căci ei și credincioșii lor sunt săraci, din care cauză

1. S. Tăgedan loc cit. a. 1915 pag. 369 și urm.

2. Jalbă dată a cui jertfa a fost unirea în Bihor: a Ungurilor calvini eliași cu Sârbi. O alianță mai păcătoasă nici că se putea închipui!

bisericiile sunt în ruină și odăjdiile zdrențe și nici ei nu pot trăi numai din stole. Apoi se roagă ca ajutorul de 4000 fl. dobândit din venitul domeniului episcopesc pe vremea împăratului Carol al VI-lea, să li-se plătească, dimițel regești să se șteargă, văduvele și orfanii de preoți să fie scutiți de dări.¹

Din acest important document se vede că clerul unit, dela început nu a fost împăcat cu modul cum a fost rezolvată chestia episcopului; și această idee: *episcopia independentă* nu a slăbit ci s'a întărit tot mai mult în inimile lor, până când, durere după amare decepțiuni și mari pierderi, s'a putut realiza.

La partea întâi a cererii episcopul Forgách, preocupat de sigur de prestigiul puterii sale, nu a răspuns nimic; dar la partea privitoare la chestiile materiale a răspuns prin o circulară de datul 8 Martie 1753, promulgată în 30 April,² în care spune că încă înainte de a ajunge episcop, adecă precând era numai vicar al episcopului N. Csáky, a mijlocit ca nimenia să nu se asuprească dela domni pământești după pământurile bisericesti, dimă și vamă să nu dea, adecă să se bucare de aceleași privilegii ca și preoții de ritul latin; dascălii să nu fie supuși la birurile de obște. După ce a ajuns episcop a dăruit bisericilor cărți, pōltre și odăjdi, cu mare cheltuietă adunate, și pe preoți în tot anul i-a ajutat cu bani; apoi în Oradea a deschis o școală pentru unii.

Se poate observa însă că toate acestea nu le-a dat din mărînimia sa, căci privilegiiile îi compeleau clerului unit în vîrtutea diplomelor împărătești din 1692 și 1698, iar ajutoarele în bani le dădea fiindcă spre acel scop i-s-au fost lăsat în arândă domeniile din Beliu și Vașcău.³

5. În timpul acestui, am putea zice de conflict între episcopul latin și clerul unit, în scaunul episcopesc din Arad a ajuns Sinezie Ivanovici sau Zsivanovits, un om viclean și fanatic. Cea dintăiu grijă a acestuia a fost să deie o lovitură unirei din Bihor și spre acest scop, cu toată împotrivirea lui Forgách și a comitatului, sprijinit de patriarhul Nenadovici, cu datul 2 Maiu 1752 a dobândit dela Curtea împărătească permisul de a cerceta parohiile neurite din Bihor și în 29 aceleiași luni, sp e umirea tuturor dascălecă în Veiența Orăzii, de unde ca din cartierul său general porni lupta de exterminare în poțriva unirei.

În mijlocace nu a fost alegător. Având de sigur un bogat arsenal adus din Balcani, pământul alăt de ferit al urei și al războaielor între popoare, parte prin scrisori și proclamații pline de promisiuni și amenințeri, parte prin teroare și brutalități, în scurt timp a distrus aproape tot ce se zidise în alăjia ani, și

1. Tăgedan, l. cit. a. 1916 p. 270 și u.

2. Am aflat un exemplar și în arhivul diecezan, nenumerat.

3. L. cit. p. 276.

acest blând și nenorocit popor în loc de pace și liniște, de care atâtă nevoie avea, se trezi în toată celei mai urle și mai sălbatică lupte fracticide. Episcopul Sinesie ajutat și de calvini și având complicitatea vestitului agitator Gavriil Gyuró sau Drongó, zis și Ciorș din Sârbi, care avea obrazul să se numească pe sine: *Craitul Românilor-Rex Valachorum*. — ajutat de vicarul din Velența numit de popor *Ixtar* — corupteră din vicar — și de câțiva preoți bătăuși ori criminali, s'a năpustit asupra satelor, provocând pe popor și pe preoți să se facă neuniți și unde nu era ascultat, agenții lui luau pe preoți la bătaie și îi alungau din sate, aruncau afară din biserică vasele, cărțile și odăjdile sfinte, chiar și S. Cuminecătura. Gyuró și câțiva preoți s'au purtat ca niște adevărați bandiți. Așa în Josani popa Lascău din Dubricionești: „umbra prin sate rânjind ca un leu și la crăjmă și în toate locurile, ori la bolezuri, ori la petrecanii (la morți), zicând lucruri cari nu se pot spune pentru grozăvia lor și venind în sat a boteza cu furca de hier și fiindu-o lângă sine până boteza pruncii și mânca ospățul cu oamenii, tot în mâna o ținea și zicând că de m'aș duce eu acolo ar face cu mine ospăț”.

Insuși Sinesie cita pe unii preoți la Oradea și amar de cei cari cutezau să îi denegă supunerea.

Indemnați de aceste succese s'au mișcat și o mulțime de săteni neuniți cu jalbe și plângeri către comitat, cum a fost cea din 24 Noemvrie 1753 a: „întreg poporului de legea sârbească de pe Bărcău, Bistra și Lunca (egesz rácz valláson levő népek) în care se spune că toți cei de legea grecească (deci sub lege ei înțelegeau ritul), s'au făcut neuniți și că ei nu recunosc pe Meletie, căci au de la împărăteasa episcop de legea lor cea sârbească, carele este Sinesie Nadovici (nici numele nu îl știau!) Tot de legea sârbească și grecească ziceau că se țin aceiași locuitori și înaintea comisariatului Buday în anul 1754.

Din declarațiile de mai sus se vede că poporul pe atunci sub cuvântul *lege* înțelegea ritul, căci cei de legea grecească acuși erau unii acuși neuniți, dar confundau ori chiar credeau a fi aceeași legea grecească cu cea sârbească. De acel înțeles al cuvântului *lege* au ști abuzat apoi de multe ori dușmanii unirei, declarând pe toți acei cari ziceau că sunt de: *legea grecească*, de neuniți; iar Sârbi vicleni și mișei, pe baza acelei confuzii, voiau să înglobeze pe poporul român în neamul lor. Unde era dară atunci: *legea românească ortodoxă*, singura mântuitoare a neamului românesc, cu care unii fac astăzi atâtă paradă?

¹ Dr. A. Bunea: Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici, Blaj, 1902 pag. 41—2.

Dar nu au stat nepăsători nici cei cari au rămas statornici în unire, ci la rândul lor au pornit și ei, cum s'ar zice cu jalba în proțap, la acela despre care credeau că le mai poate ajuta, adică la episcopul Forgách, ca la păstorul suprem și patronul puternic al lor. Cu multă amărăciune spun că de 18 ani de când au trecut la unire au fost lăsați în pace, și numai de când a venit vlădicul de la Arad la Oradea sunt persecutați. Relatează cazul preotului din Laz, pe care oameni întârtați de Gyuró l'au baljocorit și alungat din sat. În Oradea în urma agitațiilor preotului neunit din Velența, pe curatorul unit Gheorghe Costa l'au maltratat de foarte și uniții sunt apostrofați cu cuvinte de aceste: „mergeți în iad unde au mers și strămoșii voștri uniți; popii voștri sunt draci, iar voi căini de legea necurată!”

6. În urma acestor întâmplări emândoi episcopii s'au plâns la Curtea din Viena, cerând intervenția împărătesei pentru curmarea violențelor cu cari reciproc se acusau. Ca răspuns a sosit un inlțimat sau ordin preînalt în luna Martie 1754, în care s'a ordonat ca comitatul să ancheteze casurile expuse în plângerile episcopilor și să reazeze în satele lor pe preoții uniți alungați de către neuniți. Dar comitatul nu a împlinit cu destulă rigoare porunca împărătească, poate din cauza că printre funcționari erau și calvini, cari favorisau pe neuniți.

De aceea cu datul 20 Iulie 1754 s'a dat un nou și mai aspru ordin, în urma căruia comitatul a însărcinat pe juzii Petru Buday și Paul Beöthy, să facă o nouă investigație. Aceasta s'a și făcut ascultându-se o mulțime de martori la diferite puncte de întrebare. Din răspunsuri s'a constatat, că în urma agitațiilor episcopului sârbesc și a oamenilor lui, au trecut iară la neunire în total 66 parohii, în realitate însă trebuie să fi fost mai multe. Urmarea la acestea a fost că împărăteasa cu datul 15 August 1754, pentru complanarea conflictului între cei doi episcopi a hotărât să exmită o comisiune constătătoare din: Francisc Klobusiczky, arhiepiscopul din Calocsa, președinte, generalii De Ville și Hadik membri și Adam Fr. Kollar notar și câte un reprezentant al fie căru episcop.

Este însă de remarcat că în mijlocul acestor mari frământări și tragice lupte, din cari unirea a ieșit amaric sdrobită, persoana lui Meletie nu apare aproape de loc. Dar se poate oare admite ca el să fi privit cu nepăsare cum i-se risipiște lurma și cum piere prin urmare ori și ce nădejde de a își vedea vre o dată împlinit dorul independenței, care de sigur îi ardea în suflet de la începutul arhieriei sale? Nu ne putem închipui atâtă slăbiciune în sufletul său. Este dară mai probabil, că văzindu-se umilit înaintea clerului său chiar din partea aceluia de la care aștepta înălțare și putere, și simțindu-se cu totul neputincios de a sta în poțtriva puvoivului, s'a

dat la o parte, lăsând în arena luptei pe acela care avea mai multă putere și mijloace de a o purta cu soții de izbândă. Dar fatalitatea a făcut ca și acela să cadă biruit, căci Sârbi erau foarte tari atunci la Curtea din Viena. Puterea armelor lor în acele vremuri critice pentru Imperiul austriac era mult mai prețioasă, decât ca un episcop al lor să fi fost oprit în lupta lui fie chiar și în contra religiei Casei domnitoare. S'a adevărit și atunci ca și de altădată ori altă dată în cursul istoriei, ca domniitorii lumesci pentru susținerea puterii lor trecătoare, să neglijeze chiar și interesele cele mai sfinte ale sufletelor supușilor lor, sau pe scurt zis: ca strălucirea tronului să lase în umbră măritia bisericii!

Durere însă că la urma urmei, tot sermanul popor român a fost jertfa ispășitoare, tot el a înghițit drojdia amară a acestei lupte!

7. Comisia a lucrat după instrucția primită de la Viena și după un chestionar, sau puncte de întrebare deosebite pentru preoți și pentru mireni. Întrebările însă, mai ales cele pentru preoți au fost așa ticluite, încât se pare că anumit au fost făcute, ca preoții aceia simpli și ignoranți, să fie aduși în încurcătură, precum s'a și întâmplat. Căci a pune unor preoți cari abia știau ce li s'au întrebări ca aceste: Cum înțelegi purcederea Spiritului Sfânt? (intr. 9) și: Cu ce dovedești că Spiritul S. nu Purcede și de la Fiul? (intr. 13) este tot una cu a-1 declara de neunit. Este adevărat că comisia nici nu a folosit aceste întrebări, dar și la celalalte a primit niște răspunsuri îngrozitoare. Astfel la întrebarea: Cine este Capul bisericii? unul a răspuns că nu știe pentru că și-a pierdut cartea! Altul întrebat fiind cu care episcop ține, cu cel din Oradea ori cu cel din Arad? a răspuns: că va vedea dacă merge a casă ce zice poporul, căci altfel îl alungă din sat! La întrebarea despre purgator, au răspuns cu povestea despre cele 7 sau chiar 20 vămi ale văzduhului. Și mai minunate au fost răspunsurile credincioșilor, între cari cei din Căciuba nu au știut spune căfi Dumnezeu sunt. În contra acestui fel de incvizitje a și protestat reprezentantul episcopului latin canonicul Gheorghe Keserü, spunând că mulți preoți și multe sale nu au răspuns fidel, ba unii chiar fals, la întrebările puse.

De o dată cu comisia au început cercetare între preoți și protopopi și atunci s'a văzut că mulți preoți au fost de altă părere, decât înaintea comisiei, rămânând credincioși unitii. Comisia și-a terminat lucrările în vara anului 1756 și generalul De Ville a trimis la Viena procesul verbal al ei, însoțit de un raport al său, cu carele însă președintele contele Emeric Batthyány, care a urmat arhiepiscopului Klobusiczky,

nu a fost întru toate de acord. Raportul lui De Ville îl acuză pe episcopul Forgách, pe Capitul și pe Comitat cu mai multe nereguli și abuzuri și era favorabil episcopului sârbesc și lui Meletie, pe seama căruia propunea independența de episcopul latin!

Dupăce asupra operatului comisiei și asupra raportului generalului De Ville, a fost ascultată părerea secției litrice a Cancelariei aulice, s'a adus hotărârea împărătească cuprinsă în 16 puncte, dintre cari mai principale și cari ne interesează pre noi sunt:

1. Episcopul Aradului va avea jurisdicțiune presle poporului neunit din Bihor și va putea face vizitațiuni canonice.
2. Episcopul unit va fi independent de episcopul latin și Curtea regească va mijloci numirea lui de Vicar apostolic.
3. Acelaș va avea salar mai mare din veniile episcopatului latin!

4. Ise va forma un consistor compus numai din uniți.
5. Se vor deschide după trebuință școli pentru uniți.
6. Parohii și protopopi vor avea salar mai mare.

7. Episcopul latin va fi transferat la Vác. El va purta și cheulielile comisiei, cari din alt decret se vede că au fost: 17.660 fl.²

Punctele 1 și 7 s'au executat numai decât, dar celalalte au avut încă o lungă poveste.

În teorie a fost executat și punctul 2, căci în anul 1759 Scaunul Apostolic a decretat înălțarea unui vicariat apostolic pentru românii-uniți din dieceza Orăzii, și în consecință Meletie a fost declarat independent de episcopul latin,³ dar se vede că acestuia i-a succedat să impedeze. La Curtea împărătească din Viena publicarea decretului de înființare, despre care se pare că Meletie nici nu a avut niciodată cunoștință, și așa el a rămas tot sufragane sau supus al episcopului latin până la moarte. Spiritiele însă nu s'au liniștit nici în urma acelor hotărâri mare parte ne executate, de aceea împărăteasa în anul 1757 a trimis acum a treia oară o comisie în Bihor, ai cărei membri au fost: Contele Em. Batthyány, consilierul aulic Ignatie Kempff, Ioan F. Koszka și Philippides de Gaja notar.

Această comisie în 22 Noemvrie 1757 a publicat un decret împărătesc prin care în interesul păcii și al buneii înțelegeri între uniți și neuniți, precum și între toți locuitorii comitatului, s'a poruncit aspru ca: Privilegiile neuniților să fie neatînse, cu atât mai puțin să culeze cineva a face vre-o violență în contra

¹ Buny Vely loc citat pag. 65—72.

² Puncta per Conferentiam facta, et per Malleum. Samam Benigne resolute. In archivul diecezan.

³ Annuaire pontifical cath. a. 1927, pag. 286

lor, sau să conturbe pe episcopul Aradului în dreptul său de jurisdicțiune asupra Bihorului. În acelaș timp însă nici neuniții să nu cuteze a sta în potriva religiei dominante (catolice) sau a împiedeca propovăduirea ei prin mijloace pacinice și legale, căci un asfel de lucru Majestatea Sa nici nu voiește nici nu il poate toiera. Conform și a celor statonite prin decretul părintelui Său Carol al III-lea din 14 Maiu 1736, preoții uniți sau cari de aici în colo se vor uni, împreună cu toată familia lor să fie scutiți de contribuții și decime.

Pre lângă aceste decretul mai conținea și alte dispoziții de ordin material, ca răspuns la căințele înaintate de către unii locuitori dea-dreptul sau prin comisiunea trecută.¹

În 16 Decembrie comisia a publicat un alt decret, aprobat de către împărăteasa în 29 Noembrie, prin care se regula chestia proprietății bisericilor și a conviețuirii între credincioșii uniți și neuniți. Acest decret se pare că a fost redactat chiar în secția ilirică sau sârbească a Cancelariei aulice ungare, sau cel puțin sub influența unor persoane înalte câștigate, cauzi Sârbilor, despre cari Adam Kollar secretarul comisiei din 1754 scria prietenului său Moise Dragos, pe atunci protopop în Orade, că sprijineau pe Sârbi întru gândul lor hain de a nimici uniirea: „Qui schismaticorum causae unice favent, et unionem in vestris partibus evertere et extirpare impudenter laborant.” Acestora le-a și succes de o parte să facă ca în Viena toată afacerea să fie socotită ca de o chestie sârbească și în consecință rezolvarea ei să fie încredințată secției ilirice,² unde ne putem închipui cu ce bunăvoință va fi fost tratată! De altă parte afară de împărăteasa, care totdeauna a îmbrățișat cu multă căldură cauza unirei, în cercurile oficiale din Viena a fost privity cu mult indiferențism, dacă nu chiar cu dujmănie. „Sane res dictu est difficilima quantis cum studiis et contrariis voluntatibus res et negotia haec agantur hic Viennae,” scria Kollar.³

În introducerea acelu decret se spune, că de oarece episcopul Aradului s'a plâns Majestății Sale că bisericile și poporul neunit de neamul său (*suae gentis*, deci Românii neuniți din Bihor erau socotiți de Sârbi, căci Sârbi adevărați sau Greci neuniți erau foarte puțini pe aici) în contra privilegiilor date lor de către Părinții Ei și din partea dânzei întârite, nu se pot bucura de liberul exercițiu al cultului lor; că în locul

¹ Commissionis Excelsae Publicatio. Anno 1757-o 22-a Novembris. In archivu diecezan, nenumeroat.

² Burylátay, loc cit. pag. 69.

³ Dr. I. Radu: Insemnări din correspondența episcopului gr. cat. de Oradea M. Dragos, în rev. Cultura cr. din Blej a. 1918, p. 205.

preoților neuniți alungași din biserici au fost așezași preoți uniți, iar dacă cineva a protestat în contra, fie preot fie laic, a fost aruncat în temniță. Episcopul Aradului voind a face în anul 1753 vizitație canonică prin acest comitat, a fost oprit din partea episcopului latin, care cu ajutorul puterii civile l'a silit să se depărteze.

Drept aceea îndemnată de simțul de dreptate și de pietate de care M. Sa este condusă față de toți supușii săi, și în conștiința datorinței ce o are de a purta grije de liniștea și bunăstarea publică: mai întâiu oprește pe episcopul latin de a săvârși asfiei de atacuri; iar în urma cercetărilor făcute de comisiune la fața locului și a propunerii și opiniunii aceleia, pentru a se statonici pacea și buna înțelegere între locuitorii uniți și neuniți, s'a hotărât:

1. Unde bisericile au fost zidite de către proprietarii catolici ori de către poporul unit, biserica le rămâne acestora, chiar și dacă acuma nu ar fi acolo popor unit, dar preotul unit să nu se amestece în trebile neuniților.

2. Unde majoritatea sunt uniți, biserica să fie a lor, dar dacă cel puțin $\frac{1}{4}$ parte sunt neuniți, își pot zidi biserica și ținea preot.

3. Unde majoritatea sunt neuniți, biserica să fie a lor și uniții își pot zidi biserica; dar dacă majoritatea a fost mai întâiu unită, și numai acuma a părăsit unirea, biserica va fi a uniților și neuniții își pot zidi alta.

4. Aproape identic cu p. 1.

5. Unde nu este biserica sau preot nici unit nici neunit, fie care parte se va ținea de parohia de care se ține acum.

6. Unde nu este biserica nici preot, dar sunt alăția uniți ca să își poată zidi biserica, o pot face și să își țină și preot.

7—8. Unde popcrul înaintea comisiei nu s'a declarat nici pentru una din biserici, se va pune la biserica preot unit, dar poporul numai cu mijloace blânde să fie îndemnat să se unească.

La acest decret a fost alăturat și un tablou, în care se arată numele satelor cu totul sau numai în parte unite. Intregi unite au fost: Pocetu, S. Andreiu și Leta-Mare.

Biserici zidite de proprietari catolici cu câteva familii unite: Haieu, Fâncica, Josari, Ortiteag, Popești, Petrani—Vălani, Cărpinești și Câmpul. Localități neutre prevăzute în p. 7: Copăcel, Aușeu, Bănlaca, Cordău, Vașadu, Bunlești, Brădet, Măgura, Câmpanii de jos și Șigheștel.

Deci unirea a teșit aproape nimicică din aceste lupte și cu drept cuvânt a putut exclama episcopul Forgách, că în cauza unirei numai Dumnezeu mai poate ajuta, carele după

nepătrunsele sale sfaturi, cunoaște calea și mijloacele, prin care se poate promova spre a Sa mărire mântuirea sufletelor.

8. Precând în Bihor, unirea fusese aproape nimicilă, prima meida s'a ivit și în Sătmăru amenințat de către agenții vestitului agitator împotriva unirei în Ardea, călugărul Sofronie.

A. Bunea² arată că ar fi fost doi călugări cu numele Sofronie. Unul de origine din Trapezunt în Anadolie, care în pribegie lui ar fi ajuns și pe la Oradea, unde a stat trei ani, adăpostit poate chiar de Meleie, și de aici a plecat la Tyrnavia apoi la Sirigon unde a îmbrățișat calolicismul. De aci merse la Viena unde fiind descoperit că este un ipocrit și escroc, a fugit în comitatul Sătmăru în anul 1751 și a început să agite în contra unirei, dar fiind urmărit spre a fi arestat, a dispărut fără de urme. Spre a liniși poporul ar fi făcut episcopul Muncaciului Emanoil Olsavski vizitația canonică în anul 1751. Bunea însă se vede că indus în eroare de Nilles (pag. 868), greșește anul vizitației canonică a lui Olsavski, care a fost 1761 și nu 1751.

Se poate să fi fost și acest Sofronie prin Sătmăru, dar adevăratul tulburător al sufletelor de mulți statorite în unire, a fost vestitul Sofronie dela Cloara din Ardeal (comitatul Hunedoarei) care după ce a aprins în răscoală aproape întreg Ardealul și a făcut mare stricăciune unirei, în anii 1760—61 a încercat să răscolească și Sătmăru, părțile nordice ale Ardealului și Maramurășul.³

Acest Sofronie nu a fost un erou, ci atât mai puțin un apostol al ortodoxiei, cum încearcă unii scriitori ortodoci români a-l prezenta, ci un miserabil agent al Sărbilor, se numea pe sine: „vicarș al Sfinției Sale dela Carloveț”, un falșificător de cărți împărătești, un sarlatan,⁴ un impostor îndrăzneț și o unealtă inconștientă a Ungurilor calvini în contra catolicismului, un răsvărit în contra ordinii publice și a statului, dar mai ales un dușman de moarte al unirei în contra căreia lucra: „numai cu gura, ci și cu botă.” El însuși în persoană nu a fost în Sătmăru dar și-a avut agenții săi, cari lucrau și aci ca și Sofronie în Ardeal: fineau adunări noaptea prin păduri, răspundeau scrisorile și proclamațiile lui Sofronia în cari: „se spune că li s'a dat voie a urma vechiul rit grecesc” (cităm după D. Dragomir cu sublinierile noastre), pare că ar fi vrut cineva să

¹ Bunyriay loc cit. pag. 73—74. Un exemplar în Arhivul diecezan.

² Dr. A. Bunea: Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici. Biei a. 1902, pag. 171 și urm.

³ S. Dragomir: Revoluția Românilor cîn părțile Sătmăruului, în „Românul” din Arad, No. 78—1914; A. Bunea: Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici. Biei 1902, pag. 171 și urm.

⁴ N. Iorga: Istoria bis. II, p. 135.

le schimbe ritul grecesc prin unire! Pre cei cari nu voiau să se înlocuie cu gloabe de 500—800 fl. ba chiar și cu moartea. Biserițele din satele înloarse la: „legea grecească”, aveau să fie luate din mâna preoților uniți. „Unii agitatori amintea și numele unor împărați, cari se îngriesc de soarta tuturor creștinilor ortodoci și făgăduiau, că patriarhii răsăritului vor veni să-i viziteze și să-i îndrească în credință.” Impărații aceia erau Tarii Rusiei, a căror dragoste către neamul românesc o cunoaștem, iar despre patriarhii răsăritului știm cu ce gânduri veneau pe la noi pe acele vremuri.

Ceea ce este mai de mirat în cuvintele D-lui Prof. Dragomir, sunt aceste: „Mie mi se pare, că atunci a palpitat inima fraților noștri din acele părți pentru ultima dată, atinsă de aceeaș durere amară, care-i mistuia aproape pe toți Români din Transilvania. Apela mari, tulburate și de străini, cari i-au inundat, i-au despărțit pentru multa vreme de noi”.

Prin aceste cuvinte se face o mare nedreptate, ca să nu zicem chiar o insultă, la adresa Românilor sătmăreni. După ele s'ar părea că acei frați ai noștri ar fi fost pierduți, morți pentru românism și numai atingerea lor mai recentă cu frații ortodoci, iar fi trezii din somnul cel de moarte! Dar oare nu au fost ei în continuă atingere cu frații lor din Selagiu și Chioar și prin aceștia cel pușin, cu toți cetățenii Români din Ardeal? Dar dorința lor pururea vie de a aparține diecezei noastre, nu a fost nobilă și puternică palpitație de românism? Și dela anul 1824 când 72 parohii, adecă toate cele românești și vreo câteva rusești, din Sătmăru au trecut la noi, inimile lor nu au palpitat tot atât de românește ca ele celorlalți Români? Pe timpul încorporării lor la aceeaș dieceză, Oradea lui Vulcan era cel mai mare centru cultural al Românilor din Ardeal și o puternică școală de naționalism românesc. Aci preoții lor mai întâiu, apoi învățătorii, dascălii și cetățenii intelectuali: ai lor crescuiți în școlile diecezei, au fost cei mai buni povăituitori și luminații ai lor chiar și pe terenul național, și cei mai devotați și mai zelosi ajutători și colaboratori ai episcopilor noștri în binecuvântata lor activitate pentru biserică și neam.

Apoi, după absolutismul austriac și în era maghiară, mai ales de pe la anul 1880 încooace, când viața politică a luat oarecare avânt și la noi, sătmărenii au avut totdeauna vrednici și distinși reprezentanți în luptele politice naționale, și ca să amintim numai pe cel mai mare și mai vestit între ei, sătmărenii ne-au dat pe leul dela Sigeșiu, pe P. Vasile Lucaciu și pe garda lui!

Nul Români din Sătmăru nu au fost nici când despărțiți de cetățenii frați ai lor, pre cari poatecă dacă nu i-au întrecut în entuziasmul național, dar fără îndoială că îi întrec în inte-

ligență și în pietate și devotament către biserică, fiind ei cunoscuți ca unii dintre cei mai evlavioși și mai buni creștin, vrednici chiar de a fi socotiți ca pildă de viață creștinească înaintea tuturor. Dacă apele în cari ar fi căzut ei prinunire ar fi fost atât de mari și de tulburi, încât să îi fi înecat și despărțit de ceilalți frați ai lor, nu s'ar fi fi întâmplat cecece însuș dl. profesor Dragomir recunoaște, că: *"e s'au menținut până în zilele noastre, nutrită o nefermunită dragoste pentru cele mai scumpe comori ale sufletului românesc."*

Agitațiile și revolta acestea au fost potolite, fără să lase urme de neamire în Sătmar, prin vizitația canonică a episcopului Olsavski și prin auctoritățile civile și militare.

După vizitație Olsavski a dat către Românii din Sătmar o celebră epistolă pastorală, care s'ar putea ceti cu folos și astăzi.¹

9. Succesorul lui Forgách, baronul Adam Patachich (1759—1776) s'a nizuț să repareze pe cât s'a putut dezastrul unirei. A cheltuit sume însemnate pentru școli și pentru ajutorarea clerului unit și spre marea avantagiu a unirei atât el cât și Capitulu lui său, au primit patronatul asupra parohiilor de pe domeniile lor. Astfel pe încetul unirea a început iară să progreseze, mai ales prin zelul și activitatea lui Moise Dragoș, episcopul de mai târziu, pe carele Patachich în anul 1752 l'a numit arhidiacon sau protopop al românilor-unii din dieceza sa. Atât de repede s'a recules și a progresat unirea, încât după calendarul diecezan din anul 1765, erau în 9-districte protopopești 94 parohii cu mai mult de 100 preoți.²

Este de observat că până când în această operă de regenerare a unirei, se relevă în chip deosebit zelul și ostenelele lui Moise Dragoș, nu se amintește aproape de loc activitatea lui Meletie, care ar fi fost dator mai mult decât ori și cine să muncească. Ba încă episcopul Patachich îl chiar acuză că ar fi împiedecat progresul unirei prin întrigi lăfite între popor.³ De altă parte Meletie încă atribuia ruina unirei încăpăinării episcopului Forgách. Acest conflict dureros a făcut apoi, ca unii dujmani ai lui Meletie să scormonească niște păcate de simonie, boală rămasă se vede în sufletul său din neamire unde era foarte lăfită, săvârșită din partea lui prin anul 1751, ba unele cazuri chiar înainte de a fi episcop, în anul 1747.

Toate acestea au contribuit de sigur la înăsprirea conflictului și în același timp au făcut tot mai puțin realizabilă dorința de independență a lui Meletie, la care el nici nu a ajuns.

10. Am văzut mai sus (p. 26) că clerul unit în anul

¹ Se află publicată și la Nilles, pag. 871 și urm.

² Bunyitay, loc cit. p. 77—79.

³ I. Ardeleanu, loc cit. p. 34.

1752 a adresat episcopului Forgách o deamă cererea, în care între altele pentru ca unirea să poată rezista atacurilor tot mai vehemente ale episcopului Aradului, cereau să mijlocească la Curtea din Viena, ca și Meletie să aivă auctoritate deplină. Adecă să fie numit episcop diecezan independent de cel latin. Și în decursul activității comisiei Meletie, clerul și poporul său s'au luptat în continuu pentru împlinirea acestei dorințe a lor, înaintând ma. multe rugări către dânsa.¹

Meletie s'a plâns că episcopul latin P. Forgách încă în anul 1749 l'a despoiat de toată jurisdicțiunea asupra poporului său unit, care faptă a lui a cauzat mare tulburare și în cler și mulți părăsără unirea, ori au încetat de a o îmbrățișa; pentru aceea se roagă de comisiune, să mijlocească a i-se da jurisdicțiune deplină ca nu cumva pentru înoirile introduse de Forgách, cari poporul le conzideră incompatibile cu ritul său, toată unirea să se strice, și pentru cari multe suflele cari foarte ușor ar fi primit-o, rămân în schismă; cere afară de aceea ca salarul său să fie mărit.

Într'acea intrerumpânduși comisiunea lucrarea din oare care cauză, Meletie văzind că unirea este periclitată tot mai mult, și-a reînț rugarea în anul 1756, și clerul și poporul încă au înaintat rugări cerând pre lângă independența episcopului și îmbunătățirea existenței clerului, adecă salar mai bun și scutirea de ori ce feliu de decime. Și fiindcă episcopul Forgách îi acuzase că toate aceste le-au făcut la instigația cuiva, poate că băruia char pe generalul De Ville, fiind chie-mați cei cari au fost înaintat rugările înaintea comisiei, au declarat că nu au fost instigați de nimenea, ci toate aceste le-au făcut din dregoste față de unire și mânași de dorința de a vedea mântuită din atâtea furtuni și înflorind.

După aceste Meletie a înaintat o altă cerere în care pre-lângă cele de mai înainte, mai cerea: 1. Să aivă un consistor constător din 6 persoane, adecă: un vicar, doi arhidiaconi, un vice-arhidiacon, un teolog ieziuit, care să știe și românește și un notar. 2. Școale populare, de o cam dată 3: în Orde, în districtul Beiușului și în al Vașcăului. 3. Un orfanotrofiu sau seminar mic, în care să poată fi primiți cel puțin 24 fii de preoți cari să învețe în școala părinților lesuși până ce termină retorica. Din aceștia cei mai buni ar putea apoi fi primiți de clerici iar ceilalți să fie învățetori și notari. 4. Un seminar pentru cel puțin 12 clerici. 5. Să se zidească o mănăstire de călugări basiliani în vre un loc retras între munți, în finutul Beiușului, pentru cel puțin 3 călugări, dintre cari doi

¹ Conținutul acestora ne este cunoscut din într'un important document publicat de I. Ardelean la p. 105—109 și din actele ce se află în arhivul diecezan, aranjate de noi în convulvat separat.

în chip de misionari să cutiere setele românești ca să asculte măturșile credincioșilor după obiceiul ritului grecesc.

În urma acestei rugări mi se pare că au urmat hotărârile din anul 1757 pomenite mai sus p. 31. cari însă în ce privește favorurile asigurate uniților nu s-au executat.

În decursul anului 1758, adică pre când lucra comisia a treia, Melette a recurs și la sprijinul Părintelui ieruit Ignafu Kampmiller confesarul reginei, la al cărui sfat în 22 Iunie 1758 a înaintat la Curte o nouă rugare în care stăruia pentru împlinirea cererilor sale de mai înainte, fără de cari zicea că s'a sfârșit cu unirea. Această rugare a fost prezentată M. Sale de către însuși P. Kampmiller.

În anul 1759 comisiunea terminându-și lucrările și făcând raport favorabil, M. Sa vazind că cererile uniților sunt juste, s'a milostivit a le aproba. După aceasta Melette în luna lui August 1759 a călătorit la Viena, ca să esopereze publicare și realizarea acelora însă aceasta nu s'a putut înlămpla din cauza rezistenței episcopului Parachich carele, precum însuși recunoaște, a și isbutit a o împiedeca. Altfăduse în Viena tot prin mijlocirea P. Kampmiller, a reînoui rugarea cea cu 6 puncte, dintre cari însă alba două s'au împlinit: îmbunătățirea în cânta a dotațiunei sale și a preoților și constituirea unui consistor, carele însă se făcea sub prezidiul episcopului latin și cu membrii asemenea latini, alară de el. Melette, un pro-topop al său și un părinte iesuit, care făcea pe apărtătorii uniților.

11. Referitor la lupta lui Melette pentru independență și la piedecile înlămpinate, credem că este potrivit să reproducem aci, cu puțină schimbări ceea ce am scris de altă dată cu privire la acest obiect:

Și lucru dureros că bărbatul care în împrejurări atât de grele stătea în fruntea bisericei unite din Bihor, episcopul Melette, nu avea nici autoritatea nici puterea deplină, ca să o poată apăra în contra puterincilor și viclenilor episcopi ai Sărbilor și nici nu îi succese să își câștige prietini și patroni în cercurile oficiale mai înalte. Episcopul latin îl ținea de un subaltern neastămpărat și amblycis, care prin înfrigi și unelșiri caută să se subtraga de sub supunerea sa și să-și dobândească independența și puterea pe care nu era harnic să o poarte; iar la Curtea împărătească era descris ca un om încăpabil și răvnițor mai mult după strălucirea lumeească decât însuflețit de zelul apostolic pentru promovarea unirei.

Despre purtarea episcopului latin am amintit mai sus, iar despre părerea ce o aveau cei din Viena despre Melette, dovedă ne sunt unele scrisori de ale lui Kollár. Așa în 9 Iunie 1755, îl roagă pe Dragoș să îl tălmăcească pe limba românească (se vede dară că Melette nu știa latinește), că încă

nu a răspuns la câteva scrisori primite dela el, dar îi va răspunde în curând, și până atunci însă: „*Eum rogo per Christi charitatem ut patientiam habeat, discolaque exemplo Christi etiam in contemptu animas Deo lucrari et oculos suas magis doctrina et virtuosa vita, quam splendore mundano apud se continere*”. Se vede însă că Melette tot nădăduia, sedus poate de unele promisiuni a căror realizare nu o a ajuns. De aceea îl apostrofează Kollár ceva mai târziu, în 12 August 1755, în ton cam rastrător: „*Quid Meletius sperat? (cu litere citite) pentruke to de una au nedelduit mult, doare (doară) nu știu ce sa (asa) încapetai (?) cum este bun Milhni Episcop Tiganii (Teaganei), dare forte prost*”. Chiar nici generalul De Ville, care făcuse propunerea ca Melette să fie scos de sub atâr-narea episcopului latin, nu avea opinione bună despre el: „*De Meletio nec est spes ut jurisdictionem majorem obtineat, nam et De Ville eum pessime iam anno elapso descripserat et ego genuine depinxi cujus furfuris homo sit. Uno verbo ex ea scientia quam harum rerum habeo, asseverare tibi possum: nisi Deus specialiter vcs iuvert, et prope miraculum patruverit actum est de omni in partibus vestris unione, cujus rei ego non sine gravi dolore recordari possum*”. Avea dară și ei aceeaș părere ca și episcopul Forgách pe carele în cea din urmă a sa scrisoare din 29 Octomvrie 1757, îl face respunze-tor pentruță a rădicat la treapia episcopiei pe un om care nu era de aceea treabă. Tot aci se exprimă despre Melette încă în termni și mai aspri numindu-l: „*Hominem ecclesiae inutilem et a litteris penitus destitutum*”, incapabil deci de a conduce o dieceză sau un consistor, și de aceea îi pune, în pre-vedere umilțirea lui sub conducerea unui iesuit, ceea ce s'a și înlămpiat.

În privința acestui teolog, este de lămurit contrazicerea ce se pare a fi între o scrisoare a lui Kollár, după care s'ar vedea că teologul i-s'a pus lui Melette lără voia lui, și într'un document publicat de I. Ardeleanu,¹ unde se spune, că Melette între allele a cerut dela Curtea împărătească, să i-se permită să aivă un consistor, compus din cel puțin 6 persoane, adecă din vicarul episcopesc, doui arhidiaconi, un vice-arhidiacon, un teolog iesuit, care să știe și limba română, și un notar.

Această contrazicere aparentă se poate explica, dacă socotim, că comisiunea rucică a fost propus împărătesei între allele, ca în consistorul episcopului unit, făcut independent de cel latin, să aivă loc și unul sau doui părinți iesuiți depinși în ritul grecesc.² Se poate dară că aceeaș comisiune să îi fi

¹ Op. citat P. II. pag 106-9.

² Bunyihay, op. citat pag. 71. La p. 78 se și spune numele alor 3 părinți iesuiți misionari dintre cari doui: Iosif și Vasile Dobra se pare a fi fost chiar români.

dat lui Meletie sfatul, ca spre a dobândi mai ușor independența dorită să ceară teologul iesuit. Cererea lui va fi fost binevenită Curții, care și așa se ocupa cu ideea să i-l împună. A ales bietul vlădică între două umiliri pe cea care i-se părea mai mică, și s-a supus de bunăvoie unei sarcini, de care conștiența săi din Ardeal doreau atât de mult să se scape.¹

12. Meletie nu a încetat nici după aceasta să ceară pe toate căile publicarea și executarea hotărârilor favorabile unirei, cerând sprijinul când al baronului Bartenstein președintele secției ilirice, când al Cancelariei aulice, însă tot înzădar căci episcopul latin era mai puternic și în urma intervenției acestuia în anul 1761 Meletie a fost admoniat: ca să nu fie neastâmpărat căci este cine să îi aivă de grije, și dacă ar avea de a mai cere ceva să o facă pe calea legitimității sale superior, care îl va ajuta în lipsurile lui ca și până acuma. Să păstreze dată măsura convenită și să se abțină dela edunări secrete. Clerul și poporul credincioși însă nu s-a liniștit nici după aceasta, căci în anul 1764 aflăm alte două rugări a lor, tot cam de conținutul celor pomenite până aci, a căror esență era tot independența lui Meletie pe care ei o credeau absolut de lipsă pentru existența și progresul unirii.

Insuși Meletie nu a încetat până la sfârșitul vieții să lucreze spre ajungerea țintei dorințelor sale. Și dacă în urma opreliștei de a se adresa în ori și ce cauză direct la Curtea împărătească, s-ar fi părut cu totul închisă această cale, iar cu știrea episcopului Forgách este de sine înțeles că nu putea să facă nimica, a aflat el alte căi de a străbate până la ușa milelor împărătești. Astfel în 28 August 1767 un anumit Ioan Neage (Nyágoé) îl încunoștințază că a fost numit agent aulic și oferă serviciile sale în cauzele ce le-ar avea pendente la dicasteriile din Viena.

Cu acest Neage a stat Meletie în corespondență; este însă de regretat că nu avem decât două scrisori dela el de datul 18 și 25 Sept., iar de a lui Meletie nici una. În scrisorile sale Neage îl informează pe Meletie despre decursul favorabil al tratativelor privitoare la independența episcopiei Muncaciului, stăruind combatută timp îndelungat din partea episcopilor din Agra, dar nu preste mult dusă la îndeplinire.

Din celelalți ani ai vieții lui Meletie puține știri mai avem. Probabil că fiind bătrân de 60 de ani, obosit și măhnit de ele petrecute, s-a resemnat la rolul modest și umil de vicar „in *spiritualibus*” al episcopului latin, săvârșind slujbele arhieresti în modesta sa biserică catedrală, care nici nu era măcar văruită pe din afară, și se comunica pușinului său cler hotărârile mai înalte prin circulare.

¹ Articolul citat mai sus din Cultura Cr. pag. 232—234.

Un astfel de circular este cel din 21 Decembrie 1773 în care aflăm întregă titlatura lui Meletie, așa:

„Noi Meletie Kovaci din mila lui Dumnezeu, și a scaunului Apostolicesc vlădicul dela Toghiania, Prealuminatului și Preacinstiului Domnului Domn Adam din L. B. Palacici dela Zaezda Episcopului Oradei Mare în Ritușul grecesc sufraganeus, și în cele suflatești Vicariul general”. În circular se poruncește preoților să aivă grije de instruirea pruncilor trecuți de 6 ani în învățătura creștinească. Ca o modestă mângâiere în necazurile sale, i-s-a dat în anul 1774 un adaus la salariu de 1000 fl. pe an.

13. Cel din urmă act oficial rămas dela Meletie este o rugare îndreptată către împărăteasa, în anul 1774 în care se roagă ca pentru apărarea și întărirea unirei să se milostivească a dispune, ca: 1. Episcopul Aradului fără permis mai înalt să nu poată face vizitație canonică în județul Bihorului. 2. Scoalele deschise de neuniți în Oradea, să fie strămutate în Velența. 3. Preoții neuniți din Velența să nu mai fie îngăduiți a face funcțiuni în afară de teritorul acelei mahalale, unde își au biserică. Ce răspuns va fi primit nu ne este cunoscut.

Tot în acel an, 1774, Luna Iulie 15, a fost provocat și episcopul latin să raporteze: Câte familii greco-catolice sunt în dieceza sa, câți membrii capabili de sf. sacramente și câți înființa; cum și prin cine au fost provăzuți în cele spirituale uniții până acuma?

Episcopul a răspuns în 24 August 1774, alăturând raportului său și un tablou în care se arată: 1. Parohiile cari s-au fost declarate în fața comisiunii de unite: Oradea, S. Andreiu, Vadu, Poceriu, Silindru, Aciadu, Paleu și Cocodul cu 11 preoți și 2775 suflete. 2. Parohiile întoarse la unire în timpul păstoririi sale: Coruia, Petrani, Cordău, Vașadu, Tarcia, Gaios-Petreu, Virtis, Lela-mare, Bogomiru Er-Adonul și, Almoșdul cu 12 preoți și 3073 de suflete. 3. Parohii în majoritate neunite dar în cari sunt și uniți cu preot și cu biserică, afară de Velența care era numai litală: Hateu, Beiuș, Nimoiești, Belu, Cărpinești, Siftilec, Bănlaca, Aușeu, Copăccu, Josani, Popești, Giris și Margine (Szeltáló) cu 14 preoți și 533 suflete. Total: 33 parohii, 36 preoți și 6381 suflete.¹

Ce privește păstoria acestor credincioși, ca să nu se zică cumcă perzcută ritul grecesc și ca să nu fie expuși credincioșii la ademenirile neuniților, până acuma a tolerat și preoți mai pușin învățați dar probați în devotamentul lor către unire, să nizește însă că dacă vre-o parohie devine vacantă, precuțul să fie înlocuit numai de cât cu unul crescut în semi-

¹ Aceste numai în comitalul Bihorului, căci mai erau parohiile: Macău, Arad, Timișoara și Zăbrantu în Bănat.

narul său ca astfel încetul pe încetul să dispară ignoranța. Și cu mângăierea poate să spună că sunt în seminar și dintre clerici unii câțiva cari se întrec în știință și purtare cu cei latini. Dintre aceștia se vor trimite apoi în parohiile vacante, sau în caz că nu ar fi parohii vacante, vor fi trimiși ca misionari pe sale. Despre subsistența tulurcra se îngrijește din venitul episcopiei.¹

Episcopul Meleite după cum se vede din protocolul Consistoriului latin, a răpusat în ziua de 11 Aprilie 1775, și nu în 1770 după cum pe urma lui I. Ardelean au scris mai mulți auctori: „Illr. D. Melelius Kovács Episcopus Tegheanensis, Episcopus suffraganeus Praelati Episcopi latini ritus M. Varadiensis pro parte graeci ritus calcicorum defunctus est 11 die Aprilis anno 1775 aetatis suae 66-o Episcopalis vero 27”²

Din testamentul său se vede că dela dănsul a rămas: în reședința sa modestă o bibliotecă conținând cărți rituale și alte câteva cărți în limba grecească; iar în biserica catedrală un rând de odăjdii arhieriești, câteva cărți rituale, un poitr și disc de argint, o cădelniță de argint din anul 1767, loate la olaltă prețuite în 236 fl. 38 xr.

Cu el se încheie întâia epocă, de zbuicimată existență, a episcopiei noastre.

Si dacă păstoria de 26 ani a lui Meleite, nu a avut rezultatele pe cari cu tot dreptul le-au așteptat și mai marii lui și poporul său credincios, pre-lângă a-ătea alte cauze, credem că este a se atribui și situației sale precare și nelămurite față de episcopul latin, precum s'a întâmplat și în Ardeal și Săltmar, după cum spune Basilevits: „Luzet lugebrique Transylvaniae Graeci Ritu Ecclesia, de amissis plus quam sexaginta millium animarum ad schisma relapsis metu subiectionis Ritus Graeci Ritui Latino; sentit dolorem vix unquam leniendum Magno-Varadinum, quod ex multis millibus animarum Sacrae Unionis perexiguam manipulum lacrymabundis conturbatur occurris. Sentit acerbi doloris huius partem Comitatus quoque Salmariensis, quia spatio dimidiati anni undecim circiter millia animarum persuasione illius metus (Sophronio quodam Sarabaita authore) seducta ab obedientia Sanctae Matris Ecclesiae desciverant”³

Aproape la un an după moartea lui Meleite, în 8 Martie 1776, a fost înaintat și episcopul Forgách la scaunul mitropolitin din Calocca, și astfel s'a deschis calea mai ușoră spre independența episcopului unit de cel latin, ceea ce după învingerea piedecilor pentru înființarea episcopiei Muncacului nu mai putea întârzia.

¹ Ahivul d. Ms. No. 263.

² Protocolum Consistorii latini ritus M. Varadiensis de anno 1775 - 1777

pag. 38.

³ L. cit. P. IV. p. 41.

III.

Episcopul Moise Dragoș (1775—1787)

I. Biografia. Lupta pentru independență

1. După moartea lui Meleite Kovács clerul și poporul unit din dieceza Orăzii s'a pus în mișcare ca să dobândească un episcop după dorința lor.

În 14 Aprilie 1775 au scris agentului autlic din Viena Iosif Keresztury, rugându-l ca și până când ar putea conveni asupra unei persoane pe care cu toții o ar dori să le fie episcop, să le înainteze la M. Sa o mică rugare a lor pe care dănsul va binevoi a o redacta în stilul curial. Cu darea informațiilor de cari va avea lipsă și cu primirea răspunsului ce li se va da, din partea lor incredințează pe protopopul (supremus Archidiaconus) Moise Dragoș și pe parohul Orăzii, Ioan Simon.¹

Conținutul acestei rugări nu-l cunoaștem, dar din cele înfimplate atunci în Orade putem deduce că ei credeau că ar fi sosit timpul ca să aivă episcop independent de cel latin. Numai că, precum se întâmplă mai todeauna la asemenea ocașuni, lucrul nu a mers logmai neled nici atunci, căci cei doi bărbați numiți mai sus cari se bucurau de încrederea clerului, au ajuns a fi rivali, iar clerul și credincioșii împărținduse în două tabere, s'au iscat urle neînțelegeri și tulburări, cari ușor puteau fi fatale inșeși cauzei pentru al cărei triumf cu toții luptau. Mai îndrăzneți, și poate și mai mulți, erau aderenții lui Simon, cari pe Dragoș îl acuseau nu mai puțin decât cu gândul de a introduce ritul latin în biserică! (Vechia apucătură a tuturor dujmanilor unirei, ceace indică și adevăratul izvor al acestor tulburări)?

Din fectire însă persoana lui Moise Dragoș era cu mult mai bine cunoscută și apreciată înaintea factorilor competenți, decât ca Ioan Simon, vrednic preot și el, să și fi putut sta în cale.

Iar poporul se vede că în urma pășirei energice a vicarului latin Ganooczy față de Simon, încă s'a liniștit.

Dar în Viena pre-lângă prietunii și patronii cari l'au ajutat să ajungă episcop, Dragoș a avut și un dujman, credem de

¹ Ms. No. 263.

² I. Ardelean I. cit. pag. 35.

bună credință, în persoana lui Iosafat Bastasich, rectorul seminarului S. Barbara și censorul cărților orientale, mai târziu în anii 1787—1793, episcop al Krișevațului în Croația. Acesta în-
dată după moartea lui Meletie a înaintat la împărăteasa un:
„Pro memoria pro canonisatione Episcopatus M. Varadinensis”
în care după ce arată cauzele cari cer imperios canonicarea,
adeca independența acestei episcopii, propune și recomandă
ca foarte vrednic pentru scaunul aceleia pe Andreiu Zsetkey
vicarul general al episcopului Muncaciului, bărbat înzestrat cu
foarte calitățile de lipsă unui bun episcop și român de neam
(natum Valachum). Aceasta din urmă însă este neadevăr, căci
precum se vede din biografia lui numai știa românește fiindcă
fusesse vicar în Maramurăș.¹ Avem dată de a face cu un nou
caz de vânare a Rutenilor sau Ruș lor după episcopiile româ-
nești, dar din ferire neizbutit ca și celelalte.

2. Pe Dragoș așa îl caracterizează prietinel său Samoil
Clain: „Moise Dragoș a fost fiul protopopului din Turda. A
fost om cu viață curată și cu frica lui Dumnezeu, evlavnic și
iubit de rânduiala bisericească și bine și cu pace au ocăr-
muit”.² După cum arată anuțul funebrel din anul 1787 Dragoș
a răpusat în anul ei 62-lea ei etății, deci s'a născut în anul
1725. Studiile ce le va făcut nu se știe, dar viața și activita-
tea lui arată că trebuie să fi făcut studii teologice complete.³
In dieceza Orășii a venit în anul 1751 și în același an îl aflăm
însoțind pe episcopul Muncaciului M. Olsavski în vizitația
canonică prin județul Sătmărulei și care așa scria vicarului său
despre el: „Varadinensis Alumnus (mai sus se spune că era
Dragoș) mecum circuit, ex quo emolumentum est, quod Valachis
dictatum sibi discursum proponit, alias bonus et pacatus vir”.⁴

Pe timpul comisiunei din anii 1754—6 făcuse cunoștință
cu membrii aceleia și va fi fost bine apreciat pentru calitățile
alese și pentru zelul său pentru unire, căci în anii următori îl
vedem având corespondență cu membrii aceleia mai ales cu
notarul ei Adam Kollar custodele bibliotecii imperiale din Viena,
care a devenit prietinel său intim și mare aprător al unirei.
Acesta se adresa lui Dragoș cu cuvinte de cea mai caldă prie-
tinie numindul: „Amice in aeterna memoria colende” „Ami-
cissime Moises”, „Doctissime Domine”, și din simpatie către
poporul român învățase românește și îl ruga pe Dragoș să-l
invelească cât mai des cu scrisori românești. Renunțând a
fi membru al comisiei, poate chiar pentru sentimentele sale
filo-române, nu a încetat de a apăra cauza ei atât cu cuvântul

¹ Basilovits op. cit. P. V. pag. 14.

² Istoria bis. Ms. No. 71—73.

³ Bunyitay, l. cit. p. 79.

⁴ Basilovits op. cit. P. III. pag. 81.

EPISCOPUL MOISE DRAGOȘ

în audiențele ce le avea la Impărăteasa, cât și în scris într'un memoriu compus chiar la dorința mai înaltă. Cu ocaziunea unei audiențe a atras atențiunea Impărătesei asupra lui Dragoș recomandându-l ca vrednic să fie episcop.¹

Nu este mirare dar că devenind vacant scaunul episcopesc al lui Meletie, alegerea urmașului său să cadă asupra lui Dragoș, care în 17 Noemvrie 1775 fiind bine recomandat și din partea episcopului latin A. Patachich, a și fost numit.

Despre numirea sa a fost încunungițat Dragoș în aceeași zi din partea Cancelarului Contele Francisc Eszterházy, iar agentul Keresztury a încunungițat clerul ca răspuns la scrisoarea lor amintită mai sus, apoi în ziua următoare la încunungițat și pe Dragoș exprimându-și nădejdea că în scurtă vreme va să meargă la Viena pentru a mulțumi celor mai mari pentru numirea Dragoș însă fusese la Viena mai înainte de numirea sa, după cum se vede din scrisorile ce l-au trimis acolo preoții, mai apoi canonicii, N. Horvat și I. Simon. După numire a mers ceva mai târziu în luna Octomvrie 1776, după cum se va arăta mai jos.

3. Inșă greuțăți și piedeci mari se iviră în contra înființării diecezei independente de ritul grecesc în Oradea. Impărăteasa Maria Terezia a fost hotărâtă ca pentru a înălțura una din cele mai mari piedeci ce se puneau lăfșirei unirei printre popoarele de ritul grecesc din împărăția sa, adeca frica de a li se introduce în biserică ritul latin, să înființeze dieceze de ritul grecesc independente² după cum de curând se înființase dieceza Muncaciului. Dar precum la înființarea acesteia pusesse mari piedeci episcopul dela Agra³ așa se puneau acum a piedeci aci din partea episcopului Orăzii A. Patachich. Această o recunoaște și Bunyitay dar tratează chestia unilateral și numai fugitiv.⁴

După reintoarcerea sa acasă din Viena Dragoș aștepta liniștit terminarea tratativelor între Curtea împărătească și S. Scaun apostolic din Roma pentru fondarea episcopatului său independent și era fînnt în curent de toate fazele chestiunii din partea agentului Keresztury. Acesta însă cunoscând greutățile și piedecile ce se pot ivi în asemenea chestiuni, stăruia mereu ca el să meargă din nou și să stea mai mult timp acolo, ca: să *bată fierul pând este cald*, adeca să se folosească de împrejurarea că acum cercurile hotărâtoare îi sunt favorabile și binevoitoare, și astfel stărând în persoana va putea mai ușor obține împlinirea dorințelor și satisfacerea multor necesități ale noiei sale dieceze.

¹ Cultura Cr. a. cit. p. 205-b.

² Un act fărâ dat în arhivul diecezan Ms. No. 263.

³ Hodinka op. cit. pag. 607 și urm.

⁴ L. cit. p. 84.

În 4 Ianuarie 1776 îi scria, că decând a murit Meletie și a primit scrisoarea clerului, de care am pomenit mai sus, el împreună cu Bastasich, carele se vede că dupăce l'a cunoscut pe Dragoș nu mai stăruia pre lângă numirea lui Zselkey, pe toate căile s'au nuzuit, cu memorii și în audiențe private la Impărăteasa, să ajute la separarea și canonizarea diecezei și că în sfârșit l-a succes a înălțura toate dificultățile așa încât acum independența este asigurată și sunt fixate chiar și granițele acesteia, având să se estindă preste comitatele: Sabolciu, Sătmar, Bihor, Arad, Csanad, Bacszky, care petrecesc Timișan. Inșă episcopul Muncaciului, Bacszky, care petrecede de mai mult timp acolo, stăruie ca comitatele Sabolciu și Sătmar să nu se deslipsească dela dieceza sa. Se vede dară că Sătmarul dela început era destinal să ne aparțină și numai fatalitatea a făcut ca să treacă aproape încă 50 de ani până la incorporarea acelor frați la șimul mamei adevărate.

Dotarea sau înzestrarea diecezei se va face din bunurile episcopiei latine a Orăzii, căci după trecerea principelui Ballyanyi la scaunul primețial, în locul lui va merge arhiepiscop la Colocsa episcopul Orăzii Patachich (care a și fost numit scurt timp după aceea, în 8 Martie acelaș an).

Poate că atunci a înaintat Patachich protestul său în contra înființării acesteia episcopii independente, cuprins într'un lung memoriu intitulat: "*Objectiones contra canonisationem Episcopatus Graec-ritus M. Vradinensis*".

În introducere spune că dupăce din graiul viu al M. Sale cât și din scrisoarea Cancelariei aulice unghere a înțeles că înființarea acelei episcopii ar fi deja lucru definitiv hotărât și că mai restază numai ducerea lui la îndeplinire, din partea sa crede că de o parte sunt piedeci atât de mari cari o fac foarte grea dacă nu chiar imposibilă, iar de alta se recer condițiuni fără de cari acel lucru nu va putea fi de nici un folos.

Dupăce aduce mai multe argumente din canoanele conciliilor: Lateran II, cap. 12, cel din Cartagena și din opul: "*De Synodo dioecessana*" al marelui canonic Pontificele Benedict XIV, inștră argumentele de caracter mai mult de natură locală, precum: înființarea episcopiei Orăzii este mai anevoioasă decât a Muncaciului, pentrucă episcopii de acolo au fost vicari apostolici cu jurisdicțiune proprie și supuși numai Scaunului apostolic, așa că prin înființarea episcopiei independente nu se micșora jurisdicția episcopului Agraiei pe al cărui teritoriu se aflau jurisdicțiile gr. cat. Dar vicarul gr. cat. din Oradea nu avea jurisdicție proprie ci numai dela episcopul latin, carele prin decretarea lui de independent ar fi despoiat de jurisdicție proprie asupra credincioșilor români. Nici nu se poate zice că prin înființarea episcopiei unite a Orăzii s'ar înălțări și lăși unirea, ci din contra se poate întâmpla ca și uniiții

să treacă cu episcop cu tot la neunire, ba să seducă chiar și pe rom. catolici. Așa s'a întâmplat de ex. că mulți Români și Ruteni au trecut la neunire cu toate că au episcopi de ritul lor, precând la Italo-Greci prosperează unirea, fiindcă sunt suptuși episcopilor latini (Citează Constit. lui Bened. XIV: Eisi past. N. 77.)

Nu poate fi invocat nici numărul mare al credincioșilor, căci în dieceza Orăzii abia mai sunt 21 sate cu vre-o 4000 credincioși adulți. Mai ales se plânge episcopul Patachich că prin noua episcopie i s'ar micșora mult vaza și autoritatea și uniții îngâmfai prin ridicarea lor, ar conturba păcinea con-viețuire nenumai cu neuniții, fără chiar și între cele două rituri catolice, fiindcă bisericile lor catadrale sunt aproape una de cealaltă, s'ar naște continue tulburări. O dieceză trebuie să aivă un teritoriu anumit bine definit și limitat de granițe precize, dar uniții din dieceza sa, sunt foarte amestecați cu alte neamuri și nu este un teritoriu cât de mic unde ei să fie curați. Pre-lângă toate acestea și în rezumat, se poate zice că lipsesc condițiile generale canonice: „urgens necessitas, evidens utilitas, pietas, incommoditas“. Și în sfârșit învoirea Capitului care a fost cerută la timpul său și la numirea lui Meletie.

La aceste a răspuns Dragoș într'o lungă replică înțitulată: „*Humillimae Reflexiones Circa oppositiones, quas Episcopus latinus ritus M. Varadinensis adferre conatur contra deductionem in effectum benignae iam resolutam erectionem, dataationem et canonisationem Episcopatus graeci-ritus catholicorum ejusdam loci*“, pe 30 de fețe în folio, analizând și combătând cu multă erudiție toate argumentele contrare:

Aceleași cauze cari au îndemnat pe împărăteasa să înființeze episcopia Muncaciului, au determinat-o să decidă încă în anul 1758, la propunerea comisiei, să decreteze înființarea acestei dieceze; și precum în contra înființării aceleia a protestat episcopul Agriei așa protestează acum cu aceleași argumente al Orăzii.

Mai interesantă este combaterea argumentelor din canoane și se miră că episcopii latini recurg la unele dispoziții canonice cari de loc sau foarte puțin se refer la această chestie căci, ori au fost abrogate prin dispoziții și hotărâri ulterioare, ori Grecii nu le-au primit nici când, pentrucă pre dânșii nu îi priveau, de oarece s'au adus în sinoade înute numai de latini, și în înseși Constituțiile Apostolice cele mai de multe ori se află clausula că pe orientali nu îi obligă numai când sunt anumit pomeniți. Din contra se declară de nule și fără valoare ori și ce explicare și interpretare a canoanelor și Constituțiilor lor Apostolice prin cari s'ar vătămă ori nesocoti drepturile și obiceiurile Grecilor. De altfel chiar și praxa contrară arată eșirea din us și invaliditatea acelor canoane, căci de sx. în Leopold

(Lemberg) sunt trei episcopi de trei rituri deosebite, iar mai de aproape avem exemplul episcopilor Făgărașului și a Muncaciului etc.

Uniții nu pot fi în condiție mai rea decât neuniții cari își au episcopii lor, ceea ce este și mare piedecă unirei. Români din Ardeal au fost tari în unire până când episcopul lor a fost de tot independent, dar decând independența lui a fost vătămăta prin punerea lui sub tutela teologului iesuit, ușor au fost amăgiți de cătră impostorul Sofronie că vor fi făcuți latini, iar acum după îndepărtarea teologului iară se întorc în masse la unire.

Canoanele și Constituțiile Apostolice asigură orientaliilor deplină imunitate și libertate de rit și disciplină, ceea ce nenumai având episcop. prcprii poate fi a asigurată.

Nu se ridică dieceza în dieceză, pentrucă nu zidurile și granițele fac diezele, ci ritul, limba și disciplina prin cari Români din Oradea se deosebesc de latini. Nici nu e vorba de o dieceză nouă, căci în Oradea au fost și în vechime episcopi de rit oriental supuși arhiepiscopului din Ardeal, ori au stat direct sub jurisdicțiunea acestuia și numai în timpurile mai în urmă și-au arogat episcopii latini jurisdicțiune asupra Komânilor. Citează prefața Căzaniei de Brașov din anul 1580 unde se pomenesc Ghenație mitropolit al întregului Ardeal și al Districtului Orăzii!

Cu privire la numărul credincioșilor observă că, deoarece mu,ji au defecționat logmai din cauza că nu au avut episcop propriu, ca în viitor să se împiedice defecționările ba chiar ca să se înmulțească numărul credincioșilor, este de lipsă să aivă episcop de ritul lor. La cele preste 6000 de suflete se vor adauge nenumai cei cari se vor mai înloarce de aici în colo, ci și uniții imprăștiați prin orașele vecine și prin Banatul Timișan.

La sfârșit mai amintește de decime, cari sunt laice sau „Praediales“ și eclesiastice sau „Sacramentales“; aceste, căci nenumai de ele poate fi vorba, se plătesc acelor cari administreză S. Taine, deci fiecare credincios episcopului sau parohului său, și dacă opscopii latini în trecut le-au luat și dela credincioșii de ritul grecesc, au săvârșit un abuz con-damnat de legile țării și de decretetele împărătești. De aceea împărăteasa a și hotărât ca neuniții să nu mai plătească decime episcopilor latini. Apoi poate să fie oare situația episcopilor uniții mai rea decât a celor neuniții?

Intreabă apoi pe episcopii latini: dacă din mila Domnului vreun episcop neunit ar trece la unire cu întreg poporul său, și-ar pierde el jurisdicțiunea și decimele? Dacă răspund afirmativ, să iea seamă, că precum ne arată cele întâmplate chiar aici în dieceza Orăzii unde pentru atărnarea episcopului uni: de cel latin au defecționat atâtea suflete, așa se va în-

chide și de aci înainte calea de întoarcere poporului și episcopilor neuniți. Iar dacă vor spune contrariul, se pune întrebarea: Oare ceilalți episcopi uniți pentru motivul că de mai mult timp s'au unit să fie în mai rea condițiune? Cert lucru este, că precum prestarea decimelor episcopilor latini a reținut poporul neunit dela îmbrățișarea unirei, așa i-a oprit dela aceeași pe episcopi atârnată lor de cei latini. Aceste toate le surpune la înalta judecată și dreapta cumpănire a acelora, cărora încredințat le este binele public și facerea dreptății.¹

Cețirea și discutarea acestei strajnice polemii, va fi provocat de sigur lungi dezbateri în sinul dicasteriilor chemate să-și spună părerea asupra ei, și în același timp va fi scoasă în viață nouă dificultăți și piedeci în calea unei rezoluții favorabile lui Dragoș. Deci pentru mai deplina lămurire a lucrurilor și pentru înălturarea tuturor piedecilor era reclamată în Viena prezența lui Dragoș; de aceea îi scria Keresztury în 14 Maiu, că fiind nu de mult în audiență la M. Sa prefectul Bastiasich, M. Sa l'a întrebat că pentru ce nu merge Dragoș la Viena, că multe chestii sunt cari cer ca el să fie acolo și observând Bastiasich că poate nu are bani de cheltuială, a răspuns M. Sa că însăși se va îngrijii despre acoperirea acestora și în urmare va și da ordin Cancelarului să-l ceteze acolo. Totuși nu putem înțelege pentru ce nu s'a dus până toamna în luna Octomvrie.

II. Denumirea. Intâia organizare a diecezei.

1. După aceste cu datul 26 Iulie a apărut diploma de denumire a lui Dragoș de episcop al Orăzii-Mari, precum și decretul de fondare și dotare a episcopiei independente din venturile episcopiei vacante de ritul latin a Orăzii.² Este de notat că teritoriul noii dieceze era ca și acela al celei latine, adică comitatele: Bihor, Békés, Congrad, Arad, Cianad și Banatul-Timișan, carele însă fiind prea depărtat, se instituia acolo un vicariat și spre ajutor doi misionari. Așa dară i-a succed episcopului Muncaciului să refiră pentru dieceza sa comitatul Săthmar cu un număr de Romani-uniți cu mult mai mare decât în Bihor!

Salariul episcopului s'a statorit în 6000 floreni anual, iar pentru formarea Capitulului s'a hotărât să fie 4 canonici ca consistorialști și al cincilea ca teolog sau profesor de rit. În decret s'au statorit și sumele de lipsă, din acelaș izvor, pentru întreținerea bisericei catedrale, salariile canonicilor, creșterea

rea clerului tânăr etc. după cum se va arăta în capitolele respective.

În acelaș timp s'au făcut pașii de lipsă la Scaunul Apostolic pentru canonizarea episcopiei și confirmarea sau preconfirmarea episcopului. Aci însă s'au ivit noui dificultăți, cari numai după o lungă corespondență între Scaunul Apostolic și împărăteasa s'au putut elimina, după cum se va vedea în cele următoare.

Acceastă stare a lucrurilor îl va fi îndemnat în sfârșit pe Dragoș să plece la Viena unde îl aflăm în 30 Octomvrie 1776, cerând să i-se plătească din salariul de 4000 fl. al antecessorului său Meletie suma ce se cuvinea pe timpul dela denumirea sa, 17 Nov. 1775, până în 12 Iulie 1776 de când ia salariul de 6000 fl., ca să își poată acoperi spesele ce le are în Viena și cele de călătorie pe cari le-a luat împrumut.

Tot în aceea zi a mai înaintat o lungă rugare, în care cerea: "că pentru acoperirea sumelor asemnate pe seama episcopiei, să i-se destineze un fond fix și stabil. Și precum episcopia Făgărașului a primit dominiul Blajului, iar aceea a Muncaciului și a Krișevăului bunurile unor abatii, așa și dănsului și urmașilor să i-se deie unul din dominiile Vascăului, Beiușului sau Belului ori o parte din dominiul fiscal dela Aleșd. Iar dacă nici un dominiu nu i-s'ar putea da, să i-se dea cel puțin un mic sat în apropierea Orăzii, unde să poată ținea o mică economie pentru lipsurile casei sale. Mai departe cerea odăjdii etc. pentru biserica catedrală și cedarea vechiei reședințe a lui Meletie pe seama parohului și a profesorului de rit. Și în sfârșit cerea ca suma de 1200 fl. destinată pentru creșterea clerului tânăr să se deie la mâna lui și nu a rectorului seminarului latin din Oradea.¹

Acceastă rugare a fost bine primită, căci în 15 Noemvrie 1776 prin scrisoare îl avisează Keresztury că i-s'a dat „Regium Placet“ ul și va primi tot ce a cerut ceea ce cu timpul s'a și făcut.²

În 30 Noemvrie 1776 a înaintat o altă rugare pentru asigurarea subsistenței clerului, a învățetorilor dela cele câteva școli și a celor trei cantori din Oradea, cerând să i-se plătească ajutoarele avute până acum, ba la unii să li se și mărească, în chip stabil tot din venitele episcopiei latine vacante. Și după ce multe biserici erau în stare atât de dezolată încât nu merita să fie numite lăcașuri dumnezeiești, cerea să se deie ordin auctorităților comitalense să le repareze. Iar fiind că preoții români suspecți sau acuzati de vre o crimă, adese ori erau arestați și legați în obezi de către magistrații

¹ Arhivul d. Ms. No. 258.

² Arhivul d. Ms. No. 253, pag. 11.

¹ Locul citat pag. 20—22; Ardelean I. cit. p. 121.

² Se păstrează și acum „Sacrosul“ pe care este scris: M. T. 1777.

civili și erau tratați cu numele de batjocură de: popi, popi valachi, se ruga ca în cazuri de ceva vină să fie estradați episcopului spre judecare și să se bucure de aceeași imunitate și cinste ca și cei lațini.

La rugare sunt anexate și 3 tablouri cu numele comunelor și sumele ce se cer, cari toate fac la-olaltă: 4491 fl. și în naturalii 58 cubule de grâu și 58 vedre de vin.¹

Pe când se afla în Viena în ziua de 21 Decembrie i-s-a înmănat diploma denumirii de episcop și acolo se afla încă și în luna Ianuarie 1777 așteptând de sigur sosirea Builelor papale dela Roma, cari însă au mai întârziat mult din cauza unor noi dificultăți pentru înălțurarea cărora au urmat lungi tratative între Curtea din Viena și Scaunul Apostolic.²

2. Impărăteasa Maria Terezia în luna Septembrie a făcut între altele propunere Papei Piu VI, și pentru canonizarea celor două episcopii de ritul grecesc, a Orăzii-Mari și a Krișevațului. Răspunsul Papei s'a amânat, din cauza vacanțelor de vară obișnuite la Roma, până la sfârșitul lunii Noemvrie când Papa, probabil că în urma intervențiilor episcopilor lațini din Oradea și Zagreb, a răspuns că deși mult ar dori să satisfacă propunerea M. Sale, totuși are unele nedumeriri cari îi cauzează multă neliniște sufletească și nu vede modru de a se înălțura. Căci cunoaște firea vicleană a neamului grecesc (generalizare la toate popoarele de ritul grecesc) și de multe ori a avut ocazie să se convingă, că nici în promisiunile nici în jurămintele lui nu te poți încrede, ba s'a întâmplat adese ori, că chiar acela prin opera cărora credea că îi poate câștiga pe Greci, l'au părăsif. De aceea a aflat de bine să mai amâne rezolvarea chestiunii și spre a avea noi informațiuni și argumente, va trimite la Dânsa pe nunțul său Iosif arhiepiscopul Beritului, cu ajutorul cărui speră să fie pe deplin dumerit și să poată da lucrului o deslegare conformă propunerilor Sale.³

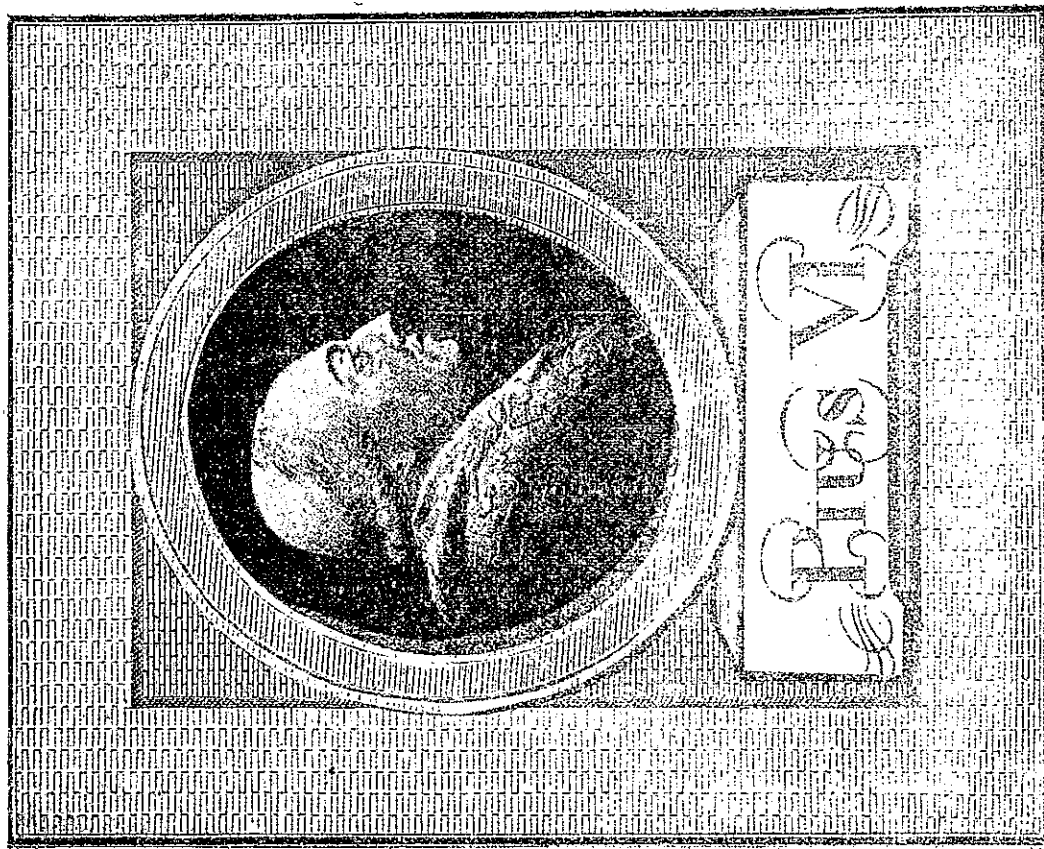
Greutatea cea mai mare se vede că era, în privința îndatorirei ce voia să o impună Papa noilor episcopi de a face în tot anul mărturisirea publică a credinței, după cum era obligat episcopul din Muncaci. Pentru a fi eliberați de această umilitoare sarcină, Maria Terezia a intervenit la Papa atât prin numitul nunțiu, cât și prin scrisoarea sa din 20 Martie, și în urma acestora S. Părinte o încurajează cu datul 19 Aprilie că înălțurate fiind acuma toate piedecile nimic nu mai rămâne decât ca tot lucrul să se ducă la îndeplinire.⁴ În con-

¹ Arhivul d. Ms. No. 253 p. 27 și I. Ardelean I. cit. p. 125.

² Schimbul de scrisori între cardinalul Ai. Albani și cancelarul imperial principele Kaunitz mi l'a comunicat Dl Z. Părliganu.

³ Bunyitey I. cit. pag. 84 și Ms. No 253 p. 32.

⁴ I. Ardelean I. cit. p. 110—113.

P. S. S. PAPA P. U VI.

sistorul din 23 Iunie cei doi episcopi au fost preconizați și cur aceiaș dat s'au expedit și Bulla: „Apostolatus officium” prin care a fost numit Moise Dragoș episcop al diecezei din nou înființate prin Bulla: „Indefessum” din 17 aceleiaș luni ca dieceză sufragănă a arhiepiscopului primale din Sirigon. Textele convenite pentru aceste și celelalte diplome obșnuite le-a plătit împărăteasa din visteria sa.¹

Dragoș în luna Maiu se afla în Viena, căci în 4 Iunie cardinalul Albani scria lui Kauniz că a primit dela nunțialulă procesele informative, cari premergeau preconizării, ale celor doi episcopi. Acolo i-se vor fi înmanat lui Dragoș toate Bullile sosite dela Roma între cari și cea privitoare la consacrare, care avea să se săvârșească de către un episcop de aceleiaș rit asistat de către alți doi sau trei arhi, ori episcopi în împărășire cu Scaunul Apostolic. Dela aceeaș condiție însă a fost deslegat prin rescriptul pontificiu de delul 26 Iunie permițându-se să fie consacrat și numai din partea unui episcop. cu asistența alor doi abați sau demnitarî bisericești. Spesele avute ca aceeaș călătorie i-au fost plătite din partea M. Sale.

3. După întoarcerea sa acasă s'a pregătit la consacrare, care a avut loc în 11 Noemvrie prin mâinile episcopului din Blaj Grigorie Maior, în biserica catedrală din Oradea, fiind de față un public numărös și disins. Despre actul consacrării au raportat nunțialulî din Viena atât Maior cât și Dragoș, precum arată scrisorile lor publicale de l. Ardelean.² Episcopul Maior s'a reintors la Blaj prin Beiuș și aflând acel orășel foarte potrivit pentru a fi scaun vâdicesc, cu datul 16 Noemvrie scrie lui Dragoș din Vascău, să ceară dela împărăteasa dominiul de acolo și să îl facă loc de reședință, iar în Oradea să își fiină numai un vicar foraneu. Imprejurările au cerut altcum, dar Beiușul a rămas totuș ca a doua reședință, unde toți episcopi noștri au petrecut o mare parte a anului.³

Nunțialul din Viena a trimis scrisoarea lui Dragoș S. Sale Pontificelui care cu datul 14 Februarie 1778 i-a răspuns prin tr'o foarte elogiioasă și mângâietoare epistolă, la care Dragoș în 24 Martie încă a răspuns, prece umilit mulțumindu-i și exprimându-i nădejdea, că astfel întărit va putea arăta mult spiritul întru propagarea Sf. Unit.

După consacrare Dragoș a început munca grea a organizării diecezei sale mici, sărate și adânc rânite în luptele grele ce le-a purtat pe timpul păstoririi lui Meleite cu terarhia sărbească. Și mai înainte de toate avea lipsă de sfințici buni și oameni devotați și capabili de muncă, cari să-l ajute în

¹ Bullile au fost publicate în Sematismul din 1900 p. 25 și u.

² Pag. 117—119.

³ Cultura Cr. a. 1918—19, pag. 236.

marea operă de a pune pe baze solide o instituție menită să fie numumai izvor de vecinică mântuire credincioșilor săi, ci și un far de lumină și cultură națională, cum vedea că delvina dieceza patriei sale cu reședința în modestul orășel dela imbinarea Târnavelor, păstorită pe atunci cu un zel ade-vărat apostolic de către neobșitul Grigorie Maior.

Aflarea acestor soți de muncă apostolică era prevăzută prin întemeierea Capituluului, constător din 5 membri, hotărâtă prin însuși decretul de fondare al diecezei, lăsându-se episcopului dreptul de a propune pentru fie care loc câte 2 candidați. Propunerea s'a și făcut la începutul anului 1777 și în 23 Maiu au fost numiți cei dintăiu 5 canonici; toți bărbați vrednici și deprinși prin osteneala multor ani de activitate bisericească, precum mai delaiat se va arăta în capitoul special al istoriei Capituluului.

Am arătat mai sus (p. 41) că în anul 1774 erau în comitatul Bihorului 33 parohii cu 36 preoți și 6381 suflete, iar în alle comitate parohiile Maccău, Arad, Timișoara și Zăbramtu. Numățul parohiilor și al sufletelor s'a înmulțit în continuu, trecând pe timpul păstoririi sale la unire satele: Pișcolt, Dida, Holod, Nogioird, Vintir, Finiș, Cocuiba, Șavareu, Bedeu, Spinuș, Giris, Belfa, Ioanis, Soncoiuș, Uilac-Beiuș și Sămbătesegu; așa încât în anul 1785 erau 54 parohii, 103 filii cu 20,465 suflete.¹

Din Tabloul pomenit mai sus (pag. 52) se vede că alară de stiolele foarte mici, salariul anual al preoților varia între 50 și 90 fl. și numai parohul întâiu din Oradea avea 120 fl. și celalți doi câte 100 fl., iar vreo câțiva mai aveau și câteva masuri de grâu și de vin. La cererea făcută de episcopul ca să li se urce în câțva salariul s'a răspuns în 27 Dec. 1776 ca să înainleze un nou tablou al preoților mai slab dotati. Nici nu a încetal Dragoș să ceară ameliorarea slărei preoților săi, cari arare ori aveau salar mai mare de 60—100 fl. chiar și dacă erau „litterati” adecă cu studii teologicce complete, dar abia la vreo câțiva le-a putut mijloci urcarea salariului la 300 fl. Iar protopopi încă de pe timpul episcopului Palatchich aveau câte 70 fl. adaus personal care li s'a dat și de acum înainte.

Fiindcă multe biserici de pe sate erau în stare desalată sau chiar în ruină, Dragoș a mijlocit să se zidească biserici noi în parohiile: Sîlindiu, S. Andreiu, Tarcia, Vad, Copăcel, Finiș, Zăbramtu și Maccău și să se repareze cele din Aciad, Aușeu, Bănlaca, Beliu, Cordău, Peltrani, Coruia și Cărpinești.

Am văzut moi sus că episcopi Orăzii Csáky și Okolicsányi au scuit pe preoții uniți de pe domeniile lor dela plata

¹ l. Ardelean, l. cit. p. 123.

decimeii, dar după ce domeniile din Beliu, Beiuș și Vașcău au ajuns în timpul vacanței scaunului episcopesc sub administrația fișcului sau a statului, administratorii dominali voiau să îi supună iară la acea sarcină. Pentru scutirea lor a înaintat Dragoș o rugare la Impărăteasa în 25 Iunie 1777 și în 30 Martie 1778 a primit răspunsul, că după pământurile cari formează beneficiul preoșilor sau sunt date în folosul bisericilor, nu li se cere decimă, ci numai după cele câștigate de ei prin lăzuirea sau stăpînirea pădurilor dominali, ori pe cari le țin în arândă.

Fiind în orașul Oradea obiceiul să se aleagă dintre cetățenii de toate confesiunile tot la trei ani 12 senatori și un judecător sau primar, li se făcea nedreptate uniților, că se alicau celelalte trei confesiuni și dintre ei nu se alegea nice unul; de aceea Dragoș în 7 Iulie 1777 a cerut să se dea ordini ca pentru prestigiul unirei și pentru simțul de dreptate, să fie aleși și dintre uniți în acele demnități de mare importanță pe acele vremuri. I-s-a răspuns în 4 Iunie 1778 că, după ce cetățenii au dreptul de alege dintr-o candidații propusi de Capitulum latin ca Domn de pământ, să recurgă la acela ca cu ocaziunea alegerilor să nu treacă cu vederea pe uniții cari ar avea calitățile recerute la împlinirea oficiilor orășânești.¹

Prelângă asigurarea și îmbunătățirea situației materiale a clerului fungent, Dragoș a avut grije deosebită și de creșterea clerului tinăr, după cum se va vedea în capitolul despre seminar.

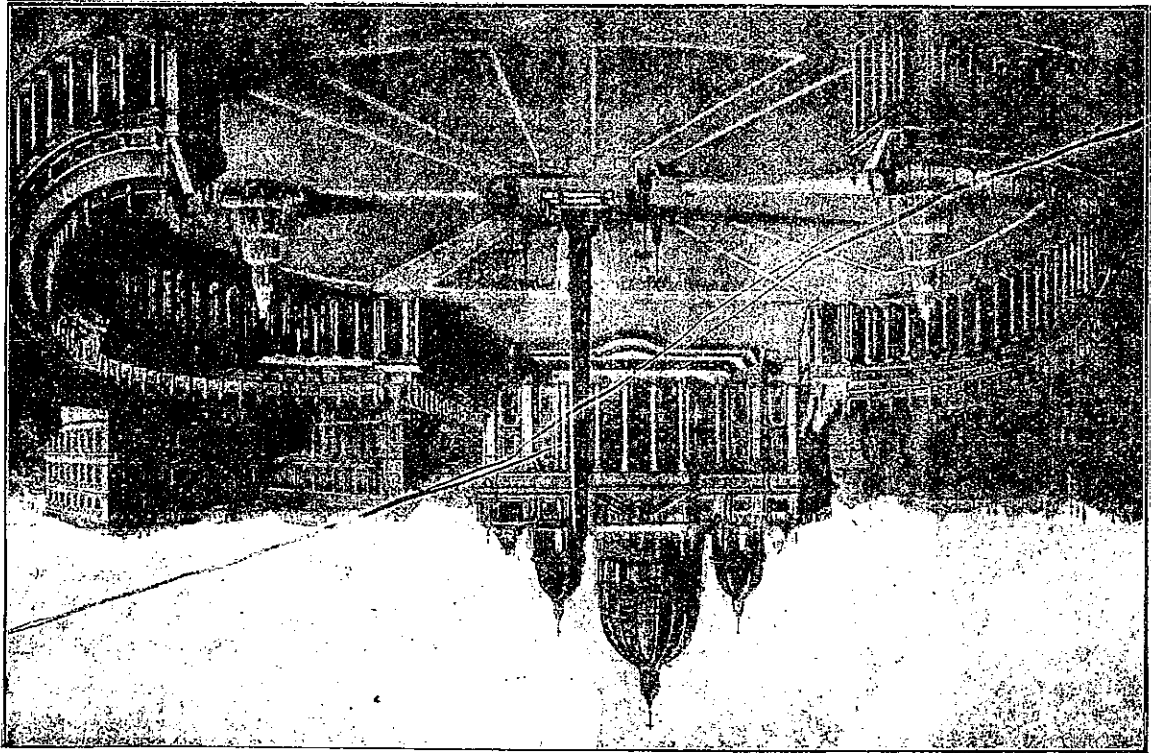
III. Dominiul episcopesc.

1. Biserica fiind societate văzută, care a fost întemeiată pentru oameni și lucrează prin oameni, pentru ajungerea scopului său are lipsă de mijloace materiale, de averi sau bunuri pământești. De aceste mijloace era lipsită în general Biserica românească din Ardeal, dar mai ales cea din Bihor, unde poporul român și astăzi este în mare parte foarte sărac. Ajutoarele sau lefurile statorite prin diploma de înființare încă erau prea modeste, de aceea Dragoș pentru ca dieceza sa să își poată împlini sublima misiune a cerut dela Curtea împărătească (v. mai sus pag. 51) să o înzestreze cu bunuri stabile și sigure, adică cu vre unul din domeniile episcopiei latine foarte bogată. Rugarea în principiu a și fost primită, dar ducerea la îndeplinire a suferit amânare până în anul 1780.

Foarte interesant este ce scria agentul Keresztury lui Dragoș în 29 Decembrie 1779,² deci pe timpul când era în discuție chestia dominiului din Beiuș, că amăsuras doriinței lui

¹ Arhivul d. Ms. 253 pag. 62, 64, 116, 214.

² Articul d. No. 132 F. II—1779.

a înalțat M. Sale o rugare în care cerea: 1. Urcarea săturului episcopesc și a sumei anuale pentru susținerea bisericii catedrale. 2. Urcarea salariilor canonicilor și mutarea lor din Olasiș, unde locuiau atunci în fosta mănăstire a Iesușilor, astăzi Seminarul, în orașul nou mai aproape de biserică catedrală. 3. Înființarea și dotarea mănăstirii ordului basilian. 4. Înființarea unui orfelinet. 5. Salar mai bun directorului școlii naționale române.

Rugarea a fost discutată în Consiliul locotenințial în ziua precedentă, și consilierul Urményi i-a spus, că deoarece dominiul destinat să l-se dea, adică cel din Beiuș, nu va ajunge pentru acoperirea tuturor acestor lipsuri, se va căuta alt dominiu mai mare, adică se intenționează să li se dea episcopului și canonicilor un dominiu în Bănăutul Timișan!

De aci va fi rămas tradiția că Capitulul nostru a refuzat să primească un dominiu de 12.000 jughere, îndestulându-se cu salariile mai sigure de 700—1000 fl. În arhiv însă nu am aflat nici o urmă despre acest lucru, dar imposibil nu e să se fi întâmplat, dacă socotim de o parte valoarea sumei cu care erau plății atunci și de alta greutatea călătoriei pentru administrarea unei moșii, la așa de mare depărtare. Este cunoscut doar refuzul aceluia mare gospodar care a fost episcopul Bob din Blaj, de a cumpăra pe la începutul veacului al XIX-lea cu prețul de un floren jugherul în cel mai bun pământ al Bănăului!

În Constituțiunea apostolică „Ingeniosa” din 10 August 1780 Papa Piu VI în conștelegere cu împărăteasa Maria Terezia așa a hotărât aranjarea situației materiale a celor două episcopi din Oradea, că după ce prin înființarea noii dieceze de rit grecesc, vechia diceză de Oradea s'a împărțit în două după cum era și poporul și ritul aceleia, și vicariatul care a existat mai înainte tot din venitul ei a fost dotat, așa și acum după ce episcopii latine i-se fixează un venit anual de 30.000 fl. celei unite să i-se dăruiască domniul Beiușului al cărui venit se socotea la 22.000 fl. anual. Această donațiune a fost întărită și din partea împăratului Iosif al doilea prin diploma din 16 Februarie 1781.

Din venitul dominiului episcopului avea să plătească: 1. 2800 fl. salariul celor 5 canonici. 2. Pentru întreținerea clericilor în seminarul din Oradea 1200 fl. 3. Pentru biserică catedrală 500 fl. 4. Pentru întreținerea reședinței episcopicești 300 fl. 5. Salarul, sau mai bine zis onorariul advocatului diecezan 50 fl. 6. Salarul noțarului sau protocolistului 150 fl., deci cu totul: 5000 fl. Pentru celelalte lipsuri ale diecezei: preoți, învățători, biserică, case parohiale și școli avea să plătească în: „Cassa parachorum” sau în fondul religiozității 8500—7500 fl., deci total 16.000 fl. anual, iar restul de 6000 fl. era salariul său. Pentru ori și ce cheltuiată trebuia să înainteze rugare motivată la

Consiliul locotenințial regesc din Buda și despre sumele obligate și folosite să dea socoți documentate în tot anul.

De aceste îndatoriri a fost scutit domniul episcopesc prin rezoluția împăratului Franțisc Iosif I din 6 Nov. 1857 aprobată și din partea Papei Piu IX în 3 Dec. 1858, de o dată cu toate celelalte averi episcopicești catolice din Ungaria, fiind răscurm-părate prin suma de 3.000.000 fl. plătită în fondul religiozitar ungar în obligații sau bonuri urbariale de către episcopii catolici de ambele rituri.¹

2. Întinderea dominiului episcopicești noastre era de 136.000 jughere catastrale, din cari cam 2000 jug. loc arabil de rea calitate, clasa IV—V, 30—40 jug. vie și livadă de pomi, iar restul codri seculari de brad și țag, pășuni de munte și păduri de deal. S'au aflat în mari cantități: minereu de bauxit și marmoră sură, dar puțin s'a exploatat și azi sunt părăsite cu totul.

Cu toate sarcinile ce i-se impuseseră dela început, acest dominiu episcopesc a fost în mâinile episcopilor după vremuri un izvor bogat de binefăceni și așezăminte culturale naționale, căci toate institutele noastre de învățământ și educație din Oradea și Beiuș, multe școli și biserici din dieceză, ba chiar și din alte părți, și fundațiunile pe vremuri foarte mari, acestui dominiu își dădoresc existența. Se va vedea în capitolele următoare, și istoria împărțită a o recunoscut și până acum, că acei episcopi cari au fost buni și harnici chivernitori, în acest scaun episcopesc, au fost buni și harnici chivernitori, și din veniile acestui dominiu nu numai că până au fost în viață au săvârșit fapte de adevărați mecenafi, dar și după moarte au lăsat bisericii noastre și neamului românesc întreg, o moștenire care și preste multe veacuri va aduce ravnit folos și va vesti, „aere perennius” vrednicia numelui lor.

Acum acest dominiu, păzit și îngrijit timp de un veac și jumătate ca o scumpă comoară bisericească și națională, prin reforma agrară a României mari, s'a deșus ca jertfă pe altarul națiunii, rămânând ca ocârmuitorii, prezenți și viitorii ai țării să aivă simțul de dreptate de a onora meritele din trecut ca și jertfa de acum, și ca recunoștință pentru toate, să asigure existența institutelor ajunse acum în sărăcie materială, dar insuflete de acelaș dor de a conlucra și contribui la înălțarea și înflorirea culturală a patriei întregite. Să deie bunul Dumnezeu, ca cuminlenia și cinștea băbailor conducători de stat, să fie mai presus decât patimile omenești și să nu lase ca pizna și răutatea oarbă și fatală în trecut, îndrăzneală și agresivă în prezent, să poată nimici în viitor roadele ostenețelor unui trecut plin de sbucium și de amărăciuni, dar și de nobil idealism și de neprăhănită jertfă!

¹ Sematismul d. a. 1900 pag. 36 și u.

IV. Biserica catedrală.

1. Pentru podoaba cultului divin și prestigiul demnității episcopesti, se cere ca biserica unde oficiază episcopul, numită "Biserica catedrală" fiindcă acolo este scaunul sau catedrala lui arhierescă, să fie cât se poate mai mare și mai pompoasă.

Când a ajuns Dragoș episcop i-s-a destinat de biserică catedrală vechia biserișuță zidită de către episcopul N. Csáky în anul 1739 (v. mai sus pag. 19), dar nepotrivită ca să fie catedrală, și avea numai un turnuleț de scânduri în care abia putea sta un mic clopot, iar alte trei cam de 100, 70 și 50 fonji erau așezate într-o clopotniță a parte în curtea bisericeii. Deci Dragoș în 11 Decembrie 1778, a cerut să se zidească un turn mai mare și să se așeze în el și clopote potrivite unei biserici catedrale. Consiliul locotenențial a cerut în mai multe rânduri să i-se trimită planul și devizul de șese pe cari însă le-a tot modificat și redus așa încât abia după moartea lui Dragoș a asemnat o sumă de 1229 fl. către care să se mai adaugă suma de 2000 fl. lăsată de el prin testament spre acel scop, care sumă însă trebuia încasată de la moștenitorii lui.¹ Impărăteasa Maria Terezia afară de odăjdile amintite mai sus a dăruit bisericii catedrale un potir de aur, și două sfeșnice artifice lucrate din fier bătut, cu portretul ei și a fiului său Iosif II, lucrate de un pictor foarte bun.

De aci încolo lăsam să urmeze descrierea fidelă a fazelor istorice a acestei catedrale făcută de către dl Prof. Petru Dejeu.²

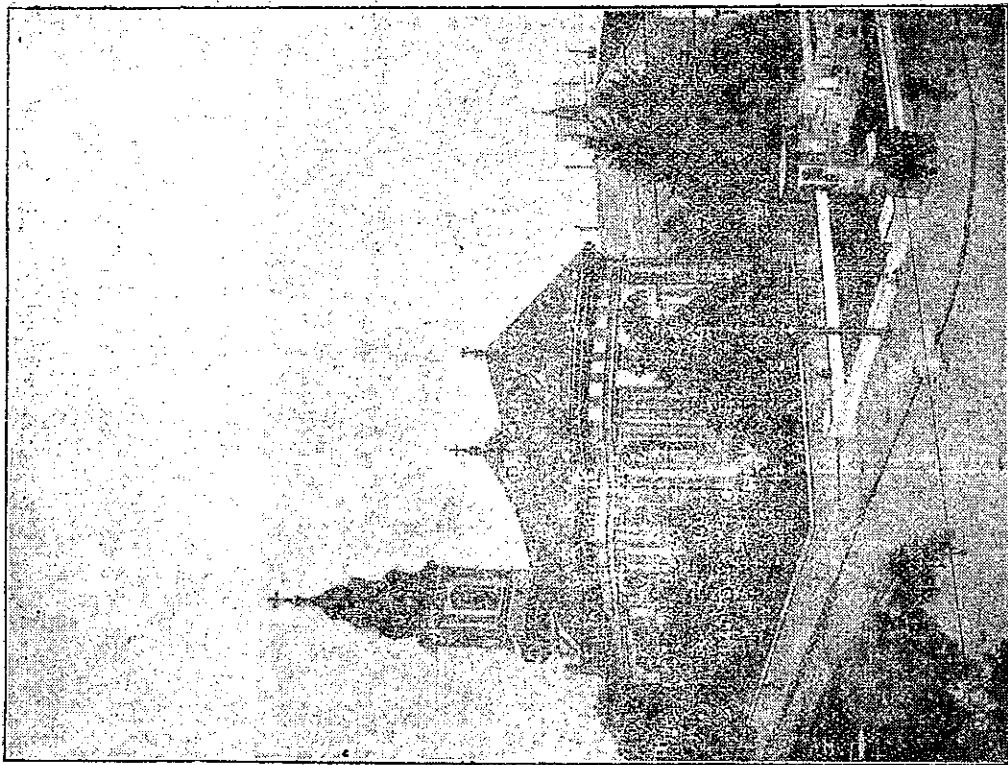
2. Episcopul Ignăție Dărăbant (1788—1805) dorind a avea o catedrală incăpătoare, dărîmă zidul vechiu, și pe locul aceluia ridică monumentală catedrală episcopească de azi. Săpînirea contribuie la această construcție cu suma de 16.955 floreni. Turnul mareț provăzut cu orologiu deja la 1803 era gata, fapt care fu eternizat cu următorul vers în cronostihon :

VIRTUTE IGNATV SVRREXI PRAESVLIS ALTA
 ALTIOR ADSVRGIT VERTICE AT IPSE MEO;
 NAMQUE PATRIS MONUMENTA TENENS PETO CULMINE NUBES;
 IS LOCUPLES MERITIS FERTUR AD ASTRA POLI.

¹ Arhivul d. No. 178 P. II. 1786.

² Monografia Municipiului Oradea etc. Oradea 1926, vol. I. p. 230 și urm.

* M	=	1000	de	1	ori	1000	=	1000	
D	=	500	"	1	"	500	=	500	
C	=	100	"	1	"	100	=	100	
I	=	50	"	3	"	150	=	150	
X	=	10	"	1	"	10	=	10	
V	=	5	"	1	"	5	=	35	
I	=	1	"	8	"	8	=	8	
								Totalul	1803

BISERICA CAȚEDRALA DIN ORADEA

Ceace pe românește înseamnă: „Sus m'am ridicat prin puterea episcopului Ignafie. Dar el s'a ridicat mai sus decât vârful meu; căci pânăce eu conținând rămășițele părintelui meu mă ridic spre nori: el plin de merite e dus spre înălți mile cerului.”

Acest evlavios episcop nu ajunsese în viață terminarea măreței sale opere. Pe patul de moarte el testează pentru lucrările remase încă năcute suma de 34.000 floreni.

Episcopul Samuil Vulcan (1806—1839) termină această clădire monumentală în a 1806 și o împodobeste cu loată fumuseșea, ce se poate da unui măreț lăcas dumnezeesc. Din îndepărtări mari veneau intelectuali români să admire catedrala episcopului Samuil Vulcan al Oradiei-Mari. Nemuritorii noștri cărturari: Gheorghe Șincai, Petre Maior, Samuil Micu-Klein decăleori cercetau pe episcopul mecenate. veniau la Sfânta Liturghie închinându-se cu evlavie înaintea altarului Domnului din această pompoasă biserică implorând dela Cer fericirea neamului românesc, a cărui istorie o aveau descrisă în cărțile lor și pentru al cărui viitor de aur și unire națională sub un sceptoru român și-au jertfit întreaga viața lor.

În urma focului năpraznic, care la a. 1836 învinge în flăcările sale 178 case din centrul Oradiei, catedrala română unită cade și ea jertfă arzând acoperișul și turnul. Atât de intensivă a fost calorica acestui foc, încât clopotele s'au topit în turn și ca o masă amorfă au căzut la pământ. Văzând episcopul Vulcan această îngrozitoare privesște i-s'a ivit o boală, care peste câțiva ani i-a rupt firul vieții, ducând la cele vechice pe unul dintre cei mai mari arhieri, ce i-a avut neamul românesc.

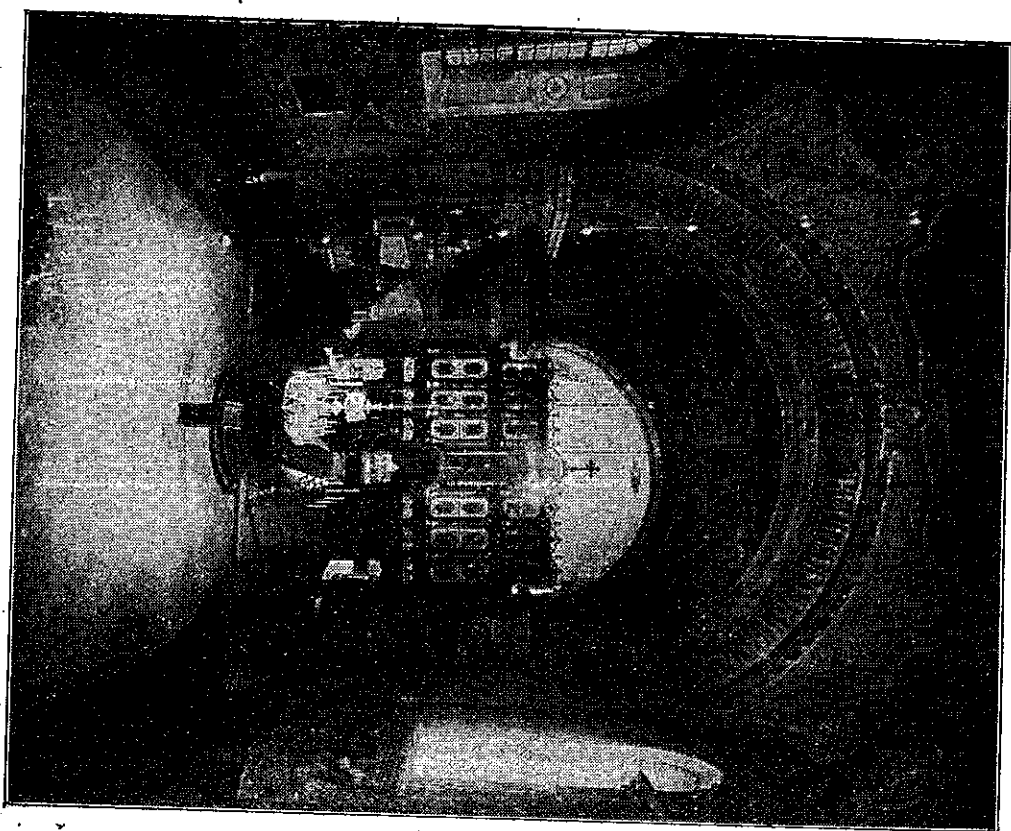
Episcopul Vasile Baron de Erdeli (1842—1862) sub a cărui pastorie Oradea-Mare trece peste cele mai zguduitoare evenimente politice (1848—49) susține buna orânduirea din catedrală, însă preocupat de chestia școlilor înființate și cheltuiind mult pentru edificiul nou al Seminarului din Oradea (1846) nu mai avu mijloace pecuniare pentru edificarea turnului cu renume istoric.

Urmasul acestuia în scaunul episcopesc: Iosif Pop-Sălăjanu (Papp-Szilágy) (1863—1873), pe cheltuielile sale ridică din nou mărețul turn cu orologiu la a. 1870 și acoperișul l-a aurit cu 2356 fl. aur, pe care meșterii gravează următoarea inscripție cronografică:

HOC OPVS IGNATIÏ TERRENS COMBVSSERAT IGNIS *
IOSEPHI AES SPONSI TOLLIT AD ASTRA POLI

* M	==	1000	de	1	ori	1000	==	1000
D	==	500		1		500	==	500
C	==	100		2		100	==	200
L	==	50		3		50	==	150
V	==	5		2		5	==	10
I	==	1		10		10	==	10

Totalul: 1870

INTERIORUL BISERICII CATEDRALE.

Pe românește: „Această operă alui Ignatie arădă în focul teribil; pe banii mirelui Iosif se ridică spre cer.”

Episcopul Ion Olteanu (1873—1877) în anii puțini ce cârmui dieceza, abia avu timp pentru lărgirea rezidenței episcopiești nu să fie putut cheltui și el prea mult pentru catedrală. Și el păstră însă în bună rânduială scumpa moștenire dela antecessorii săi. Rumpându i-se frul vieții, ce ar fi trebuit el să facă o lasă urmașului său.

Marele nostru episcop Mihail Pavel (1879—1902) prin pictorul celebru Szirmai din Budapesta, la anul 1892 zugrăvește întreg interiorul bisericii cu o cheltuială de 36.000 floreni. El face iconostasul inpodobit cu preafrumoasele icoane prescrite de ritul oriental.

Un vânt mare din Aprilie a. 1907 instrămbă crucea depe turn. La reparație clopotnița prinde foc arzind scheletul de lemn al turnului. Episcopul Dimitrie Radu (1903—1920) cu mari cheltuieli face renovarea turnului, între anii 1910—12 dându-i forma de azi. Construcția internă a bisericii este în stil roman, însă turnul și crucea sunt bizantine. Scurtul istoric al catedralei este elernizat pe o placă de marmoră fixată pe frontispiciul turnului având următoarea inscripție :

ANUL DOMNULUI MCMXII.

ACEASTĂ SFÂNTĂ BISERICĂ CATEDRALĂ

EDIFICATĂ PRIN EPISCOPUL

IGNATIE DARABANTH

DUPE FOCUL DIN MDCCCXXVI S'A RESTAURAT ȘI ÎNPODOBIT PRIN EPISCOPII S. VULCAN—I, PAPP—SZILÁGYI ȘI MICHAEL PAVEL ÎN ANUL MCMVII TURLA CĂZÂND IARĂȘ PRADA FOCULUI

S'AU CONSTRUIT ÎN FORMA CEA DE ACUMA

ȘI S'AU REPARAT PE DINAFARĂ ÎNTREAGA BISERICĂ

PRIN EPISCOPUL DEMETRIU RADU.

3. Actualul episcop Valeriu Traian Frențiu (1921—) în anul 1924 ridică corul frumos cu capacitate de primire pentru 200 persoane. Aici a început să cânte mai întâiu în anul 1923 sub conducerea măiestrului Iosif Vomacica corul mixt cu orchestră. Reorganizat sub conducerea profesorului Francisc Hubic în toamna anului 1924, debuturile acestui cor devin adevărate evenimente în viața musicală a acestui oraș. Tot actualul episcop introduce iluminatul electric și cuploarele mari pentru încălzitul bisericii în vreme de iarnă și clopote noi în locul celor rechiziționate în timpul războiului.

În genere, cât privește înfățișarea internă a bisericii, trebuie să constatăm, că altarul ridicat spre orient este despărțit de nava bisericii prin iconostasul de o rară frumusețe. Acest iconostas se sprijinește pe 8 stâlpi corintinieni. În crucea bisericii sus pe boltitură vedem o cupolă admirabil ornată de un fresc, reprezentând „Sfânta Treime”. Pe cerimea bisericii, după aceeași urmează frescurile: „Isus între Copii” și „Cuvântarea Mântuitorului depe munte”, iar deasupra corului: Episcopul Mihail Pavel între enoriașii săi.”

* * *

O ușă din laturea de Nord, ne indică locul de intrare în cavoul catedralei. Pogorindu-ne aici pe scările seculare, groase, de goron, înaintea noastră se desface o priveliște foarte impresionantă. Ne vin în memorie catacombele cu mormintele celor dintâi creștini; fiindcă și aici vedem morminte cu marmoră care ne arată numele, celor ce aici și-au făcut locul de vecinică odihnă. Iată câteva lespezi cu inscripțiile lor :

Excellimus Illmus Rmus Dnus

SAMUEL VULCAN

Epp. M. Varad. Gr. C. S. C. et.

R. A. M. act. int. Status. Consiliar.

Fundator Gimnasii Belényes.

Obiit 25 Decemr. MDCCCXXXIX.

Aetatis LXXXII. Eppattus XXXIII.

Ceace în întregime se cetește : „Excellentissimus Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Samuel Vulcan Episcopus Magno-Varadinesis Graeco Catholicus Sacrae Caesarae et Regiae Apostolicae Majestatis actualis intimus Status Consiliarius Fundator Gimnasii Belényes. Obiit 25 Decembris 1839 Aetatis 82 Episcopatus 33.”

În românește : „Exelența Sa Ilustrisimul și Reverendisimul Domn Samuil Vulcan episcop greco-catolic de Oradea-Mare Consilier intim al Statului Maestăru Sale Fondator al Gimnasiului din Beiuș Mort la 25 Decembrie 1839, în vârstă de 82 ani și a episcopatului 33.” Apoi urmează :

VENERANDAE EXUVIAE
EXC. ILLUSTR. AC REV. DOM.

BASILII L. B. DE ERDÉLYI

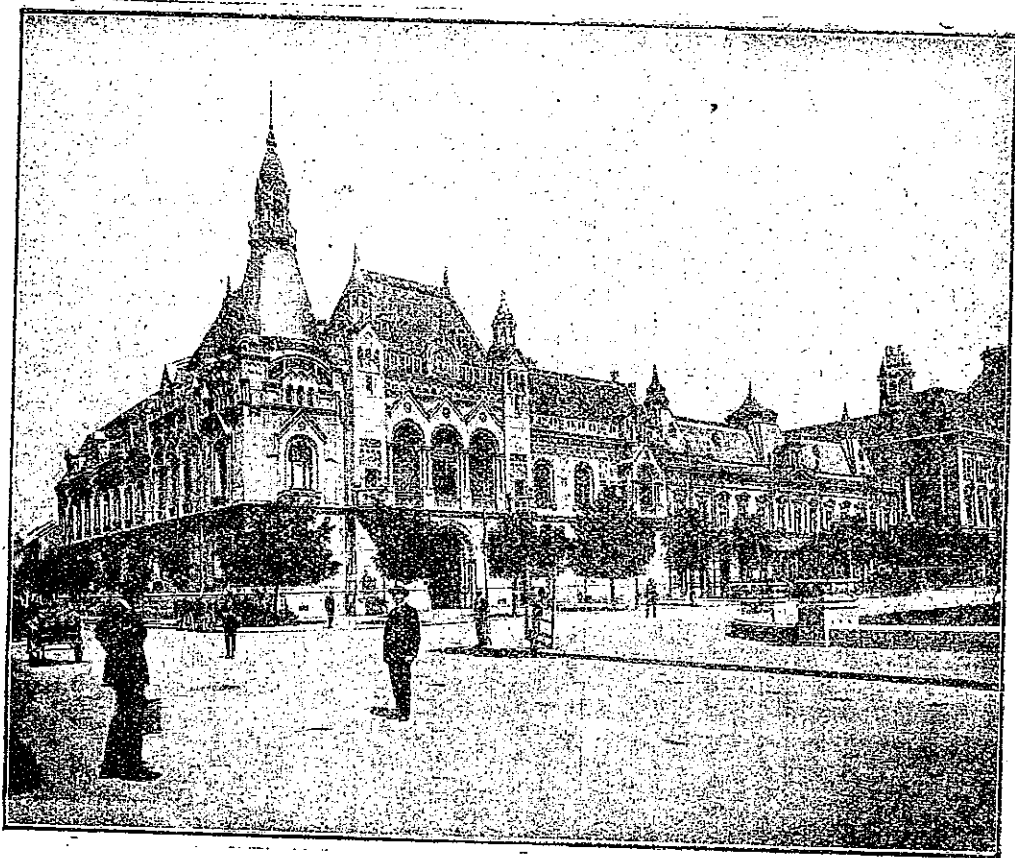
mis. div. et ap. sed. gr. episcopi Graeci calh.
Magno-Várad. sac. ceas. reg. apost. Majest int. stat;
Cons. insig. ordinis Stephani protoregis Hung.
equitis praesulis selantissimi litterarum fautoris
patris munif. metrop gr. cat. romanae Alba-Julienis
restauratoris, in spem beatae resurrectionis huius
tumulo die 31° Martii anno reparatae salutis
1862 reverenter illatae aetatis 68
episcopatus autem 19°.

Sau în înțregime: Venerandae Exuviae Excellentissimi Illustissimi de Reverendissimi Domini Basilii Ladislai Baronis de Erdélyi miseratione divina et apostolicae sedis gratia episcopi Graeci catholici Magno-Varadiensis sacrae caesareae regiae apostolicae Majestatis intimus status consilarii insignis ordinis Stephani protoregis Hungariae equitis praesulis Selantissimi litterarum fautoris patris munificentissimi metropolitae gr. catholicae romanae Alba-Julienis restauratoris, in spem beatae resurrectionis huius tumulo die 31ª Martii anno reparatae salutis 1862 reverenter illatae aetatis 68 episcopatus autem 19^a.

Ceece în românește înseamnă: Venerabilele rămășițe ale Excelentismului Illustrismului și Reverendismului Domn Vasile baron de Erdélyi — dñr mila dumnezeiască și dñr grația scaunului apostolic episcop gr. cat. de Oradea-Mare, consilier intim de stat al S. Majestății cesaree și regale apostolice Căvaler al strălucitului ordin S. Ștefan proto-regele Ungariei, păstor prea zelos, prijiunilor al științelor, părinte prea darnic, restaurator al metropoliei române gr. cat. Alba-Iulia, — au fost cu reverință încredințate acestui mormânt în ziua 31. Martie anul Mântuirii 1862, al etății 68, iar al episcopatului 19.

V. Reședința episcopescă.

1. Ca reședință i-s'a dat vechia reședință a episcopului latin, situată pe locul unde este acum palatul primăriei, cu toate apartinențele ei, iar reședința lui Melelie avea să fie locuința parohului. Dar Capitulul latin a cerut ca fosta reședință a episcopului lor să le fie lăsată lor ca să deschidă acolo școli mai înalte și să locuiască profesorii și oficialii consistoriului, iar episcopul român să se îndestulească cu fosta reședință a antecessorului său.

PALATUL EPISCOPESC DIN ORADEA.

Înțelegând Dragoș despre cererea lor, s'a învoit și el să cedeze aceea casă, în schimb însă, să se repara și ridice la etaj această din urmă, iar pentru locuința canonicilor săi să i-se deie fosta mănăstire a leșușilor din Olosig, unde este astăzi seminarul nostru, împreună cu biserica de lângă ea, și să se reparaze fiind aproape în ruină. Acolo nădăjduia să se așeze cu timpul și mănăstirea călugărilor Basilianii.

După un lung schimb de scrisori cu Consiliul locot. de unde foarte cu greu se puteau scoate bani, cererea i-a fost ascultată, căci în 3 Octomvrie 1782 scrie într'o adresă către comitat că locuiește în reședința restaurată

Afară de această reședință episcopiei încă de pe timpul lui Dărăbant aveau în mijlocul unei grădini mari, nu departe de biserica catedrală, încă o reședință de vară, o vilă frumoasă numită de către Gheorghe Șincai: „*Tusculanum*”, unde a fost el foarte bine găzduit din partea părintelui și crescătorului său cel prea dulce, cum îl numește pe episcopul Dărăbant, și a scris în anul 1803 „*Elegia*” în care își descrie viața. Această proprietate s'a vândut pe timpul episcopului Olteanu și acum pe locul ei se întind 2 strade.

Focul năpraznic care în anul 1836 a distrus o mare parte a orașului a prefăcut în ruine și reședința episcopoească și toate edificiile bisericesti din jurul ei. Reședința a fost restaurată de către episcopul Vulcan în dimensiunile și forma ei cea veche, iar episcopul Olteanu în anul 1875 o a amplificat prin zidirea unei noi aripi spre vest ca să poată cuprinde mai bine diferitele oficii diecezane.

Episcopul Demetriu Radu în anii 1903—5, condus de concepții mai mărețe, cum a fost în toate alcătuirile și planurile sale, o a transformat și zidit aproape din nou dându-i proporțiile și valoarea artistică de acum, prevăzând parcă rolul important și glorios ce o aștepta în noua așezare a neamului românesc.

Controlarea administrației domeniului și după întemeierea liceului din Beiuș și a învățământului din acela, au pretins ca episcopii să petreacă o mare parte a anului în acea localitate de altfel plăcută și cu o climă sănătoasă; se pare că chiar sub episcopul Dărăbant s'a zidit și acolo o reședință potrivită cu parter de piatră și etaj de lemn, acesta însă căzînd prada focului sub episcopul Olteanu în anul 1875, a rămas numai edificiu cu parter care în parte încă a fost mistuit de focul pus se zice de Ungurii din vestita comună Târcaia, în anul 1910

¹ Arhivul d. M. No. 258 pag. 34, 43 și 47.

² I. Cipariu: Arhivul pag. 247 și urm. Dr. I. Radu: Doi Luceferi răătăcitori, București 1924 pag. 3.

ca răsunare pentru alegerea de deputat a lui Dr Vasile Lucaciu. Această întâmplare a fost episcopului Dem. Radu prilej să o amplifice și transfoarme și pe aceea într'un edificiu pompos admirat de toți. Astăzi în mare parte este ocupată de internatul liceului de băieți, devenind cel vechiu prea îngust pentru numărul elevilor.

Casă frumoasă și plăcut conac de vilegiatură a mai zidit tot episcopul D. Radu și în comuna Holod aproape de via din Vînîr.

2. În admirabila stațiune climaterică alpină: Stâna de Vale a fost clădit episcopul Michail Pavel o bisericuță și o locuință de lemn pentru sine și oaspeții săi. Casa modestă și așezată prea aproape de apă a fost mutată de către episcopul Radu aproape de biserică, mărită și aranjată cu confortul celui unui lăcaș episcopesc. Pentru aceste zidiri, obsercă cu multă dreptate dl. Pr. I. Georgescu: „A avut să-și audă grele învinuiri, cât timp a fost în viață. După moarte însă s'a văzut, ce bine a fost că a zidit el atunci și așa cum a zidit.”¹

Palatul episcopesc din Oradea a fost marforul multor întâmplări însemnate din istoria namului românesc, și totdeauna locul de adăpost și întâlnire a multor bărbați mari ai aceluia.

„Episcopia Română Unită din Oradea mare pe timpul Episcopilor: Ignatie Dărăbant și Samuilă Vulcan a îndeplinit misiune de Academie științifică românească, patronând întreagă opera culturală românească, fără osebire de confesiune. Nunumai P. Maior, Gh. Șincai, S. Clain, au găsit adăpost în curtea acestor doi mari arhieriei, ci și scriitorii ortodoxi ca Moise Nicoară, Dimitrie Tichindeal Dr Ioan Molnar (Piuarul) și Dr P. Vasici.”²

Și de atunci ușile acestei case au fost pururea deschise cu boierească ospitalitate și nu arare ori s'au deschis și mâinile cucernicilor ei stăpâni, spre dărnică ajutorare învățaților români munciji de greul vieții sau măhniji de neputința de a scoate la lumină roadele ostenelelor lor. Nenumerați au fost apoi tinerii adăpostiji și ajutoarați aci ca să își poată face studiile la scolile din Oradea.

Pe timpul episcopului Vulcan, în anul 1810, a petrecut aici refugiată dinaintea armatelor franceze Archiducesa Austriei Maria Beatrice, care în semn de mulțumită a dăruit episcopului o prețioasă cruce cu lanț de aur și un inel împodobite cu pietri scumpe, cari se păstrează și azi între cledenidiile episcopiei.³ În anul 1849 aici și în palatul din Beiuș au fost găzduți Ludovic Kossuth, în fuga lui spre Orșova, și puștin după

¹ Istoria bisericeii creștine univ. Bletj 1921 p. 249.

² N. Jorga: Discurs la adunarea gen. a Astrei în Oradea la 17 Octomvrie 1920,

³ Dr I. Radu: S. Vulcan și biserica ort. rom. Oradea, 1925 p. 22.

el generalul rusesc Erivan Paşkevici. Dar însemnătatea cu adevărat epocală i-a fost rezervată acestui palat în anul 1919. Aci şi-a instalat, pe scurt timp, birourile aşă numitul „Soviet” român, o ceată de bandiţi în mare parte ovrei, cauzându-i mari pagube şi stricăciuni.¹ De aici căutau să lăţească pes-tilenţialele învăţături ale comunismului între poporul român şi în birourile noastre dieceane roşiseră sentinţa de moarte asupra noastră şi a multor intelectuali români din Orade. Dar planul lor diabolic a fost spulberat de armata română, care în ziua Invierii Domnului, 20 Aprilie 1919, ne-a adus şi izbăvirea noastră şi în loc de sfatul lor cel fără de lege, în salonul de gală s'a ținut a doua zi memorabila şedinţă a Consiliului național în prezența dlui general Holban luându-se primele măsurile de ocârmuire românească în Bihor.

Însă adevărata ziură triumfală a fost cea din 23 Maiu când aci au descălecat măști noștri Suverani M. M. Lor Regele Ferdinand I și Regina Maria, în înlăta lor călătorie în Ardeal. Și după aceea până la definitivă regulare și liniștire a graniței a mai găzduit pe mulți generali, miniștri și alți demnitari înalți.

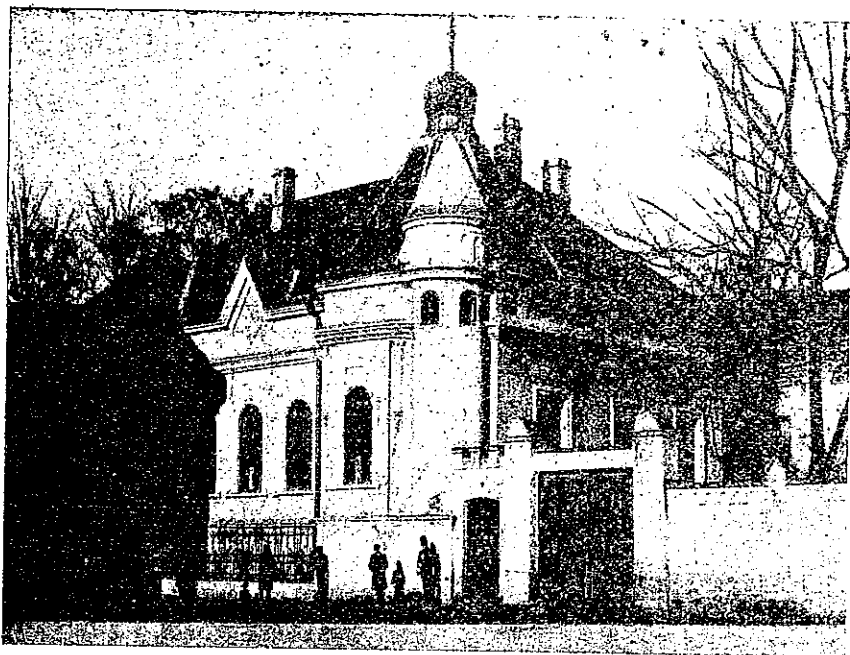
VI. Arhivul și bibliotecă.

Într'o aripă a paltului episcopesc este aşezată biblioteca și arhivul diecezan. În arhiv se află multe documente importante începând de pe timpul lui Meletie, privitoare nenumărat la trecutul acestei dieceze ci și la viața culturală a întreg popoului românesc din Bihor și Ardeal. Episcopii români din Oradea fiind în relațiuni mai de aproape cu guvernele din Viena ori Budapesta, erau mai bine cunoscuți decât cei din Ardeal, și așa adese ori li se cerea sfatul și părerea în chestiuni literare și culturale românești. Amintim ca exemplu că în 26 Septembrie 1777 s'a cerut parerea lui Dragoș cu privire la un catehism ce era să se tipărească pentru întreg imperiul, iar el a răspuns în 19 Decembrie arătând cari ar fi modificările de întrodus pentru orientali în urma diversității de rituri.²

În 13 Iunie 1786 i-s-a trimis spre opinunea Biblia, cea mare tradusă de S. Clain, iar el o ă împărțit spre cenzurare canonicilor. Pentru retrimiterea ei piinea ursozii în toată luna și în urma acestora o va fi retimis poate fără se aivă timp să o censureze. Pe timpul episcopului Vulcan încă s'au trimis aci mai multe opuri spre cenzurarea dintre cari amintim Confesiunile sau predicele lui S. Clain cari ne ajungând să se tipă-

¹ Așa de es. în noaptea de Joi spre Vinerea pătimilor au aranjat în splendorii relector un chef manstruos după care au ars în foc porțetele episcopilor cari alătau de pereți.

² Ms. 253 p. 80 și 94.

REȘEDINȚA EPISCOPEASCĂ DIN BEIUȘ.

rească au și rămas aici și se păstrează până azi! Tot dela Vulcan avem și o foarte interesantă și lungă opiniune intitulată: De cultura populi valachici din anul 1810.

Adevărată comoară culturală națională sunt înse, manuscrisele cu grije păstrate în acest arhiv, între cari un mare număr ale celor doi mari Părinți ai literaturii române Gh. Șincai și Clain.²

Biblioteca cuprinde 4530 opuri și 6890 volume de teologie, dreptul canonic și literatură clasică vechie. În deosebi însă de mare vgloare este biblioteca ereditului teolog prepozitul A. Lauran din 585 opuri și 1440 volume, ecizii rare de ale Sf. Părinți ai Bisericii, colecțiuni de Canoane, interpreți ai S. Scripturi și cele mai bune opuri teologice ale scriitorilor catolici din veacurile din urmă. Biblioteca nu e publică dar accesibilă celor doritori de cercetări științifice teologice și istorice. Pentru a putea fi aranjată pentru usul public ar fi lipsă de un local mai vast și mai luminos.

VII. Luptele cu neuniții.

1. În năsuințele sale de a pune pe baze solide și trainice noua sa eparhie, atât de sbucimată sub efemera păstorire a antecessorului său Meletie, Dragoș a fost mult împiedecat de agitațiile și unelirile neodihniteului episcop sârbesc al Aradului P. Knezevici, care prin lățirea unirei își vedea scăpată din ghiaie o pradă atât de sigură ca poporul român, pe care Sârbii îl socoteau acum ca un patrimoniu al neamului lor atât de favorizat de noroc.

Când s'a reintors Dragoș dela Viena, în toamna anului 1777, l'a aflat pe episcopul Aradului în Oradea, în reședința sa din Velența, de unde își dirija agenții să lucre cu mijloacele cunoscute în contra unirei. Când s'a apropiat timpul consacratei lui Dragoș, poate de teama să nu fie muștrat de către persoanele înalte ale guvernului cari aveau să iea parte la solemnitățile, s'a retras în munți și precum spune episcopul Gr. Maior a trimis către poporul din comitatul Biharei un circular în care scria: „Că ori care ar trece la unire, prin primari să se alunge din sat ca un necurat și călcător de jurământ, și dela preoți să se iea cheile bisericilor și să fie alungați din sat.³ Nu este mirare dară că poporul care era aplicat spre unire, prin asfel de mijloace se înstreina de ea.

¹ V. Scrierea noastră: Doi Luceferi et p. 15.

² Dr. I. Radu: Manuscrisele bibliotecii episcopiei gr. cat. de Oradea N. București. 1923.

³ I. Ardeleanu I. ist. pag. 45-6.

Mânia episcopului din Arad a crescut mai ales, după ce în anul 1776 a trecut la unire protopopul Ioan Miatovici din Velența, care era ca și un vicar preste 90 de safe și afară de venitul lui mai era dator să încaseze delapreții și credincioși și i birurile vlădicești numite: „Dimnița” și „Konec”. Până când a fost ortodox și îi lifera stăpânului său birurile scoase din sudoarea bietului popor român, a fost bun și în mare cinste, iar după ce a trecut la unire a fost persecutat ca un criminal, legat și arestat la porunca aceluiaș vlădică din Arad. Nenumărate au fost plângerile lui Dragoș la auctoritățile comitatului și la guvern în contra abuzurilor și volnicilor episcopului din Arad și a uneltelor sale, cari au învrăjbit de moarte pe fii destul de amăriți ai aceluiaș popor. Așa amintim că protopopii neuniți din Coșdeni și Căbeși l'au luat la bătaie în zi de fârg mare în Beiuș pe popa Gheorghe din Vălanii pentru că a trecut la unire.¹ Pentru această crimă cel din Coșdeni a și fost dat în judecată.

Cu toate aceste mulți preoți treceau la unire și fiindcă sate erau puține, până când putea căpăta parohie trătau ca vai de ei din ajutorul de 50 fl. ce îl căpătau din fondul religiunei. Satele nu treceau, fiindcă erau preoți neuniți destui cari să le țină în agitație, deoarece episcopul din Arad hirotonia pe bani în mod simoniac cu droaia de preoți tot felui de indivizi fără nici o pregătire ori cvalificație, chiar și de cei cari nici celi și scrie nu știau bine.

Dragoș ca să mângăie și întărească pe ai săi și să îndemne cât mai mulți să treacă la unire, cutriera însuș satele, dar ca să aivă efect ostenelele lui, trebuia oprit de a veni în Bihor vlădica sârbesc dela Arad, care strica tot ce zidea el. Când timp acesta nu a mai venit pe aici mergea lucrul bine, căci 6 sate trecuseră și alte 6 voiau să le urmeze. Dar arădanul nu mult își bătea capul cu poruncile și opreliștea mai înaltă, căci știa că Curtea din Viena, unde Sârbii erau tari și încrezuți, nu cuteza să pășască mai aspru în contra lui, fiindcă avea lipsă de armele lor în multele războaie. De aceea Knezevici când sub un pretext când sub altul, venia mai în tot anul la Orade unde stătea în reședința lui din Velența câte 3-4 luni și de aici dirija lupta în contra unirei. În anul 1781 a mers la Beiuș și a întrat în oraș ca un rege escortat de o gardă de 40 de călăreți ca să îmbărbăteze pe cei ce rezistau și să clatine și pe cei trecuți deja la unire.

Nu este mirare dară dacă preoții lui devenau din zi în zi tot mai îndrăzneți și mai agresivi față de uniți. Așa spune Dragoș într-o adresă către comitat în anul 1780, că preotul neunit din Nogiorid a spus publice, că în curând vor veni

¹ Arhivul d. Ms. 253 pag. 190.

Muscarii (Rusii) și toți câți s'au făcut uniți is vor pierde capul. Preoții din Ciuhoi și Boiei în contra ordinilor mai înalte, au ținut în Ciulești adunare mare de popor și au deschis chesii biserică și au adunat bani ca să meargă cel din Ciuhoi la Arad să ia instrucții dela vladica. Poporul agitat din Lugas bănuind că dascălul lor voiește să treacă la unire, i-au dăritat casa și l'au alungat din sat. Protopopul din Peșlea a predicat că nimenia nu mai are voie să treacă la unire. Popa Mihai din Nогiorid a spus în casa unui om din Macea, care îi dăduse pâine sfințită de un preot unit, că este păcat a o primi, deci preoții uniți nu sunt preoți și binecuvântarea lor nimica este, și altele asemenea. Insuși episcopul Aradului ar fi spus unor oameni din Pișcol, că decât să primească sf. taine dela preoți uniți, mai bine să moară neimpărășii!¹

La rândul său episcopul Aradului încă s'a plâns la Im-părăteasa că preoții săi au fost baijocorii: tunși, rasi, bătuți și aruncați în temniță, bisericile luate și date uniților etc. La toate acușele lui a răspuns pe lung și amănunțit Dragoș. Căntele și acușele reciproce din ordin mai înalt au fost trimise comitatului care a făcut cercetare amănunțită și în urma aceea, s'a dat prealimta rezoluție din 33 Iulie 1781, prin care:

a) Unele puncte nedeplin deslușite urma să se cerceteze din nou.

b) Episcopului Dragoș i-s'a lăsat ca în propovăduirea sf. uniri să porceadă cu toată blândela și moderațiunea, și după ce din acte se vede că acel popor este foarte sovăitor, vacilan, și această mai mult din ignoranță și necunoașterea adevăturilor de credință, cu deosebire în satele de curând întoarse la unire să numească preoți învățați și plini de zel apostolic, să alivă grije ca să se deschidă cât mai curând școli românești și să se folosească de toate mijloacele ca acest popor să fie înălțit în credința cea adevărată. De altfel s'a dat ordin și inspectorului școlilor naționale ca să poarte grije de regulerarea școlilor românești.

c) Episcopul Knezevici a fost aspru dojenit într'altele pen-trucă: În circulara dată și ceată prin toate satele cu prilejul trecerei lui Ioan Miatovici la unire, se spune că el prin aceea trecere s'a făcut infam, prin ce a ofensat foarte tare religiuinea dominantă și prin tot confinutul ei a fost în stare să producă mari tulburări în popor și să facă multă stricăciune unirei.

d) Pe unii preoți dovediiți de refejite ori ca vinovați de furt sau de tănuitori de lucruri furate cum a fost cazul preotului din Soimus-Petroasa, care a fost judecat și închis pen-trucă a furat doi cai, numumai că a cutezat a îi apăra înaintea

¹ L. cit. p. 292, 299, 503, 533, 586—595.

Înaltului Tron, dară spre enorma scandalizare a poporului, îi mai lasă și în slujba bisericeii. În mod simoniac a hirotonit preoți preste numărul trebuncios, ajungând să fie câte 3—4 într'un sat, și în loc de taxa permisă de un galbin, a luat dela ei sume mai mari, dovedite din însasi fasiunea lor până la 2629 floreni.¹

Cu toate aceste și alte măsuri ce s'au luat ulterior, certurile și neînțelegerile între aceste două episcopii, nu au încetat ci s'au continuat când mai domol când mai înversunat și sub episcopii următori; își dădă s'au mai lînșit în căvta în cele 2—3 decenii dinainte de războiul mondial, acum în atmosfera curată a sfinței libertăți din România-Mare, au fost zgândărate din nou, având noi și acum de purtat grele lupte pentru apărarea allarelor noastre!

2. Cu toată viața chinută a păstoririi sale, Dragoș se pare că a mai avut timp să se ocupe și cu lucrări literare. Cel puțin așa spune I. Ardelean în des citatul său op,² că în 12 Martie 1777 Dragoș la provocarea S. Congregațiunii de Pro-paganda Fide a înaintat un tractat despre originea Românilor și a credinței lor, și îl publică în întregime, nu spune însă iz-vorul de unde l'a scos. Deci fides penes auctorem.

Înfânt de sigur mai mult de truda vieții decât de povara anilor. Dragoș a încetat din viață în 16 Aprilie anul 1787, în anul al 62-lea al etății. Capitulul bisericeii catedrale în necrologul scris în limba latină așa îl parentează: „Văduvită a ră-mes biserica pe care dela anul 1775 cu dorința înaintare a religiei drept credincioase o a păstoriți; lipsii sunt de părinte fiii pe cari pururea cu cea mai mare dragoste i-a îmbrățișat și îndemnat cu înțelepte sfaturi și cu pilda vie a vieții sale la împlinirea acurată o prea înalteilor porunci regești, dar lipsite de păstor și oile pre cari pururea și-a ținut de cea mai sântă datorință să le îndrepteze cu cea mai mare dragoste și cu blân-deță; și prin predicarea neobosită a cuvântului lui Dumnezeu, pe cei credincioși să îi înfărească în credință, pre cei rătăciți să îi aducă la lumina lui Hristos". Această vrednicie și aceste laude ale celui dintâiu organizator al acestei de Dumnezeu păzite dieceze, vestisevor pururea de către toți credincioși ei.

¹ Ms. No. 94.

² P. I. pag 73.

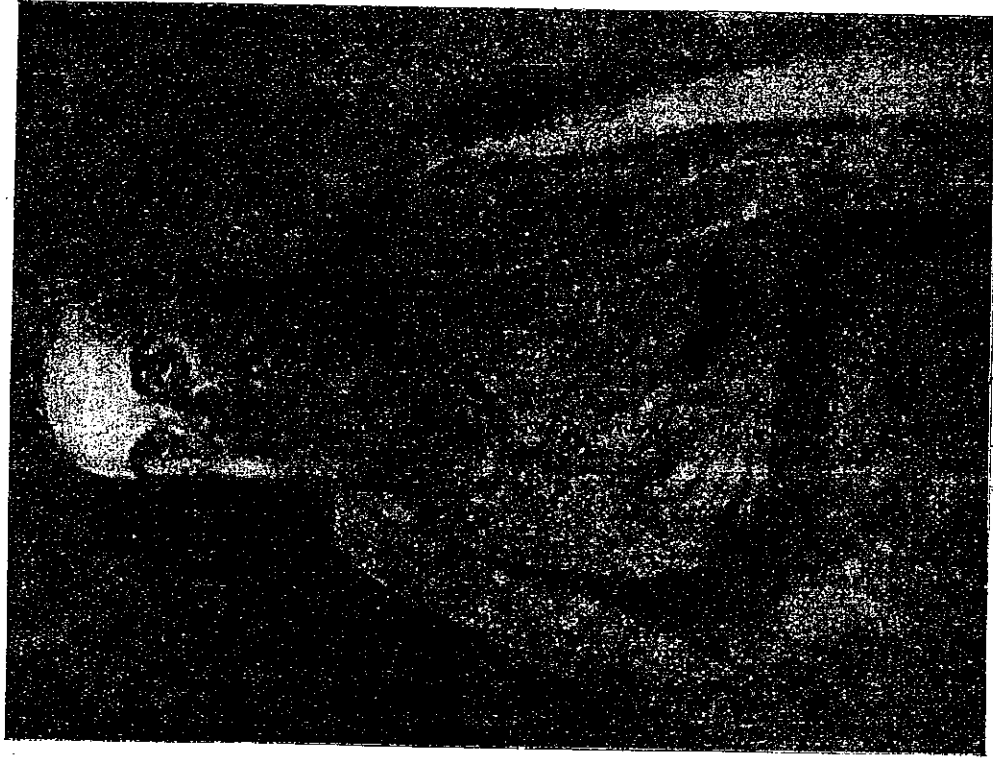
IV.

Episcopul Ignatie Dărăbant (1788—1805).

I. Date biografice. Denumirea.

1. După moartea lui Moise Dragoș, în 20 Aprilie 1787 prepozitul Iacob Aron a fost ales vicar capitular. În seria canonicilor publicată mai întâiu în șematismul diecezan din anul 1845, se scrie despre Aron, că a murit ca episcop denumit; și probabil că de aici s'a luat și în Șematismul jubilar din anul 1900 și de acolo la alți auctori. În arhivul nostru diecezan însă nu am aflat nici o urmă despre această denumire. Probabil să fi aspirat, și să fi fost chiar sigur că va fi numit, de aceea în 25 Maiu acelaș an sub pretextul că locuința sa pozițională este foarte ruinată, s'a mutat în reședința episcopiească, dar poate că în urma vre-unui denunț Consiliul locotenențial în 16 Iunie l'a provocat să iase de acolo, iar el în 31 August a și raportat că a ieșit. La o jumătate de an după această neplăcere a și murit în 21 Februarie 1788.¹

Acum însă se ivi, iară un sirein care să răvnească la acest scaun viădicesc, și anume un Rus sau Rutean cu numele Szavnicki, canonic la Muncaciu și rectorul seminarului de ritul grecesc din Liov, unde erau și elevi români din Ardeal și Ungaria; acesta cu vicleșug căuta să convingă pe împăratul Iosif II că între Români nu este nici un cleric care ar fi în stare să fie episcop, și de aceea se ruga să fie numit el. Dar auzind despre acest plan și uneltire Capitulu nostru, a înaintat la Împăratul o grea plânsoare, în care spunea că între Români sunt și până la 80 de bărbați vrednici să fie episcopi, deci nu este lipsă să vină rusul care nici nu știe limba românească. Totuși putea să reușească având cuvântul împăratului, dacă nu se întâmpla să treacă prin Liov împăratul în drumul său către Moscova și cu acest prilej doi tineri clerici din Blaj cu numele Atanasie Sengheli sau Boieriu și altul Dobra, având norocul să poată vorbi în persoană cu monarhul, cu multă îndrăzneală au vorbit în contra numelui rusului încât acela s'a lăsat convins și vicleanul fu înlăturat chiar și din

EPISC. IGNAȚIE DĂRĂBANT.

¹ Arhivul d. No. 121 138 și 197 F II a 1789.

funtea institutului.¹ Astfel dară din mai mulți vrednici, dieceza avu norocul să dobândească pe cel mai distins, pe Ignafie Dărăbant, numit la 8 Aprilie 1788.

Ignafie Dărăbant s'a născut în anul 1730 în comuna Viecea, poate că pe atunci parohie iar astăzi filie la parohia Uileacul-Silivaniei în județul Selașiu. Sarcinile Clain și după el alți auctori, au scris că Dărăbant s'a născut în comuna Mănău, tot în acel județ, dar Dărăbant în testamentul său lasă 500 fl. bisericești din *sutul său natal Viecea* iar celei din Mănău, tot mai 300 fl. Se vede dar că a fost născut în Viecea și de acolo tatăl său se va fi mutat la Mărrău. A mai lăsat 200 fl. și bisericești din Arduzel, acum filie la parohia Benefalău, tot în Selașiu, de care se vede că încă îl lega vre-o amintire familiară.²

Tatăl său Simeon Alexandru Dărăbant, om de vîrstă nobilă, cu predicatul de Kaplony-Căpliar, în anul 1758 s'a despărțit de soția sa, care încă s'a făcut călugăriță, și a intrat în mănăstirea Sf. Treime din Blaj. Scurt timp după aceea, în anul 1765, le-a urmat și fiul lor Isăia sau Ioan luând în călugărie numele de Ignafie.³

După părerea lui S. Clain acest Isăia sau Ioan ar fi identic cu Ignafie episcopul de mai târziu. Nouă însă ni se pare că Isăia a fost numai frate cu Ignafie, căci în documentul așezat în piatra fundamentală a bisericești din Beiuș la anul 1796, episcopul e numit: Dimitrie Ignafie Dărăbant. Și acesta trebuie să fi intrat mai înainte de cât Isăia în Mănăstire, căci numai așa a putut fi numit în anul 1765 de către episcopul Ananias Rednic de vicar general al său, purtând apoi acest oficiu până în anul 1768.

La alegerea de episcop din anul 1772, după moartea lui Rednic, a fost și el unul dintre cei trei candidați la episcopie. În anul 1773—1776 fu prepozit al mănăstirei, iar în anul 1777 profesor la școala preoțească. La alegerea de episcop din anul 1782 el obținuse cea mai multe voturi, 63, dar fu numit Ioan Bob deși avuse cele mai puține, 37 voturi, iar Dărăbant fu numit iară vicar general, care oficiu îl făcu până la numirea sa de episcop al Orăzii.

Prieștinii săi Gh. Sincai și S. Clain, cărora el mult bine le-a făcut în viață, nu au încetat de a-l lăuda cu cele mai alese cuvinte. Sincai cu ocaziunea alegerii de episcop din anul 1782 scria nunțului din Viena, că Dărăbant este cel mai vrednic între cei aleși și s'a distins mai ales prin zelul întru propaga-

¹ P. Maior la T. Cipariu: *Arte și fragmente* pag. 172—173.

² *Semăntumul diecezei Gherlei a 1914* pag. 206 și 207.

³ S. Clain, la T. Cipariu: *arte și fragmente* p. 108 și 119.

rea religiei catolice, așa încât puține conversiuni s'au făcut în Ardeal fără de conlucarea lui, și nime altul mai mult decât el a apărut drepturile bisericești.¹ În nota 18 la cizala sa *Elegie* îl numește „părintele și crescătorul său preadulce” care l'a trimis la studii mai înalte la Roma și după reîntoarcere totdeauna cu blândețe l'a tractat (și nu va fi fost lucrul togermai ușor!) și după aceea în viața sa mult sbuciumată deapurarea l'a ajutat.

Iară S. Clain în dedicația cea cu bucluc la Teologia sa morală, pentru care și-a atras ura și mâna episcopului Ioan Bob, așa îl agrăiește: „Stăpânului și făcătorului de bine, ocrotitorului oamnelor învățați, iubitorului de oameni și iubitorului de înțelepciune și de știință, milostivului patron al celor ce se nevoiesc întru învățătură.”² Toată dedicația e scrisă în stilul acesta plin de laude superlative, dăr de sigur prea bine merită, cari nu s'au desmintit nici în viața lui de Arhieru. Așa știm de ex. că în anul 1791 l'a recomandat Dărăbant pe S. Clain pentru postul de revisor al cărților românești dela tipografi universității din Buda, dar numai în anul 1804 a putut dobândi acel post răvnit de mulți, în locul unui neunit cu numele Opris, grațificat de către Gh. Sincai cu epitalul de „*astrus*”¹

Dela denumirea sa de episcop a trecut mai un an de zile până la intrarea sau preconizarea sa din partea Papei, întâmplată în 3 Februarie 1789, și a trecut încă un an, până la sosirea Bullelor, ca să poată fi consacrat, ceea ce s'a făcut prin episcopul Bob în catedrala din Blaj în ziua de 13 Martie 1790.

După consacrare în 19 Aprilie 1790 a fost sinod diecezan în care s'au ceit decretul și Bullele de denumire și a fost salutat din partea prepozitului Gh. Fărcaș și a protopopului Iosif Silaghi, iar episcopul a făcut o vorbire în care a stăruit mai ales asupra armoniei și bune înțelegeri între membrii clerului țare zdruncinată pe atunci. După aceste Gh. Fărcaș a fost numit vicar general și s'a împărțit dieceza în două „provincii”, ceea dincolo de Criș numită arhidiaconatul de Leta-Mare, în frunte cu arhidiaconul Iosif Silaghi și cea dincoace, arhidiaconatul Orăzii cu arhidiaconul Ioan Radnoți, cu titlul de Reverendissimi, care s'a dat și lui Simeon Maghiar notarul clerului. S'a impus apoi clerului portul clerical și anume: preoșilor căsătorii haină vânăță și cingul sau brâu negru; v. arhidiaconilor căsătorii haină vânăță și brâu de mătase tot vânăț; preoșilor celibi haină neapără cu brâu negru și v. arhidiaconilor brâu vânăț de mătase.

¹ I. Ardelean, *opcit.* p. 65.

² T. Cipariu: *Arhivul p. 676—678.*

2. Încă înainte de a fi fost consacrat a făcut propunere pentru completarea capitulului și în 30 Aprilie 1788 au și fost numiți canonic; Samuil Vulcan și I. Godsa, iar în 27 Iulie 1790 a fost numit prepozit Gh. Fărcaș și ultim canonic Iosif Silaghi. În 28 Ianuarie 1791 a cerut dela Împăratul să întărească donațunea domeniului dela Beiuș pe seama diecezei cu aceea modificare, ca suma de 2500 fl. ce o plătea în Cassa parochorum să se dea pentru urcare salarelor canonicilor întregiți la numărul de 6 membri prin înființarea unui nou post. Ceva mai târziu cerea ca prelungă suma de 7500 fl. asemnată din venițele domeniului dela Beiuș pentru cumpărarea alor 5 case canonicale (vezi mai jos la Capitul), să mai deie 6500 fl pentru ajutorarea precilor, învățătorilor și a cantorilor mai slab dotați și a bisericilor sărace.² Ca răspuns a primit decretul împărătesc din 14 Martie 1791 No. 3137 prin care s'a confirmat întru toate donațunea domeniului, înregistrată și de dieta țerei, s'a decretat înființarea postului al 6-lea de canonic și s'a îmbunătățit salariul tuturor, edecă al prepozitului la 1000 fl, doi câte 900 fl. alți doi câte 800 f. și cel din urma 700 fl. Tot atunci a fost numit și acesta în persoana lui Simeon Maghiar directorul școalelor naționale române.³ Mai târziu în anul 1798 a făcut propunere și pentru numirea de canonic onorari și în anul 1800 au și fost numiți trei: Iosif Pop-Dalyai, Ioan Corneli și Nicolae Vitez⁴

II. Seminarul.

1. Una dintre reformele cele mai radicale ale Împăratului Iosif al II-lea pe terenul religios, cu atâta cutezanță invadat de teoriile sale cesaropapiste, a fost concentrarea creșterii clerului tînăr în câteva mari seminarii centrale. Dar ca mai toate celelalte, și această reformă a fost înălțurată curând după moartea lui și s'a revenit iarăși la seminarile diecezane. În 19 Septembrie 1790 Dărăbant a fost receptat să își spună părerile cu privire la creșterea clericilor de ritul grecesc în seminarii proprii, după ce până atunci erau crescuți în seminarii comune cu cei de ritul latin.⁵ În 12 Ianuarie 1791 cei trei episcopi de ritul grecesc din Ungaria: Andrei Bacinsky al Muncaciului, Ignatie Dărăbant al Orășii și Iosafat Bastasich

¹ Arhivul d. No. 92 F. III, 1790.

² Arh. d. No. 14 F. I. 1791.

³ Sematismul d. a. 1900 p. 52 Arhivul d. No. 36 F. I.; 45 F. II. și 118 F. IV 1791.

⁴ Arh. d. No. 8 F. IV, 1800.

⁵ Arh. d. No. 110.

al Krișevațului, au răspuns în comun că ar fi de dorit să se înființeze pentru fie care dieceză câte un seminar, iar pentru studii mai înalte să se aleagă dintre elevii aceloră cei mai talentați. Pentru deschiderea și aranjamentul acelor seminarii să i-se aserneze fie căruia câte 10.000 fl. din venițele domeniilor din Beiuș și Vașcău, iar pentru susținerea elevilor: Oradea și Krișevaț câte 8 și Muncaciul 19, suma cuvenită din fundațiunea Ianișană.

Însă Dărăbant veniți aci din Blajul, unde atât de mult contribuise și el la creșterea tineretului în spirit religios și național, nu se mulțumea numai cu creșterea cătorva tineri, ci pentru a face accesibilă la cât mai mulți fii ai poporului român aceeași creștere, a înaintat la Împăratul o rugare, al cărei cuprins se resumează în aceste trei puncte: 1. Necesitatea și folosul public a înființării unui seminar pentru națunea română, a acestei dieceze. 2. Aflarea mijloacelor și a căilor pentru ducerea la îndeplinire a acestui lucru. 3. Principiile și metodele după care să se facă educația tinerimei române în acel institut. Pentru dobândirea unei rezoluții favorabile, Dărăbant a petrecut în toamna anului 1791 mai mult timp în Buda și Viena și urmarea a fost, că Împăratul Leopold II a răspuns prin diploma din 30 Ianuarie 1792 prin care s'a întemeiat Seminarul așezat în fosta mănăstire a ordului Iesușilor, din care în locul întâiu aveau se recruteze viitorii preoți și învățatori ai acestei dieceze.¹

Seminarul acesta, pre lângă toate greșelile ce s'au strecurat uneori în conducerea lui, a fost o nespus de mare binefacere pentru toții fii acestei dieceze. Multe talente cari din cauza sărăciei s'ar fi pierdut în mizeria satelor, aci au aflat scut, îndemn și mijloace de educație și avânt, ca să poată ajunge numamai membri folositori, dară chiar și glorii a neamului românesc întreg. Fără exagerare se poate spune că aproape nu a fost și nu este intelectual nicețaran român-unit mai luminat, din Bihor și Sătmar, ba mulți și din alte părți, cari să nu fi ieșiți din acest institut, hărăzit nouă de mila împărătească, dar dezvoltat și îmbogățit de dărnicia Arhiteilor noștri, cari pururea l'au privit ca pe cea mai scumpă moștenire dela înaintașii lor, și nu au încetat de a îi înținde mână de ajutor, fie care după puținja sa și după greutatea vremilor, de multe ori vitrege și mai tari decât cea mai curată bunăvoință a oamenilor. Și astăzi acest institut, ajuns har Domnului, la proporții grandioase, ne este ca și o cetate sfântă și lumina ochilor noștri, de unde pleacă, și viu e Domn-

¹ Diploma în Semat. a. 1960 p. 54—60 iar Istoria seminarului scrisă foarte bine de d. prof. I. Georgescu: București 1923.

null dar plecavov și în cel mai îndepărtat viitor, părinții și luminătorii poporului nostru.

Dintre tinerii seminarști ai institutului Leopoldin, se alegau candidații de preoți, cari mergeau la studii în seminarul teologic latin din Oradea și în școlile mai înalte din Buda-pesta, Viena și Roma. Dar Dărăbhart ar fi dorit să aibă seminar teologic propriu, de aceea în anul 1799 a cerut,¹ să i-se asumeze din cei 8500 fl. suma necesară pentru deschiderea unei școli naționale preoțești în Beiuș, unde se vede că so-cotea și el a fi locul potrivit pentru formarea unui centru cul-tural românesc. Consiliul locot. reg. a răspuns în 28 Aprilie 1801 No. 8287,² că i-se permite deschiderea acelei școli în condițiile în cari funcționau cele din Muncaci și din Blaj, adică: 1. Să se traducă pe limba română cărțile de lipsă în școală. 2. Institutul să fie provisor, adică până când vor fi tineri destui cari cunosc limba latină și se va face planul pen-tru aducația și formarea clerului catolic de ritul grecesc. 3. Pentru plata alor doi profesori se asumează câte 300 fl. din venitul dominiului, din cei 8500 fl., iar pentru al treilea loc 300 fl. din venitul moarei dominiale. Dar Consiliul mai adaugă că M. Sa speră că episcopul va crește în seminarul latin bunii preoți și poate prin aceasta se explică faptul că școala teolo-gică din Beiuș nici nu s'a mai deschis. Poate din cauza ace-asta Dărăbhart a cerut mai târziu, în 21 dec. 1803,³ că având lipsă să trimită încă doi clerici în seminarul latin și să mai primească încă câțiva tineri în seminar, pre lângă suma de 3896 fl. 4 ocr. asemnată prin diploma Leopoldină, să i-se mai deie anual 1917 fl. 2 ocr. Se pare însă că nici acest adaus nu l'a mai primit.

2. Pre lângă seminar Dărăbhart ca un cucernic călugăr ce fusese în Blaj, mai dorea să aivă aici și o mănăstire de călugări basiliani, ceace se promisese și din partea Impăra-tesei Maria Terezia în anul 1778⁴ și din a Impăratului Iosif II. în diploma donațională a domeniului din Beiuș din 16 Febr. 1781, de aceea în raportul său citat mai sus spunea, că ar fi de lipsă ca precum în alte dieceze gr. cat. așa și aici să fie o mănăstire de basiliani, pentruca: 1. Călugării să suplinească pe preoții bolnavi, sau să administreze parohiile vacante. 2. Fiindcă poporul român are mare încredere în călugări, aceștia să asculte mărturisirile în sărbătorile mai mari și să îndemne poporul la primirea s. uniri. 3. În cazul când s'ar deschide seminarul sau școala preoțească, să fie profesori. 4. Lipsind

¹ Arh. d. No. 39 F. I și 5 F. IV 1799.

² No. 8 F. II. 1081.

³ Arh. d. No. 19 F. IV 1803.

⁴ Ms. No. 253 și 105.

aici asilul preoțesc, în mănăstire ar putea învăța ritul grecesc clericii ieșiți din seminarul latine și s'ar putea adăposti preoții bolnavi sau corecionali. Loc pentru zidirea mănăstirii ar fi de ajuns lângă seminar unde este și biserică. Dar mănăstirea, care de sigur că ar fi făcut foarte mare serviciu diecezei, din lipsa de fonduri nu s'a zidit nici atunci nici mai târziu.

III. Administrația diecezei.

1. Crize deosebită a avut Dărăbhart și despre regularea salariilor preoților și învățătorilor. Prin decretul Consiliului locot. reg. din 9 August 1796 No. 17102,¹ s'au regulat și clasificat toate parohiile diecezei, dar prin aceaste încă nu s'a putut atinge la o deplină egalizare a salariilor preoților, căci dintr'un tablou din anul 1796² se vede că preoții, poate după cum era și cvificația lor, aveau salarii foarte diferite, cari variau între 50 și 150 fl. iar protopopii un adaus de câte 70 fl. ca și mai de mult. Pentru învățători se primea din fondul religiounei câte 615 fl. pe semestru din care sumă cei 41 învățători căm erau atunci, primeau câte 23—30 fl. pe an.

Pe timpul său s'au întemeiat și fondul preoților deficienți și al văduvelor și ofanilor de preoți, precum se va arăta în capitol separat.

Pentru instrucția pruncilor s'au luat măsuri printr'un cir-cular din anul 1796, dându-se preoților ordin să îi catehizeze în dumineci și sărbători în biserică.

Bine cunoscând el, că unul dintre cele mai puternice mijloace pentru întărirea și propăgarea credinței în popor, este scoborirea în mijlocul lui a supremului păstor, în Lunile Martie și April anul 1794 a făcut vizitație canonică în comunele din districtul protopopesc al Luncei, iar prin satele de pe dominiul episcopesc mergea de multeori să predice poporului. În 12 Iunie acelaș an însoțit de canonicii I. Silaghi și S. Maghiar și de un dia-con a plecat în vizitație canonică la Arad și în părțile bănefene și până la Nogioid a fost însoțit de întreg clerul din Oradea. În 14 și 15 Iunie a fost la Macău, unde pe atunci mai erau și credincioși români cari încă nu își uitaseră limba, ca și Ru-tenii cari numai unguerește mai ștau. În 17 și 18 a fost la Ti-mișoara și Zabraniu și de aci a trecut și în comuna germană Guttenbrunn unde a fost primit cu mare paradă. În 19 pe la Lipova a mers la Arad și în 22 a fost oaspe la masa episco-pului sârbeșc. În 23 prin Beliu s'a reințors la Oradea.³

¹ Arh. d. art. nenumerotal.

² Arh. d. No. 16 F. III 1796.

³ Arh. d. No. 142 F. II 1794.

Prin zेलul său apostolic s'au întors la unire comunele Rogoz, Presaca, Fiziș, Negru, Geciș, Santăul mare, Mociaș, Djiș și Abrani (Vedreș Abr.) dar s'au pierdut comunele: Co-păcel, Bănlaca, Josani, Nemiș, Cociuba și Gecișu.

A zidit pe spesele sale frumoasa biserică din Beiuș, în anul 1796, și a contribuit la zidirea celor din Petriani Rogoz, Vințir, Poceiu și Vad. La aceasta din urmă a mai contribuit poporul cu 210 fl. și lucrul manual și jugal, iar contele Gh. Batfány cu 1400 fl. În anul 1797 spune că din salariul său anual de 6000 fl. a cheltuit în cei câțiva ani de păstorire peste 14.000 fl. pentru scopuri diecezane.¹

În senm de recompensă pentru atâtea merite a fost numit în anul 1797 consilier infim de stat.

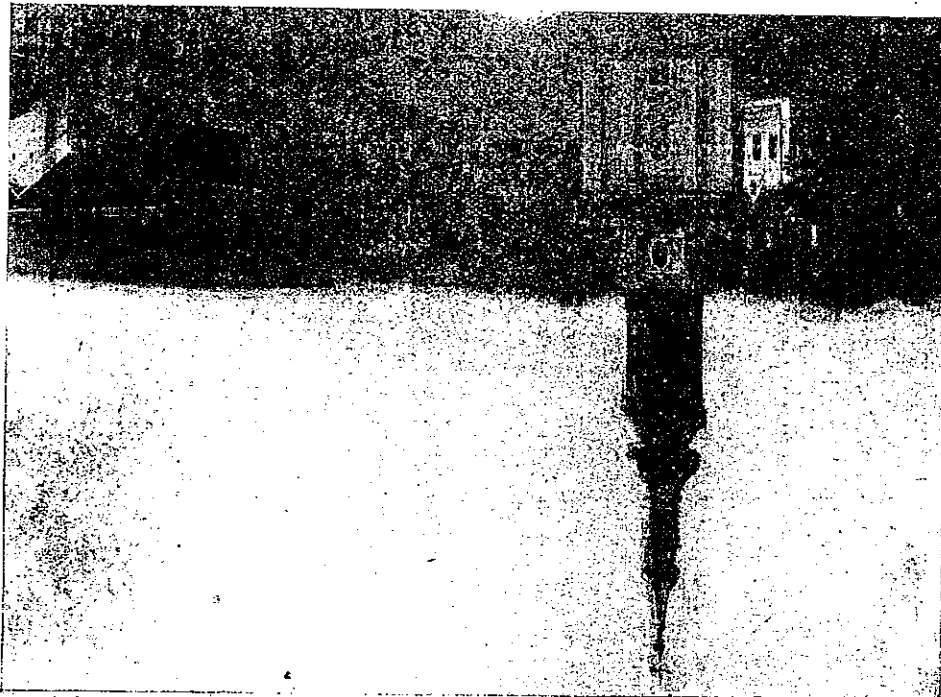
2. În timpul marilor răboaie ce le purta pe atunci împărăția cu Francezii, împăratul strimtorat a fost silit să recurgă la ajutorul tuturor, mai ales la al marilor proprietari de pământ, între cari se socotea și episcopul nostru. Și așa a fost silit și Dărăbant, ca pre lângă toate lipsurile cele mari ale diecezei sale, să deie și el ajutoare însemnate sub titlu de: „subsidiu bellicum”. În anul 1796 a dat 2000 fl. iar în 1797 a echipat 12 ostași călăreți și trei pedestri cu îndatorirea de a îi finca timp de un an, și în suma impusă comitatului Bihor a mai contricuit cu 3223 fl. În 1799 a dat iarăși 2000 fl. și 400 măsuri de ovăs, și 52 ostași iar clerul 17 fl. 50 cr. și 161 măsuri de ovăs. Și după ce cancelarul Pálffy a cerut să se deie pre lângă interese de 4½ procente vasele sacre și monetele de aur și argint, Dărăbant îi răspunde că vase sau monede de aur nu are nimic, în biserică catedrală este o candelă de argint mai mare și 5 mai mici, dar aceste sunt de lipsă și nu le poate da, iar pentru răscumpărarea tacămurilor sale de argint oferă 300 fl.² În anul 1800 a dat 100 m. grâu mestecat și 100 m. ovăs, iar din satele dominiului a asentat și echipat 238 ostași scutind familiile lor de prestațiunile iobăgești. Ca-nonicii din salariul lor prea modest încă au dat câte 5½/6. În sfârșit în anul 1801 a mai dat 5802 fl. din venitul de 16.000 fl. al dominiului, scutându-se prin cea ajutorarea bisericilor și a preoților săi.³

Pre lângă atâtea greutăți și osteneți apostolice, pre cum se întâmplă adese ori, Dărăbant a vrut să suferă necazuri și amărăciuni chiar și din partea clerului său, Neastâmpăratul prepozit Gh. Fărcaș l'a denunțat la împăratul cu multe greșeli și abuzuri, și astfel bunul arhieru s a văzut anchetat atât

¹ Arh. d. No. 8 F. III, 1797.

² Arh. d. No. 43 F. III 1796; 8 F. III 1797; 31 F. I. 32 și 39 F. IV 1799.

³ Arh. d. No. 10 F. III 1800 și 15 F. IV 1801.

din partea primatului din Strigon, cât și a Consiliului locot. reg. Ambele foruri însă au constatat că toate acușele sunt calomni rătăcioase și din ordin prea înalt l-a exprimat depină satisfacție, iar bărfitorul a fost aspru dojenit. Aceasta s'a adus și la cunoștința întregii dieceze printr'un circular în 30 Sept. 1797.¹

3. În viața politică de atunci a poporului român Dărăbant încă a avut parte însemnată, sprijinind din toate puterile pe auctorii peștii cunoscute sub numele de: „Suplex Libellus Valachorum” din anul 1790—92, pe care chiar el o a trimis la Curtea împărătească din Viena. Așa se explică faptul că multe acte și documente privitoare la aceea peștie au rămas și să păstrează în arhivul acestei dieceze.²

IV. Luptele cu neuniții.

1. Foarte mari neplăceri și multă măhnire sufletească i-au cauzat intrișile și atacurile episcopului sărbesc dela Arad și a mitropolitului dela Carioviz, cari nu puteau nici de decum suferi emanciparea poporului român din ghiarele lor prin trecerea la unire.

Episcopul Aradului Avacumovici și patriarhul Stratimirovici, supărați mai ales pentru comunele Rogoz și Pressaca trecute la unire prin predicarea personală a lui Dărăbant, l'au acusat la Curte și la Primatatele țării că asuprește pe iobagii neuniți de pe dominiul său și încearcă să îi ademenească la unire prin tot felul de promisiuni și amenințări. Dărăbant a răspuns mai întâiu Consiliului locot. reg. că acușele de persecuții și ademeneri nu sunt adevărate, iar dacă predică numai datorința și-o împlinește și cere să se fie opri episcopul Aradului de a mai umbra prin satele trecute la unire și când face vizitații canonice să observe dispozițiunile mai înalte, de cari până acumă nu prea se ține. Spune apoi că agenții lui, mai ales protopopi M. Arsis și I. Klimoc din Velența și N. Poinar din Peștiș agită în continuu prin popor și pe Crișul repede-le-a și succes să seducă câteva sata.³

Răspunsul dat Primatelui în 16 Nov. 1798 este foarte lung și amănunțit, 64 coale scrise, și însoțit de o mulțime de documente.⁴ Este interesantă expunerea istorică a conflictului dintre cele două biserici, de aceea credem a fi de folos să o dăm în original:

¹ Arh. d. No. 29 F. III 1797.

² Dr Părlășanu : Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790—92 București 1923.

³ Arh. d. No. 10, 13, 15, 20 și 22 F. III 1798.

⁴ Arh. al No. 40 F. IV 1798.

Ex antea actis manifeste colligitur populum Valachicum et Ruthenicum in comitatu hoc Bihariensi degenerem, a tempore Divi Imperatoris Leopoldi Magni quo tempore Valachi et Rutheni per Hungariam et Transylvaniam in diocesisbus Munkacsensi, Magnovaredinensi, et Fogarasiensi diffusi Fidel Catholicae Unionem in universum amplexi sunt, usque disturbum Synesannum, graeco-catholicum fuisse: et sub Episcopis catholicis: Magno-Varedinensibus in pace et animi tranquillitate vixisse, Episcopos vero Aradenses nunquam antea legitimam et ordinariam jurisdictionem spirituales in hunc populum Valachicum Comitatus Bihariensis habuisse et exercuisse.

Tametsi enim jam antea Joannicus Martinovis Episcopus Aradensis precariam jurisdictionem a Michaelle Keboel, Cardinalis Comitiss Csaky Episcopi Varedinensis Vicarii concessam, in hoc comitatu exercuerit, is tamen prius anno videlicet 1713 iuriam Fidei Catholicae professionem in capella Praesidi Magno-Varedinensis emiserat, per Bullam dein Clementis XI. Pontificis de anno 1715—29 na May emanatam a censuris, sententiis et poenis ecclesiasticis quibuslibet in utroque foro absolutus, consequenter is qua graeco-catholicus, episcopus jurisdictionem spirituales in hunc populum, per II circiter annos hoc in comitatu exercuit.

Populus iste in Unione S. constitutus, primo quidem per Vincenium et Isajam successorem, dein per Synesum Eupiscopus Aradenses, variis promissionibus temporalibus uti sunt: immunitas et servitius dominialibus, decimis, contributione et aliorum Serviano Populo combinato et militari altissime concessorum privilegiorum ad hunc Comitatum extensis, variis item communitatis adversus catholicam Religionem et Unionem sparsis, exempli causa quod Episcopus Magni-Varedinensis Melchus, quia est Unius non sit verez Episcopus, quos ille et ordinati sacerdotes uniti baptizant non sint rite baptizati, quicquid isti consecrant non sit consecratum quia sunt Unii, item, quod destruxerint legem orientalis Ecclesiae, in jejuniis comedant lacticia, hyrgiam celebrant in asyno, quod item Religio Catholica non sit salvifica et plura similia his inquam et similibus commentis non doctrina sana, non convincione aut remorsu conscientiarum, miser rudisque hic Populus per praefatos Episcopos eorumque emissos ab obedientia Episcopi sui et S. Unione abalienatus exhibit, atque adeo subinde cum ingressu videlicet Episcopi Synesi permotus et perturbatus fuit, ut proprios parrochos qui se unioa profiterentur nec ab Unione recedere velint ad tentoria eliminaverint, Sacra Vasa et ipsum Sanctissimum ex Ecclesia sacrillege passim eiecerint: Cuncta haec et similia Clero et Religioni Catholicae praepiudicosa, cuncta haec et similia, cum ingressu Synesii Aradensis Episcopi anno 1753 et subsequae 1754 et 1755, in hac diececi lacrymis digna evenisse publica acta superius sub No. 20 adnexa testantur. Et hodie dum plures in hac Dioecesi et hoc Comitatu Bihariensi existunt provocatoris aetatis homines, qui desolationem hanc tristi memoria recolunt et tradunt.

Hanc catastrophem non modo dioecesis Magni-Varedinensis, sed et alma Dioecesis Fogarasiensis in Transylvania post et antea etiam Dioecesis graeco-catholica Symniensis et Szvidnicensis, cum summa desolatione a quibusdam Metropolitanis et Episcopis Rascianis eorumque emissariis expertae perpessaeque sunt.¹

2. În 2 Dec. 1798 Dărăbant a mai trimis Primatelui o lungă scrisoare de apărare însoțită de multe documente.

În urma acestora, prin decretul Consiliului locot. reg. din 24 Decemvrie 1798 No. 30.929, a fost numită o comisie ca să ancheteze acușele reciproce ale acestor Arhieriei. Președintele comisiei a fost numit contele Iosif Eszterházy comitele surpream al comitatului Zemplen, iar membrii: Contele Caietan Sauer episcop titular, prepozitul latin din Oradea ca reprezentant

tant al Primatului, arhimandritul Petru Ioanovici Vidak delegatul mitropolitului Sziralmirovici, iar Dărăbant și episcopul Aradului au fost în persoană. Comisia și-a ținut ședințele în comuna Holod, în zilele 21—28 Ianuarie 1799 și a ascultat 35 martori, apoi s'a continuat până în 15 Februarie luându-se în cercetare plângerea episcopului Dărăbant în contra protopopilor Klintok și Poinar pentru tulburările de pe Crișul repede, mai ales din comuna Auşeu, și acuzele ridicate în contra lui Dărăbant pentru trecerea comunelor Presaca și Rogoz. În privința acestora s'a constatat după însăș mărturisirea reprezentantului episcopului Aradului, că Dărăbant nu a lucrat cu mijloace nelegale, prin urmare ambii delegați sârbi au retractat acuzele și și-au exprimat dorința ca să încete între dânsii neînțelegerile și să se restabilească armonia și bunăînțelegera de mai înainte.

Din partea sa Dărăbant încă a declarat că, mânat de dorința de a se înceta neînțelegerile în popor, precum și de a face bucurie Maiestății Sale, carele mai ales în aceste vremuri grele de război, nimic nu poate dori mai mult decât pacea între supușii săi, uitând toate neplăcerile și injuriile la cari a fost expus din partea adversară, se împacă cu dorința ca nici neuniții să nu mai agite poporul în contra unirei. După aceste contele Eszterházy a observat că prin astfel de investigațiuni nu se aplanează neînțelegerile între episcopi, ba din contra pot trece și în popor, cum s'a întâmplat chiar acolo, că făranii s'au luat la ceartă, iar scopul acestei comisii este: să se afle modalitatea de a se complana neînțelegerile între cei doi episcopi, ceea ce dânsii au declarat în mod privat prezidentului că le este o dorința, numai cer să se statorească o procedură de urmat din partea tuturor la trecerile singuratece sau în massă.

Pentru aflarea și statorirea acelei proceduri, prezidiul a amânat ședințele comisiei cu câteva zile, în care timp o a și etatorii, după ce a ascultat și părerea delegatului primașial și a celui mitropolitan.

În 20 Februarie s'au cețit scrisorile episcopului Aradului și a lui Dărăbant în cari dau și în scris ceea ce spuseseră prezidentului în privat, apoi s'a cețit și discutat proiectul de procedură în caz de treceri constător din 15 puncte, și comisia s'a terminat prin sfatul dat de către prezident ambilor episcopi de a se abține în viitor dela mijloace silnice și nelegale în propagarea credinței lor. Pace desăvârșită însă nu a fost nici după aceea, căci neodihnitul protopop Klintok tot a mai agitat prin protopopiatul Luncei, dar de acum fără rezultat, iar episcopul Aradului încă mai ademenea tineri români și îi

hirotonea trimițându-i prin satele din Bihor.¹ Însă tulburări mai mari nu au fost.

Bucurându-se deci de mai multă liniște către capătul vieții sale, Dărăbant s'a putut dedica desăvârșirii celor două mari opere ale sale: Seminarul și Biserica catedrală. Seminarul era în cele mai bune mâini sub rectoratul lui Iosif Silaghi, iar la impozanta catedrală se lucra cu zor, dar nu a ajuns să o vadă terminată, s'a îngrijit însă cu mână largă prin testament despre terminarea ei.

V. Moartea și lăsământul.

În vara anului 1804 deși bolnav, a călătorit la Burda și s'a prezentat în audiență la Împăratul, dar la dieta țerii ținută în primăvara anului următor nu a mai putut merge din cauza boalei, care în 31 Octomvrie 1805 i-a curmat viața atât de bogată în merite neperitoare, în anul al 75-lea al vieții și în al 18-lea al păstoririi. Puțin mai înainte de moarte și-a scris cu mâna propriei testamentul și l'a autentecat prin Capitulul r. catolic investit cu dreptul de credibilitate. Averea lăsată prin testament făcea, socotită în bani, suma considerabilă de: 108.654 Rfl. 33 xr. din care spre scopuri publice bisericești și de binefacere a lăsat:

1. Pentru terminarea și zugrăvirea bisericii catedrale lângă suma de 23.966 fl. spesată cât a trăit 34.000 fl.	
2. Fondului preoților def.	500 "
3. " clerului tinăr	500 "
4. Seminarului	5.000 "
5. Fundație la seminar pentru 2 tineri con-săngeni	5.000 "
6. Fundațiuni liturgice la diferite biserici	4.500 "
7. Pentru zidirea bisericii din Holod	1.000 "
8. Bisericii sărace pentru cumpărat cărți	1.500 "
9. Spitalului din Orade	500 "
10. Pompierilor din Orade	200 "
11. Săracilor din Orade	800 "
12. " din dominu	800 "
	Total: 54.300 "

Cu tot dreptul a putut dară spune capitulul în anuniul funebrel că înrânsul a pierdut: Diceza un mare prelat, patria un foarte dărmic concetățean și cei săraci pre cel mai mare binefăcător al lor.

Nu se știe unde a fost înmormântat. Probabil că în cripta bisericii în construcție, dar locul nu s'a însemnat.

¹ Arh. d. No. 4 F. I—1799 și No. 8 F. II-a 1801.

V.

Episcopul Samuil Vulcan (1806—1839).

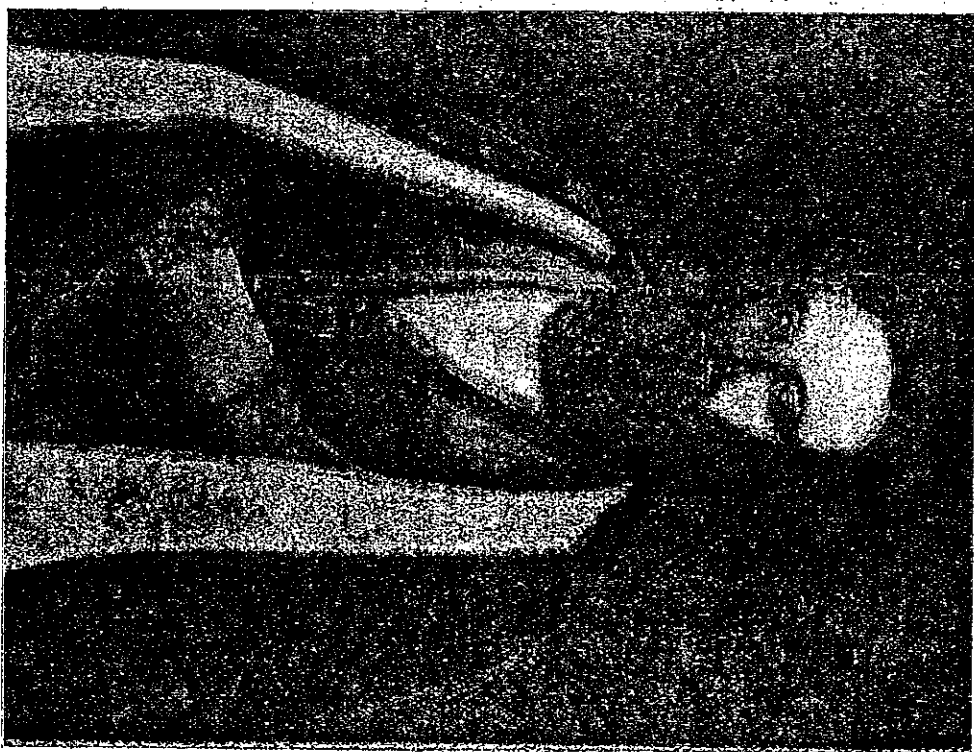
I. Lupta pentru scaun. Denumirea. Biografia.

1. In vacanța intevenită după moartea lui Dărăbant, dieceza aceasta iară a avut un pețitor strein și nedorit, în persoana canonicului Alexe Pocsy, fosti protopop în Aрад și Macău, rus sau rutean de origine care nu știa bine românește. De aceea clerul agitat și îngrijorat de teama să nu ajungă el episcop, îndată după înhumarea lui Dărăbant, în 6 Noemvrie, a ținut un fel de sinod și s'au sfătuit asupra pașilor de întreprins pentru înlăturarea lui Pocsy și dobândirea unui arhipăstor de loți dorit, și au hotărât să trîmîta rugări la Împăratul, la Palatinul țării și la Consiliul locol. reg. ca să le fie numit episcopul cît mai curînd din clerul diecezan și român de neam. Cucerirea rugărei la Împăratul au fost incredințați; Nicolae Erdeli protopopul Orăzii și Teodor Borsai protopopul Crișului, cari aveau să adune în secret voturile clerului asupra persoanei dorite, dar să nu caute a influența clerul în favorul unei sau altelei persoane, și să nu facă nici un paș fără știrea lor. Acștia s'au legat cu jurămînt să facă întogmai, dar în curînd s'a născut certă în cler, căci unii, partizanii lui Vulcan, voiau să se ceară o persoană amnîlă, iar alții ca să ceară numai în general: să fie din dieceză și român, de aceea prepozitul Gh. Fărcaș, care încă aspira la vîldicie, considerînd această mișcare a clerului de lucru ilegal, periculos și contrar drepturilor majestatică, a desaprobat tot ce s'a făcut și a oprit ori ce paș mai de parte.

Cu toate aceste clerul tot a înaintat mai multe rugări la Împăratul² și în vara aceluia an a trimis la Viena în deputație pe cei doi protopopi, cari au și sosit acolo în 24 Iulie și prin agentul Haslinger au înainta pețitia la Împăratul și au ceru să fie admisi în audiență, care li s'a fixat pe ziua 30. Până atunci au colindat, după obiceiul, pe la persoanele mai

¹ Arb. d No. 19 F. IV 1805 și No. 32 F. II 1806.

² In arhiv se află și conceptul unei rugări făcută de însuși Vulcan pentru sine.

EPISC. SAMUIL VULCAN

influențe insistând anumit pentru persoana lui Vulcan, și dela toți au avut bune promisiuni. La audiență au înaintat rugarea în care erau amintiți trei inși ca vrednici de episcopie: Prepozitul Gh. Fărcaș și canonicii Samuil Vulcan și Iosif Silaghi, dar verbal au stăruit numai pentru Vulcan, despre care împăratul a zis că îl cunoaște bine „illum bene nosco” și surizind i-a dimis.

După audiență au mai stat câteva zile din Viena și au văzut muzeele și raritățile de pe acele vremuri și cu naivitate scriu despre animalele sălbatice văzute în grădina zoologică a palatului imperial.¹

2. Rugările clerului au și avut rezultatul dorit, căci în 25 Octombrie Samuil Vulcan a fost numit episcop. Consiliul locot, reg. încă cu datul 7 Oct. No. 19599, a încunoștințat Capitulum că M. Sa l'a numit pe Vulcan episcop având în vedere meritele și calitățile lui și aceea, că poșede limba română de care se ține partea cea mai mare a poporului acestei dieceze (aluzie la cele câteva parohii rutene).

Noului episcop i-s'a pus condiția ca să ducă la desăvârșire zidirea bisericii catedrale și întru cât nu s'ar ajunge suma lăsată de antecessorul său, să suplinească dânsul, cum se știe că a-și făcut cheltuielile dela sine încă peste 50.000 fl. În 12 Noembrie a depus jurământul de fidelitate împăratului și probabil tot atunci se va fi făcut și așa numitul proces informativ la Nunțiatură, apoi s'a întors a casă și a preluat reședința și dominiul dela incredințatul Consiliului reg. Asesorul tablei regești Wolfgang Miskolczy, în 22 Ianuarie 1807 capitului i-a oferit puterea de vicar capitular, adeca dreptul de a ocărâmi dieceza și până la consacrarea și instalarea sa, dar el o a refuzat, rămânând vicar tot prepozitul Fărcaș.²

3. Samuil Vulcan s'a născut la 1 August 1758 în comuna Blaj-sat unde tatăl său după cum spune Vulcan într'un act din anul 1794 era om liber, dar prepozitul Gh. Fărcaș, care l'a adus pe Vulcan cu frăsura sa dela Blaj la Oradea, scrie tot atunci, când era în ceartă cu toți canonicii și cu episcopul, într'o scrisoare foarte ofensătoare contra lui Vulcan, că tatăl lui era iobagiu pe dominiul episcopesc și îl cheama Velcan. Tot sub acest nume este indus și în informația despre clerul diecezan trimisă Consiliului locot. în anul 1783: „Samuel Velkan Dogmaticus, 2-di ani (în Viena). Aci iș va fi scchimbat numele în Vulcan, căci în anul următor ca teolog absolut sub numele Vulcan a primit dela episcopul Dărăbant „passuales”

¹ Pețiția de dela 30 Iulie 1806 în arhiv, nenumerotată, și: *Diarium Vienaese actorum*, Ms, No. 164.

² Arh. d. No. 5 F. IV 1803 și No. 6 F. I 1807.

ca să meargă în Ardeal să-și vadă rudențiile.¹ Seminarul S. Barbara din Viena a fost mutat în anul 1784 la Agra și Vulcan a fost numit prefect de studii acolo și după ce nu prește mult și de aici a fost mutat la Lemberg sau Liov în Galizia, a trecut și Vulcan acolo unde a ascultat și dreptul canonic și civil și s'a perfecționat în limbi, așa încât afară de limbile vechi: ebraică, greacă și latină mai știa și pe cele moderne: ungară, germană, franceză și italică. Reîntors pentru scurt timp în dieceză, a fost iarăși rechemat la acelaș seminar în calitate de vice-rector și nu mult după aceea prin concurs a obținut catedra de teologie pastoreală, dar din considerație specială față de Armeni, cari au acolo un arhiepiscop, a fost totuș conferit unui armean.²

În anul 1788 April 30, deodată cu numirea lui Dărăbant de episcop, a fost numit și el canonic, dar a mei rămas la Liov, până în anul 1792. În anul 1795 a fost numit vicar general episcopesc și a fost soțul de apostolică activitate a lui Dărăbant până la moartea acestuia,

Consacrarea întru episcop o a primit din mâinile episcopului Ioan Bob în catedrala din Blaj în 7 Iunie 1807, iar instalarea s'a făcut cu solemnitatea obișnuită în sârbatoarea Sf. Apostoli Petru și Paul, 11 Iunie. Cu acest prilej l'a salutată dușmanul de odinioară, acum bătrânul prepozit Gh. Fărcaș cu acest memorial și profetice cuvinte: „Salve praesul, pater, protector, defusus, gloria et ornamentum nationis daco-romanae, amor, spes, et felicitas universi cleri graeco-catholici Magno-Varadnensis.”³ Vom vedea că prin lunga sa arhipăstorie a justificat întru toate, numai aceste urări și dorințe ale clerului și credincioșilor săi, dar și-a câștigat și neperitoare glorie de a fi socolit ca și unul dintre cei mai luminați Ahtierei și mai darnici mece-nași ai neamului românesc întreg.

4. La ocuparea scaunului arhieresc dieceza sa era încă mică. După cum se spune în pețiția clerului către împăratul din anul 1806, pomenită mai sus, cuprindea: 63 parohii și 85 filiale cu 26.232 suflete și tot cam atâtea arată și cel dintăiu Sematism din anul 1813. Dar prin zelul său apostolic an de an s'au înmulțit parohiile, trecând la unire comunele: Fegernic, Chioag, Sarcău, Tria, Suplac, Feneriș (azi filie la Pocola), Borod, Derna, Sârsig, S. Lazar, Cristur, Drăgoeni, Dumbrăvița (azi filie la Rogoz), Pocola și Borozel. Se observă însă că după cum arată un tablou al parohiilor din anul 1807, numai în 32

¹ Arh. d. 1784 Iunie 18, nenumerotat.

² Arh. d. No. 39 F. II 1787 și: *Testimoniales Illmo. Dno neo nominato Episcopo Samuelli Vulcan per Capitulum sub 21-ma 8-bris 1806 elargita* Arh. d. 1806.

³ Dr Merki S.: *Eihari román irók Oradea 1881*, pag. 10.

parohii erau sistematizate salariile preoștii, iar în 31 numite și capelanii, preoștii abia aveau cu ce trăi. Și mai rău stăteau învățătorii, căci după un alt tablou din anul 1808, dintre 21 învățători câți erau de toți, numai despre 3 se zice că puteau trăi „bene”, despre 10 „mediocriter” și despre 8 „male”. Episcopul din venitul său nu prea putea ajuta având mari cheltuieli cu terminarea bisericii catedrale, apoi suma de 16.000 fl. trebuia vărsată fără greș în tot anul în fondul religiositar de unde numai cu multă greutate și biruind greoaiele formalități birocratice, putea scoate ceva pentru multele lipsuri ale diecezei. În anul 1808 și 1809 s-au regulat apoi salariile tuturor preoștilor, cu venițiile locale cu toți, la 300 fl. prin înregistrarea ce o primeau parte de la patronii bisericăștii, căci cei laici au refuzat să ia asupra lor sarcinile patronali, parte din fondul religiositar și respective din cei 16.000 fl. ce îi vărsa episcopul anual în acel fond. Numai cei trei parohi din Oracea aveau câte 600 fl., cel din Arad 650 fl. de la erar iar cel din Macău cu capelan cu toți, 450 fl. de la episcopul Cianadului patronul său. Mai aveau și trei preoști dificienți câte 300 fl. Nu s-a putut însă obține îmbunătățirea salariilor canonicilor, nici împlinirea cererilor lor de a li se da pre lângă salariu și două mici moși din comunele Vadász și Kiss-Zemplén, foste ale ordului Paulianilor și acum arendate de fisc cu 1010 fl. pe an.¹

Pre lângă alte neacazuri și neajunsuri mai era în continuu provocat chiar și prin scrisori iscălite de Împăratul (5 Dec. 1809) ca să concureze cu bani sau cu obiecte prețioase la cheltuielile de război ale împărăției. În anul 1809 a trimis 20 ostași echipați pe chelularia sa, iar în 1810 a trimis Palatinului tabloul pușinelor obiecte de argint ce le avea biserica catedrală și cele din Olosig și Beius, dar pe cele ale bisericii catedrale le-a răscumpărat cu 740 fl. conv. și e trimis numai o lampadă și o cădelniță de argint.²

II. Câștigarea parohiilor sătmărene.

1. Am văzut că la înființarea diecezei avea să îi aparțină și județul Sătmăr, locuit în mare parte de români uniți încă de pe timpul episcopului de Camillis (v. mai sus pag. 47—50). Dar atunci episcopului Muncaciului A. Bacinski i-a succedat să zădărnicească acest plan.

Pe la începutul veacului al XVIII-lea existau în țara Oasului: 2 protopopiate cu 40 parohii și în părțile Băișmarilor 3 protopopiate cu 100 parohii, iar în 1748 nu se mai amintesc decât 18 parohii în tot județul; credem însă că aci sunt puse

¹ Arh. d. No. 35 F. IV a 1806.

² Arh. d. acte nenumerotate.

numai parohiile cu salarii sistematizate, că de aceste e vorba, iar în celelalte preoștii vor fi trăit cu mare greu numai din mila credincioșilor.¹

După înființarea diecezei Muncaciului, la constituirea celui dintâiu capitol, a fost numit canonic și un român, anume Demetriu Ivăscu (Ivacko) fost paroh în Turț, și tot odată arhidiacon în Sătmăr și profesor al candidaților de preoști români. Tot atunci în locul vicarului din Maramureș au fost numiți doi substituți de vicar pentru români: Michail Tarasovici parohul din Sighetul Marmăției și Alexe Bonyi parohul Sătmărului îm-părținduse între dârși salariul vicarial de 800 fl. și fiindcă în Seminarul din Muncaciul învățau teologia și clerici români, și între profesorii seminarului aflăm doi români, pe: Elle Vulțur și Basiliu Kővári.²

Mai târziu s'a restabilit vicariatul din Maramureș și s'a înființat unul și în Sătmăr, dar vicarii nu erau totdeauna Români. În anul 1805 era vicar Demetriu Böthy, probabil rutean, și în 10 protopopiate în majoritate române, 124 parohii.³

Românii din Sătmăr și Maramureș nu s'au simțit nici o dată bine sub păstoria episcopilor dela Muncaciul, și s'au luptat necontenit ca să ajungă sub episcop din neamul lor. Clerul și poporul român din Sătmăr în anul 1790, prin deputații aceluia comitat au cerut dela dieta țarei să fie scoși de sub păstoria episcopului din Muncaciul și rugarea și-au repetit-o cu mai mare stăruință în anul 1802, cerând să li-se deie episcop de neamul lor, sperând că așa vor putea ajunge mai ușor la cultura dorită de ei și intenționată și de Mejs-tatea Sa.

Poate că în urma acestor cereri Curtea din Viena atât în anul 1790, cât și în 1802 a cerut părerea episcopului Bacinski asupra planului de a se înființa o nouă episcopie românească. În anul 1805 Petru Pop protopopul din Bata-Mare, a trimis lui Vulcan un memoriu în care cerea să stăruiască pentru înființarea unei episcopii în acel oraș, iar în 1810 Consiliul locot-reg. a cerut părerea lui Vulcan în privința dismembrării episcopiei Muncaciului și el cu datul 30 Iulie a și înaintat un raport sau opinie foarte amănunțită.

După o descriere fidelă a diecezei sale, își spune și motivează părerea cu privire la dismembrarea diecezei Muncaciului care este foarte vastă estinzându-se peste 13 comitate și numărând 730 parohii. Considerând că atât binele sufleteesc cât și cultura religioasă morală și intelectuală, ba chiar și înflorirea virtuților cetățenești, cer ca acest popor care poartă

¹ Hodina op cit. pag. 757.

² Basloviacs op cit. 6 V pag. 17 și 6 VI p. 6.

³ Ibidem p. 8.

truda și năduful zilei dar afară de Majestatea Sa alt patron pe nime nu are, să aivă episcop de neamul său care să îl poată învăța și povățui în limba lui maternă, în care se săvârșesc și toate ceremoniile cultului divin, este de părere ca dieceza Muncaciului să se dismembreze așa ca să se facă dintrânsa trei dieceze, adică: a Muncaciului să rămână cu 440 parohii, și ca dieceze noi: a Epejeșului cu 135 parohii, iar pentru Români una în Baia-Mare, la care ar aparține 155 parohii din Maramurăș și Sătmăr luate dela Muncaciu apoi 91 parohii din Districtul Chioarului și 148 parohii din Comitatul Solnocului de mijloc, luate din dieceza Făgărașului care se estinde preste inreg Ardealul și cuprinde mai mult ca 1200 parohii. La aceasta crede că ușor s'ar învoi și episcopul Făgărașului Ion Bob.

Ca reședință a noiei episcopii ar putea servi fosta mănăstire a ordului Iezuiților din Baia-Mare, iar pentru dotarea episcopului i-s'ar putea da abația de Szent-Jobb din județul Bihorului. În proporția parohiilor ar fi de a se împărși și numărul clericilor și fondul preoților deficienți și viduo-orfanal din dieceza Muncaciului.

Ce privește dieceza sa, considerând că neuniții și acum se folosesc de toate mijloacele ca să tulbue și se seducă pe credincioșii ei, el trebuie să stie neadurmit la pândă și prin vizitații canonice continue să îi apere și întărească și să prevădice tuturor credința catolică. De aceea e de lipsă ca această dieceză, deși este mică, să rămână așa cum este, având bună nădejde că parohiile și credincioșii săi se vor mai înmulți cu timpul.¹

2. În 30 April 1811 a fost încunoștințat că M. Sa a hotărât dismembrarea diecezei Muncaciului, deci să trimită și dânsul 2 delegați la comisia ce se va face în această cauză în Buda la 27 Iunie. Au fost trimiși canonicii Iosif Silaghi și Simion Bran, cu îndrumarea ca să stăruiască și acolo pentru înființarea unei noi dieceze românești. Cei doi delegați au luat parte la ședințele comisiei, dar nu s'a primit propunerea lui Vulcan, ci s'a hotărât numai înființarea diecezei Eperjeshului și trecerea parohiilor din Sătmăr, chiar și a celor rutene, în număr de 72 la Oradea, ca să nu se facă confuzie în administrația civilă.² Cu toate acestea Vulcan a mai făcut în 11 Sept. o altă rugare tot de cuprinsul celei din anul precedent dar fără rezultat.

În 6 Februarie 1816 Consiliul locot. reg. a comunicat decretul prea înalt prin care chestia era rezolvată în ințelesul ho-

¹ Arh. d. copie nenumeroțată.

² Arh. d. copie nenumeroțată.

tărirei comisiei,¹ dar au mai trecut alți șapte ani până când cu datul 3 Iulie 1823 a urmat aprobarea Papii Piu al VII-lea prin Bulla: „*Imposita humilitati Nostrae*“.² Publicarea Bullei o a săvârșit în calitate de delegat pontificiu episcopul latin al Orășii Iosif Vurum, la 20 Sept. 1824, în prezența episcopului S. Vulcan, A. Pocsy al Muncaciului, a delegaților celor două Capitule și a mai multor protopopi și preoți din parohiile dismembrate.

Pentru a prelua actele oficioase și împărțirea fondurilor diecezane a fost trimis la Muncaciu Basiliu Kóvári protopopul Sanislaului, și precum se vede din procesul verbal al comisiei înscărinată cu facerea împărțirii, dieceza noastră a primit: din fondul saminarii: 1174 fl. 48 xr. din fondul numit domestic al deficienților 447 fl. 24 xr. dar în obligații de ale familiei Lonyai din Debrețin; din fondul viduo orf. 6338 fl. 25 xr. iarăși o obligație despre 5000 fl. a orașului Hajdu-Dorogh și 1338 fl 25 xr. și 224 fl. interese, în nume; dintr-un fond mai mic 51 fl. 31 xr. și o prestațiune de 138 fl. 59 xr. interese restante. Total: 8374 fl. 87 xr.

Prin aceasta s'a împlinit vechia dorință a Românilor din Sătmăr de a ajuge sub părințeasca păstorire a unui episcop român. Ei au aflat în S. Vulcan și în urmașii lui adevărați părinți, cari cu multă dragoste s'au îngrijit nunumai despre mântuirea de veci a lor, dar și despre progresul în cultura națională prin creșterea generațiilor tinere în institutele de învățământ întemeiate de ei; iar dieceza aceasta încă a căștigat un mare număr de credincioși, evlavioși și foarte iubitori de biserică. După preluarea parohiilor episcopul Vulcan, la dorința clerului sătmărean a cerut că se înființeze în Carăii Mari un vicariat foreneu, dar rugarea i-s'a refuzat.

Frații din Maramurăș au mai trebuit să aștepte mântuirea lor de sub păstoria Rutenilor încă 29 de ani, până la înființarea diecezei Gherlei în 1853.

III. Vizitațiunile canonice.

Zelul adevărat apostolic și dorința de a readuce la unitatea credinței pe cât mai mulți, l'au îndemnat pe Vulcan să facă cât mai dese vizitațiuni canonice. În anii 1810—1823 a vizitat, pe unele și de 2 ori, mai toate parohiile din Bihor și Bănat, iar în 1825 și 1832 a vizitat 60 de parohii din Sătmăr. Roadele acestor osteneți nici nu au întârziat a fi bogate, căci afară de parohiile din Bihor amintite mai sus, în anii 1832—36

¹ Arh. d. No 54 F. V. 1816.

² Șematismul d. 1900 pag. 62 rep.

s' au unit: comunele Chizdia, Izvin, Lugoj și Reșița și parțial credincioși din altele 12 comune din Bănați. În anii 1815—16 s' au făcut mișcări de unire în Lipova,² iar în 1834 au trecut în județul Arad 19 comune cu aproape 15.000 suflete. Încă în acest an Vulcan le-a vizitat pe toate și pentru ajutorarea persoanelor bisericești și zidirea sau repararea bisericilor și a caselor parohiale a cheltuit peste 20.000 fl. până când în anul 1835 au fost sistematizate cele mai mari, prin decretul din 5 Dec. No. 35.823. Prin încorporarea parohiilor din Săltmar, și prin cele înmoarșe, numărul parohiilor a crescut considerabil, așa încât după cel din urmă sematism tipărit sub Vulcan în anul morții sale, 1839, dieceza cuprindea: 169 parohi și 395 filii cu 106.153 suflete și 174 preoți. Noiăm însă că dintre parohiile din județul Aradului în anii următori unele în urma reacțiunii episcopilor din Arad, eparhianători încă tot ierarhiei sârbești, au defecționat iară.

Dacă zelumul lui Vulcan pentru lăfșirea sf. Uniri a fost atât de mare și vrednic de un adevărat apostol, nu mai puțin înfăcărată a fost în sufletul său și dragostea de neam, care l'a îndemnat ca atunci când a fost vorba de vre-o cauză națională, să nu caute la deosebirea de confesiune între frați. Din acest motiv știm că la cererea Românilor din Arad în tot chipul le-a stat întru ajutor în nuzimțele lor de a deschide școala normală sau preparandă, și de a se scăpa de sub jugul ierarhiei sârbești. De asemenea a fost în cele mai bune relațiuni de prietințe cu Vasile Moga episcopul ort. rom. dela Sibiu.³

Poate că și acest lălmăit patriotism al său a înfățătat în contra lui pe Sârbi, cari prin mitropolitul lor Ștefan Sztralmirovici, în urma unui denunț mincinos al arhimandritului Mexim Manuilovici președintele consistoriului din Oradea, l'au acuzat la cancelaria aulică ungară, că în propagarea unirii se folosește de mijloace josnice și nelegale. La acele acuze Vulcan a răspuns desvovovăfinduse pe deplin în 20 Iunie 1822, și se pare că chestia nu a avut urmări.⁴

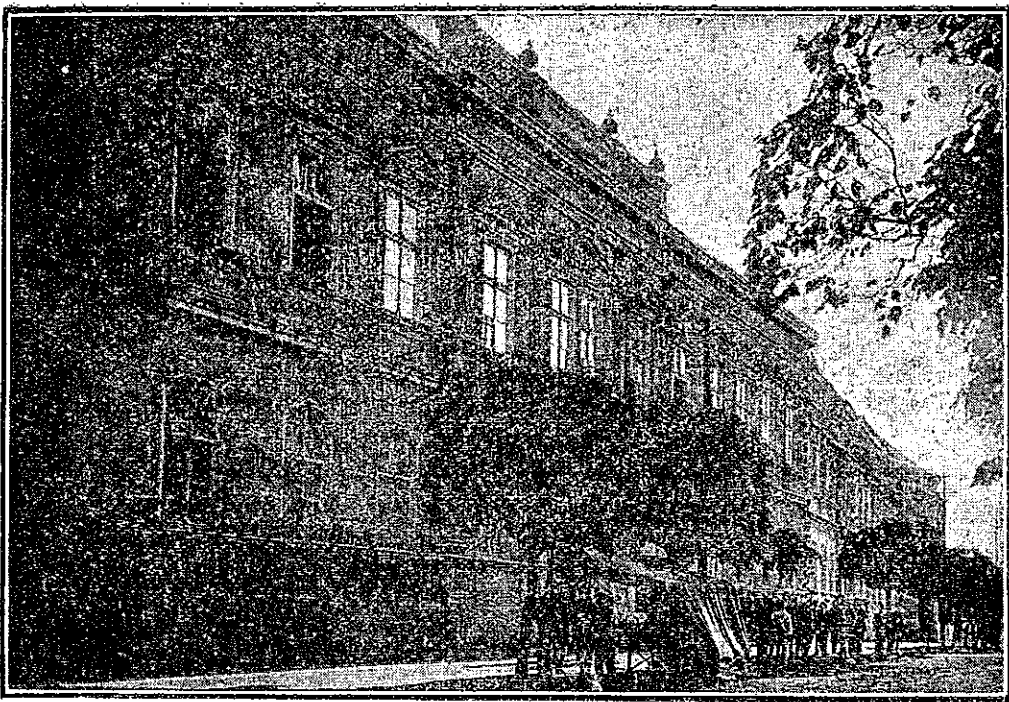
În deseale sale vizitații canonice Vulcan a avut deosebită grijă despre înfățățirea și zidirea de școli. Cu toate aceste însă, din cauza vremilor grele cutropite de marile războaie de pe atunci, numărul școlilor creșterea foarte încet; așa că precând în anul 1808 în 61 parohii erau 21 școli, în 1845 când în Sematismul diecezan se face mai întâiu amintire despre școli, în

¹ I. Boros: Unirea Românilor din Lugoj 1926.

² Documente publicate de noi în foaia „Vestitorul” din Oradea, 1926 No. 21.

³ Despre aceste v. scrierea noastră: S. Vulcan episcopul r. u. al Orăzii și Biserica ort. rom. Oradea 1925.

⁴ Arh. d. act. neînregistrat.

LICEUL DE BĂIEȚI DIN BEIUȘ.

179 parohii abia erau 67. Dar pentru ca pruncii de școală să nu rămână fără nici o instrucțiune, Vulcan în anul 1813 printr'un circular scris cu *litere latine*, a îndatorat pe preoți să catherineze pe prunci de două ori în săptămână în școală, ori acolo unde nu este școală la ei a casă, și să raporteze despre starea școlii și despre cărțile de lipsă școlarilor.¹

Pre lângă grija de școlile rurale însă, Vulcan a avut o deosebită solicițitudine față de seminarul din Oradea, pentru a cărui reparare, pre lângă alte daruri și binefaceri ce i-le-a făcut,² a cheltuit suma de 8595 fl. m. c.³ Iar cumună tuturor nuzimijelor și jertfelor sale pentru cultura neamului, a pus prin întemeierea liceului de băieți din Beiuș în anul 1828, a cărui istone cu multă competență o a scris cu prilejul jubileului de 100 ani al aceluia distinsul profesor dl. Dr Constantin Pavel.

IV. Preotul unit din București

O chestie prea interesantă a fost sulevată pe timpul lui Vulcan: păstoria credincioșilor români-uniți restăși prin principatul Munteniei. În anul 1818 a fost trimis acolo ca misionar preotul Grigorie Maior din dieceza Făgărașului, care se instalase în comuna de lângă București Cioplea, locuită de Bulgari catolici de ritul latin, unde episcopul latin încă își avea reședința. Dar acel preot în urma protestelor mitropolitului Nectarie, spăimântat și de faptul că Maior celebra sf. liturgie în *limba românească*, a trebuit să se reîntoarcă în Ardeal.⁴ Ideea însă nu a fost părăsită, căci în anul 1825 Dec. 31 Consiliul locului comunică lui Vulcan că M. Sa în urma cererei internunțului papal Petru Ostini, a hotărât să trimită în Valahia un preot unit bun, prudent și zelos, pentru păstoria Românilor uniți împărășiei prin acel principat. Va avea să locuiască în satul Cioplea (Tsopplu) locuit de greco-catolici (eroare!) și va avea plată dela împărăție 100 fl. m. c. și dela Propaganda 100 scuti romani (2 fl. unul) deci în total 300 fl. pe an și va trebui să se acomodeze întru toate instrucțiunile agentului i. r. austro-ungar de acolo! Pentru aflarea persoanei potrivite Vulcan este rugat să propună o persoană sau două pre lângă tabela informativă obșnuită.⁵

Episcopul Vulcan a oferit acest oficiu onorific și privilegiuitor de merite lui Vasile Erdeli, succesorului său în episco-

¹ Arh. d. No. 28 F. III 1818.

² I. Georgescu opul cit. p. 37—40.

³ Arh. d. No. 556—1839.

⁴ N. Iorga: Studii și doc. I—II pag. 377—384.

⁵ Arh. d. No. 40 F. I. 1825.

pat, pe atunci preot în Beiuș, asigurându-l că va rămânea și pe mai departe în legăturile diecezei unde ori când se va putea reîntoarce și primi aplicare. Erdeli a răspuns că primește cu supunere acel oficiu, dar pentru ca să aivă mai mare treacere și autoritate, se roagă să fie numit de odată și canonic onorar. Vulcan l'a și propus în acest înfeles spre numire, dar se vede că s'a ivit alte piedeci în contra numirei lui, căci cu câțiva ani mai târziu, în anul 1829 era misionar unit în București preotul Beniamin Todor, credem tot din dieceza Făgărașului, care însă ca și Grigorie Maior a fost silit să se reîntoarcă în Ardeal.¹ După aceste încercări au trecut încă mulți ani până când în 1886 s'a putut trimite ca păstor sufleteș al numărășilor români-uniți din București, Demetriu Radu, marele episcop de mai târziu al Lugoșului și Orășii.

V. Activitatea culturală.

1. Samuil Vulcan a fost numit consilier intim de stat către sfârșitul păstoririi sale în anul 1836, dar se poate zice că chiar dela început a fost considerat ca un adevărat sfetnic al împăratului ca *om împărățesc*, în numele căruia adese ori i se cerea părerea în cauze delicate și importante. Vom aminti numai câteva cazuri: în anul 1812 arhiepiscopul Agriei Fischer, la mandatul împăratului a fost rugat să-și spună părerea în cauza unor acuze grave de ordin moral, ridicate în contra episcopului din Verșeș Petru Ioanovici Vidac, dar Fischer necunoscându-l pe Vidac a cerut informațiuni dela Vulcan care, cu toate că Vidac era mare dușman al unirei, a răspuns că este om cinstit și nevinoat, deci acuzele nu pot fi adevărate ci sunt numai scornituri și calomnii.²

La propunerea lui Vulcan au fost numiți în anul 1816 episcopi Alexiu Poldi la Muncaciu și Gregoriu Tarkoviș la Eperjes, iar în anul 1837 Basiliu Popovici tot la Muncaciu.

Tendința de unificare și asimilare pe toate terenele în vastul imperiu austriac, a îndemnat pe ocărnuitorii lui pe la începutul veacului al XIX-lea, să încerce introducerea calendarului gregorian la popoarele de ritul grecesc. Iar într'o chestie atât de importantă ca aceasta, nu putea fi trecută cu vederea părerea unui bărbat ca Vulcan: de aceea aflăm că în anul 1814 i-s'a trimis spre opinie o prea interesantă discuție urmată în acea chestie între preotul sârbesc și senatorul orașului Subotiza Ioan Popovici și parohul r. cat. tot de acolo Paul Succics.³ Din nefericire nu am putut afla că ce părere a

¹ N. Iorga op. cit. p. 414.

² Arh. d. No. 34 F. II, 1812.

³ Arh. d. act nenumerotat.

dat Vulcan, dar ştim dint'o relejiune anterioară a sa dîr anul 1811, că era de părerea să se introducă cu conveniile precauţiuni noul calendar.

Cu data 10 Iunie 1811 Vulcan răspunde la doue scrisori ale Cancellarului contele Erdödy. Într'una a fost rugat să-l informeze, că oare adevărat este că Românii neuniţi din comitatul Bihorului în rugăciunile lor publice se roagă pentru biruinţa armelor şi pentru sănătatea împăratului Rusiei? Vulcan a răspuns că Românii de aici în serviciul divin se folosesc numai de cărţi tipărite în Blaj sau în Bucureşti ori Rimnic în Muntenia, în cari domnitorul Jerei în care se face slujba, se chiamă Domn sau Stăpân, deci nu pomenesc pe împăratul Rusiei. La Sărbi însă, cari se folosesc de cărţi tipărite în Rusia în anul 1763 în cari numele Tarului este tipărit cu litere mari se poate întimpla ca fie şi numai din nebagare de seamă, ori din nepricepere să fie pomenit Tarul. Drept aceea este de pătrire ca toate cărţile rituale ale Slavilor din monarhie, să fie tipărite aici în patrie sub cuvenita supraveghiere şi cenzura autorităţilor în drept. În urma acestei părieri a lui Vulcan, sau şi tipării apoi chiar şi cărţile rituale româneşti într'o frumoasă ediţie în tipografia universităţii din Buda.

2. Mai departe provocându-se la o scrisoare a aceluiaş cancelar din anul precedent, 1810, află momentul potrivit ca să-şi spună părerea şi cu privire la căile şi mijloacele prin cari s'ar putea mai bine promova cultura poporului român de legea neunită din monarhie, respective din Ungaria.

Este în deoşte cunoscut, cumcă Sărbii pujiună grije au de cultura poporului românesc, după cum dovedeşte şi faptul că noul inspectur general al şcolaelor naţionale sârbeşti Nestorovici, a amovat din postul de director al şcolaelor neunitie din Bănat pe Grigorie Obradovici, care în cele trei comitate banatice a înfiinţat 336 şcoli româneşti şi 24 mixte, ferquentate de 11612 şcolari români şi 3085 sârbi, şi a numit în locul lui pe Luca Kengyelacz, care nu şite bine româneşte.

De aceea crede că pentru înaintarea culturii poporului român neunit ar ajuta mult următoarele:

1. Precum în Ardeal unde sunt 911 parohii române neunitie, a fost numit de curând un episcop român (Vasile Moga numit tot în urma protecţiei şi recomandafiei lui¹ aşa să fie numiţi la timpul său episcopi români şi în diecezele Aradului, Timişoarei şi Verşelului locuite în cea mai mare parte de Români, căci numai în Bihor sunt 274.604 Români, iar în cele trei dieceze pomenite sunt 960 parohii române şi numai 121 sârbeşti.

¹ V. lucrarea noastră citată mai sus p. 31 şi u.

2. Să se introducă calendarul gregorian atât la uniţi cât şi la neuniţi, (înşiră motivele şi foloasele).

3. Să se introducă la toţi Românii fără deosebire, adecă uniţi ori neuniţi, *literile latine*, ca astfel acest popor a cărui limbă poartă atâta urme de latinitate, să poată cât mai mult fi pârtaş culturii europene.

4. De vreme ce baza ori cărei culturi este şcoala, în fiecare comună care numără mai mult ca 100 familii, să se înfiinţeze şcoala şi spre acest scop să se elaboreze un proiect din partea unor bărbaţi cunoscători ai situaţiei şi împrejurărilor locale.

5. Cunoscut fiind, că principala cauză a neculturii poporului român este stare căzută a culturii însuşi clerului său, ceea ce iarăşi provine deacolo că episcopii, hirotonesc indivizi cari abia ştiu cei cărţile liturgice, ar fi de dorit să li-se pofundească că de aici în colo să nu mai fie hirotoniţi decăt aceia cari au măcar cele mai de lipsă cunoştinţe dogmatice şi morale. Şi fiindcă aceste cunoştinţe fără de seminar teologic nu se pot dobândi, iar la Carloviţi şi prin mânăştiri abia ajunge să înveţe câte un român, rămâne ca M.-Sa să ordoneze căutarea căile de remediere, adeca deschiderea unui seminar pentru formarea clerului.

Foarte interesantă este şi părerea expusă de către Vulcan într'un raport din anul precedent, 12 Noemvrie 1810, cu privire la mijloacele de înaintare a culturii poporului român din Ardeal, din care în chip strălucit să vădeşte inima de mare român a. acestui prea vrednic Ahieru.

3. Dragostea cea mare şi zelul învăpăiat al lui Vulcan pentru înaintarea culturii poporului român, nu s'a mărginit numai la astfel de stături şi proiecte de ordin general şi aza zicând speculativ, fără el a arătat şi cu fapta căl de multi a dorit ajungerea acestui sublim ideal, după cum prea fumos îl caracterensează strănepotul său Iosif Vulcan: „*Toată viaţa lui fu un şir lung de acte filantropice şi naţionale-culturale. Reşedinţa lui a devenit un azil al tuturor celor ce aveau trebuinţa de ajutor. Nici o mişcare culturală naţională nu s'a iniţiat, fără ştirea şi conlucrarea lui. Nici o carte românească nu s'a tipărit fără contribuirea lui. Nici un scriitor român n'a rămas, pe care să nu-l fi încurajat şi sprijinit*”². Iar după cuvintele dlui profesor N. Loga curtea episcopoescă a lui Vulcan, ca şi a antecesurului său Dărbabant: „*a îndeplinit misiune de Academie ştiinţifă românească, patronând întreagă opera*

¹ Arb. d. No. 19 F. IV 1810 şi No. 1095—1815.

² Dimitrie Tichindeal, discurs de recepţiune la Academia Română, Bucureşti 1893, p. 22.

culturală românească, fără deosebire de confesiune". (In con-
ferința ținută în Oradea la 17 Oct. 1920.)

Prietenia darnică și ocrotitoare a lui Vulcan față de S. Clain și Gh. Șincai, precum și nobilele sentimente de mulțumită și recunoștință ale acestora sunt prea bine cunoscute. Privi-
tor la tipărirea opurilor lor, prelungă cele scrise în lucrarea
noastră acumă citată, pe baza unor documente aflate ulterior,
mai amintim, că tot Vulcan a împrumutat profesorului din
Arad Al. Gavra manuscrisele lor în anul 1833 și acesta pen-
tru ale pulea tipări atât pe aceste cât și alte cărți românești,
fot cu sprijinul lui Vulcan, al episcopului Ioan Lemeni dela
Blaj și a artor patrioți și naționaliști români, cum îi numea el
a voit să înființeze o: "Ortăcie sau, Societate bibliografică
românească", al cărei scop ar fi fost: a) a tipări cărți româ-
nilor spre folos, b) a lăși lumina cunoștinței, c) a îndrepta pre-
cei învățați spre alcătuirea și tâlcuirea cărților, d) a mijloci cu
cărțile o negoțitorie foarte roditoare". Gavra a fost alcă-
tuit și statutele acestei societăți sau: "Puncturile care zisei
ortăcii vor servi ocârmuire", dar nu o a putut înființa din
cauza opunerii Mitropolitului sârbesc dela Carloviț, carele pre-
cun scrie Gavra lui Vulcan deși: "se zice cu gura că e pă-
rintele Nașilor de Legea ș. n. unite, n'a părținit propusului
celui stănt al românilor într'u ridicarea unei Societăți bi-
bografice, poate pentrucă doară se teme că se vor prea
deștepta, care temere o preune în alte vestiminte, zicând
că așa Societăți sunt periculoase în Tară". In urma aces-
tei intervenții nelavorabile a Mitropolitului, Consiliul locot. ung.
a permis să se tipărească cărți românești numai prin pre-
numerație, cum a tipărit apoi și Gavra în anul 1844 tomul in-
tăiu din Cronica lui Șincai.

Intre cei ajutoarați din partea lui Vulcan într'u indeletni-
cirile lor literare a fost și tinărul student în medicină la uni-
versitatea din Buda, Paul Vasici Ungureanu, care cu spesele
lui a tipărit în anul 1831: *DIETETICA sau învățătura a păstra
întraga sănătate* etc. și a închinat'o binefăcătorului său cu
aceste cuvinte:

"Bărbatului

Cu smerință cătră Dumnezeu,

Cu credință cătră Împăratul,

Cu meritori cătră Patrie,

Și cu iubire cătră Neam

Marelui Mețenas a culturai Românești, și al său Făcătoriu de
bine". Apoi: "Inăscut este Tie Preastrălucite Domnule zelu a
noroci iubita Ta Nație, Tu numai ești acela care nu cu cuvinte,

¹ V. lucrarea noastră citată mai sus: Doi luceferi rătăcitori etc.

nice cu laude, ci cu fapta arăți răvna, cu care poștești Lumi-
narea Neamului Tău"; și „Fericit ești și Tu iubit Neamul mieu
că ai ajuns să vezi din sânul Tău așa Bărbat strălucit“.

S. Vulcan nu a fost numai prietinu bun și sprijinitorul
generos al literașilor și literaturii române a timpului său, ci el
însuși s'a indeletnicit cu scrisul. Este adevărat că nu a tipărit
nimica, dar ne-ău rămas dela dănsul câteva lucrări cari se
păstrează printre manuscrisele bibliotecii noastre diecezane,
anume: 7 vorbiri în limba latină; Invățături sau vorbiri sacre,
cari credem că sunt acele despre cari amintește Gh. Șincai
în nota 25 a Elegiei sale, zicând că sunt: „un volum de pre-
dice dogmatice morali în românește prea bine lucrate și gata
de tipar“¹. In sfârșit un Tractat despre vindecarea boalelor
poporului dela țară.²

VI. Anii din urmă. Moartea.

Cum se întâmplă adese ori în lume chiar și oamenilor
celor mai buni și mai vrednici de stimă și iubire, așa și epis-
copul Vulcan a avut să sufere neplăceri și intristare chiar din
partea alor săi. In anul 1816 o parte a preoțimei sale instigată
de cătră profesorul dela Academia de drept N. Borbola, mai
târziu canonic și prepozit, l'a acuzat la împăratul că la im-
părțirea distincțiilor și la propunerea pentru numire canonic-
lor preferază pe preoții de origine ardeleni și nesocotește me-
ritele celor băstinași din Bihor. Nemulțumii, cari după părē-
rea lui Vulcan aveau la spate pe locotenetul sau locțiitorul
de comite suprem, contele Ludovic Rhédey dujman personal
al său între altele și pentrucă în anul 1821 luase parte la o
deputație trimisă în contra lui la împăratul din partea nobilimei
din acest comitat, nu s'au estămpărat nici în anii următori, de
aceea Capitulul s'a văzut îndemnat să îi deie episcopului un
foarte bun certificat arătându-i vrednicia și zelul de adevărat
Păstor pe toate terenurile activității arhieriești.

Văzind că denunțurile și calomnia împotriva episcopului
nu prind, în anul 1827 au ridicat grave acuze în contra secre-
tarului și omului său de încredere Alexandru Dobra, episcopul
de mai târziu al Lugojului, pe care Vulcan l'a apărât des-
vinovăținduse în acelaș timp pe sine într'o energică scrisoare
către Primatatele Rudnay de dat 9 Iulie 1827. In sfârșit pentru
cercetarea acestui odios conflict între episcop și denunțanți,
a fost delegat episcopul latin de aici Francisc Lajcsák, dar se
vede că fără alte urmări decât că Primatele l'a stătuț și în-
demnat pe Vulcan ca să purceadă cu mai mult tact și blân-

¹ T. Cipariu: Arhiva p. 295.

² Biblioteca d. Ms. Nrii 174. 278 și 283.

deja. Dar pacea și liniștea tot nu s'a restabilit, căci în anul 1832 a fost trimis la împăratul în numele clerului și al poporului credincios un alt veninos denunț anonim, în care episcopul Vulcan a fost din nou acuzat cu numeroase nedreptăți și abuzuri de putere și prezentat de-a dreptul ca un om tiran și nedrept, dar mai ales se accentuează și aci, că întru toate favorizează numia pe ardeleni și presecută pe bihoreni, de aceea cer ca să fie trimis episcop *la ardeleni* și: „digneți-vă, adecă la dem ad suos Transylvanos pro Episcopo mandare”, adecă la Blaj unde era vacantă după moartea lui Ioan Bob.

Toată această urită și nedeamnă campanie însă nu a reușit să distrugă încrederea și buna reputație de care se bucură Vulcan la Curtea împărătească, căci, precum s'a spus mai sus, în anul 1836, j-s'a acordat marea distincție de consilier intim de stat.

Și mai dureros a fost conflictul ivit către sfârșitul vieții sale, între Vulcan și Capitul. Episcopul slăbit de morb și bătrăneț, mai ales în urma înfricoșatului dezastru al incendiului din anul 1836 care a distrus toate edificiile bisericesti, se pare că a ajuns să fie prea influențat și stăpânit de nepoții săi de soră, Samuil și Alexandru Galbori, cel din-ătu administratorul domeniului episcopesc din Beiuș iar al doilea locot. c. reg. în penziune, și de secretarul său Iosif Silaghi, un individ foarte odios înaintea clerului. Urmarea a fost că guvernul a hotărât să trimită ca comisar pe episcopul r. cat. al Cînadului (Timișoarei) Iosif Lonovitch ca să se informeze despre starea diecezei și să propună măsurile de îndreptare. La toate le-a pus însă capăt moartea lui Vulcan intervenită în 25 Decembrie sl. n. 1839 în venerabila etate de 82 de ani.

Rămășițele lui pământești se odihnesc în cavoul marelui noastre catedral. (Vezi și mai sus, pag. 65).

VI.

Episcopul Baron Vasile Erdeli (1843—1862). (Ardeleanu, Erdélyi)

1. Originea. Studiile. Preot.

În zilele mari și grele se cunosc oamenii cei mari și vrednici a înfrunta vijelia și răutatea lor, și de a conduce cu mână tare și sigură printre valurile furtunoase ale vieții, corabia înstărușurilor în fruntea cătora au fost chemați de către Providence dumnezeiască. Și prin vremuri nespuse de grele și furtunoase a străbătut biserica noastră și poporul românesc din Transilvania și Ungaria pe la mijlocul veacului trecut, când după frângerea lanțurilor iobăgiei multisecolari, loți nădăjduiau zile mai bune de drept și libertate, pre cari le învredniciseră prin jefurile și suferințele seculare ale strămoșilor lor.

Unui dintre oamenii providențiali, chemat să fie părintele, păstorul și povățuitorul poporului său, a fost și episcopul *Vasile Erdeli*, pe carele faptele mari, înțelepciunea rară și zelul neobosit, îl arată ca pe unul din cei mai mari bărbați ai bisericii noastre și a neamului românesc întreg. Cunoșcând noi din documente și mărturii vrednice de toată credința¹ viața și faptele lui, vom arăta în cele următoare, că și lui i-se cuvine un loc de frunte și de mare cinste numumai în șirul Arhierilor bisericii, ci și în Panteonul nemuritorilor neamului românesc.

Vasile Erdeli s'a născut la 1 August anul 1794 în orașul Macău comitatul Cînadului, astăzi în Ungaria, din părinți Cheorghi Ardeleanu sau pe ungurește Erdélyi, nume care a rămas urmașilor săi, între cari nume neperlor și-a căștigat episcopul nostru, o dovadă mai mult că din pătura sănătoasă a poporului nostru, în împrejurări prielnice, pot să iasă la iveală elemente de mare preț.

Vasile Erdeli a studiat gimnasiul și liceul (filosofia) în Timișoara și Oradea, aci ca elev al Seminarului nostru. După

¹ Dr Ioan Vancea: Biografia sinoptică a Episcopului Vasile Baron de Erdélyi Oradea-Mare 1863.

absolvarea liceului, în anul 1815/16 e făcut anul I de drept la academia din Oradea,¹ apoi a fost primit în clerul tânăr și în anul 1816/17 a făcut anul I de teologie în seminarul latin de aici.² Anul al doilea l'a făcut în Budapesta iar în toamna anului 1818 a fost trimis la Viena, unde a făcut încă doi ani și a terminat cursul cu succes eminent în 1820. Reîntors a casa a fost hirotonit preot celibe în 20 Noemvrie 1820 și după ce a petrecut puțin timp în curtea episcopească, a fost numit admin. parohial și mai târziu paroh în Beiuș, unde a stat până în anul 1829.

Se spune că fiind Erdeli om cam pușinel și mic de stat, beiușenii fuduli, nu voiau să-l primească de preot și au trimis la episcopul Vulcan o deputație ca să se plângă, că pentru ce voiește să îi ba jocorească cu un așa preot? Iar episcopul le-ar fi răspuns: „Dacă e mic . . . apoi pe cum îl veți cunoaște, așa va crește!”³ Prezicerea lui Vulcan s'a împlinit, căci Erdeli a fost un foarte harnic și zelos preot și cu mult zel a predicat și unire aducând în Beiuș și jur pe mulți în sinul ei.

Nu este dară mirare că, precum am văzut mai sus, când în anul 1825 împăratul Ferdinand V. în urma cererii internun-țului papal Petru Ostini, s'a hotărât să trimită un preot gr. cat. pentru păstoria Românilor uniți împărăției prin Muntenia, dar mai ales în București⁴ și a cerut dela episcopul Vulcan să îi recomande pentru acel scop un preot bun, prudent și zelos, ochii acestuia s'au oprit asupra lui Erdeli. Nu se știe însă din ce motive trimiterea lui s'a abandonat atunci și a rămas aci o ca să ilustreze această dieceză în calitatea de canonic și de episcop, cu atât de rodnică și binecuvântată activitate!

În anul 1829 a fost numit paroh în Oradea-Olosig, unde iarăși a păstorit cu mult zel și în același timp a fost trimis prin părțile Aradului și prin Bănat pentru intensificarea mișcărilor de unire repurtând și acolo frumoase succese.

II. Canonic.

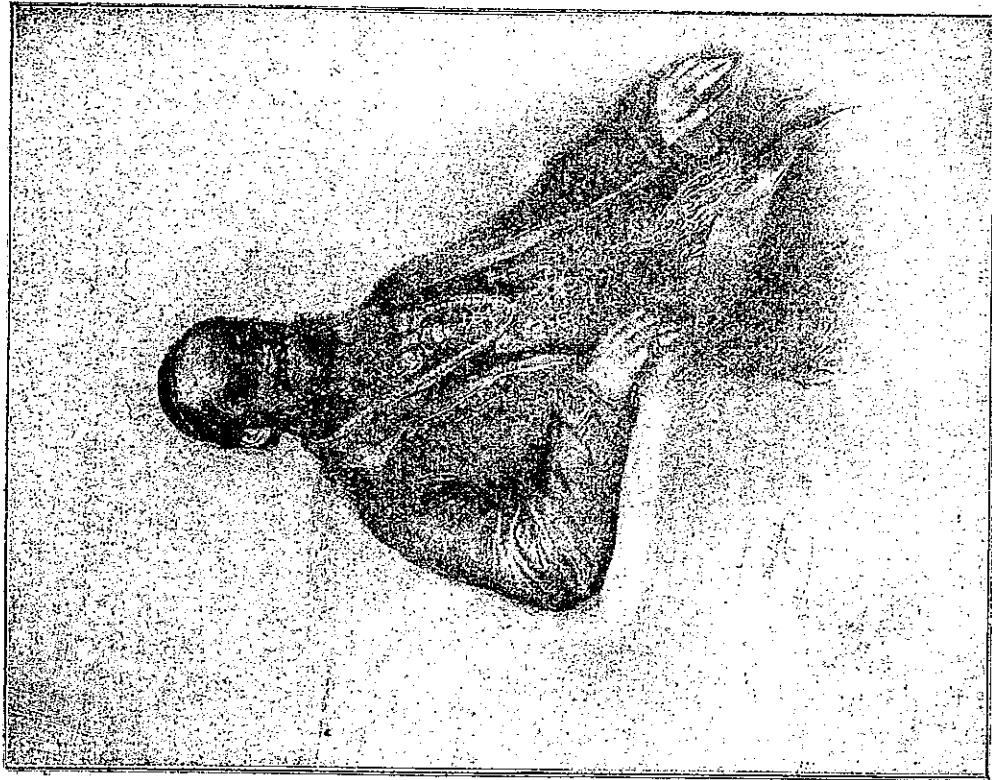
Această rodnică activitate l'a învrednicit să fie numit în 9 Iunie 1835 canonic în Capitulul nostru catedral. Îndată la început i-s'au încredințat spre administrare mai multe fondur diecezane, cari sub înțeleapta sa chivernisire au prosperat frui mos. În chip deosebit însă a purtat grije de Seminar, câștigân-

¹ Dr. Bozoky A.: A nagyvárad kir. akadémiá százados mulija Budepest 1880, pag. 189.

² Arh. d. No. 6. F. IV. 1817 și No. 14 F. 1818.

³ I. Georgescu: Istoria Seminarului din Oradea, 43 nota.

⁴ Arh. d. No. 40 F. I. 1823.

EPISCOFUL BARON VASILE ERDELI

du-și meritul de a fi socotit ca cel mai vrednic rector al aceleia, și este lucru de sine înțeles că în mod deosebit l'a avut în grija sa și după ce a ajuns episcop.¹ În urma uneltirilor Sârbilor, cari nici de cum nu vedeau cu ochi buni trecerile la unire prin cari scăpau bieții Români din gharele lor, prin anul 1838 s'au iscat tulburări în comunele din comitatul Aradului și, pentru liniștirea acelor a fost numit comisar al guvernului Iugăniu Hertelendi administratorul comitatului Torontal, iar din partea diecezei noastre Vasile Erdeli și Ioan Alexi parohul din Oradea-Oloșig, cari au vizitat acele parohii și au constatat, că poporul este destul de statornic în credință, dar suferă multe lipsuri în ce privește starea bisericilor, sau mai mult a capelilor, cari erau în stare dezlăată.

Înaintând în grad Erdeli a ajuns la treapta de canonic custode. Ca semn de distincție din partea autorităților civile a fost numit și asesor al tablelor judiciare din comitatele Ciannad, patria sa, și Congrad.

III. Episcop. Activitatea pastorală.

1. Vacanțele lungi ale scaunelor episcopescii toldeana aduc mari neajunsuri în starea episcopilor, de aceea numirea lui Vasile Erdeli de episcop întâmplată la 2 August 1842, după o vacanță de aproape 3 ani a scaunului episcopesc, a fost primită cu mare bucurie din partea clerului și a poporului creștin, care vedea că soarta diecezei ajunge pe mâni atât de bune.

În 30 Ianuarie 1843 a fost preconizat de către Papa Gregor al XVI-lea și în 11 Iunie, ziua de Sf. Kusalii, a fost consacrat în Blaj din partea episcopului Ioan Lemeni, asistat de către Ioan Corneli, vicarul capitar de aici și Simion Crainic prepozitul din Blaj. În duminica următoare, 18 Iunie, a fost înstalat cu mare solemnitate în scaunul său și cu aceea ocaziune a ținut o prea frumoasă vorbire, în limba latină către cler și cea română către popor, din care că și din toate vorbirile, circularile și pastoralele sale, se vede că era teolog profund, orator distins și înțelept ocârmuitor. Acest discurs în formă de epistolă pastorală a fost comunicat și clerului și poporului din dieceză.

În numele clerului a fost salutat printr'o splendidă vorbire din partea vicarului capitar Ioan Corneli. Clericii noștri din seminarul Latin T'au salutată printr'o frumoasă Odă latinească. După instalare a numit pe Corneli de vicar general și a plecat la dieta Jării la Pojon.

Fiindcă Capitulul prin numirea lui Erdeli de episcop și în

¹ I. Georgescu p. 42 și urm.

urma vacanțelor de mai înainte, se redusese la doi membri, a făcut propunerea pentru completarea aceleia cu bărbai vrednici și distinși, și cu datul 10 Octomvrie au fost înaintați Ioan Corneli prepozit și Nicolae Borbola lector și au fost numiți membri noi: Vasile Cristian, Ioan Pac, Alexandru Dobra și Ioan Alexi.

În 12 Septemvrie a dat cea dintâi epistolă pastorală către clerul său, un splendid document de știință teologică și înțelepciune pastorală. După ce arată clerului sublima lui chemare, marea datorință de a învăța și de a povătuși poporul pe calea mântuirii, îi îndeamnă pe toți să se cultive mai întâiu pe sine prin studiul teologiei și lectură continuă de opuri și cărți bune, și mai ales să se arele tuturoara ca pildă bună prin viață cinstită și cucernică: „Că mă tem, că nu cumva, dacă voi veni, să vă aflău pre voi cum nu voiesc, și voi să mă aflați precum nu voiți; să nu fie între voi certe, pizme, mânie, sfezi, clevețe, șoapte sumești, turburări; ca, dacă voi veni iarăși, să nu mă smerească Dumnezeuul meu la voi, și să plâng pre mulți, cari au păccăuit mai înainte și nu s'au pocăit”. (II. Corint. XII, 20—21). În special le poruncește: să nu culeze nici unul a-și părăsi parohia în Dumineci și sărbători, și nu numai în acele zile, dară și preste săptămână să slujească S. Liturgie cât mai des. Să țină posturile și să se ferească de exces în beutură; afară de călătorie să umble tot în reverență; să-și cultive în mod decent părul și barba și să aibă viață familiară exemplară, având în această privință grije mai ales preteșele cari trebuie să fie exemplul tuturor femeilor din comună! Lucruri, precum vedem, vrednice a fi des repetate mai ales în zilele noastre.

2. Credem a fi de folos să mai amintim câteva circulare mai importante.

În 7 August 1844 și 10 Octomvrie 1852 a dat ordin să se facă conscrierea nominală a credincioșilor din parohii și filiale, inventar despre averile și edificile bisericescii și școlare, raport despre văduvele și orfanii de preoți și despre starea morală a credincioșilor. În sfârșit prescrie terminul când preoții și protopopii aveau să înainteze socotile și rapoartele anuale dându-li-se și instrucțiuni cum au să le facă. În 10 Iunie 1858 s'a poruncit preoților să catechizeze pe prunci în școală și pe cei adulți în biserică în prezența părinților. Cu multă tărie insistă asupra datorinței preoților de a predica regulat și bine, de aceea cerea că să i-se prezinte spre censurare predicile sau schițele acelor. În arhiva diecezană se află multe

¹ Copie în Protocolul circularilor parohiei din Oradea, catehedrală.

predici pe cari Erdeli a scris cu mâna proprie că le-a văzut și ceilți.

În 29 Iulie 1848 a dat o lungă și detaliată instrucțiune pentru apărarea în contra epidemiei de holeră.

În 15 August 1851 și în 18 Aprilie 1852 a dat iarăși 2 importante pastorale, insistând în cea dintâi asupra portului preoților, căci mulți preoți ba chiar și unii protopopi: „despreuind orbiș sfaturile părințești și ordinațiunile mai marilor săi legiuji . . . acuși în brace (cioareci) largi și pistrife, acuși în vestmint scurt asemănat la deșărtăciunea seculară, și încă preste aceasta cu căciula pre cap fără tot semnul preoției, cu ocazia tâgurilor și airea cu pipă (lula) cu tașnița și cu alte scule de fumat, spre publica sminteală, și chiar în vederea tuturor nu li-e rusine a umbia fumând prin sate, cetăți, săticele și coliturile cetăților, ba încă și în vederea mea”. Drept aceea sub grea răspundere oprește pe toți, ca afară de călătorie mai lungă să umbie în haine seculare. „Iară barba care preoților mai ales de ritul răsăritean e proprie și rituală (indatinată) să o crească cu străduință conștiențioasă, din contră să se rețină dela purtarea părului ori cum conformată după genul secolului vântos”!

În a doua spune că dupăce prin regularea venișelor preoțești la 300 fl. lipsurile vieții le sunt acoperite, rămâne ca și ei în măsură mai mare să se dedice chemărei lor. În deosebi îi indeamnă și îndatorează din nou să învețe poporul prin predici și învățături, să crească și lumineze tinerimea atât în școală cât și în biserică, căci dela creșterea și luminarea ei atârnă înflorirea religiei și a moralității și prin acestea și viitorul bisericeii.

Prin alte trei circulare oprește pe preoți, să se amestece în treburi politice și în daraverile lumești ale credincioșilor lor, căci prin aceea numai se expun să fie duși și purtați pe la tribunalele civile și militare și să-și neglijeze oficiul.

Mare grijă a avut Erdeli și despre acurata administrare și buna chiversionire a averilor bisericești, dând bune instrucțiuni și aspre porunci în această privință. Așa, prin circularele din 21 Decemvrie 1852 No. 1577 și din 13 Noemvrie 1857 No. 1285, a ordonat să se aleagă de curatori sau clitori, numai de acela cari au purtare morală exemplară și garanță materială îndestultoare și mai ales cari știu și ceva carte. Să se poarte protocol (ziar) regulat și banii să se deie împrumut numai la oameni siguri, cu cavenți și cu contract și la sume mai mari cu intabulare. În tot anul să se facă rațiuni, socofi, după formularul ce li se alătură și după revizuire din partea

¹ Ms. No. 203, 233 și 234.

protopopului să se înainteze la Ordinariat spre aprobare. Din anul 1859 avem chiar un Regulament tipărit pentru administrarea averilor bisericești.

Prin circularul tipărit, cin 1/13 Ianuarie 1859 No. 30 se comunică clerului, cu comentariul și îndrumările de lipsă, dispozițiile mai principale ale concordatului încheiat între P. S. S. Papa Piu IX și împăratul Francisc Iosif I.

3. *Vizitațiunile canonică*. Una dintre datorințele cele mai mari ale episcopilor, și tot o dată cel mai eficace mijloc pentru o bună ocârmuire a diecezelor, sunt vizitațiunile canonice. Ca un zelos și înțelept arhieru ce era, de acest mijloc s'a folosit și Erdeli în timpul păstoririi sale. Vizitațiunile le-a început în anul 1844 în părțile banatice, unde începând cu anul 1836 când s'a făcut unirea în Lugoji, mișcările spre unire au fost tot mai puternice, primind acele un mare avânt chiar prin acele vizite când: „Primirea Episcopului, entuziasmul și aplaudarea poporului bănățean de a îmbrățișa S. Unire, manifestată cu ocaziunea acestei vizitațiuni, au fost un triumf strălucit al bisericeii greco-catolice; iar lăfșirea unirei s'a continuat cu acel rezultat, că dela, 1832—1848 numărul parochiilor a crescut dela 2 a 22.”¹

Dar nu numai cu cuvântul, ci și cu fapta s'a arătat ca un adevărat părinte al aceluși serman popor, ținut în întunec și exploatat fără milă de către clerul sârbesc, căci: cu aceea ocaziune numumai a mângăiat pe iubiiții săi credincioși cu învățături părințești; ci a plinit defectele, e îndreptat rătăcirile observate și a acoperit liberalminte lipsurile găsite.

„Nu a fost comună, în carea cu ocaziunea vizitațiunii acesteia să nu fi donat sume însemnate pe seama bisericilor și școalelor locale: nici eră școală populară, a căreia elevi să nu fi căpătat dela El cărți de școală, de rugăciuni și de alte trebuințe.”

„Numai cu ocaziunea aceasta încă a spesat mai multe mii de florini convenționali.”²

Sub păstorirea lui au trecut la unire parohiile: Nădlac, Semlac, Șimand, Șeilin, Sintea, Bănlaca (azi filie), Beznea, Cehiu, Ciocăia, Decănești, Drăgești, Gruilung, (azi filie) Dubriciu și din Nogioid partea ce rămăsese încă neunită. Iar în Banat: Clopodia, Balinți, Burdiniți, Ciuchici, Slatina (azi filie), Bogșa română, Igris, Folea, Ghirișteea, Cârnecea, Lăjunășu, Ticvanul mare, Surducul mare, S. Nicolaul mare, Cianadul sârbesc, Coșteul mare, Secășu, Vermeș și Jebel, aceste din urmă 19 acum în dieceza Lugojuului.

Tot în acel an a vizitat și comuna sa natală. Macău și

¹ Șematismul diecezei Lugojuului a. 1903 pag. 28.

² Vancea p. 8.

mai multe parohii din comitatul Aradului. Este de însemnat că pe atunci erau în Maccău 258 familii declarate române, cu nume curat românești, schimonosite însă după, firea limbii maghiare (de ex. Ardelean-Argyián) și de sigur că partea cea mai mare vorbeau încă românește. Azi însă nu mai știe nime românește.

În Sătmar și prin alte părți ale diecezei, pe unele locuri și de 2—3 ori a făcut vizitații canonice în anii 1845, 1846, 1855, 1956, 1857 și 1860, spre nespusa bucurie și mângâiere a poporului credincios în multe privințe foarte asuprit și deceriți amănunțite a slărei de atunci a parohiilor și o comparație între slărea de atunci și cea de acum, care în cadrul acestei lucrări nu începe, ar fi foarte interesantă.

Pentru mai buna administrare și control a parohiilor din județul Sătmarului în anul 1856, a mijlocit reînființarea arhidiaconatului părților sătmarene: cu sediul în Carârii mari, azi vicariat foraneu.

Dar precum s'a spus și mai sus, nu numai cu cuvântul știa să mângâie pe ai săi, fără unde era lipsa mare îi ajuta și în cele materiale. Prin slăruința și în parte cu ajutorul dănsului s'au zidit în dieceză 21 biserici noi și s'au reparat 29, cu totul 50; s'au zidit ori cumpărat 29 și s'au reparat 16 cu totul 44 case parohiale și un număr însemnat de școli și case cantorali.

Venitele preoților din parohiile mai vechi erau sistemisate la 300 fl. dar cei din parohiile neoconverse și din cele 73 trecute dela Muncaci, primeau numai ajutoare cari variau între 45—70 fl. pe an, iar Erdeli în anul 1840 a mijlocit pe seama tuturor, cam 110 la număr, acelaș salar de 300 fl. pe an. Nu și-a uitat nici de clericii mai săraci, căci în anul 1852 a provocat clerul prin circular ca să deie câte 30 cruceri de fiecare sută de floreni din leala lor, pentru a se procura vestiminte pe seama clericilor săraci.¹ Tot asemenea s'a îngrijit și despre ajutorarea preoților deficienți, a văduvelor și orfanilor de preoiți precum se va arăta în istoricul fondurilor respective.

Pentru dreapta conferire a beneficilor parohiali în 1853 și 1855 a hotărât, că parohiile se vor conferi numai prin concurs, în scris și verbal foarte sever, și a introdus așa numitul examen prosinodal.

Pentru a se putea prevedea bisericile cu cărțile rituale de lipsă, a cerut dela mitropolia din Blaj să i-se comunice lista cărților tipărite și alătoare de cumpărat acolo și le-a comunicat tuturor preoților îndemnându-i să și-le procure.² Cărți litere încă a recomandat prin circulare de multeori. În chip deo-

¹ A. d. No. 1262—1852.

² A. d. No. 34—1834.

sebit și foarte călduros a recomandat pentru abonare: „Gazeta Transilvaniei” din Brașov.¹

4. *Sinodul diecezan din anul 1848.* Vremile tulburi și vijelioase de răscolire și răsvărire a gândirei și a palinlioi omenesți, nu lasă neatins de furtunațiile lor arpi, nici pe cele mai pașnice și mai conservative clase de oameni, cum sunt după îndelefnicirea și chemarea lor preoiți. Căci, după ce nu este omul stăpânul vremilor ci el stă sub căma și greuta-lea lor, este lucru aproape imposibil, ca cei cari trăiesc în lume, în mijlocul societății omenesți, să poată scăpa de sub influența curentelor, cari frământă în vremuri epocale țerile și popoarele.

Așa s'a întâmplat și cu clerul nostru. Ajuns și el în vârtejul revoluției din ani 1848—49, când și adierea vânturilor și freamătul codrului, frate cu Românul, vesteau libertate, egalitatea și frățelate, s'a mișcat și cutremurat și el, ca și cuprins de o vreață și mămat de o furtună care îl ducea în mod irezistibil spre feluri poate neînțelese, tulburi și amăgitoare, dar ușor explicabile atunci când zurrutul lanțurilor jobăriei în care moși și strămoșii lor gemură alătea veacuri chemau la izbândă și răsbunare chiar și pe apostolii păcii și ai resemnării. Unii dintre preoiți, cei mai înflăcărați ori mai năvălnici dela fire, au schimbat crucea cu paloșul și s'au pus în fruntea gloațelor în clocol ca să răzbune cu lancea și toporul, căci cam aceste erau armelor gloțaișilor români atunci, tirănia feudalismului și să făurească o nouă eră a dreptății, de care nici clerul nu prea avusese parte, cu toate decretile împărătești ce li-o promiteau! Dar nici cei rămași a casă în fruntea turmei timide și buimăcite, nu au stat de tot nemșcați, ci văzând marile schimbări și prefaceri în viața publică, socială și economică, credeau că ar fi sosit timpul ca și în biserică, adecă în partea disciplinară și administrativă cari sunt pasibile de reforme și schimbări, să se introducă un spirit nou, mai liberal și mai democratic.

Văzând dară și corul episcopesc catolic din Ungaria aceeași mișcare a clerului, iar de altă parte fiind pusă biserica întregă în fața unor grele probleme prin legile votate de către dieta revoluționară ungară, a convocat un sinod național, mai bine zis regnicolar, pe ziua de 24 Septemvrie 1848.² Iar pentru pregătirea materialului de discutat acolo, s'a ordonat ținerea de sinoade diecezane, în cari clerul își va putea spune părerile sale cu privire la reformele ce ar fi de introdus în biserică, amăsurați spiritului vremii și a necesităților impuse de acela.

¹ A. d. No. 979—185 și No. 1583—1853.

² Din cauza evenimentelor urmate nu s'a finut.

Spre scopul acesta și episcopul Erdeli a convocat prin circularul din 17 Iunie 1848 No. 355 sinod diecezan și a cuprins în 26 puncte chestiunile pe cari clerul avea să le dezbătă în conferințe sau sinoade districtuale și todată ceru să-și exprime și alte dorințe ce ar mai avea și să aleagă prelungă protopopul districtual câte un delegat din sinul lor.

Despre acest sinod a publicat, pe bază de documente autentice, un interesant șir de articole ilustrul scriitor bisericesc P. S. S. arhierul Ioan Boroș, prepozitul capitar din Lugoj, în revista: „Cultura Creștină”, din Blaj a. 1922 pag. 82 și urm. la cari ca să nu mai repetăm remitem pe cetitor. Observăm însă că în arhivul diecezan, referitor la acel sinod nu am aflat decât procesul verbal sau protocolul sinodului districtual al Fărnașului, pre care l'a avut la mână și P. S. S. I. Boroș, și Protocolul sinodului diecezan ședințele din 29, 30 și 31 August și 1 Septembrie în limba latină și maghiară, lipsind cel românesc, cum se spune în introducerea că a fost luat în trei limbi. Este însă necomplet și ce a rămas, dar hotărârile câte sunt cunoscută cu cele comunicate de P. S. S. Boroș. Se poate că discuțiile să fi fost foarte agitate, după cum se poate deduce din protocolul dela Fărnaș și episcopul va fi disolvat sinodul înainte de a se desbate toate punctele și fără să-l fi aprobat și iscălit. Insuș episcopul Erdeli în relațiunea ce o a făcut S. Scaun apostolic al Romei despre starea diecezei în anul 1857, spune că sinod diecezan formal până atunci nu s'a ținut, deci pe cel din 1848 nu l'a considerat de sinod adevărat.

Mai interesant este că nici I. Vancea, care a trebuit să fie de față la el, nu-l amintește, poate pentru că nu i-a fost prea plăcută pomenirea lui, sau fiindcă din cauza vremilor grele de atunci și a absolutismului ce le-au urmat, hotărârile aceluia nu au putut fi puse în practică așteptându-se zile mai prietnice și mai bune. Aceste zile s'ar părea a fi sosit acum dar grele sunt și aceste destul pentru biserica noastră, cu toată atmosfera de: „*liberă determinațiune*” despre care ne făcusem atâta iluzie. De aceea credem că azi în loc de a se vorbi de o estindere și largire a dreptului ierarhic în favorul clerului inferior, se impune o stângere a rândurilor, o grupare cât mai bine ordonată și disciplinată a tuturor în jurul arhierelor, pe cari ni-ia dat bunul Dumnezeu ca adevărați pători și neînfricați apărători ai bisericei.

Sinodul nostru diecezan ținut la 4—5 Maiu 1926 sub prezidiul I. P. S. Sale Dr. Valeriu T. Frențiu, fiind cont de aceste considerante și completând pe celelalte, două din 2—4 Noemvrie 1920 și 12 Maiu 1921, a adus hotărâri cari corăspund nevoilor actuale și pot fi baza unei rodnice desvoltări a vieții sufletești atât a clerului cât și a poporului credincios.

5. *Capitulul*, Ridicat fiind la treapta episcopiei din sinul

Capitulului bisericei sale catedrale și binecunoscând importanța instituției pentru decorul bisericei și buna ocârmuire a diecezei Erdeli s'a îngrijit despre dotarea lui cu membri de valoare, de decorul și podoaba lui și de subsistența mai bună a membrilor aceluia.

Am amintit mei sus, că îndată după instalarea s'a a făcut propunere pentru complectarea Capitulului cu 4 membri aleși dintre cei mai distinși preoți diecezani. Tot atunci a mijlocit pentru prepozitul dreptul de a purta cruce și inel de aur cu pietri prețioase, pe cari dânsul le-a dăruit Capitulului. Sub păstoria sa au mai fost numiți între alții și ilustrii bărbați de mai târziu: Iosif Pop Sălăjanu, Ioan Vancea și Teodor Aron. Pentru toți canonicii a mijlocit în anul 1850 distincția crucei capitulului.

În anul 1848 a mijlocit pentru fie care canonic un adaus de salar de 400 fl. reînviat și în 1853. În 1859 a fost regulat salarul canonicilor: prepozitului 1800, celorlalți: 1600, 1400, 1300, 1200 și ultimului 1000 fl. Așa a și rămas mult timp, mai adaugându-se un ajutor de un 500 fl. apoi altul de 600 fl., cum a fost până în anul 1919.

6. Cu datul 30 Aprilie 1857 a făcut Scaunului Apostolic din Roma o lungă relațiune despre starea diecezei, în care după ce arată că multe împrejurări grele l'au împiedecat de a își împlini dorința fierbințe și datorința de a merge în persoană, ca să venereze urmele Sfinților Apostoli și să se închine P. S. Sale Papei, face o amănunțită descriere a diecezei care atunci număra 168 parohii și 117.694 suflete. Până atunci prin zelul lui trecuseră la unire în total sau numai în parte 26 parohii cu 14.052 suflete. Conversiunile acum se făceau mai greu din cauza articolului de lege XX din 1848, a cărui nedreaptă aplicațiune care prezintă o icoană fidelă a diecezei de pe acea vreme, este un document de mare valoare istorică și statistică și meriță a fi păstrată cu mare sfințenie.¹

Fiindcă înainte de 1848 cine nu era nobil sau liber era supus la multe și grele sarcini, în 10 Martie 1848 comunică cu mare bucurie înalta rezoluție c. regească No. 3968 prin care învățătorii, cantorii și cetalații slujitorii ai bisericei se scutesc de robotele sau sarcinile publice iobăgești. În schimb însă și ei să știe că:

„După ce îndemnul Inaltei Majestății Sale pre această îndurată rezoluție a fost, ca șierbitorii bisericești, fiind deschiliniți de comuna plasă a oamenilor, să se cinstescă însuși pre sine, și așa să se poarte mai cuvioș spre pilda poporului, ferinduse de năravurile cari stărei lor mai onorate sunt ne-

¹ Arh. d. nenumărat.

cuvincioase, tuturor să faceți știre, că pre cum noi în toate înălțările drepturile lor le vom apăra, așa nu vom suferi încă pre unul în serviciu bisericesc, care prin purtarea sa se va arăta acestui privilegiu nevrednic."

IV. Școlile.

1. Ca ori și care arhiereu conștiu de marea importanță a educației tinerimei, Erdeli a purtat mare grijă de școli. Se înțelege că mai aproape de inima sa a fost Seminarul din Oradea al cărui rector a fost timp de 6 ani și sub înțeleapta lui conducere institutul a trăit una din cele mai înfloritoare epoce. De îngrijirea pătrunsească a lui nu a fost lipsit nici în timpul episcopatului său, îndrumând și controlând cu înțelepciune și energie conducerea lui.¹

Liceul din Beiuș. Nu a fost tăsat: „în grija soției, adică a nimănui”, cum greșit spune dl. I. Georgescu,² nici liceul din Beiuș, din contra, s'a îngrijit în chip special și de prosperarea lui.³ La sinodul din anul 1848 a fost inviat și corpul profesional din Beiuș, cu aceea îndrumare, ca să elaboreze un proiect cu privire la stabilizarea profesorilor și la înflorirea și ridicarea institutului, spre a fi dezbătut în sinod. După ce însă sinodul, precum s'a văzut mai sus, a fost dizolvat mai înainte de a desbale toate obiectele pregătite, și această chestie a rămas neresolvată. De epocă la importanță a fost hotărârea prin care Erdeli pe baza constituției imperiale din 4 martie 1849 a dispus să se introducă limba română în locul celei latine, ca limbă de propunere.

Chestie de viață a fost ridicarea gimnasului la liceu cu opt clase. În urma schimbării sistemului de învățământ, introdus prin: „*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Osterreich*”, din anul 1849, gimnasiul din Beiuș trebuia, ori să se reducă la patru clase, ori să se completeze la opt. Reducerea la patru clase ar fi însemnat lipsirea Românilor din Banat și Ungaria, dela Dunăre până la izvoarele Tisei, de singurul liceu românesc, iar completarea la opt clase cerea fonduri și jertle materiale, cari nu se știa unde se vor putea afla. Pentru rezolvirea acestei grele probleme în 6 Februarie 1851 s'a ținut în prezența episcopului și sub prezidiul inspectorului școlar Iosif Pop Sălăjanu consiliu școlastic cu profesorii din Beiuș, în care s'a hotărât să se ridice gimnasiul la opt clase și pentru suma de întreținere ce-

¹ I. Georgescu op. cit. p. 10—11.

² Episcopul M. Pavel p. 49.

³ T. J. Farkas: Istoria gimnasului gr. cat. de Beiuș p. 34 și urm.

nu s'ar ajunge din fondul gimnasial, să se ceară ajutor din fondul ștudiilor. Acest ajutor s'a și obținut în anul 1853 în suma de 3530 fl. dar neajungând pentru toate lipsurile, Erdeli a ordonat să se facă colecție în toată dieceza, premergând însuși cu o sumă însemnată așa că fondul gimnasial a crescut aproape la 90 mii fl. Pentru provederea museului de fizică cu aparatele mai necesari încă a datuit suma de 1270 fl.

Prin circularul din 9 Iulie 1854 No. 693, se escrie concurs la completarea catedrelor profesori la 12: „Ca acest institut unic național în părțile acestea, să poată răspândi razele culturai preste întreaga națiune”. Tot în acel an la 27 Iulie No. 893, a ordonat să se facă colecție pentru crearea unui: „*fordural*” pentru ajutoarea cu cărți a școlarilor săraci dela acelaș liceu. Și urmărind mai departe istoria acestui institut, vedem că Erdeli în toată viața sa l'a avut în pătrunsească sa grijă, precum l'au avut și urmașii lui socotindu-l ca pe cea mai scumpă crenodie a acestei dieceze.

2. *Școala normală sau preparandia diecezană.* În diploma Impăratului Leopold II din 30 Ianuarie 1792, prin care s'a înțemeiat Seminarul nostru, s'a prevăzut că în acest institut se vor crește și fiitorii descăli sau învățători ai școlaelor populare din această dieceză. Dar înființarea unei școli sistematice și corepunzătoare cerințelor vremii și legii învățământului, pentru formarea învățătorilor, numai prin stăruința lui Erdeli s'a putut înființa. Această știre îmbucurătoare s'a vestit clerului și poporului prin circularul din 3 Iunie 1847 No. 588, în care se spune că prin prea înaltul decret ces. regesc din 29 Decembrie 1846, Mejestatea Sa s'a îndurat a permite, ca și în această dieceză să se înființeze o școală normală-preparandie după sistemul în vigoare atunci în monarhie, cu două, cursuri asigurându-se din fondul ștudiilor salar de câte 300 fl. pentru 2 profesori și burse de câte 40 fl. pentru 6 elevi mai săraci. Tot odată îndeamnă pe preoți să stăruiască pentru înființarea și zidirea de școli, să cahehizeze regulat și să-și însușesacă și ei obiectele cari se vor propune în noua școală, ca să poată controla pe învățătorii în împlinirea ofiului lor. La urmă face cunoscut că cei cari ar dori să ocupe un post de profesor la noua școală, să-și mențineze recursul însoți de documentele ce le-ar avea.

Desvoltarea acestui institut se poate vedea din istoria lui publicată în capitol separat.

Școlaele primare (normale se numeau) din Oradea și Beiuș, le-a ridicat la 4 clase și pentru plata învățătorilor, cărți și recvișite școlarilor săraci și lemne de foc, a făcut câte o fundație de 11.800 fl. la Oradea și 9000 fl. la Beiuș. Din aceste școli băieții puteau trece în clasa I gimnasială. Frumosă avânt de desvoltare au luat școlaele dela sate, mai ales după

numirea lui Iosif Pop Sălăjanu de inspector, când circularele, în cari se dădeau îndrumări și instrucțiuni folositoare și se comunicau ordonanțele și legile școlare ale guvernului, sunt foarte dese. Amintire specială merită cele despre cvalificarea și numirea învățătorilor¹⁾ și o amănunțită și importantă testruccțiune pentru protopopi în calitatea lor de inspectori școlari districtuali, din 19 Martie 1857 No. 334—64, repețită în 1858 No. 132.

Adese ori se recomandă preoților și învățătorilor cărți și reviste pedagogice cari apăreau în limba germană sau maghiară și în 1 Octombrie 1861 No. 846, se recomandă foaia pedagogică: „Amicul școlărilor” din Sibiu. În sfârșit amintim, că în 16 Noembrie 1861 No. 1059—688, a recomandat să se înființeze un fond pentru penzie pe seama văduvelor și a orfanilor de învățători.

3. *Universitatea română.* În 20 Martie 1852 No. 128 Consistorul din Blaj²⁾ a cerut părerea lui Erdeli cu privire la mijloacele prin cari s'ar putea dobândi înființarea unei³⁾ universități de drept, cu limba de propunere română. Erdeli după ce s'a consultat cu Consistoriul său a răspuns în 27 Martie No. 474, că salută cu mare bucurie ideea, dar crede că ar fi alte institute de întemeiat, cari aceiași serviciiu dacă nu chiar mai mare l'ar putea face culturi naționale, de ex. școlile populare, reale, gimnasiale, preparandiile etc. pe cari institute ar fi apoi să se ridice universitatea sau facultatea de drept. Atari institute s'a născut el să înființeze în diceza sa.

Iar fiindcă adevărată cultură și educație, numai pe baze religioase morale și sub conducerea bisericeii se poate face, este de părere, că o asemenea școală înaltă s'ar putea întemeia numai după reînființarea mitropoliei, când prin autoritatea mai mare a fiitorului mitropolit și mijloace materiale și persoane mai aple pentru acel institut s'ar putea afla.

4. În anul 1855 studenții români din Budapesta în număr de 19 inși au rugat pe Erdeli ca pe „Inaintatorul cauzei naționale” să intervină la guvernul țerei, pentru înființarea catedrei de limbă și literatură română la universitatea de acolo⁴⁾. Erdeli a cerut părerea și informațiuni dela Teodor Aron, canonic onorar și translator la guvern acolo, care a și răspuns în 25 Aprilie acelaș an, că încă în anul 1851 a fost vorbă să se înființeze acea catedră, când el ar fi putut încheia cele câteva oare la săplământă, dar fiind atunci abia 5—6 studenți români la acea universitatea, s'a amânat pe alte vremuri. Acum însă crescând din an în an numărul lor, și fiindcă de

¹ No. 1117, 1198 și 1581—1855; No. 193,393—856.

² Arhivul d. No. 474—1852; T. V. Păcățeanu I. cit. p. 628 și 635.

³ a d. No. 407—1855.

când s'a ușurat comunicația cu principatele române dela Dunăre, sunt și neguțători cari ar dori să învețe românește, s'ar putea înființa. La început ar fi deajuns un profesor suplinitor cu leașa anuală de 600 fl.

În 2 Iulie Erdeli a și înaintat rugarea la guvernatorul Ungariei arhiducele Albrecht, dar neprimind nici un răspuns a reinvoit⁵⁾, însă abia cu începutul anului școlar 1862/3 s'a înființat catedra fiind numit profesor Alexandru Roman.¹⁾

În 4/16 Maiu 1850 Petru Vulcan și Ioan Gal. în numele studenților români dela Academia de drept din Oradea au rugat pe Erdeli, să mijlocească dela guvern ca studenții români să fie scutiți dela ascultarea limbii maghiare și să se introducă ca studiu și limba română. Episcopul a și înaintat o rugare în aceeași privință la guvern, dar se vede că fără de rezultat²⁾. A succes însă înființarea catedrei de limbă română la liceul ordului premonstratens, fiind numit Al. Roman întâiul profesor.

Studențimea română din Oradea încă în anul 1843 a voit să înființeze o societate literară și a cerut dela episcopul Ioan Lemeni din Blaj să le trimită: „Gazeta Transilvaniei”, dar atunci s'au cerat pe temă confesională și societatea s'a înființat abia în anul 1851 tot cu sprijinul și sub protecțiunea lui Erdeli.³⁾

5. Inima cea bună către toți și încrederea ce o aveau foarte mulți români în bunăvoința către ei și în puterea și vaza lui înaintea celor mari, se văd din următoarele:

În 29 Maiu 1852⁴⁾ Petru Anderco vicarul Maramurășului îi trimite copia unei rugări înaintată din partea întregii inteligențe române din Maramurăș către Impăratul cerând agrafiarea distinșilor compatrioți ai lor Gavril Mihali și Iosif Manu, încercați pentru atitudinea lor în anul 1848. Nu am aflat act scris, dar credem că fără îndoială va fi intervenit în favorul lor căci nu preste mult timp au și fost eliberați.

Cetățeanul fruntaș din Lugoj Ioan Tomiciu i-a cerut sprijinul ca mai mulți tineri români să fie aplicați în oficii de stat, unde Români foarte cu greu puteau să ajungă.⁵⁾

6. Următorul caz arată spiritul național de care erau pătrunși arhierii noștri pe acel timp: În 21 August 1860 No. 687 mitropolitul Al. Șiuľufiu din Blaj, comunică lui Erdeli, că deși prin legea despre introducerea cărților fundare, se admite ca acolo unde populația română este în majoritate, acele să se

¹ Dr. C. Pavel: Al. Roman, Beius 1927 pag. 18.

² A. D. No. 425 și 438—1850.

³ Dr. C. Pavel, I. cit. p. 17.

⁴ A. d. No. 753.

⁵ A. D. No. 838—1853.

compună în limba română, așa dară și în Maramureș și în partea sudică a Bihorului, toțiș Românii din Maramureș au cerut ca ale lor să se facă în limba maghiară, ceace: este o *uridă trădare de neam, orbă și rusinoasă faptă*, în contra căreia trebuie să protesteze tot sufletul românesc și să ceară respectarea legii, căci: „Acest privilegiu această dreptate aparține întregii națiuni române, și nime nu are drept să renunțe la el, fără ștrea și învoirea întregii națiuni”.

Erdeli a răspuns în 28 August, că resocotirea acestui drept al limbei române este o ingrătitudine față de legistelor și o ofensă condamneabilă a dreptului natural, care și din partea dănsului a provocat indignare și reprobare. Faptul însă nu este așa de grav cum li-s'a spus băgenilor, căci din numărul 231 din 18 August al ziarului: „Allgemeine Zeitung”, se vede că nu toți Românii din Maramureș au cerut acel lucru ci numai 38 înși. Deci el este de părere ca numai prin zăire să se clarifice lucrul și să nu se facă protest, căci chiar și când toți ar fi cerut, ministerul nu s'ar abate dela poziția legii. Crede apoi că ar fi de lipsă, ca prin episcopia de Gherla, să fie îndrumați acei credincioși români, că în toate împrejurările să se folosească numai de limba română și să să lucre într'acolo, ca să se crească o generație curată, pătrunsă de simțământul național și de îndemnul de a se folosi de drepturile aceluia.

V. Politica.

I. Pe chestia politică i-s'a făcut episcopului Erdeli mare nedreptate, fiind socotit ca unul care în zilele grele și vițoroase ale revoluției din 1848—49, nu ar fi reprezentat cu deslulă demnitate interesele naționale ale poporului român, că nu ar fi fost bun român! Așa de exemplu marile nostru bărbat Gh. Barțiu vorbind despre petițunea lui Erdeli din anul 1850, despre care va fi vorba mai jos, spune că: „A și fost foarte la timp, ca episcopul (Erdeli) să se dereagă cu acel act în opina publică a Românilor.” Adecă în opina ardelenilor cari pe românii din Ungaria pentru sentimentele lor antiaustriace și pentru prea marea încredere în promisiunile lui Kossuth, îi considerau ca desolidariși de dorințele națiunii române exprimate și cuprinse în hotărârile adunării dela Blaj din 3/15 Maiu și îi stigmatissau aproape ca pe niște trădători de neam.¹

Sub acea grea osindă a căzut și episcopul Erdeli pentru că sub presiunea împrejurărilor foarte grele și a situației critice în care s'a aflat atunci, a fost ațras în acțiunea de împăcătore cu Ungurii susținută și propovăduită de deputații români din

¹ Op. cit. tom. II. p. 52 și 670.

dieta ungară. Impotriva acestei opinii greșite vom arăta, că Erdeli a fost un adevărat și mare român, dar și un iscusit și abil diplomat, care cu multă înțelepciune a condus pe poporul său credincios prin primejdile unor vremuri atât de grele, și din situația favorabilă și prielnică ce și-o a știut crea după aceea, a știut să culeagă cât mai bogate roade nu numai pentru sine dar și pentru biserica și neamul său.

2. Conform articolului de lege II. din 1844 § 6, toate actele și corespondența oficială, instrucția în școli etc. trebuiau să se facă numai în limba maghiară. De acea și Erdeli a fost silit să ordoneze prin circular aplicarea acestei legi barbare. Chiar și în actele oficiale de cezane s'a folosit limba maghiară, cu excepția circularelor de cuprins strict bisericesc cari și de aci încolo s'au dat în limba română și mai rar în cea latină. Dar precând a fost silit să impună clerului său acea dispoziție neomenoasă a legii, nu a înrelăsat să și manifeste simțimintele sale de adevărat român, căci în acelaș circular adaugă: „Din aceasta însă de loc nu trebuie să deducem, că avem să uităm și să neglijăm limba noastră română (römai nyelvünk) pe care o am supt dela piepturile maicelor noastre și este cel mai scump lezaur al nostru. Patria nu poate cere dela noi un lucru atât de nenatural, nici nu poate fi spre binele ei, căci fie cine este îndreptățit dela natură să și păstreze, cultive și apere limba strămoșască. . . . Alară de îndetorințele cetățenești ne putem folosi de ori și care limbă, iar în a noastră suntem dator și a vorbi și a ne deprinde în mod special.” Circularul următor în care se dau precizări instrucțiuni cu privire la căsătoriile mestecele și la trecerile dela o religie la alta, este în limba română.

În anul dintâiu al păstoririi sale, în toamna anului 1843, a plecat la dieta din Pojon și tot acolo s'a aflat și la memoria dela dieta din 7 Noemvrie 1847 — 11 Aprilie 1848. În ședința din 4 Februarie a finut un foarte judicios discurs, în care descrie în colorii vii neînțelegerile și frecările ivite între domni feudali și iobagii împroprietării prin legile urbariale și pentru cumnarea acelor și dreapta resolve a chestiei despăgubirei foșilor proprietari, a propus să se numească o comisie care să o studieze cu deamăruntul și apoi să vină cu un proiect de lege care să o rezolveze spre îndestularea ambelor părți. A mai vorbit și în ședința din 6 Aprilie la proiectul de lege religionar.¹ La dieta din Debrejin nu a luat parte.

3. În 11 Maiu 1848 a dat un faimos circular, în care cu mare bucurie vestește că prin legile votate în dieta de mai sus, a sosit pentru toți mult dorita zi a libertății, prin care sub ocărmuirea unui guvern maghiar independent și responsabil și sub domina

¹ Marki S. op. citat p. 60.

unui rege constituțional, poporul român a ajuns la libertatea și egalitatea de care vrednici sunt toți ca niște ființe zidite după chipul și asemănarea lui Dumnezeu; iar aceasta în mod firesc ne îndatorează să fim recunoscători și devotați patriei maghiare dulci și binecuvântate de Dumnezeu! Preamărește în deosebi ștergerea iobăgiei prin care și poporul român s'ar fi făcut proprietar al patriei comune. Și fiindcă toate acestea avem să le mulțumim generosității nobilei națiuni maghiare, datorii suntem și noi, a-i fi recunoscători și gata a apăra constituția țării cu toate puterile noastre, conviși fiind că Maghiarii și Românii sunt frați cei mai buni (!), căci Maghiarii nu au pe față pământului alți frați de rasă, iar Românii deși au pe Italieni și pe Francezi, dar aceia sunt departe și în urma și-tuației geografice suntem încunjurați de Slavi, și de aceea Românii și Maghiarii numai prin luptă comună și solidară își pot apăra existența. Nici nu ne cer Maghiarii să ne renegăm originea și limba, din contră ne asigură toate mijloacele ca să ni-o cultivăm, deci liniștiți fiind în această privință, să ne nișuim a ne iubi reciproc și a le învăța limba cum și ei bucură o învață pe o noastră (sic!).

În sfârșit comunică cuprinsul articolului de lege XX de-spre egala îndreptățire a cultelor. Ca urmare a tuturor acestora, ba poate că mai mult silit de guvern, a comunicat în 28 Maiu și 31 Iulie 2 ordonanțe ministeriale în care clerul și poporul se îndemnă la liniște și credință către stăpânirea guvernului revoluționar (cuprinsul acestora se vede numai după re-gistrul, dar textul nu l'am aflat).

Tradiția spune că în anul 1849 ar fi primit vizita guvernatorului Ludovic Kossuth în palatul său din Oradea și l'ar fi găzduit în reședința din Beiuș, când acesta văzând pierdută cauza revoluțiunii, se refugia spre Arad și Timișoara către Turcia. Această întâmplare era să-l ducă și pe el la soarta lui Ladislau Bémer, confratele său rom. catolic de aici, care și-a pierdut scaunul și numai prin grația împăratului a scăpat de ștreang.

De sigur că această explozie de dragoste față de Maghiarii a fost exagerată și izvoită din fiorii, ca să nu zicem beția, de libertate ce inundase toată Europa. Maghiarii au arătat mai târziu cum înțeleg ei libertatea pentru popoarele pe cari le sugrumau de atâtea veacuri, și episcopul Erdeli a fost printre cei dintâi desiluzionați și în toată viața lui s'a arătat foarte loial și devotat împăratului Francisc Iosif I., dela care, trebuie să o recunoaștem, că atât el cât și biserica noastră întregă, au primit multe și mari binefaceri.

4. Ațtitudinea politică a lui Erdeli în anii 1848—49 este explicabilă, dacă socotim că Românii pe atunci, chiar și cei din Ardeal, erau foarte desorientați în politică și foarte mulți

vedeau fericirea și viitorul națiunii mai de grabă asigurate alătura de Maghiarii și în contra Austriei, decât invers.¹ Pre-când se făcea în Blaj la 3/15 Maiu marea adunare, la care au fost delegați și din Bihor și din Bănat, dar se pare că numai ca observatori și nu ca reprezentanți ai poporului român din aceste părți,² s'a finut și în Pesta sub conducerea lui Emanoil Gozdu, o adunare a Românilor din Arad, Bihor și Bănat, dar mai mult de caracter confesional ortodox și parti-cular decât public românesc.³ Din această adunare cu datul 21 Maiu 1848 s'a înaintat o petițiune către ministrul împăratu-lui, în care după ce se expun doleanțele de ordin confesional culminante în depășirea de către Sârbi, dorințele sau poftele lor politice (în cuvinte aproape identice cu cele din circula-re lui Erdeli) sunt: „După credința ce o avem către frații noștri Unguri, și cu care credință, precum tare credem, și din partea lor vom fi tritimpinași,⁴ poftele noastre cele politice în următoarele puncturi le cuprindem”. (Urmează 4 puncte sau poște foarte modeste).

Manifestul împăratului Ferdinand al V-lea din, 10 Iunie 1848, proclamă ministru de interne ungar contele Ludovic Batthyány, și mai ales cea din 28 Iunie, către: „Frații noștri Români”, pline de promisiuni și de lingușiri, și credem că în măsură și mai mare circulaul episcopului Șaguna, despre care vom vorbi îndată, au zăpăcit pe Românii de aici, încât depu-tatul de Bihor, nenrocitul Dragoș, și alți câțiva tineri, au în-trat cu totul în apele lui Kossuth, plătind acela cu viața ne-socoilita sa faptă de a fi încercat să atragă pe eroul Avram Iancu în cursa vicleană a lui Kossuth. Insuși Gozdu, deși încontestabil mare român, până la capătul vieții sale a fost stăruitor prieten al frației romano—maghiare.⁴

Mai mult, se știe că chiar și unii mari patrioți români emigrați sau veniți de preste Carpați în Ardeal și Ungaria, ca Cesar Boliac și Nicolae Bălcescu, căutau o împăcare și înțelegere sau alianță a Românilor cu Ungurii. C. Boliac scosese în acest scop chiar și o foaie, iar N. Bălcescu a prezentat contelui Batthyány, ministru de interne ungar, un proiect de lege despre recunoașterea și garantarea drepturilor națiunii române, redactat de câțiva deputați români în dieta revoluțio-nară din Debrețin, aderenți și zeloși propagatori ai acelei în-telegeri și alianțe.⁵ Precipitarea evenimentelor a răsturnat cu to-tul această încercare, ea este însă un document elocvent al acelor, vremi, care arată că sunt în istorie momente, când sub

¹ T. V. Păcățeanu, op. cit. p. 241 și u.

² T. V. Păcățeanu, p. 343 și u.

³ Subînțerea este a noastră.

⁴ Márki S. op. cit. pag. 58 și u.

⁵ T. V. Păcățeanu p. 612 și u.

presiunea evenimentelor tragice și inevitabile, și în inimile cele mai invizibile, se pot produce aceleași sentimente de unitate și conservare.

În astfel de momente la cari se mai poate adauge și frica de cruda răsbunare, la care putea fi supus și Erdeli din partea revoluției atunci triumfătoare și cu sediul în apropiatul Debrețin, trimiterea celui circular este foarte explicabilă și nime nu i-o poate socoti de păcat, cu atât mai puțin de trădare națională. Convingere despre necesitatea împăcării Românilor cu Ungurii putea avea și el ca și acei mari patrioți cari au fost C. Boliac și N. Bălcescu, iar teama de opresiunea revoluției neîndurătoare în asemenea cazuri, încă ni-se pare scuză mai mult ca suficientă.

5. Că în ce situații dificile și la ce hotărâri, mai târziu greu de înțeles, poate să ajungă uneori chiar și cel mai înțelept om și cel mai iscusit diplomat, cum a fost episcopul ortomân de atunci Andreiu Saguna, dovadă este circularul pe care el l'a dat către clerul și poporul său în 18 Iunie stil vechiu 1848 din Peșta, unde se afla atunci după reîntoarcerea dela Insbruck unde fusese cu deputația aleasă de marea adunare din Blaj, ca să prezinte Împăratului petițiunea națiunei române.¹

Dupăce Saguna descrie decursul audienței din 23/11 Iunie și îngură drepturile și binefacerile mlei împărătești promise prin rezoluția monarhului, în cuvinte pline de entuziam și de admirație îndeamnă pe fii săi suflateși, să fie buni, credincioși Împăratului și țarei și ascultori de mai mari lor. Să aivă dragoste frățească atât între ei, cât și către celelalte națiuni cu cari Dumnezeu a voit să locuiască într'o țară; să fie frați unul cu altul ca să se bucare cu toții împreună de bunătățile ei, dar să o și aperc împreună cu puteri unite în contra dușmanilor, precum și în veacurile trecute eu făcut, când fara le era mașteră: „Cu cât mai bucurcs va face el (Românul) acum toate acestea, văzând că patria îl declară de al său adevărat fiu! Bravi vați arătați voi ostașilor din regimentele regulate bravi vați arătați voi grănicerilor români mestecați cu bravi grăniceri săcuri; bravi și prea bravi ați fost și voi cele două regimente curai române; bravi au fost moșii și strămoșii voștri, cari precum voi împreună cu compatrioții voștri bravi grăniceri săcuri au purtat, și purtați cele mai grele slujbe în Țară, îngredăți adevcă Patria, și o apărați de năpăsturile din afară. Arătați bravura aceea și acum, înneț înaintea ochilor sfântului scop al armelor ce purtați, și trăiți cu consorțiași și confrății noștri săcuri în dragoste frățească și în armonie, întrebunțind

¹ T. V. Păcăleanu, I. 368—371.

armele care le purtați numai și singur spre apărarea dulcei noastre Patrii, și a fiilor ei.”¹

Așa au scris episcopii Erdeli și Saguna în 1848! Și istoria se repetă, căci văzut am în decursul marelui războiu european circulare, pastorale și declarații de fidelitate și mai strajnice. Dar a face politică chiar și în vreme de pace și liniște încă este greu meșesug pentru un episcop, de zece ori mai greu este însă în timp de războaie și revoluții interne al căror sfârșit nu se poate prevedea!

6. Adevăratele și neslutele sentimente ale inimii sale le-a arătat Erdeli în circularul său din 14 August 1849, a două zi după capitularea armatei revoluționare la Șiria. (De aci în colo toate circulare sunt în limba română.) Acesta este un adevărat imn de laudă și mulțumită lui Dumnezeu, pentru că s'a îndurat a scurta zilele ispitelor în cari căzuseră fii săi, prin mincinoasele promisiuni de libertate, egalitate și frățietate ale unor amăgitori cu suflet rău, și au ajuns iară sub pânțeleșca stăpânire a Înălțatului Împărat, care prin ajutorul armatei Împăratului Rusiei, a readus pacea și liniștea în țară și a restabilit siguranta averei și a vieții. Drept aceea îndaltoarează pe toți, ca: „Către preînălțatul apostolicesc Împărat și Craiu Francisc Iosif I. cu sinceră aplecare, nemșcată credință, statornică ascultare și filiască dragoste, toideauna să se poate. Ordo-nează apoi obișnuitele rugăciuni și pomemiri în biserică.

Prin circularul din 20 August a ordonat ca: „toate semnele asupritoarei revoluții, de ex.: cocarde, țesii roșii, cinte (brăne), pantaloni, fracă (sic!), căput, pălării ministeriale (1) și altele, sa le lepede, iară preoții înaintea sa, în orașe și în adunări mai mari, să nu criteze altfel decât în reverendă a se arăta. În legătură cu un ordin al primatului Ungariei, cardinalului Ioan Scitovszky, ca în predarea studiilor teologice, în actele și corespondența oficioasă bisericăescă unde și până acum a fost în uz, să se folosească iară limba latină, Erdeli în 6 Septembrie 1849 No. 494, a dat un circular în care spune că, dupăce prin hotărîrea (Constituția imperiului) M. Sale din 4 Martie 1839, s'a poruncit ca toți magistrații și autoritățile administrative comitatense, să primească cereri și plânsori în limba fie cărei națiuni din imperiu, din acest îndemn: „adevărat național și sincer simț de a înțări naționalitatea acum recunoscută”, pârînteste sfătuește clerul și poporul și chiar ordonă, ca toate cererile și plânsorile lor către dânsul, numai în limba română să le facă și tot în această limbă se vor conduce de aici înainte matriculele și toate celelalte protocele și registre parohiale, și încă cu litere străbune latine, putându-se folosi de cele cirlice numai acela, cari încă nu ar ști să scrie cu litere

¹ Circularul în arhivul diecezan.

latine, cum se mai aflau între preoții din Arad și Bănați veniți dela neunire și crescuți prin seminările sau mănăstirile sărbești.

La sfârșitul acestui an, a publicat conform ordinului generalului comandant suprem Hainau de datul 1 Nov. 1849, în traducere românească Constituția din 4 Martie acelaș an.

7. După sugrumarea revoluției maghiare cu ajutorul armatei rusești, popoarele din monarhia austro-ungară cari rămaseră credincioase Casei domnitoare, așteptau cu tot dreptul recunoștința și răsplata cuvenită pentru credința și jertfele lor. Cererile și durerile și-le exprimau și cuprindeau în jalbe și petițiuni, pre cari prin deputațiuni sau prin persoane influente le așteptau la înaltul tron, așteptând oftatele rezoluțiuni de dreptate și mângâiere. Astfel de petițiuni a înaintat și națiunea română din toate părțile monarhiei. Între ele a fost și una înaintată din partea episcopului Erdeli în luna Ianuarie 1850 în numele Românilor din dieceza sa: „de un cuprins atât de național românesc, precum de atunci încoaec rar se va fi văzut în acea dieceză un act scris cu atâta bărbăție.”³

În această petiție Erdeli mai întâiu protestează în contra faptului, că în Constituția din 4 Martie 1849, Români nici nu sunt numiți, nici nu primesc garantarea drepturilor pe seama naționalității lor, și cu toate că nici Croații, nici Sașii, nici Sârbiți nu au adus pentru tronul Majestății Sale mai mari jertfe, nu numai că nu primesc drepturi speciale ca aceștia dar sunt lăsați pe mai departe pe mâna Meghiarilor, cari mai mulți și mai compacți fiind, vor continua a îi asupri ca în atâtea veacuri până acum. Protestează mai departe în contra înființării Voivodinei sârbești pe un teritor unde sunt 800.000 Români față de un număr mult mai mic de Sârbi, precum și în contra numirei de Sachsenland a pământului săsesc din Ardeal cu două terțialități de Români. Cere deci și pentru Români egală îndreptățire cu celelalte națiuni și ca: „Precum Ungurii își au guvernatorul lor, Sașii pe comitele lor, Sârbi voivodul și Croații pe banul lor, așa și români să-și aivă: „Tara Românilor — terra Romanorum — „Land der Romänen, ocărmită de un prefect sau guvernator cu reședința în Blaj, a cărui jurisdicțiune să fie extinsă asupra tuturor Românilor, cari se află în comitatele Ungeriei cari mai înainte aparțineau Ardealului, precum și în comitatele Maramurăș, Satumare, Bihor, Arad și Bănațul limășan.

Admirabila sa petițiune o încheie cu această semnificativă rugare: „Iar pentru a arăta bunăvoința și grația Majestății Voastre față de această credincioasă națiune, și pentru a

³ T. V. Păcăleanu, p. 641 și u. în limba latină și în arhivul d.

² Gh. Barițiu, t. II. pag. 671.

ii dăruî un diadem de onoare, să binevoiască Majestatea Voastră a primi titlul de Mare principe al Românilor”. Credem și noi, că o dovadă mai strălucită de patriotism și de curaj politic, rar se mai vede în istoria noastră... Dela: „Teara Românilor” până la Rcmânia mare ar fi fost drumul mai scut și mai ușor, de cum s'a făcut!

9. Scurt timp după aceea, la 1 Martie 1850, a dat o nouă admirabilă epistolă pastorală, în care dupăce arată primejdia națională și atâtea alte rele ce avut să le sufere neamul românesc prin despărțirea de biserica Romei din partea Grecilor și Sârbilor, cari i-au întunecat simțul național și i-au corupt limba răpindu-i și literele străbune, grăiește de marea binefacere ce s'a revărsat asupra lui prin reunirea cu Roma datorită mai ales stăruințelor și protecției glorioasei Case domnitoare a Austriei. Prin unirea proclamată în adunarea națională dela Blaj (1700): „Au dobândit Români învățători în Roma crescuți și deșteptători și luminători națiunei cvalificați, cari în întuerecul de Greci și de Sârbi în tot trupul națiunei române lășiți, au aprins lumina conștiinței de sine între Români, au curățit norii cei groși de pre orizontul națiunei române, s'au limpezit ochii Românilor și a stăbătuț vederea lor până la Roma și au privit la înșelăciunea streinilor și au început a cunoaște și a simți cumcă și ei sunt o părticipă de sânge mai nobil roman și nu sunt ei singuri pe fața pământului Europei de un sânge și o limbă ci mai au și alți frați străluciți, cu cultură și civilizație preste toate limbile pământului, prin ce se pot îndemna spre propășire, ba împrumutată cultură și civilizație.”

„Cu adevărat nemuritorii și de vecinică pomenire vrednici Șincai, Clain și Maior au deschis ochii Românilor, și școalele din Blaj au revărsat lumina în tot trupul națiunei române, de acolo au dobândit preoți deșteptați și nenumărați bărbați diregători, literați și novaliști (zianaști) în etem nemuritori; Laureanu, Barițiu, Cipariu și Pumnul, cari cu înderile și ostenelele sale au stărnit simțul național în mintea Românilor și pregătit pre o strălucită viitorime, așjderea tinerei români, crescuți între frații săi de o limbă și sânge în Paris, au ajutat cultura națiunei, dară din școalele răsăritenilor călugări greci și sârbi nici o lumină fără numai ceață s'au lășiț.”

„Mărit să fii tu Blajule! Înaintea națiunei române sfânt e numele tău, tu ești a doua Romă, la tine oftează toată inima română; că din tine a răsănit soarele, carele a luminat mintea cea întunecată a Românilor, spre dragoste și credință către sângele roman, bine ai știut tu cumcă prin îndurarea de Dumnezeu bine curvântatei Casei Austriace, care a mijlocit legătura ta iarăși cu eterna Roma, în sânul tău a pus fundamentul reînorei națiunei române, pentru aceea... nu va cruța

în etern Românul de a păstra credința Romei și împăratului dată că numai întru aceste două legături poate națiunea română exista și înflori, și a se înălța în șirul altor națiuni civilizate, și a se întrupa cu celelalte surori națiunii române, într'un trup glorios roman¹.

După aceea îndeamnă clerul ca neinterupt și cu zel neadormit, să învețe poporul să fie credincios Romei și supus împăratului Francisc Iosif I. apoi: „Fundca în aceste două legături, adică în credința către Roma și către împăratul nostru, se razimă ferichia noastră și cea pământască și cea cerească, lăliți această lumină și cragoste creștinească între toți Români, iubivă unul pre altul fără osebite între Români și Români, de se și chiamă unul Petru altul Pavel că toți suntem Români, stricați păretele cel din mijloc al vralbei, îmbrățișiți-vă unul pre altul ca Români deși unul într'una altul într'altă biserică umbă că întru amândouă, cu ajutorul lui Dumnezeu, în dulcea limbă română se laudă Dumnezeu, prin această dragoste frățească se vor împreuna inimile și va avea împlinire timpul, când toți ne vom împreuna întru adevărata simfire națiunii noastre mântuitoare, și va fi pentru toți un preot și un pastor; nu fiți streini unul de către altul. Nici un preot să nu se amestece fără de drept în lucrul și dirigătoriat' altuia, să nu plinească slujbe care nu se fin de el, ci fiecare poate driță de oile sale cele sufletești. Ia toți fiind o msure, un scop, una datorie, a deștepta pre Români și al face fericit. Nu vă cruțați a învăța poporul toate datoriiile lui, și aveți răbdare cu toții și dragoste, că sila mai tare instreinează decât trage; nu vă bucurați de vine cineva la voi din interes și nu dragoste și convingere, pre unul fiecare a-l lumina; a-l deștepta, și pe cel rățicit a-l îndrepta la calea adevărului; fiți păstori răvnitori și credincioși turmei vouă incredințate, ca să răspundeți odinioară la judecată, voi înșivă mergeți înainte cu exemplul religios, fiind viața voastră de tot întocmită după învățătura evangheliei care o învățați².

Iată o învățătură deamă da un adevărat Ahierou român și unit!

10. În timp ce Erdeli dădea aceste semne de patriotism și loialitate, preste capul lui se deslănțuia o năpraznică furtună pe care absolutismul reacționar și neîndurător o pornise în înfrângă monarhia, căutând jertfe și fapi ispășitori pentru relele și distrugerile tot din vina și neputința lui descărcate preste capetele națiunilor băgale în foc și apoi părăsite și înselate. Erdeli cunoștea primejdia în care se afla și avea dureroase pilde și precedente în cazul confraților săi Lemeni din Blej și

¹ Aluziune la desele plângeri ale preoților din Arad și Banat că preoții-neuniți fac slujbe la credincioși uniți.

Émer de aici, deci este lucru firesc că a recurs la toate mijloacele sugerate de rata sa iscusință diplomatică, la protecții finale și la sfaturi prietenești ca să se spele de grozava vină care îl duse înaintea tribunalului marțial a cărui sentință ușor fi putea fi și lui fatală. Intre sfaturile prietenești se zice că iar fi fost de mare folos acela al unui prieten magnat, care cunosând întârile secrete ale Burgului din Viena, i-ar fi spus să plece „de acasă” și el înțelegând vorba, a plecat înarmat cu câteva pungișite de galbni, al căror melodios glas a știut în toate timpurile să deschida și cele mai zăvorșite uși și cu ajutorul lor a affat nu numai usa de întare, fără și cea de ieșire larg deschise! Putem dară zice și noi azi, că: „*Nihil novum sub sole*” sau că doară numai galbni și au schimbă, dar nă-ravul oamenilor ba!

Într'acea nou numitul Primat al Ungariei Ioan Scitovszky cu datul 23 August 1849,¹ a cerut dela episcopul Erdeli întor-mațiune asupra purtării preoților, profesorilor și a învățătorilor pe timpul revoluțiunii, atât a acelora cari au rezistat ademenitiei revoluționarilor și au rămas credincioși împăratului, cât și a celor cari s'au alăturat lor, publicând legile, ordonanțele și proclamațiile guvernului revoluționar, ori ar fi luptat în armata lui. Aceasta o cerea cu scopul, ca pre cei dinătru să îi propună pentru remunerație și distincție, iar pre ceilalți spre a implora pe seama lor mila și grația împărească. Și la sfârșit cerea să descrie și purtarea ce a avut-o el însuși în acel timp.

Erdeli a pus în mișcare pe clerul său ca să mărturisească în favorul lui, și mai întâiu pre cel din centrul diecezei, care fiind mai aproape de el putea cunoaște mai bine purtarea și faptele lui. Aceasta o știm dintr'n prețios document sau certificat de datul 15 Noemvrie 1849, dat din partea protopopului și parohului bisericii catedrale Petru Păscușiu, precum se vede un bărbat foarte vrednic și cu minte.² Acest document este nu numai o măturie foarte favorabilă episcopului, dar și o descriere fidelă și interesantă a grelelor împrejurări în cari cu toți s'au affat atunci.

Spune că Erdeli atât cu ocaziunea sinodului diecezan din 29 August, cât și după aceea la toate ocaziunile, a îndemnat clerul, ca atât el cât și poporul credincios, să rămână fidel și supus Casei austriace și împăratului, dela cari biserica a primit și mai poate nădăjdui atâtă binefaceri. La dieta din Pojon și din Debreșin, sub pretextul că e bolnav și din cauza că prin slobozirea iobăgiei i-au scăzut mult veniturile, nu s'a dus; a făcut tot posibilul ca nici unul dintre preoții săi să nu ia arma

¹ Arb. d. No. 491—1849.

² O copie făcută de I. Ardelean de pe originalul ce se affă în arhivul parohial.

în garda națională ori în armata revoluționară. Fiind încartiruiți cu forța și în palatul său câțiva ofițeri maghiari, ca să scape de conversația neplăcută cu ei, adeseori mergea la masă la canonicul Pac rectorul Seminarului ori la dânsul, P. Păscuțiu, une se întreținea cu plăcere cu doi ofițeri împrașteși prizonieri încartiruiți acolo. Deși era silit să publice ordonanțele și legile guvernului revoluționar, în taină spunea preoților ca ei să nu le publice în biserică, ceea ce s-a și întâmplat chiar și cu declarația de independență a Ungariei și cu detronarea enunțată de dieta din Debrețin, care nici nu s-a publicat în biserica catedrală.

Când a fost rugat să publice insurrecție generală în contra Rușilor și să fină rugăciuni și procesiuni publice pentru triumful armatei unghereșii, fiindcă aici nu puteau avea informațiuni decât din izvoare maghiare cari spuneau că Rușii vin ca dușmani ai poporului și ai bisericii noastre, a lăsat să se fină atari rugăciuni și procesiuni, dar numai de mântuială, ca la poruncă irezistibilă și sub grave amenințări, încât poporul credincios nici o însuflețire nu a arătat. Din cauza acestei atitudinii rezervate și șovăelnice, au avut să sufere și episcopul și clerul multe șicane și insulte din partea rebelilor și rău de tot er fi plășiți, dacă nu se grăbea înfrângerea lor.

11. Încă înainte de a avea acest document, în 13 Septembrie, a răspuns Erdeli Primatului, că după ce Românii din Ardeal s'au răsculat și au luat armele alătură de armata imperială în contra Ungurilor și a Săcuiilor, acolo a fost prăpăd mare: jafuri și distrugerii reciproce și fiindcă o mare parte din poporul român din Arad și Bihor a refuzat să între în armata revoluționară, rebelii au început a maltrata și aici pe Români pustindu-le satele cu sabie și foc, jefuind și profanând bisericile etc. De aceea el ca să scape poporul de nimicire și bisericile de distrugere totală, le-a dat statul ca să se supună ordinilor și poruncilor oficialilor guvernului revoluționar, ceace mulți dar numai cu inima măhnită au și făcut. Un singur preot s'a aflat, care răpit de entuziasmul tinereții, cu ocaziunea înereii rugăciunilor publice impuse pentru biruina armelor revoluționare, a spus unele cuvinte ofensătoare la adresa înaltului tron, dar după aceea căindu-se a făcut cuvenita pocăință. Câțiva clerici din ai săi, ca să aibă din ce trăi, sau înrolați fiind cu forța, au luptat în armata maghiară, ori au primit oficii publice, dar după trecerea primejdiei, pocăindu-se și cerându-i tertare, i-a reprimi în cler fiind mare lipsă de preoți.

Ce îl privește pre dânsul: 1. Văzând spre ce prăpaslie se îndreaptă lucrurile, dela dieta din Peșta convocată pe 2 Iulie, după 18 zile s'a reintors acasă și nici la Pojon nici în Debrețin, unde s'a strămătat, nu a mai mers, deși a fost cu

sfăruiță chieemat. 2. În două rânduri a chieemat la sine pe clerul său și l-a îndemnat să rămână credincios Impăratului și să nu publice legile și ordonanțele guvernului revoluționar în contra Majestății Sale, numai dacă vor fi amenințați cu moartea. 3. A intervenit la prezidiul consiliului de războiu revoluționar pentru eliberarea episcopului Ignatie Táborny, dat în judecată pentru crima fidelității către Impăratul și osândit la moarte. 4. Nu a publicat în biserica catedrală (cum a făcut Bémer) proclamația de independență a Ungariei și de detronare a regelui, nici nu a făcut rugăciuni publice și procesiuni în contra armatei ruseșii. Nu a contribuit nici el nici clerul cu bani pentru ajutorarea revoluției. 5. Nici el nici clerul său nu au vătămat nici cu cuvântul nici în scris înalta persoană a Majestății Sale, precum, se poate vedea din circularele și pastorele sale, înaintate deja la locurile mai înalte prin comisarul imperial Petru Józsa.

Pre lângă aceste mai spune o tradiție contemporană, că după capitularea armatei maghiare la Siria comandantul suprem al armatei ruseșii generalul Erivan Pașchievici a petrecut câteva timp în Beiuș ca oaspe al episcopului Erdeli, care se înțelege că s'a nisuit să facă înaltului său oaspe o primire și găzduire cât mai plăcută. La depărtare generalul a întrebat pe episcopul că cu ce ar putea să îi fie recunoscător, iar episcopul, l-a rugat să descrie ca într'un memoriu cum și-a petrecut la dânsul. Generalul a mai zăbovit o zi și a descris în termenii cei mai elogioși, ospitalitatea de care a avut parte, înalta cultură și dinasticismul înflăcărat al episcopului. Acest memoriu alăturat la celelalte documente esculptorii, nu numai că l-au scăpat de soarta tristă a celor doi contrași ai lui, dar l-au învrednicit și de mari distincții.

În 23 August 1850 No. 304, consiliul de războiu ces. reg. din Oradea îl încunștințează că a sistat procedura în contra dânsului, pentru purtarea dovedită în timpul revoluției, ca fiind lipsită de orice bază.

Cu două zile mai înainte i-se conferise erucea cea mică a strălucitului ordin al Sfântului Ștefan regele Ungariei, iar în 19 Noemvrie acelaș an fu numit consilier intim cu titula de Exelență.

Cavalerii sau proprietarii crucei cei mici a ordinului S. Ștefan, aveau dreptul să ceară ridicarea lor la rangul de baron (dela 18 Iulie 1884 acest drept e supendat). Cerând și Erdeli acest favor, Impăratul Francisc Iosif I în 19 Noemvrie 1858 i-a conferit rangul de baron ca recompensă și recunoștință, cum se spune în diplomă, pentru fidelitatea lui necintită și

alipirea prea devotată către Casa domnioare, dovedită mai ales în zilele tulburi ale revoluției din anii 1848—49.¹

La primirea acestei înalte distincțiuni a contribuit de sigur și primirea strălucită ce a făcut-o Erdeli Împăratului Francisc Iosif I, în 18 Iunie 1852 și 26 Maiu 1857, când acesta în cătătorile sale prin Ungaria și Ardeal a trecut și prin Oradea și a făcut câte o scurtă vizită și la biserica noastră catedrală, unde Erdeli l-a întâmpinat în fruntea Capitulului și a unui mare număr de preoți în odăjdi și l-a salutat prin câte o frumoasă vorbire în limba latină.

În 14 Maiu 1859 a primit ca oaspe în reședința din Beius pe Arhiducele Albrecht pe atunci guvernatorul Ungariei.

Prin acestea toate Erdeli și-a câștigat foarte mare trecere și influență înaintea celor mai înalte foruri lumesti, pe cari el a știut să le facă roditoare în folosul bisericei și a neamului.

VI. Devotamentul către Roma. Mitropolia.

1. Din țaria credinței catolice de care era însuflețit și din înflăcărea iubirei de neam, izvoarea profundului său devotament către Roma și venerațiunea sa către mînicul Blaj, demnul ei reprezentant în mijlocul neamului românesc.

Devotamentul către Roma l-a arătat la toate ocaziunile, în discursuri entusiaste și în epistole pastorale, dintre cari vom aminti în deosebi pe cea din 1 Martie 1850, din care am dat un extras mai lung mai sus, apoi publicarea, indulgenței plenare, sau a jubileului parțial pentru credincioșii catolici din monarhia austro-ungară (1 Aprilie 1850, 18 Februarie 1851). În 3 Iunie 1850 a vestit cu mare bucurie reînvoarea la Roma a Prea Sfinției Sale Papa Piu al IX-lea, care a fost silit să se refugieze la Gaeta dinaintea revoluționarilor, cari ocupaseră Roma și îl cănuu spre moarte. În 25 Octomvrie 1859 cu multă amărăciune sufletească îndeamnă clerul și poporul, să se roage pentruca Dumnezeu să ajute aceluiaș S. Părinte, să iasă biruitor din lupta ce o purta tot cu acei nelegiuți revoluționari.

Foarte frumoasă este pastorala sa din 27 Martie 1855, prin care a puplicat Decretul dogmatic sau „Apostoliceasca Carte” — Constituția Ineffabilis Deus — despre zemișirea fără de prihană a Preacuratei Fecioare Maria — Imaculata concepțiune — și a ordonat ca cu acel prilej în Dumineca a patra după Sfintele Paști, căzătoare atunci pe 6 Maiu, să se țină în toate bisericile strălucită sărbătoare.

¹ Tot așa a primit baronatul și Șagura, pe baza gradului de comandor al ordinului Leopoldin.

P. S. S. PAPA PIU IX.

2. Putem dară pricepe cu câtă bucurie și însuflețire a primit și salutat pe reprezentanții Prea Sfinției Sale cardinalul Vialo Prelă pronunțat apostolic din Viena, care la reîntoarcere din Blaj, în 1 Noemvrie 1855, a fost o zi oaspele său. Tot asemenea a salutat și pe nunțul Antonio de Luca care venind tot dela Blaj în luna Septemvrie 1858 s'a oprit și aici. Cu acest prilej P. S. Sa a dăruit bisericii noastre catedrale o cruce pompoasă înaltă de trei palme, aurită și ornată cu pietri scumpe, având în mijloc relicvii din preasfânta Cruce a Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos. Această S. Cruce este și astăzi una dintre clenodiile cele mai prețioase ale bisericii noastre catedrale și la liturgiile arhieriești este dusă de către un canonic în procesiune la vohedul cel mare. Tot atunci au primit și cei trei episcopi sufragani câte o cruce pectorală cu lanț de aur și inel prețios, durere însă că ale lui Erdeli nu preste mult timp au căzut prada unui hoț sacrileg și nu s'au mai aflat!

3. Într-o dieceza noastră și cea a Făgărașului cu reședința în Blaj, nu erau alte legături canonice administrative, decât că atârnau amândouă de primalele din Strigoniu ca de mitropolitul lor; dar cu atât erau mai intime și mai cordiale erau relațiile frățești izvorite din unitatea de credință și din identitatea ațător interese naționale și culturale comune. Din Blaj ne veniseră cei dintâi trei episcopi și mulți canonici și preoți distinsi, cari cu drag au păstrat și cultivat legătura frățească deșăvârșită apoi prin înființarea mitropoliei, la care Pronia cerească a voit ca un foarte puternic razim și sprijin de aici să se dele, grație personalității marcante și zelului apostolic al episcopului Erdeli.

Când Erdeli a mers la consacrarea sa de episcop prin mâinile episcopului Ioan Lemeni, în 2 Iunie 1843, isbucnise deja durerosul conflict între episcopul Lemeni și o parte a clerului său, în frunte cu prepozitul Simion Crainic și câțiva profesori cari fuseseră partea unor clerici eliminați din seminar pentru nesusunere și scandal public.² Ajungând cauza la primalele din Strigoniu Iosif Kopácsy, acesta prin scrisoarea sa din 25 Februarie 1845, l-a trimis pe Erdeli ca comisar, ca să cerceteze cauza și să-i facă raport detaliat despre cele constatate. Erdeli a mers la Blaj însoțit de secretarul său Iosif P. Salăjanu, dar contrarii episcopului Lemeni nu au vrut să-l primească de judecător al lor și cu vorbe urite ofensându-l l-au silit să se reîntoarcă acasă fără nici o ispravă. Atunci în locul dănsului a fost trimis episcopul rutean din Eperjeș Iosif Gaganez, care a mers însoțit de prepozitul Capitulului său

¹ I. Vancea p. 13—16.

² Gh. Barițiu I. p. 627 și 752 și urm.

Ioan Csurgovics și asistat de două companii de soldați. Cauza s'a terminat prin declararea nevinovăției lui Lemeni și aspra pedepsire a contrarilor săi.

Soarta rea însă nu l-a părăsit pe Lemeni, căci în anii vijelioși ai revoluției din 1848—49, împrejurările nenorocite l-au dus în situații dificile din cari neavând destulă tărie nici mijloace de a ieși, dușmanilor săi, între cari cel mai fanatic S. Bărnuțiu ajunsese vicepreședinte al comitetului național, le-a succedat să mijlocească dela comandantul suprem al armatei împărătești din Ardeal baronul Puchner suspendarea lui, care deși ilegală, a fost aprobată și de către forurile mai înalte din Viena, cari l'au silit să dimisioneze și să se retragă la mănăstire. Partea covârșitoare a clerului și Capitulum doreau din toată inima ca iubitul lor Păstor să se reîntoarcă la scaunul său. Capitulum a trimis pe doi dintre membrii săi, iar în numele clerului au rurs cățeva protopopi la guvernatorul din Sișiu, ca să ceară eliberarea episcopului, dar afară de promisiuni neprimind alt rezultat, și-au repetat cererea și în scris. Însă totul a fost înzadar. Bunul arhieru deși de tot nevinovat și-a sfârșit zilele, ca și înaintașul său Ioan Inocențiu Clain în dureros exiliu!

4. Devenind astfel scaunul vacant, s'au pornit agitațiile electorale, Mireniilor cereau să aibă și ei vot la alegere, iar unii înțelegând că primalele ar vrea să trimită pentru conducerea alegerii un comisar primațial, sub pretextul că el nu ar avea nici un drept asupra bisericii noastre, instigați, se zicea, din partea lui Șaguna, agitau pentru trecerea în massă la neunire. Văzând toate acestea vicarul capitular din Blaj Constantin Alutian, a recurs la sprijinul lui Erdeli rugându-l să intervină la primalele ca pentru calmarea spiritelor, să fie numit dânsul, adevăc Erdeli, de comisar împărătesc și nu primațial, ceea ce s'a și întâmplat la 6 Septemvrie 1850, dar numindu-se și un comisar civil în persoana consilierului Carol Gebel din Sibiu.²

După alegere Erdeli a raportat despre decursul aiegerii primatelui, cerând să mijlocească ca acelaia care va fi numit, să i-se dea titula de Arhiepiscop cum au fost antecesorii lui în vechime.

De aci se vede că Erdeli era preocupat de gândul înființării mitropoliei, pe care îl manifestase în altă formă încă și mai înainte, căci în 22 Iunie 1848³ a scris lui Lemeni că în urma unirei Ardealului cu Ungaria, din episcopia Făgăra-

¹ Gh. Barițiu II p. 663 și urm. Scrisorile Capitulului din Blaj către Erdeli 21 și 28 Dec. 1850. Arh. d.

² Gh. Barițiu II. p. 676. Arh. d. No. 733 și 769—1830. I. M. Moldova

nu: Acte sinodali, I. p. 61 și urm. Dr. A. Bunea; Discursuri, autonomie p. 376. ³ Arh. d. No. 468—1848.

sului numai parohia Hălgmagiului ar trece la Oradea, ca aparținătoare părților anexe (partium) oare când încorporate Ungariei. Acum ar fi însă timpul să se încerce înființarea unei noue episcopiei în Șimleu sau în Baia-Mare, la care ar aparține un număr oarecare de parohii din vasta episcopie a Făgărașului (1300 parohii) și Români cari mai sunt în dieceza Muncaciului, adică cei din Maramurăs. Înființarea acestei noi episcopii ar aducea cu sine și înființarea sau reînvierea vechei mitropolii.

Îndată după revoluție a început a umbra și episcopul ortodox român din Sibiu, A. Șaguna pentru scoaterea Românilor de sub stăpânirea Sârbilor și întemeierea pe seama lor a unei mitropolii ca o reînviere a vechei mitropolii a Ardealului și spre scopul acesta voia să fiină un sinod cu clerul său. De aceea pentru a-l preveni Erdeli în 19 Martie 1850 a făcut către primatele o lungă reprezentajie,¹ în care spune că după unirea din anul 1700 episcopii Făgărașului sunt adevărații urmași ai celor vechi din Alba-Iulia și nu Șaguna. Pe aceasta îl prezintă în culori politice cam întrecute, mai ales pentru circularul lui din anul 1848 amintit de noi mai sus, și se roagă să nu i-se permită înerea sinodului, căci i-s-ar putea de ansă de a produce tulburări în dieceza Făgărașului foarte desolată prin suspendarea episcopului, uciderea atâtor preoți, devastarea bisericilor și a școlilor și prin certuri interne.²

Aceasta intervenție a lui Erdeli a fost întârziată și temerea lui, din fericire, neîntemeiată, căci lui Șaguna atunci i-se permisese deja înerea sinodului, care s-a și ființat 12—24 Martie 1850, fără ca să aducă vre-o primejdie unirii.³ Ba poate că chiar această acțiune a lui Șaguna să fi accelerat și pornirea acțiunii pentru înființarea, studiarea și pregătirea proiectului de înființare a mitropoliei noastre ruminându-se o comisiune în frunte cu episcopul Erdeli ca președinte.⁴ Comisiunea aceasta a lucrat în luna Iunie în Oradea apoi în luna Noemvrie în Viena, pregătind materialul pentru conferința tinută tot acolo la 18 Noemvrie 1850, sub prezieul primatului Scitovszky, în care s-a statorit definitiv condițiile și modalitatea înființării mitropoliei și a celor două episcopii de Gherla și Lugoj.

Aici în Oradea și sub prezidiul lui Erdeli s-a ființat ședințele în 20 Octomvrie și zilele următoare a. 1851 comisiunea însărcinată cu statorirea delimitărilor și a altor amănunte privitoare la noule eparhii. Pe baza tuturor acestora apoi a cano-

¹ Arh. d. No. 220—1850.

² Gh. Barițiu II p. 400—404 și 629.

³ Gh. Barițiu, II, p. 658.

⁴ Semestrul d. Lugojului a. 1903 p. 29 și urm. și un convolul de acte, necomplete însă în arhivul diecezan.

MITROPOLITUL ALEXANDRU ȘTERCA ȘULȚIU.

nisat Pontificale Papa Piu al IX-lea prin Bulla: „*Ecclesiam Christi*” de datul 26 Noemvrie 1853 mitropolia de Alba-Iulia și Făgărași și cele două noi episcopii.

Din toate acestea se poate vedea, că în această muncă grea, și de epocală însemnătate pentru biserică noastră, o foarte mare parte îi revine episcopului Vasile Erdeli, carele prin această și-a ridicat un monument nepieritor — aere perennius — în istoria aceleia.

VII. Lupte confesionale.

I. Pre lângă alte multe greutăți și necazuri pe cari a avut să le întâmpine Erdeli în anii păstoririi sale poate că mai dureros și mai năplăcut a fost conflictul cu confesiunea ortodoxă, sau mai bine zis cu Patriarhul sârbesc, provocat de trecerea la unire a mai multor comune din județul Aradului și din Bănațul timișan, cum s'a arătat mai sus.

Prin înaltul decret împărătesc din 21 Februarie 1846 No. 12.955, s'a extins și la neumiți dispozițiile S-lor 5—11 ai articolului de lege III din 1844, adică și la trecerile dela biserică unită la cea neunită aveau să se observe aceleași formalități ca și la trecerea dela biserică catolică la cea calvină sau luterană. Acest preainalt decret din partea Patriarhului sârbesc, care se considera pe sine de șeful tuturor bisericilor neunite din monarhie, a fost restălmăcit așa, că împăratul nu ar voi să fie mai mult unire și că liberi ar fi fost toți cei trecuți la unire, ca numai decât fără nici o formalitate, să se întoarcă înapoi și așa unirea să se strice de tot! În consonanță cu această falșă interpretare a legii, a și trimis preoți și călugări misionari pe sate, ca să îndemne și ademenească satele unite la defecțiune. De aceea prevăzând Erdeli că în ce pericol poate să ajungă dieceza sa în urma agitațiilor acelor misionari, a plecat la Viena ca să obțină o interpretare a aceluși decret în așa fel, ca să nu poată fi exploatat în defavorul unirei.¹ A petrecut acolo 5 săptămâni și a exoperat decretul din 12 Iunie 1846 No. 9727/447, publicat apoi tipărit în mai multe limbi din partea Consiliului locot. regesc din Buda cu datul 23 Iunie 1846 No. 24.190.² Prin acest nou decret cel din luna Februarie a fost interpretat după adevăratul său înțeles, așa că M. Sa nu numai că nu a voit să împiedece ori chiar să oprească lățirea unirei, ci din contră doriința Sa fierbințe era, ca unirea, întrucât propagarea ei s'ar face prin cuvenită instrucție în adevărurile de credință și prin respectarea libertății de credință a fiecăruia, să sporească și să se întărească. Decretul la care

¹ A. d. No. 431—1846.

² A. d. No. 570—1846.

se provoca mitropolitul sârbesc, numai atâta permite, ca dacă cineva ar trece dela religia catolică la cea neunită, are să observe dispozițiile articolului de lege citat și organele administrative se îndatorează a supraveghia observarea strictă a legii, mai ales în cazul de treceri în masse, de comune întregi, raportând din caz în caz Cărsiliului, ca să nu se facă abuzuri. În consecință se anulează tot ce preoții neumiți ar fi făcut în urma circularului mitropolitului și contrar intențiilor mai înalte.

Aceste toate le-a comunicat Erdeli clerului său în 16 Iulie 1846 printr'un circular la care se alătură și o frumoasă epistolă pastorală către popor, în care după ce arată marile fofose sufletești, culturale și naționale ce le-am dobândit prin unire, în cuvinte pătrunzător de frumoase îi îndeamnă pre toți să fie pururea credincioși Romei, căci: „*Legea cea românească (din Roma) a fost cea mai dinainte lege (a Românilor), iară nu cea grecească adecă neunită*”.

2. N'apucaseră misionarii sârbi să facă mare stricăciune în turma credincioasă, când isbucni revoluția din 1848, ale cărei tulburi și agitate vremuri, le-a înlesnit opera nefastă de a pescui în tulbure și să poată abate dela unire 13 parohii trecute iarăși la neunire cu biserici și cu sesiuni parohiale cu tot. Incercările lui Erdeli de a le recăștiga au durat cu anii, dar au succes numai în parte în parohiile: Boesig, Gașca, Giulița și Minișel, iar celelalte rămânându-le neuniilor bisericile și sesiunile parohiale, pe încetul s'au pierdut de tot, așa încât azi unele nici ca filiale nu mai ocură. În schimb însă s'a pornit mișcarea de unire mai intensiv în Bihor și Bănai, așa încât până când a mai fost Erdeli în viață, s'au mai înfințat 17 parohii.

În comunele cari au trecut toate la unire, credincioșii au dus cu ei bisericile, sesiunile parohiale și cimitirele, dar unde au trecut mai puțin, aceștia au fost siliți mai mult timp să îne serviciul divin în mici cape:e așezate prin case particulare, iar de clopote și de cimitirie se foloseau de cele rămase la maritoritate. S'a întâmplat însă că episcopul Aradului nu a mai permis să se tragă clopotele și pentru uniți cari încă contribuiseră la cumpărarea lor, nici ca aceștia să-și îngroape morții în cimitirele unde își dormeau șomnul de veci părinții și frații lor. De aici apoi dujmăni și certuri ca între sălbatici.

A trebuit dară să se recurgă la intervenția energică a Consiliului locot. regesc, care a și silit pe acelepiscep să permită în anul 1855 ca să se tragă clopotele pre lângă o anumită taxă și pentru uniți.¹ Pentru cimitire au fost însă mult timp lupte și certuri urâte între frații de acelaș sânge.

¹ Arh. d. No. 630, 799, 1023, 1107—1854 și 1153—1833.

Dar pentru a vedea astfel de scene scandalozase și nedemne de creștini și oameni civilizați, nu este nevoie să mergem înapoi cu 70 de ani, căci s'au aflat arhieriei, preoți și eptropi mari sau mici, ziși ort. români, cari și în zilele noastre ne-au dat tristul prilej să asistăm la scene barbare pe asemenea chestii! *Græca fides* doar este aceeași ieri și azi!

VIII. Fundațiuni. Lăsământul.

1. Este lucru îndeobște cunoscut că prin marea reformă agrară, ca să ne folosim de un termen modern, a ștergerii iobăgiei în anul 1848, foștii proprietari feudali sau: „domni de pământ”, cum îi numea poporul, au suferit mari scăderi în veniturile ce le aveau din zilele de lucru (robotă) și dijmele iobagilor, și dominiul episcopiei noastre avuse 72 sale iobăgești! Pământ arabii abia i-a rămas câteva sute de jughere și acela de calitate inferoară, iar pădurile au fost foarte devastate și atunci așa încât venitul domniului a scăzut foarte mult.

Credem dară că a fost rău informat Gh. Baritiu când a scris că venitul domniului putea face până la 60.000 fl. la an. Precum iarăși greșit știe că: „acel episcop nu a căutat dar nici nu s'a bucurat de vre-o popularitate la români”.

Cu toate acele împejurări însă și prălungă multe cheltuieli ce le-a avut cu călătoriile lui pe la Viena, Peșta și Pöjjon, Erdeli a știut să cruțe și pentru ajutorarea diecezei sale în lipsurile ei cele mai urgente. Așa în anul 1847 a dăruit diecezei o casă cumpărată pe bani săi în apropierea bisericii catedrale, ca să servească de locuință diaconului acele biserici. În anul 1857 a depus la Capitul suma de 33.000 fl. pentru 12 fundațiuni mai mici și anume:

1—3 Pentru plata învățătorilor dela clasele I, II și IV și remunerarea catehetului dela școala primară din Oradea 11.100 fl.

4. Pentru ajutorarea cu cărți și rechizite a școlarilor săraci dela aceeași școală: 800 fl.

5. Pentru leața pedelului dela liceul din Beiuș: 1200 fl.

6—7 Pentru sălărul învățătorilor claselor III. și IV a școlii primare din Beiuș 8000 fl.

8. Pentru cărți și rechizite școlarilor săraci și lemne de foc la aceeași școală 1000 fl.

9—10. Pentru salariul cantorului I. și a sfântului bisericii catedrale 6000 fl.

11. Pentru acoperirea lipselor mai urgente ale bisericii catedrale 3000 fl.

¹ T. III. p. 149—150.

12. Pentru sporirea fondului viduo orfanai: 4000 fl. ¹
In același an a mijlocit din fondul religiosar catolic 4000 fl. și a mai dat din al său 1110 fl. pentru procurarea de odăjdii pe seama bisericii catedrale. Pentru fundațiunea sa Capitulu cu datul 1 Mai 1857, i-a adresat o prea frumoasă scrisoare de mulțumită nu numai în numele său, ci și în al întregii iubite națiuni române căreia și prin aceasta i-a făcut un dar prețios și un serviciu vrednic de toată recunoștința posterității.

În anul 1860 iarăși făcând două fundațiuni: una 6000 fl. pentru salariul învățătorului clasei I și II dela școala primară din Oradea, și alta de 2000 fl. pentru remunerarea maestrului de desen al aceleiași școli? ²

2. La moartea sa Erdeli nu a lăsat testament, dar făcându-se inventarul averei rămase de dânsul, fiind de față ca comisar din partea guvernului consilierul Gavriil Mihali, s'au aflat, 212.538 fl. 16 cruceri m. conv. din cari substrăgându-se diferite cheltuieli și sumele de lipsă pentru repararea edificiilor domnial, a rămas avere curată cam 150.000, care sumă împărțindu-se, amăsurat așa numitei: „Convențiunea Kollontisiană”, în trei părți, diecezei i'a revenit 52.181 fl. 03 cr., din care sumă amăsurat dorinței exprimate de el în viață, s'a înființat fundațiunea: „Cassa diecezană”, cu menirea de a fi ajutat dieceza în lipsurile sale, după buna chibzuită a episcopului și a Capitului după vremuri.

Mitropolitul Al. St. Șulțur în 25 August 1862 No. 641, a scris Capitului că înțelegând dela comisarul G. Mihali căia sumă de bani s'a aflat în lăsământul lui Erdeli, este de părere că $\frac{1}{3}$ parte ce s'ar cuveni săracilor, să se întrebunțeze spre vre-un scop național-cultural, căci sub săraci se poate înțelege întreaga națiune română atât de lipsită de asemenea instituțiuni. Cere deci să fie încunoștințat din partea Capitului, dacă a cerut sau nu dela auctoritatea competentă, ca suma respectivă să se poată folosi spre scopuri culturale naționale și să-și spună părerea că anumiți cari ar putea fi acele scopuri? Capitulu a răspuns în 20 Septembrie, că au înaintat în această privință un recurs la M. Sa, cerând ca chestia să fie rezolvată în sensul concordatului, care este mai favorabil bisericii decât legile anterioare, și numai după primirea resoluției preamale, vor putea decide că spre ce scop se va putea folosi acea sumă.

Observă însă de acum, că aceea este avere exclusiv diecezană și nu se va putea folosi spre scopuri sau instituțiuni nediecezane. Dieceza aceasta își are instituțiile ei naționale: gimnasiul din Beiuș și școala normală din Oradea, cari au multe

¹ I. Vancea p. 9. 12—23.

² I. Vancea p. 16.

nevoiași. Bun cunoscător de oameni, abil și iscusit diplomat, își știa alege prieteni: și colaboratorii și iscodea ușor gândurile rele ale dușmanilor; pătrundea cu ușurință în miezul lucrurilor și al împrejurărilor folosind cu abilitate momentele prietnice și înlăturând piedicile și greutățile ce îi stăteau în cale. Știa afla mijloacele de a îi predispuce în favorul său.

Număroasele sale discursuri, vorbiri scrise, circulare și epistole pastorale, ni-l arată ca pe un orator distins și stilist elegant. Cele latinești sunt de frumuseță și eleganță de stil clasică, iar în cele românești aflăm pasagii și pagini frumoase cum puțin se pot vedea de pe acele vremuri și din aceste părți ale românismului. Din toate apci se evidențiază o știință teologică profundă, o înflăcărată iubire de neam și o dragoste cu adevărat părințească către fii săi credincioși.

Ca și înaintașul său Vulcan, a fost și el zelos îndrumător al instrucției și educației tinerimei, patron și sprijinitor generos al științelor și a mișcărilor literare românești. Cu toate acestea cu tot dreptul scrie Vancea, că: "S'a întâmplat și cu Dâsul ca cu fiecare bărbat mare, că judecățile asupra Lui, nu convin la toți și în toate".

Acesta a fost episcopul Vasile Erdeli, pe carele la moartea sa nu numai dieceza înireagă l-a jelit cu mare durere și întristare, fără, precum arată număroasele scrisori de condoleanțe, l-au deplâns și mulți dintre streini. Iar viața lui pe care ne-am silit să o descriem cât mai fidel și mai obiectiv, nu ne îndoiim că justifică întru toate părerea spusă la început, că el a fost unul dintre cei mai mari arhieriei ai bisericii noastre și ai neamului întreg.

1 Pag. 29.

lipsuri; apoi ar trebui să se înființeze o școală primară și reală în Boroade; se simte lipsa mănăstirii de Basilji și ajutorarea bisericilor fără patron, așa că și dacă ar fi de trei ori atâția bani ar avea loc. Toată suma din chestiune ar face cam 140.000 fl. v. a. Am văzut mai sus că spre ce scop s'a folosit partea cuvenită diecezei. În anul 1865 am aflat că partea rudelor s'a plătit în suma de 39.600 fl. v. a.¹

IX. Sfârșitul. Pomenirea.

După atâtea lupte și ostentii, sănătatea i-s'a sruncinat și puterile i-au scăzut înainte de vreme, căci deși robust și vâinos, după ce implini 60 de ani începu a fi suferind și înzadar își căta sănătatea pe la băi vestite, tot slăbea mereu, iar la începutul anului 1862 căzu la pat și nu se mai sculă, suferind însă cu rară răbdare și resignare creștinească cumplitele dureri, cum atât de jalnic le descrie credinciosul său fost secretar și om de încredere I. Vancea². Sfârșitul lui a fost acela al unui adevărat creștin și arhieru, care simțindu-se aproape de ceasul grozav în care are să dea seamă despre chivernisirea talanților ce i-s'au incredințat, cu cutremur, dar cu nădejde, privește în fața vecinicii, și întărit adeseori cu împătășirea sîntelor taine, iertând și binecuvântând pe toți, în dimineața zilei de 27 Martie 1862 a închis ochii pe veci în anul al 68-lea al vieții și al 19-lea al preavrednicei sale păstoriri. Osemintele lu zac în micul nostru Panteon, cripta bisericeii catedrale.

Locul de odihnă îl arată o inscripție în limba latină, în care pre lângă titulatura și meritele lui mai însemnate, este numit și cu tot dreptul și; „restaurator al mitropelei române gr. cat. de Alba-Iulia”.

Târia credinței și adâncă sa pietate creștinească, se pot cunoaște din fragmentul sau începutul de testament rămas dela dânsul, dar din motive necunoscute neterminat. Caracterizarea lui o a făcut tot fericitul în Domnul Ioan Vancea, carele de sigur a fost unul dintre cei cari au cunoscut mai bine firea și intențiunile lui³. Această caracterizare cuprinsă în 10 puncte se poate resuma și complectă în următoarele.

Memorie vie și fidelă, minte egeră, clară și prevăzătoare; judecată limpede și pătrunzătoare; caracterul ferm, hotărît și statornic. Era iubitor de dreptate până la asprime și severitate, dar bun la inimă, milostiv și îndurător față de cei lipsiți și

1 A. d. No. 256—1865.

2 Pag. 18 și urm.

3 P. Dejeu op. cit. p. 236.

4 Pag. 27—29.

VII.

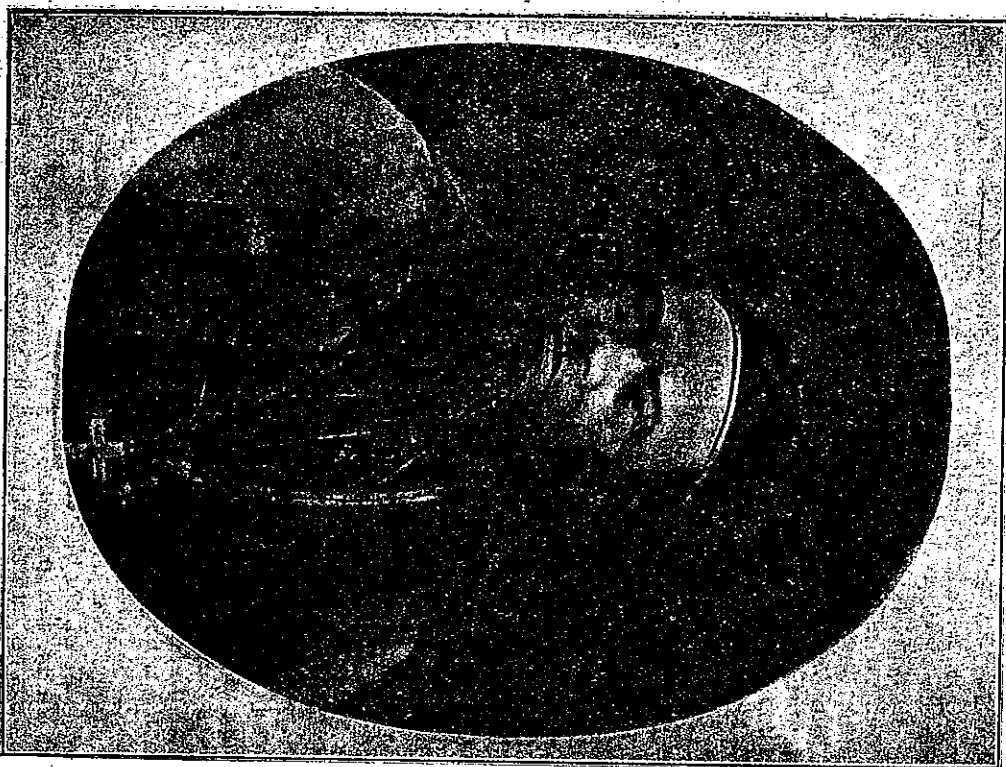
**Episcopul Iosif Pop Sălăjanu de Băsești (1863-1873).
(Pap Szilágyi de Ilyésfalva).**

I. Originea și studiile. Canonic.

Iosif Pop Sălăjanu s'a născut la 13 Aprilie anul 1813 în comuna Tarcea, județul Bihor, acum în Sălaj, unde tatăl său Simion Silăghi (Szilágyi) era preot. Mai târziu a trecut la parohia Poceiu, acum în Ungaria, apoi a fost paroh în Oradea-Olosig și canonic onorar. Acesta în anul 1836 a dovedit în rața comitatului Bihor prin acte și documente autentice, cari se păstrează în arhivul diecezan, că se trage din familia nobilă Pop din comuna Băsești (Ilyésfalva) din comitatul Solnocului de mijloc, contopit în anul 1876 în acelea al Sălajului. Strămoșul său Ștefan Popa fiul lui Dumitru Pop sau Papp, a dobândit dela principele Ardealului, Michael Apalfy I în 31 Octomvrie 1678 confirmarea diplomei donaționale primite dela contele Emeric Tökölyi, prin care ise dăruiseră trei sesuni sau moși nobilitare: una în satul Oarța de jos și două în comuna Băsești. Din acel Ștefan Popa și-a avut originea distinsa familie Pop de Băsești, din care a făcut parte episcopul Iosif Pop numit și Sălăjanu, cum se numeau de regulă cei veniți într'un loc din altă provincie, și merlele luptător național ardelen Cheorghie Pop de Băsești fostul președinte al partidului național și al marelui adunări dela Alba-Iulia din 1 Decemvrie 1918.

Un alt ram al acestei familii s'a fost așezat în comitatul Bihorului mai înainte de tatăl episcopului și a avut: pe un Petru Pop fost subprefect, vicespan, pe un Mihai Pop fost solgăbtrău și pe un Francisc Pop fost căpitan insursecțional, iar ca ultim descendent mai însemnat al acesteia a fost Iosif Pop Silăghi, fost canonic și prepezzii al Capitulului nostru (v. a.)

Studiile liceale le-a făcut Pop S. în Oradea ca elev al Seminarului nostru și în toamna anului 1837 ca unul dintre cei mai buni absolvenți ai liceului, a fost trimis la teologie în Viena, unde a făcut cursul complet luând doctoratul în anul 1837. Încă mai înainte de aceasta, în 27 August 1836 a fost hi-

EPISCOPIUL IOSIF POP SĂLAJANU

notonit preot prin episcopul Vulcan. Reinlors acasă conform obiceiului a purtat un oficiu mai mic în cancelaria diecezană, apoi a fost numit secretar episcopesc și director al cancelariei diecezane. Acest oficiu l'a purtat și sub episcopul Erdeli până la numirea sa de canonic întâmplată la 27 Mai 1845. În anul 1848 ca delegat al Capitulului a fost deputat în dieta din Peșta (v. mai jos).

În anii 1852—6 a fost rector al Seminarului pe care l'a condus cu multă înțelepciune și pe seama lui a făcut o fundațiune de 2000 floreni.

În anul 1861 fiind vacant însemnatul post de rector al seminarului S. Barbara din Viena, a voit să recurgă și el, însă episcopul Erdeli din cauza lipsei de preoți în dieceză nu a voit să îi înainteze recursul.² În același an, la 29 Martie, ră-pausând în Viena exlatul episcop Ioan Lemeni, episcopul Erdeli a delegat pe Pop S. să-l reprezinte la înmormântare. În raportul său despre împlinirea fristei misiuni, cu datul 6 Aprilie, spune: „Duminecă s'a servit S. Liturghie cu părstas. După amiază la 2 ore l'am dus în cancelaria ardeleană și mai mulți au fost mulți jeltori de la Cancelaria ardeleană și mai mulți Arhimandriji neumiți. Prohodul a ținut până la 6 ore când am făcut deslegarea la mormânt.” În zilele următoare a făcut mai multe vizite interesându-se despre treburile publice, și scrie: „Lucrurile noastre stau bine, în mâni bune, de unde putem avea bună speranță. Se lucră însă puțin căci dicasteriile acuma se organizează și nu au toate acele la mână.”³

După moartea episcopului Erdeli în anul 1862 a fost ales vicar capitulat.

II. Activitatea școlară, literară și culturală.

I. Fiind Pop S. un bărbat cu apititudini literare și această împrejurare l'a îndemnat ca să aivă în toată viața sa o deosebită sollicitudine pentru propășirea școalelor și a învățământului. În anii grei ai absolutismului austriac și după imblânzirea acestuia față de Maghiari, către sfârșitul lui, episcopiiile române ca singurele susținătoare a școalelor și învățământului la Români, au avut de purtat grele lupte și pe acest teren, mai întâi în contra tendințelor de germanizare a centraliștilor din Viena, iar mai apoi în contra șovinismului maghiar, care încă de pe atunci își pusese în gând cucerirea pe seama sa a popoarelor nemaghiare prin școli. Caracterul românesc al școalelor precum și asigurarea creșterii religioase-morale a li-

¹ I. Georgescu l. cit. p. 57.

² A. D. No. 54—1861.

³ A. D. No. 309—1861.

metimei, numai sub scutul bisericeii se mai putea garanția, de aceea s'au și luptat toți episcopii noștri din toate puterile pentru susținerea și apărarea caracterului confesional al școalelor. Pop S. atât ca ajutor și colaborator al episcopului Erdeli, cum s'a arătat în viața acestuia, cât și ca urmaș al lui, a fost la înălțimea chiemărei sale și în această privință.

După moartea lui Corneli a fost numit inspector al școalelor diecezane și la propunerea episcopului Erdeli în 22 Decembrie 1850 a fost recunoscut și din partea guvernului, care l'a numit cu titlul de consilier școlar inspector preste toate școalele gr. cat. diecezane și asfel și preste gimnaziul din Beiuș.¹ Mai târziu în anul 1861 pentru meritele sale pe terenul școlar a fost numit consilier regesc. (Consiliarus regius)² și tot în acel răstimp distins cu titlul de abate și cu ordinul Francisc Iosif în gradul de cavalier (Ritter).

Ca inspector al școalelor diecezae el a prezidat la 6 Februarie 1851 memorabile conferință a corpului profesoral din Beiuș, în care s'a hotărât noua organizare a gimnaziului și completarea lui la liceu cu 8 clase și cu limba de propunere română. Tot sub prezidiul lui s'a ținut și primul examen verbal de maturitate în 5 August 1853.³

După numirea sa de urmaș al lui Corneli, în 13 Sept. 1848, a dat către preoți un circular în care a dispus ca: 1. Conform regulamentului ministerului școalele să se înceapă regulat la 1 Septembrie și unde sunt cel puțin 50 prunci de școală să se zidească și deschidă școală pe cheltuiala comunității bis. ca viitoarea generație să nu fie lipsită. de binefacerile învățeturei. 2. Să se conscrie toți cei obligați la școală și să se poarte registru de frecvență, iar cei neglijenți a umbra să fie constrinși cu ajutorul aucioniștii administrative. 3. Fiindcă sunt mulți tineri cvalificați cari cer post de învățetor, să se trimită consemnarea învățetorilor ce sunt în funcție, a localităților unde nu sunt școli și a beneficiului ce îl au ori li s'ar putea da din partea comunei bis. ca să se poată trimite învățetori în toate satele. Tot în acest înțeles a dat un circular și la 1 Februarie 1851 No. 733.

În anii următori încă sunt număratoase circulare în cari stăruie asupra învățământului popular, din cari se vede că piedecile cele mai mari la progresul aceluia erau: indiferențismul și nepăsarea poporului și chiar a multor preoți față de acela. Un rău acesta în contra căruia biserica totdeauna s'a luptat, durere însă că din lipsa de sprijin din partea administrației, fără mult rezultat.

¹ Circularul din 1 Ianuarie 1851.

² A. D. No. 391—1861

³ Tr. Farakas l. cit. p. 43, 52—53.

2. Pre lângă aceste Pop S. a dezvoltat și activitatea literară. În anul 1845 a scris: „*Scurta istorie a credinței Românilor*”, o broșură de propagandă pentru unire. În anul 1864 fiind episcop, a publicat: „*Chatechismul unirei tuturor Românilor*”, în care arată ce este unirea și folosește ce le-a avut românismul pe urma ei.¹ Precum spune istoricul magniar Al. Mătki, dela care avem atâtea date prețioase culese mare parte dela contemporani, despre literații români din Bihor, Pop S. a scris și câteva poezii dar fără vre-o valoare literară deosebită.² Însă opera de mare valoare care l'a făcut pe Pop S. celebru în literatura canonică universală, este opul: „*Enchiridion juris Ecclesiae orientalis catholicae*”, tipărit întâia dată în anul 1862 și în a doua ediție neschimbată, la anul 1880 din partea canonicului Dr. Aug. Lauran. Acest op a fost cenzurat atât la nunfiatura din Viena, cât și la Roma din partea unor savanți canoniști, și a fost alflat de foarte bun. Episcopul Erdeli l'a recomandat cu căldură clerului spre prenumărare.³

Opul cojine cunoștințe generali de drept canonic al biserice catolice universale, o scurtă istorie a dezvoltării și starea actuală, de atunci, a dreptului bisericilor orientale de diverse rituri unite cu Roma. Ceva mai pre larg tractează despre dreptul și disciplina bisericeii noastre române-unite. Astăzi însă după înțerea celor trei sinoade provinciale și mai multor sinoade diecezane și în urma altor dispozițiuni ale S. Scaun apostolic cu privire la biserica noastră, starea de drept descrisă și propusă de Pop S. nu mai corespunde într-o parte situației actuale. Poate fi totuși consultat cu mult folos, după cum se vede și din faptul, că fiind scris în limba latină și că atare accesibil canoniștilor catolici de ritul latin, este adese ori citat în opurile lor, ceea ce dovedește valoarea lui.

Des citalul istoric magniar Al. Mătki spune că Pop S. ar fi mai scris un op juridic-canonic intitulat: „*Codex canonum Ecclesiae orientalis*”, pe care l'a trimis spre cenzurare la Roma, dar nu se știe ce soartă va fi avut, căci nici nu s'a tipărit, nici în manuscris nu se află în biblioteca diecezană. Interesul său deosebit față de născuțele literare ale țării, se vede din faptul că el împreună cu Alexandru Român, a fost întemeietorul și întâiul președinte (supraveghetor i-s-a zis) al: „*Societății de lectură a literaturii române din Oradea*” în anul 1852.

Prin circularul din 30 Iunie 1862 No. 414, în calitate de vicar capitular, a recomandat clerului: „*Societatea literară a teologilor români din Viena*”, încemnând să se înscrie de

¹ A. D. No. 40—1864.

² L. cit. p. 120.

³ A. D. No. 180, 483 și 613—1861.

membri fundatori cu taxa de 40 fl. sau ordinari cu taxa anuală de 2 fl. primind în schimb câte un op pe care societatea îl va tipări.

III. Episcop. Activitatea pastorală.

1. Abia trecură 8 luni dela moartea lui Erdeli (27 Martie 1862) și la 1 Noemvrie aceleș an fu numit urmaș al lui vicarul capitular Iosif Pop Sălăjanu. Publicarea numelui sau preconisarea din partea Papei Piu al IX-lea s'a făcut la 16 Martie 1863, iar consacarea s'a săvârșit din partea mitropolitului Alexandru Sterca Sulufiu în catedrala din Blaj, în a patra Duminică după S. Paști, căzătoare pe ziua de 3 Maiu. Cu acelaș prilej Pop S. a ținut un prea frumos discurs, în care la început spune: „Ce s'au zis despre Biserica Romei vechi pentru toată Biserica creștină de un sfânt Părinte: „ad hanc Ecclesiam propter poliforem principalem omnem necesse est convenire Ecclesiam”, cu tot dreptul se poate zice și despre Biserica aceasta mitropolitană, pentru Românii creștini, că aceasta cu adevărat este mama biserică pentru toți Românii creștini binecredincioși de sub Impărăția Austriei; din care s'au revărsat lumina adevărului preste toată România, și a străbătut și preste munți în toate părțile locuite de Români... Cu lumina religioasă a adevăratei creștine, care se vestește întregii lumi din Scaunul Principelui Apostolilor Petru, în Mama noastră cetate Roma, de unde avem și strălucitul nume al nostru, s'au luminat toți Românii din aceste părți ale răsăritului. Scoatele Blăjului au revărsat inteligența între toți Români prin care inteligența au venit Românii mesteceai între multe neamuri streine, la însuși acea cunoștință că ei sunt Români. Dar Românii cari se țin de acest scaun mitropolitan, au propășit mai mult între toți Românii cari locuiesc din coace de Dunăre, pentru că numai ei se pot lăuda cu acea cunoștință (conștiință) cum că Românul, numai atunci e perfect Român, dacă el nu numai cu numele, ci și cu simțul și cu credința este Român, și așa aceea laudă a Sfântului Pavel Apostolul și de el fine când a zis: „Romanilor credința voastră se vestește în toată lumea”. Ceva mai de parte: „O! Blăjule cetate sfântă pentru tot Românul adevărat, tu ești leagănul în care s'a născut nașterea română, tu ești lumina Românilor, povățuitoarea ei spre civilizație și fericire, tu ești exemplul fidelității nașterii către Dumnezeu, Biserica romană și către Impăratul etc.”

La două săptămâni după aceea, 17 Maiu, s'a făcut instalarea solemnă când a ținut către cler o cuvântare în limba latină, despre înalta demnitate și marea chemare a episcopilor și preoților. Prin întâiul său circular din 23 August 1863 a

trimis spre a se celi în biserici o cuvântare către popor care conține și îndemn și învățură pentru școale în înțelesul celor mai noi ordonanțe ale guvernului, căci dacă toți adevă: popor, învățatori, preoți și protopopi își vor face datoria: „Va da Dumnezeu școlilor noastre o epocă nouă, cât cu statul școlilor noastre nu vom fi mai înapoi de alte națiuni și confesii locuitoare cu noi; numai însuflețire fratrilor! spre trudă și osteneală pre acest teren, unde se plămuiește generaținea nouă pentru Biserica și stat; numai însuflețire fără lene românească, se curgă sângele mai iute în vinele noastre pentru un scop mare și glorios... Și iață vă zic Fraților! să nu se mistifice nimeni, că eu zisa S. Apostol Pavel: „Qui bene praesunt Presbyteri duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant verbo et doctrina“, o voui observa cu toată conștiințositatea, și la promoțiuni nu voui băga în seamă câți ani a pipat cineva în parohie, sau câți prunci a făcut, fără ce a lucrat în via Domnului, câte predici și catecheze a ținut, ce progres a făcut în erudiținea sa și în cultivarea poporului, care este gradul culturai creștine a poporului?”

După instalare a numit pe prepozitul N. Borbola vicar și însoțit de canonicul Ioan Sabo a plecat la Viena să exopereze îmbunătățirea salarelor preoțești și de a colo la Roma, cu un memorandum al episcopatului nostru privitor la diverse cauze bisericești importante și cu un grandios proiect al său personal pentru unirea tuturor Românilor.

2. Observând din relațiunile periodice ale preoților cum-că moralitatea în popor pe zi ce merge este tot mai deplorabilă și să lătesc mai ales concubinatele, pătrunzind corupția până la coliba săracului, iar prin imoralitate va pătrunde și necredința, în repetate rânduri¹ a îndemnat pre preoți să se nizuiască a stirpi acel mare rău cerând la caz de nevoie și ajutorul auctorităților civile.

Pentru întărirea credinței și îndemnarea la o viață creștinească, în 11 Martie 1865, a ordonat ca preoții în toate zilele postului Paștilor să țină serviciul divin prescrist în Orogier și în Triod și spre mai bună îndreptare li-se arată pe scurt și tipicul acolo prescrist.

A purtat deosebită grijă și despre cultivarea clerului prin procurarea de cărți și reviste folositoare, de ex.: „Catehismul“ lui De Harbe, tradus de către teologii români din Viena; foaia: „Sionul românesc“ din Viena; „Amvonul“ lui I. Popțiu; „Foaia școl“ și „Economul“ din Blaj²

3. Administrarea averilor bisericești a fost reglementată prin mai multe circulare dându-se instrucțiuni, directive și for-

¹ Circularele din 12 Ian. 1865 No. 172 și din 7 Ian. 1868 No. 115.

² A. d. No. 708—1865; 731—1865 și 676—1870.

mulare pentru buna lor chivernisire și susținerea edificțiilor bisericești. Până la anul 1868 socoțiile bisericilor se trimiteau în extras făcut în limba latină, spre cenzurare Consiliului local. regesc, dar după încetarea aceluia prin înțrarea în viața constituțională nu s'a mai cerut trimiterea lor la guvern și pentru a le cenzura s'a instituit: Exactoratul diecezan, care în chestii privitoare la rațiun: putea coresponda direct cu oficiile parohiali și parohiali și protopopești.

4. Pe timpul păstoririi lui Pop S. s'a fost pornit o oarecare mișcare de trecere la unire printre Români de dincolo de Dunăre, din ținutul Vidinului, cari ne mai putând suferi mustrările ierarhiei bulgare, poate că auzind de trecerile la unire din Bănatul timișan, au cerut episcopului r. catolic de Nicopol cu reședința în București Monsignor Antoniu M. Pluym să îi primească în sinul bisericii catolice și să le deie preoți de rîtul bizantin. Pluym îi cunoștea pe Pop S. din Roma și l'a rugat să îi trimită un preot bun pentru acea misiune,² dar fiind și aici lipsă de preoți nu i-s'a putut implini cererea. Întrămplarea a făcut însă ca în anul 1868, la recomandarea Capitulului mitropolitan din Blaj să hirotonească de preot pe un misterios ieromonah cu numele Samuil Draxin, pripășit la mănăstirea S. Treimi de acolo, care se pare că în pribegile lui mai umblase prin acele părți cu gânduri de propagandă, ori poate și cu dorul de a își crea o eparhie unde să se odihnească în slava unei vlădicii, după ostenelele mult truditei și aventuri-oasei sale vieți.

Pe acesta provăzindul cu odăjdii, cărți rituale și vase sacre l'a trimis la episcopul Pluym, după ce fusese rugat la aceasta și dela Roma, recomandându-i și acelor credincioși printre o epistolă pastorală îndreptată: „*Tutor Românilor creștini din Bulgaria*“ pe cari Draxin avea misiunea: Să îi primească iarăș la Sfânta Unire cu Biserica Romei sub patriarhul după Cănoane al Bulgariei, carele după cum zice și pravila este Cap și Stăpân al tuturor dumezeieștilor Biserici... să îi primească dela Biserica grecească la Biserica Romană, dela care ne și chiamăm Români“. Să știe însă că primind unirea cu Roma își vor pătra ca și Români-uniți din Ungaria, Ardeal și Bănat, nealierate și neschimbate ritul, obiceiurile și disciplina bisericii orientate, așa cum acelea au fost așezate de Sf. Părinți.

Ca să câștige bunăvoința auctorităților civile și militare turcești pe seama bictului misionar, îndeamnă pe acei creștini să fie supuși Impăratului lor adecă Sultanului, pentru că nu este putere, fără numai dela Dumnezeu. La urmă le promise

¹ A. D. No. 205—1868 și No. 1033—1871.

² A. D. No. 832—1867.

că dacă se vor uni toți cu Biserica Romei, le va sfinți episcop românesc și va merge la ei ca să îi binecuvineze. Ce ispravă a făcut Draxin pe acolo o știm din cercetările distinsului scriitor al trecutului acelor mult încercați frați ai noștri, dl. E. Bucuța.¹

Poate că în urma acelei pastorale să îi crezut ministrul de externe austro-ungar că Draxin apărut acestei dieceze și de aceea în anul 1870, când acei creștini s'au plâns în contra lui, ministrul a cerut lui Pop S. să-l revoce: a răspuns însă că episcopul lui diecezan este cel r. catolic din București, să ceată deci acestuia să ia măsură în potrivă lui? Și cu acest act înceată ori și ce urmă în arhiva diecezei noastre cu privire la Daxin, care a mai dat încă timp de vre-o zece ani mult de lucru mitropoliei din Blaj.

IV. La Roma.

Marile evenimente care s'au petrecut în sinul bisericeii catolice în timpul păstoririi lui Pop S., i-au dat bun prilej de a-și arăta devotamentul său,, către Scaunul urmașului S. Petru și de a își dovedi adâncă credință catolică.

Am amintit mai sus, că îndată după instalare a plecat preste Viena la Roma și atunci credem că a prezentat și răspunsul la cele 116 întrebări din chestionarul trimis din partea S. Congregațiunii de Propaganda Fide pentru a avea informații precise și delatate despre starea bisericilor de rit bizantin. În acele răspunsuri se descrie foarte frumos nu numai starea acestei dieceze, dar și multe obiceiuri și situația de drept de pe atunci a bisericeii noastre române-unite.

În anul 1867 cu prilejul marilor serbări jubulare de 18 veacul dela martiriul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, a fost iarăși la Roma, de astă dată și ca reprezentant al mitropoliei lui Suluțiu, și a fost acolo foarte bine primit și distins cu titlul de Asistent la Tronul Pontificiu și ales între membrii savanței Academiei a religiei catolice; în 15 Septembrie 1868 a avut mare cinste de a primi ca caspe al său pe nuntful apostolic din Viena.

Jubilul de 50 de ani de preoție al Papei Pius al IX-lea serbat la 11 Aprilie 1869 și cel de 25 de ani de pontificat, 1871, întâiu în istoria bisericeii după S. Petru, au fost sărbătorite din ordinul său cu mare solemnitate în toată dieceza. Iar când S. Parinte ajunsese a fi încununat în cetatea sa Roma de armata revoluției italiene, care o a și ocupat, silindu-l să trăiască El și urmașii săi până în ziua de azi ca și prinșonieri

¹ Op. citat p. 34 și urm.

² A. D. No. 769—1870.

în palatul Vaticanului, a orînduit rugăciuni publice pentru apărarea urmașului S. Petru, precum și creștinii cei dintâiu se rugau pentru acesta când era în închisoare.

Înaintea de a pleca la Sinodul ecumenic din Vatican, cur datul 1 Noemvrie 1869, a dat o frumoasă pastorală către cler și popor, în care arătând marea însemnătate și importanța aceluși Sinod, a ordonat ca în ziua deschiderii, 8 Decembrie st. n., să se facă liturgie solemnă în toate bisericile și să se roage toți pentru P. S. Sa Papa, pentru dânsul și pentru ferichilul mers și succes al Sinodului. În Roma a avut rol important ca membru al comisiei pentru Misuni și a riturilor orientali și a atras atențiunea tuturor prin erudiția și ingenul său.

V. Biserici și Școli.

1. Îngrijirea despre starea bisericilor, a fost în partea cea mai mare absorbită de reedificarea turnului bisericeii catedrale distrus de marele incendiu din anul 1836, pe care l'a refăcut în forma grațioasă distrusă și ea tot de incendiu în anul 1911, cum s'a arătat mai sus la locul său.

Prin ajutorul și contribuția sa materială s'a putut organiza și întări frumusea parohie a Sefinului, trecut la unire încă în anii 1863—65. Afară de aceasta pe timpul seurs'a mai înființat numai parohia Bărzava din județul Aradului. Articollul de lege ungar LIII din anul 1868 îngreună mult trecețile dela o confesione la alta, iar frământările politice și opresiunea maghiară din an în an tot mai întărite, au îndemnat pe Români din Ungaria la lupă comună de apărare pe teren cultural și național, lăsînd în planul al doilea deosebirea și antagonismul confesional. În astfel de vremuri este destul, dacă se poate păstra și apăra moștenirea primită dela înaintași.

2. Și fiindcă lui Pop S. tare îi zecea la inimă împlinirea acestei mari datorințe, a pus pond deosebit pe cel mai puternic mijloc de conservare și apărare e bisericeii și a neamului; pe școli. Această era cu atât mai ușor că, precum am văzut, a avut numai să continue bogata sa activitate, de pre când fusese inspector școlar. Dintre rândurile mai însemnate a lui cu privire la școli, amintim: În 12 Maiu 1864 No. 54 și 20 Iunin 1865 No. 85, a poruncit să se fină din nou conferințele învățătoresci, cari se fînuseră și mai de mult și numai în anul 1860 au fost înterupte, dând și instrucțiune amănunțită cum au să se fină și fiind temele ce trebuiau să le prelucre învățătorii.

Prin circularul din 16 Februarie 1869 No. 139 a dat o foarte bună îndrumare pentru înființarea și conducerea școa-

lelor populare. În 8 Octombrie 1870 No. 639, a îndrumat pe preoți și învățatori, să steie întru ajutor inspectorilor școlari regești pentru instruirea în scris și citit a analfabeților. Și pentru ca școlile din diecează să corespundă întru toate prescrierilor articolului de lege XXXVIII din 1868, în 13 Februarie 1862 No. 155, a dat o amănunțită și înțeleaptă instrucțiune despre datorințele scaunelor (eforilor) școlare; în sfârșit mai amintim circularul din 21 Ianuarie 1868 No. 21 școl. prin care se împărțeauște cari sunt forurile ce au să judece pe învățatori în cazul când ar ajunge la ceartă cu părinții pruncilor, sau în conflict cu preoții ca directorii școlari.

3. Liceul din Beiuș se afla pe vremea cea în foarte critică stare și în multe privințe, în mare strimtoare, și deci tare avizat la sprijinul și ajutorul episcopului și Pop S. care cât i-au permis venitele domeniului, foarte mici și precare, nici nu l'a lipsit de ajutorul său.

În 28 August 1868, încă fiind el numai vicar capitular, au ars în Beiuș 98 de case; și fiindcă pe atunci încă nu exista internatul Pavelian, școlarii cari locuiau pe la particulari erau amenințați ca în apropiatul an școlar, să rămână fără adăpost, a dat un circular în care a ordonat să se facă colectă pentru ajutorarea celor sinistrați.

Pentru urcarea salariilor profesorilor și a maestrilor de gimnastică cant și desemn, procurarea modelelor de desemn și a aparatelor de gimnastică, a contribuit cu însemnate sume de bani.¹

VI. Diferite chestiuni bisericicești.

1. După înființarea mitropoliei noastre, toți factorii de conducere erau de părere, că avându-se în vedere situația specială a aceleia, pentru regularea și aranjarea multor chestiuni importante de interes general bisericesc, era de lipsă finerea unui Sinod sau Conciliu provincial. Preliminarele acestui Sinod s-au început prin anii 1864—66 și lui Pop S. ca unui teolog și canonist atât de distins și erudit, l-a revenit un mare rol în pregătirea lui, dar fatalitatea a făcut ca tot să nu poată lua parte la lucrările aceleia.

În 27 Maiu 1865 cardinalul Barnabo, prefectul S. Congregațiuni de Propaganda Fide a scris lui S. întrebându-l, că oare nu crede că ar fi sosit timpul să se fiină un Sinod provincial și îi cere unele informațiuni cu privire la modalitatea finerii aceleuia. Pop S. a răspuns în 22 Iunie, că află și el de lipsă finerea Sinodului, dar numai după complinirea scaunului episcopesc vacant al Gherlei; până atunci o comisie compusă din

¹ T. Farkas. op. cit. p. 74, 79, 82, 88, 90, 92 și 93.

Dr. Ioan Vancea din Oradea, Michail Naghi din Lugoj și Dr. Victor Mihail din Gherla sub prezidiul mitropolitului, să studieze și să pregătească obiectele ce ar fi de desbătut în Sinod, cari după ce vor fi fost aprobate și din partea episcopilor provinciali, să se supună spre aprobare prealebilă și S. Scaun apostolic.¹

Se vede că pe baza acestei opiniiuni va fi îndrumat S. Congregație pe mitropolitul Suluțiu, să pregătească materialul pentru Sinod, căci în anul următor 1866 Iunie 25, îl încunosește Suluțiu pe Pop S. că pentru acel scop a numit o comisie din sinul Capitului mitropolitan și după ce își va fi terminat lucrările, i-le va trimite apre opiniiune.² Între hirtile rămase dela Pop S. am și aflat conceptul unui studiu făcut de dânsul asupra unor chestiuni mai importante, dar din cauză de morb la Sinodul care s'a finut sub prezidiul mitropolitului Dr I. Vancea în Blej în zilele 5—14 Maiu 1872, nu a pătut lua parte în persoană, ci a fost reprezentat prin delegatul său, canonicul Dr Ioan Sabo.

2. O altă chestie importantă care a ajuns la ordinea zilei îndată după restabilirea vieții constituționale în Ungaria, prin pactul dualistic austro-ungar din anul 1867, a fost cea a autonomiei bisericii catolice. Această mare problemă care a preocupat și agitat atât de mult pe episcopi, pe cler și puțem zice pe toți credincioșii bisericii noastre și care din cauza șovinismului unguresc, mai ales pe timpul atolputerniciei celui mai fanatic reprezentant al lui: contele Adalbert Apponyi, adusesse în mare primejdie însași biserica noastră, din nefericire a fost un moment rău înțeleasă și greșit interpretată din partea episcopului Pop S. și din a lui Al. Dobra episcopul Lugojului și a produs o dureroasă disonanță în corul episcopatului nostru care însă din fericire nu a avut urmări mai grave.

Referitor la cele petrecute atunci în această diecează, după actele aflate în acest arhiv, notăm următoarele, din cari credem că se dovedește pe deplin bunăcredința celui suferit mare și plin de apostolică râvnă pentru binele bisericii, care a fost Pop S.

Alegerea membrilor congresului autonom în dieceza noastră s'a făcut întâia dată în primăvara anului 1869 și Pop S. cu datul 18 Iunie No. 459 a notificat primatului Simor, că au fost aleși din cler: Ioan Sabo canonic și dintre mireni: Ioan Cucu deputat dietal, Alexandru Roman profesor univ. în Budapesta și deputat și Iosif Roman advocat în Oradea; iar suplenți: Ioan Vass. advocat în Beiuș și Iosif Nistor în Pâncota. În anul următor, 1870, s'au făcut din nou alegeri dar numai o

¹ A. d. No. 614—1865. A. Bunea; Discursuri etc. p. 381—2.

² A. D. No. 511—1866.

parte dintre parohii adecă 50 au ales. iar 47 s'au abținut și a fost ales Ioan Sabo ca reprezentant al Capitulului, din cler Iustin Popiliu, celebrul orator, și dintre mireni Iosif Roman și Iosif Vulcan. Alegerea lui Ioan Sabo însă nu a fost valdă, căci nu fiecare Capitul avea dreptul să aleagă un reprezentant ci numai toate Capitulele dintr-o provincie bisericască alegeau unul, dar celelalte Capitule n'au voit să aleagă și așa a rămas fără mandat. Membrii aleși însă nu au luat parte la congres, motivându-și retragerea lor printr-o foarte deamănă declarație ce li s'a dat din partea lui Popiliu în sedința congresului din 3 Noemvrie 1870.¹ Pop S. însă consecvent părerii sale că: după ce existența acestei dieceze este legală, de doctejunea ce o primește din fondul religiei și al ștudiilor, cari vor fi administrate de organul autonom ungăr, nu poate lipsi dela congres, ca să nu se judece: *de nobis sine nobis*, și de aceea a luat parte la congres, îndemnat de sigur și de faptul că pe atunci Maghiarii catolici se arătau destul de prieteni față de noi. Știm că Pop S. nu a fost singurul dintre Români ungureni de acea pădere, precum nu ar fi fost nici în deceptiuni, dacă ar fi trăit mai mult.

3. În 18 Iulie și în 1^a August 1869 mitropolitul Vancea a scris lui Pop S. că pentru organizarea provinciei bisericști, ar fi de lipsă să se țină Sinod provincial și Sinode diecezane, dar acum mai urgentă, i-se pare a fi ținerea unui congres autonom mixt, pentru că credincioșii insistă cu tărie să fie și ei consultați în treburile bisericesti materiale și școlastice. Spre scopul aceasta a și făcut un memoriu către M. Sa regele cerând permis pentru ținerea unui atare congres și dorește să știe și păreră dănsului în această privință.² Pop S. a răspuns în 14 și 26 August, întâiu: Că conform legii despre uniunea Ardealului adusă în anul 1868, biserică noastră este autonomă neatărnând ea decât de S. Scaun apostolică al Romei și deci poate și trebuie să aivă congres autonom propriu ca și Slatutul catolic din Ardeal; totuși până când nu se va organiza autonomia catolicilor din întreagă Ungaria, prin care să se statorască raportul Bisericii față de Regele apostolic ca Patron suprem al ei, nici noi nu putem ține congres separat. Apoi el trebuind să plece, ca și Vancea, la Roma la Sinodul ecumenic, acum nu se poate ocupa cu chestia, ar fi bine însă să se institue o comisie care să o ștudieze până după acel Sinod.

Referitor la memoriu scrie, că așa cum este nu îl poate primi, dar nici nu este lipsă de el, căci conform articolului de lege XLIII din 1868, noi nu putem ține congres autonom

¹ Buna op. cit. p. 389—396.

² A. d. No. 536. 631 și 635—1869.

mixt în cauze școlare și fundationale, compus din 60 preoți și 120 laici, dar numai pentru diezele ardelene. El cu ai săi va merge la congresul dela Pesta pentru că: *totă dotaținea diecezei acesteia din fondurile catolice comune o avem, și dreptul nostru ca compozitori în comun trebuie să-l apărăm și susținem*. După acea vor lua și ei parte la congresul ardelean. Pe nedreptul este dară acuzat Pop S. din partea lui Gh. Barițiu¹ că: „Nici de cum nu îi plăcea să se subtragă de sub dominația arhiepiscopului unguresc de rit latin”. Mai sus încă am văzut că spunea că biserică noastră este autonomă neatărnând ea decât de S. Scaun apostolic al Romei. De remarca: este ce spunea Pop S. la sfârșitul scrisoarei sale, că: Se poate întâmpla ca autonomia catolică din Ungaria să nu succedă, căci poate vor fi mireni catolici, cari ar dori să se extindă și la obiecte cari se țin de organizarea internă a bisericești, și nu se țin de congresul mixt ci de sinodele diecezane (Act. P. S. a fost bun profet!) Aceasta trebuie să se aivă în vedere și în congresul nostru, altfel se va tulbura pacea în biserică, ceea ce trebuie încunjurat, cum s'a întâmplat la Srbi și la Români din Arad, unde poporul s'a dedat la violențe!

Din toate aceste se vede apriat că divergența de păveri și separatismul lui Pop S. în chestia autonomiei, sunt explicabile și buna lui credință nu poate fi trasă la îndoială. Sufletul său adânc religios și disciplina-i de erudit canonist, nici nu i-ar fi permis săvârșirea unui act de vinovată desolidarizare în chestii de vitală importanță a bisericești noastre pentru ale cărei drepturi a fost puzura gata de luptă și numai în tactica mijloacelor pe luptă a putut fi de alte păveri. El ținea cu tărie la unitatea provinciei noastre bisericesti, despre care zicea că este *corelativă* primatului din Strigon, care se adresează în cauze comune și de interes general catolic și episcopilor noștri ca și celor latini cari lui nu îi sunt sufragani ca la mitropoli. Această înseamnă egalitate și nu subjugare, căci în Biserica catolică riturile sunt egale și nu se face deosebire: „inter iudeas et Graecos”. Si această pădere credem că nu poate să detragă nimica calificativului său de arhieru conștuit și vrecnic de chemarea sa!²

⁴ Gh. Barițiu mai amintește despre: serioase diferențe întâmplate pe timpul lui Pop S. între Blaj și Oradea asupra unor chestii din sfera dreptului canonic. Conflictul de faptă a existat și a fost provocat de o Epistolă pastorală a lui Pop S.

¹ I. III. p. 476.

² Continuarea luptelor luptate pentru apărarea drepturilor bisericești noastre dela anul 1900 încoace, până unde a fost scrisă de Buna, ar fi de sigur o operă vrednică de mare laudă. Pe cât cunoaștem, noi aceste lupte le cari mariori de aproape am fost, credem că ne-ar înfățișa unele dintre cele mai dureroase dar și mai glorioase pagini ale istoriei bisericești noastre.

de datul 1 Noemvrie 1863, în care pe urmele unei Enciclice a Papei Piu al IX-lea dată în contra erorilor și a păcatelor ce se incubaseră mai ales în Italia de sud, condamnă și el multele vizi și datini rele cari bântuiau și în această dieceză și înzistă pentru păstrarea curățeniei ritului și a disciplinei orientale în biserica noastră, și osindește obiceiurile contrare învățături bisericești catolice, imprumutate dela acatolici, mai ales dela protestanți, cum sunt: sinoadele mixte cari își aragă dreptul de a hotărî și în chestiuni curat bisericești și legislațiunea matrimonială moștenită dela imperul bizantin. Fiind cunvintele lui rău înțelese din partea unor teologi din Blaj, s'a iscat între el și între mitropolitul Suluju o violentă dispută care însă din fericire nu a trecut preste marginea unei discuții academice și s'a terminat fără să aivă urmări mai grave.

5. Încă prin anii 1854—58 s'a fost cerut dela guvern să permită și să ajute înființarea unei capete române-unite în Pesta dar fără rezultat. În anul 1871¹ a cerut din nou același lucru dela ministrul președinte contele Iuliu Andrassy, dar și de astă dată tot în zadar și chesia a rămas nerezolvată.

VII. Politica.

Până la anul 1848 Capitulum nostru încă avea dreptul să trimită un membru delegat în dieta țerei. La dieta din acel an delegat a fost Pop S. care în ședința din 11 Ianuarie a propus să se ia măsuri urgente pentru ajutorarea locuitorilor infirmați în unele părți ale țerei, iar în ședințele din 4 și 5 Aprilie a vorbit la proiectul de lege religioasă.² Mai târziu ca episcop în politică a fost mai mult oportunist și moderat, cam de tagma acelor cari în frunte cu marele fiu al Orăzii Emanoil Gojdu încântați de ideile și promisiunile lui Francisc Deák și ale baronului Iosif Eötvös, credeau în posibilitatea unei politici de înfrățire maghiaro-română.³ De alifel el în politică căuta mai întâiu, precum se cuvine unui episcop, să apere interesele bisericești, să înțelege că fără de a desconzidera pe cele naționale pre cari și dânsul căuta să le servească pe cărările ce i-se păreau lui mai potrivite, după cum o spunea și Gojdu polemizind cu Vincențiu Babeș: „Adevărat că eu pe alle cărări caut fericirea națiunei române, pe căi cari ne despart unul de altul... Să arunce fie care ochii pe hartă și va vedea, că Românu, care necontenit sumuță națiunea română, ca să steie în dujmănie cu Ungurii, e dujmanul cel mai mare al națiunei române. Se va putea convinge, dacă are numai căi de pujiņa

¹ A. d. No. 477—1871.

² Marki op. cit. p. 36.

³ Dr. A. Sofronia: Em. Gojdu, Oradea 1927 p. 4—5.

experiență de lume și de viață, că frecările între olată pot să facă numai mai scurtă viața amândorora. Pentru că dacă pierе Maghiarul astăzi, mine pierе și Românul. (Aplauze vii).¹ De sigur că pentru aceste enunțiațiuni nimărui nu îi trece prin minte să tragă la îndoială patriotismul românesc al lui Gojdu. Așa era timpul atunci, pe care însă l'au schimbat și l'au falșificat politicianii unguri cu nebuna lor himeră de stat unitar național, de un neam și de o limbă, care pe ei i-a dus la gra-nițele de azi unde li-s'a împlinit dorul de a fi aproape numai singuri în casă!

La alegerile din anul 1865 a îndemnat clerul și poporul ca să își deie votul candidaților cu sentimente religioase și încă unde vor fi, numai celor de națiune români și înainte de a pleca și el la dietă, cere ca toți să se roage lui Dumnezeu ca să îi ajute a apăra cauza dreaptă a bisericești și a națiunei. Alegerile din anul 1872 au fost foarte agitate, căci partidul guvernamental al lui Deák era în mare strimtoare și s'a năpusit mai ales asupra teritoriorilor locuite de naționalități. Așa au făcut mari presiuni și asupra episcopilor și Pop S. a fost silit să îndemne pe credincioșii săi alegători să își dea votul în locul întâiu Românilor guvernamentali, ori în lipsa aceloră, dintre amicii bisericești și ai națiunei române să pârniească pe candidații guvernului, căci: „singur acela este în stare de a putea garanta împlinirea doințelor Românilor și care susține pa-ciful sau convențiunea din 1867, făcută între Ungaria și Austria și întărită prin încoronarea M. Sale pentru consolidarea Imperiului.“ Deci pârnierea guvernului se considera ca un semn al fidelității către Majestatea Sa!

Credem că judecând obiectiv împrejurările de atunci, o altă politică aici în Bihor nici că se putea urma.

În ședința casei magnaților din 17 Aprilie 1866 luând cuvântul la discuția răspunsului la întâiuul mesagiu regal a ple-dat pentru autonomia comitatelor, egala îndreptățire a naționa-lităților și pentru introducerea votului universal la alegerile co-mitantesse. Prin autonomia comitatelor spunea că s'ar putea satisface justele cereri și egala îndreptățire a tuturor locuitori-lor țerei.

Ca o consecință a convingerilor politice este a se socoti. și circularul său din 28 Sept. 1868 No. 726, prin care a repro-bat aderința unor preoți diecezani la ușa numitul: „Pronun-ciament" din Blaj.²

¹ T. Păcăleanu V. IV. p. 82.

² T. V. Păcăleanu: Pronunciamentul din Blaj în rev. „Transilvania" din Sibiu No. 1. 1926.

VIII. Moartea. Lăsământul.

După reînvoarcerea sa dela Conciliul Vatican Pop S. s'a îmbolnăvit și nu s'a mai însănătoșat; și la 5 August 1873 în anul al 61-lea al etăței, după o păstorie de abia 10 ani, a ră-pausat și a fost îngropat alături de marii săi antecessori în cripta bisericeii catedrale.

Din lăsământul său lăchdat prin proces abia în anul 1894 fondurile diecezane, conform și, corinței exprimate de el în testament, au primit suma de: 39,494 fl.

Caracterizarea lui a făcut-o parohul de atunci al bisericeii catedrale Gavril Rednic, scriind pe circularul prin care Capitulul a vestit clerul despre moartea lui:

"Ilustrisimul Domn Iosif Pop Silaghi de Illyșfalva Episcopul Orășii mari a răpaușat în 5 August 1873; care a fost un Părinte adevărat clerului, văduvelor, orfanilor și tuturor mișselor (săracilor), care a ajutorat pe toți săracii orasului fără deosebire de religione și națiune. Acest bun părinte a zis mai de multe ori, că Cassa e a lui Dumnezeu și din Cassa lui Dumnezeu împarte săracilor ajutor. Aceste a fost un Episcop adevărat după cugetul lui Dumnezeu. Mare Preot a fost și sincer către toți Preoții cari s'au purtat bine, înse sever către cei ce s'au purtat rău". Iată icoana adevăratului Păstor!

Episcopul Ioan Oltéanu (1873—1877).

VIII.

1. Abia a trecut o lună de zile dela moartea episcopului Pop S. și la 16 Septemvrie 1873 a fost numit urmaș al lui: Ioan Oltéanu episcopul Lugojului, fiind el dela întemeierea diecezei cel dintăiu episcop transferat la acest scaun, dela altă dieceză, după cum au fost apoi toți urmași lui până acum.

Ioan Oltéanu s'a născut la 25 Decemvrie 1839 în comuna Sânteghi din județul Carasului. A studiat liceul în Lugoj și Blaj iar teologia în Blaj și Viena. După hirotonirea de preot a fost în scurte intervale numit: secretar episcopesc, notar consistorial, protopop onor. și camerar papal. În 25 Iulie 1870 a fost numit episcop al Lugojului.¹

După instalarea sa în Oradea întâmplată la 24 Ianuarie 1874, cea dintăiu grijă i-s'a îndreptat spre liceul din Beiuș, ajutorând după mijloacele de cari dispunea și el pe acel timp când domeniul aducea foarte puțin venit, mai de multe ori institutul și pe profesorii lui cari aveau salariu de mizerie de 550—630 fl.²

În anul 1875 a restaurat adaugându-i o nouă aripă palatului episcopesc din Oradea și a rezidit reședința din Beiuș distrusă de un incendiu. La doi ani după aceea, în 20 Septemvrie 1877, cu ocaziunea unei mari demonstrații aranjată din partea Maghiarilor de aici, de bucurie că frații lor Turci repurțaseră la Plevna o mare învingere asupra Rușilor, din cauza că ferestrele palatului din Oradea nu au fost luminate, au fost toate sdrobite cu pietri de demonstranții în fruntea cărora se aflau studenții Academiei de drept purtând fesuri turcești pe cap.

2. Pre lângă toate cheluelile avute cu acele edificări Oltéanu era foarte maritim și darnic către cei săraci și lipsiți, cheltuindu-și tot ce avea în opere de milă și binefacere. În anul 1875 a publicat și s'a ținut în dieceză marele eveniment al jubileului universal obisnuit a se ținea în biserica catolică de toate riturile tot la 25 de ani.

¹ Biografia lui ca episcop al Lugojului v. în Sematismul aceleia dieceze a. 1903, p. 99—102.

² T. Farkas op. cit. p. 94 și urm.

Cu mare solemnitate s'au sărbătorit în anul 1877 aniversarea de 50 de ani de episcopie a P. S. Sale Papa Piu al IX-lea și în același timp, fiind de față 80 preoți și un mare număr de credincioși s'a ținut aniversarea de 100 de ani dela întemeierea diecezei.

Pentru meritele și vrednicia sa a primit marile distincțiuni: marea cruce a ardinului Francisc Iosif; comandor al strălucitului ordin Leopoldin; prelat papal, conte roman și asistent la Tronul pontifical.

Deși foarte tânăr încă, de 38 de ani, a fost atâcat de un morb greu, care l'a repus la 29 Noembrie 1877 în reședința din Beiuș, de unde osemintele sale au fost aduse la Oradea și așezate spre vecinică odihnă în cripta bisericeii catedrale.

Pomenire lui s'a făcut în ședința consistorială din 17 Decembrie prin aceste cuvinte: „Ioan Olteanu cu rară sapiență și plin de îndurare a guvernat această dieceză; a răpaușat în anul 38 al etății, al 4-lea al episcopiei de Oradea, în 29 Noembrie 1877 la 4 $\frac{1}{2}$ ore în Beiuș, de morb de ficat degenerat în idropică. A fost înmormântat în cripta bisericeii catedrale la 5. Decembrie prin mitropolitul Ioan Vancea, episcopii Pavel și Mihail și 60 preoți diecezăni.”

IX.

Episcopii Mihail Pavel (1879-1902) și Demetriu Radu (1903—1920).

Dacă ștudiem și cunoaștem mai deaproape viața acestor doi mari arhieri, cu cari s'a stărșit veacul al XIX-lea și s'a început cel al XX-lea în dieceza noastră, aflăm, că cu toată marea deosebire de etate, temperament, de fire și înfățișare, totuși atâta s'au asemănat în multe privințe, ei atât de bine s'au înțeles și așa de perfect s'au complectat unul pe altul, încât viața lor o putem socoti ca și intruparea aceluiaș gând, manifestarea unui singur suflet în slujba aceluiaș ideal mareț: de a fi păstori buni și apostoli adevărați ai Bisericii lui Hristos; cu un cuvânt: plini de aceeaș credință în Dumnezeu, în văpăiași de aceeaș iubire de Biserică și neam și animași de dorința de a își împlini în gradul cel mai înalt chemarea atât de frumos definită în întâia sa epistolă pastorală din Oradea de către M. Pavel:

„Mărirea lui Dumnezeu, bunăstarea sfintei biserici, înflorirea și triumfarea religiei catolice, prosperarea diecezei, mântuirea și fericirea temporală și eternă a poporului creștin.” Neîntrecut de frumos apoi se desfășură acest program în întâia epistolă pastorală a episcopului Demetriu Radu către clerul și poporul din dieceza Lugojului, despre care epistola un biograf al lui spune că: „Rar cetești în literaturile mari ale Apusului, cu tradiții creștinești mai puternice decât la noi, o apologie mai frumoasă a creștinismului și a moralei sfinte, ca aceasta”.

Caracterizarea lor pe scurt s'ar putea face astfel: Pavel umilit, modest și cruțetor până la abnegarea și neglijarea persoanei sale, fără inșe să fie avar și nemilos, a adunat ban lângă ban, ca să poată ajuta pe cei lipsiți, mai ales pe tinerii școlari săraci, și a dus o luptă crâncenă pentru asigurarea existenței institutelor de învățământ ale diecezei, să le dea voalte și complecteze prin noi întemeieri corăspunzătoare corințelor vremii și rigoarei legilor statului ungar, tot mai aspre și mai nemiloase.

¹ I. G. Orănescu: Un martir al datoriei către țară: Episcopul Demetriu Radu, Cernăuți 1925.

Radu; falnic în înfățișare, grandios în idei, măreț în planuri, prudent dar energetic în executivă; apărător neînfricat al drepturilor bisericești, gospodar bun și conservator fidel al așezămintelor moștenite de la predecesorul său, a căutat să: sporească veniile domeniului episcopesc printr-o exploatare și economisire cât mai rațională și mai rentabilă, ca să aibă mijloacele materiale de lipsă ca să poată duce la îndeplinire planurile ce le avea pentru folosul și înflorirea diecezei și a instituțiilor ei. În același timp a cheltuit cu maritimă dăruire sume însemnate și pentru scopuri culturale și naționale, și mai ales pentru înălțarea podobei externe a bisericii și pentru deamna ei înfățișare și reprezentare înaintea oamenilor, fiind de convingerea, criticată de unii dar prin succesivitatea evenimentelor deplin justificată, cumcă prin podoba externă încă se servește mărirea bisericii și se câștigă bunăvoința oamenilor, de care încă are lipsă pentru împlinirea sublimelor sale chemări. Și dacă executarea planurilor grandioase ce la făurise cu mintea sa creatoare, nu ar fi fost atât de nemilos, întreruptă prin năpraznică-i moarte, mare strălucire și mult bine ar mai fi făcut bisericii noastre atât de greu încercate în zilele de acum.

De remarcat mai este apoi că deși era atât de mare deosebirea de etate între ei, 34 ani, totuși erau foarte buni prieteni. După ce Radu a ajuns episcop la Lugoj, Pavel îl învia în fiecare vară la locul său plăcut de odihnă: Stâne de Vale și parcă prevăzând că îi va fi urmaș, îl informa amănunțit despre starea domeniului episcopesc și despre școlarele lui atât de dragi din Beuș, deslătărându-i planurile și gândurile ce le avea și arătându-i căile și mijloacele prin care se putea desăvârși opera pentru care el își consacrase toată viața. Așa că se poate zice, că tot ce a făcut Radu pentru acele școli, a fost ca o continuare a ostelnelor înaintașului său.

Scriindu-se dară istoria acestei dieceze, pre care atât de mult o au îmbogățit și ilustrat cu viața și faptele lor, ca să se spună tot ce au făcut și i au lăsat moștenire, ar trebui să li se dedice multe și elogiocase pagini. Dar după ce viața lor în mare parte este cunoscută multor conțimpunari, cari au avut fărâșarea de a petrece mai aproape de dânsi ori chiar în familiaritatea lor, și în parte a fost chiar descrisă și înfrumusețată de unii dintrre ei, noi ne vom mărgini la o schițare mai scurtă, după cum adecă ne permite spațiul și se recere pentru complectarea acestei lucrări.¹

¹ I. Gorgesescu în broșura citată mai sus și: Episcopul Mihail Pavel, Oradea 1927. Dr. C. Pavel în esențiența sa lucrare: Școlarele din Beuș, pag. 192 și urm.

Rămâne însă posterității datorința de a descrie în cadre cât mai largi viața lor, după ce cu timpul se va putea vedea și cunoaște mai amănunțit roadele bogate și binecuvântate urmări ale faptelor săvârșite de ei. Căci, precum frumuseța și măreția munților înalți se pot vedea și admira de ajuns numai dela o anumită depărtare, în zarea clară și în perspective de lumă netulburată de ceață și de umbre, așa și viața oamenilor mari se poate judeca și aprecia mai bine, după trecerea unui anumit timp și după potolirea patimilor omenești și a preocupărilor adese ori interesate și neobiective.

Cele spuse până aci, cred că justifică deplin gândul nostru de a descrie viața acestor doi arhierii în unu și același capitol, lormând acea o singură epocă și un singur fragment din trecutul de 40 de ani al diecezei, cât a jnuit păstorirea lor.

A) Mihail Pavel.

1. Originea și studiile.

Mihail Pavel s'a născut la 6 Septemvrie 1827 în comuna Recea, județul Sătmăr, plasa Baia-Mare din părinții Constantin și Maria n. Ardelean, de viță nobilă cu predicatul de Peterlea, dar ajunși cu timpul la starea de țărani săraci. Tatăl său a fost diac sau cântăreț de strană în acel sat.

În 2 Octomvrie 1927 s'a serbat cu mare solemnitate aniversarea de 100 de ani dela nașterea lui și s'a pus o tablă comemorativă în zidul bisericii de acolo.

Studiile gimnastiale, 5 clase, le-a făcut în gimnasiul călugărilor franciscani, minorii, din Baia-Mare, iar cele două liceale, sau filosofia cum se zicea atunci, în Sătmăr și Cașovia, luptând din greu cu sărăcia și răbdând adese ori zile înreși foame, dar fiind tot printru ce dințaiu la învățetură. După terminarea acestor studii simțind vocațiune spre statul preotesc, episcopul gr. cat. de atunci al Muncaciului, de care pe acel timp se făcea încă și comuna sa natală, l'a trimis în celebrul institut S. Barbara din Viena, de unde însă a trebuit să plece înainte de a își fi terminat studiile din cauza revoluției din anul 1848. A absolvat însă teologia cu succes strălucit în seminariul din Ungvar în anul 1851.

II. Preot, protopop și vicar episcopesc.

La 21 Martie 1852 a fost hirotonit preot celbe de către episcopul de atunci al Muncaciului Vasile Popovici și reținut în cancelaria episcopală până în anul 1854 când fu trimis ca paroh în comuna Apsa de jos, azi în Cehoslovăcia.

Organizându-se într'acea dieceza de Gherla, la care au trecut și parohiile române din Maramurăș, episcopul Ioan Alexi l'a chemat la importantul post de notar consistorial.

În anul 1860 a fost numit paroh protopop al Slatinei, iar în anul următor, 1862, vicar al Maramurășului.

Ca vicar cea dintâi grijă i-a fost ca parohia Sighetului care și după înființarea diecezei de Gherla rămăsese sub pastoralarea episcopului ruten de Muncaciu, să treacă și ea la Gherla, după cum era și dorința generală a credincioșilor. Spre scopul acesta a călătorit în anul 1870, pe timpul sinodului ecumenic ce se făcea atunci în Vatican, la Roma și acolo fiind mult ajutat și din partea mitropolitului Vancea, care încă se afla acolo la sinod, i-a succes să încorporeze parohia la Gherla.

După aceasta pentru întărirea acelei parohii a mijlocit urcarea salariului parohial dela 400 la 800 fl. și prin colecție publică a asigurat și cantorului un salariu lunar de 25 fl.

Sub păstoria sa acolo și în mare parte prin stăruința lui, s'a înființat în anul 1860: „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramurăș”, care e cea mai vechie societate culturală la Români de pretutindenea, și preparandia sau școala normală pentru formarea învățătorilor dela sate. Pentru aceste merite împăratul i-a acordat în 14 Martie 1870 distincția de cavalier al ordinului Francisc Iosif I.

Pentru bună ocărmuire a parohiilor făcea adese ori vizitațiuni canonice și prin blândețe și bunățate sa și-a câștigat simpatia și încrederea tuturor, așa încât în anul 1871 a fost ales cu mare însufiețire deputat în camera din Budapesta, unde cu multă cinste și înțelepciune și-a făcut datoria.

În anul 1872 a fost între părinții celui dintâiu sinod al provinciei bis. de Alba-Iulia și Făgăraș.

III. *Episcop la Gherla (1872—1879)*. Pentru aceste mari merite a fost ales vrednic a urma lui Ioan Vancea, ales mitropolit, în scaunul episcopesc al Gherlei, fiind numit la 1 Septembrie 1872, preconisat de Papa Piu al IX-lea la 23 Decembrie și hirotonit în Blaj la 29 Ianuarie 1873.

După instalarea sa la Gherla a îndreptat către clerul și poporul credincios înția sa epistolă pastorală, începând cu aceste frumoase cuvinte: „Bine cuvântat să fie Dumnezeu Tatăl Domnului nostru Isus Hristos care, după mare mila sa, la sarcina cea mai grea a mă chima bine a voii!”

Pentru împlinirea cu vrednicie a acestei datorințe, prin masuri înțelepte și energice a purtat grije de biserică, e de școlii și cu un cuvânt de tot ce putea promova viața onorată a clerului și mântuirea poporului credincios.

În anul 1873 a ținut un sinod mixt, în care împreună cu cei mai distinși membri ai clerului și ai mirenilor, s'a stăruit despre ameliorarea stărei școalelor și a învățământului. În acelaș an a organizat în Dej un curs pregătit pentru învățătorii suplinitori, de cari se simțea mare lipsă pe acel timp.

A făcut o funcție pentru școala și biserica din comuna sa natală și pentru cea din Salt-Slatina, azi în Cehoslovăcia, unde mai târziu a zidit o frumoasă biserică în care este și înmormântat.

Preste tot a fost cunoscut ca foarte milostiv și darnic.

IV. *Episcop la Oradea-Mare.*

1. În Mijlocul acestor apostolice ostenești îl află numirea sa de episcop la Oradea-Mare, întâmplată la 29 Ianuarie 1879. La 15 Maiu acelaș an a fost preconisat iar în 8 Iunie instalat. Ocuparea scaunului a fost anunțată clerului și poporului printr-o memorabilă epistolă pastorală, în care își desfășură programul de activitate, pe care cu adevărat zel apostolic urmându-l timp de 13 ani s'a învrednicit să steje cu mare cinste în șirul bunilor și marilor arhieriei ai acestei dieceze, ocupând chiar locul întâiu ce filantrop și fondator.

„Bine știind el că viața sufletească a poporului se poate promova și întări numai prin o viață corespuzătoare sublimelor sale chiemări a clerului, cu graiul viu, prin epistole pastorale și circulare a îndemnat și îndrumat adese ori pe preoți să premeargă poporului cu pildă bună întru toate și să se nizuiască a fi la înalțimea acelei chiemări. Și pentru ca să o poată face aceasta, le-a arătat mijloacele potrivite prin recomandare de cărți și reviste bune și a devoțiunii cultului euharistic, cel mai curat izvor de pietate și perfecțiune evangelică.

2. Pre lângă acestea nu a neglijat nici latura materială, dând adese ori îndrumări și înțelepte instrucțiuni pentru buna chivernisire a averilor și întreținerea în stare bună a edificiilor bisericesti și școlare.

Pentru îndrumarea și organizarea cât mai bună a administrațiunii bisericesti și școlare, în anul 1882 zilele 7—12 Noembrie a ținut sinod diecezan în care pre lângă publicarea deciziunilor sinodului provincial ținut în Blaj în anul 1872, s'au adus hotărâri importante și s'a făcut statute și regulamente pentru toți ramii administrațiunii diecezane.¹

Pentru administrarea mai bună și mai uniformă a fondurilor și fundațiunilor diecezane în anul 1899, cu toată opunerea îndârjită a unor membri capitulari, a înființat: „*Oficiul administrativ al fondurilor și fundațiunilor diecezane*”, ale cărui statute s'au redactat din nou în sinodul diecezan din 4—5 Maiu 1926.

3. În chestiuni mai mari și de interes general bisericesc și în luptele de apărare a drepturilor bisericești, a fost pururea în cea mai deplină solidaritate și bună înfelegere cu capul provinciei ncaștre bis., mitropolitul din Blaj luând parte la con-

¹ Actele și Decretele sinodului diecezan, Oradea 1883.

ferințele episcopescii și la cele două concilii provinciale din anii 1882 și 1900, când s'a celebrat și în toată dieceza cu mare solemnitate jubileul de 200 ani al unirei noastre cu Roma.

Dintre cauzele mai momentuoase bisericescii și școlare agitate pe timpul păstoririi sale amintim: Legea învățământului primar din anul 1879 și a celui secundar din anul 1883, și în special aplicarea ei la liceul din Beiuș. Legea despre căsătoria civilă și matriculele civile din anul 1896; chestiunea autonomiei catolicilor din Ungaria, pusă la ordinea zilei iarăș în anul 1890 și rămesă ca o rană deschisă și ca o mare primumeie a bisericii noastre până la prăbușirea monarhiei austro-ungare.¹

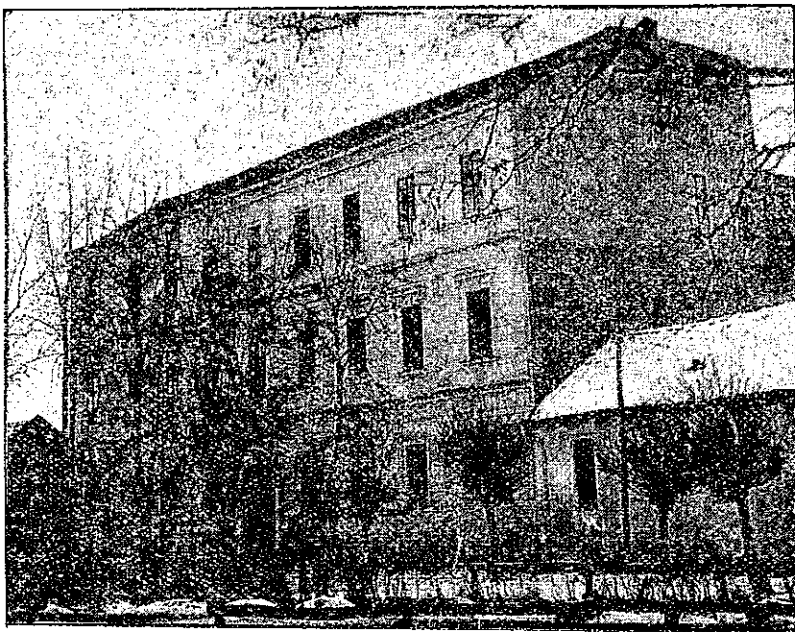
4. Tăria credinței sale catolice și devotamentul către S. Scaun Apostolic al Romei au fost nefermuri și nu a lăsat să treacă nici o ocazie ca să și le arete și dovedească. Așa a publicat adese ori decretetele și enciclicele Sf. Săle Papa, dintre cari amintim numai memorabila enciclică a lui Leo al XIII-lea: „*Orientalium dignitas ecclesiarum*“ (Vrednicia bisericilor orientali) din anul 1895.

Pentru venerarea scaunului S. Apostol Petru și pentru a prezenta omagiile sale urmașului lui, în două rânduri a fost la Roma împreună cu mitropolitul Vancea și cu episcopii Sabo și Mihali, în anul 1886 și în anul 1887 în acest din urmă an, cu prilejul aniversării de 50 de ani de preoție a aceluia P. Sf. Parinte. În această din urmă călătorie i-s'a conferit distincția de conte roman, asistent la tronul pontificiu și prelat papal.

5. Ce a făcut și cât a luptat și suferit episcopul Pavel pentru școlile din Beiuș, se poate vedea mai amănunțit din cartea cu multă competență scrisă a dlui profesor Dr C. Pavel citată mai sus. Noi amintim aci numai operele mai mari și mai nemuritoare: deschiderea internatului de băieți în anul 1887 și înființarea școlii civile sau medie de fete împreună cu internat în anul 1896. Mai ales prin aceasta din urmă dându-se putință să se crească în spirit religios-moral și național românesc fițoarele soții și mame române din aceste părți ex-puse atacurilor sovinișmului maghiar, Pavel a făcut neamului românesc un serviciu, care în alte părți nu se putea face nici prin zeci de asemenea școli.

6. Pre lângă atâtea cheluzeli avute cu școlile din Beiuș Pavel a mai jertfit sume însemnate și pentru alte școli și repararea bisericii catedrale făcând din aceasta una din cele mai pompoase biserici din Ardeal; tot asemenea și biserica parohială din Beiuș, zidirea celor cinci case canonicali etc.

¹ Dr. A. Bunee: Autonomia etc. pag. 419 și urm.

LICEUL ȘI INTERNATUL DE FETE R. U. DIN BEIUȘ.

În timpul păstoririi sale s'au zidit din nou ori au fost reparate radical, multe și cu ajutorul său, 34 biserici, 32 case parohiale și 41 școli.

Ca loc de odihnă preste vară și ca minunăță stațiune climatică de munte a descoperit și aranjat Stâna de Vale.

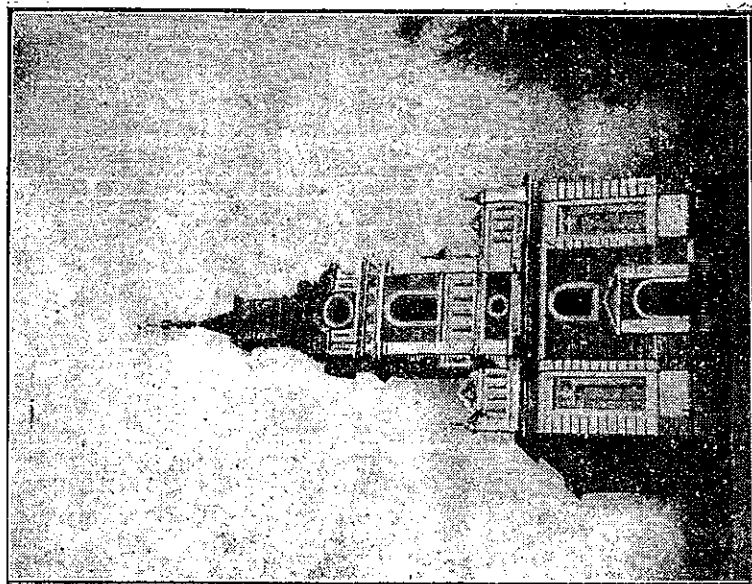
Cunună însă le toate jertfele și ostenețele sale a pus prin grandioasa lui fundațiune prin care și-a cucerit un loc de frunte între cei mai mari mecenaji ai neamului românesc.¹

7. Dar precum adese ori se întâmplă oamenilor celor mari în decursul activității sale apostolice săvârșită în tăcere și liniște, și Pavel a fost expus la neplăceri și a avut să sufere revoltătoare atacuri. Cele mai neplăcute și mai dureroase au fost de sigur cele venite din partea unor ziare românești (Gazeta Transilvaniei din Brașov și Tribuna din Sibiu) cari pe chestia liceului din Beiuș l'au acusat de lipsă la doctorie, ba nu s'au rușinat chiar a-l numi trădător de neam! Kar s'a putut vedea în lume o nedreptate mai mare și mai revoltătoare, săvârșită de o presă care în loc să caute adevărul la izvorul lui cel curat, a preferit informațiunile răuvoitoare și calumioase a unor oameni necinstiți.

Dar decât această condamnată procedură și mai infame au fost atacurile presi maghiare, mai ales a celei din Oradea, în urma cărora blândul episcop a ajuns chiar în primejdia vieții. Profitând de aberațiunile și de falimentul moral al unui flu ingrat și nenorocit renegat cu numele Pituk Béla, căva șovinist orbi și răi la suflet din Oradea, au ațitat o parte a studenției dela Academia de drept și canalia siradelor și în vara anului 1892 au devastat, în absența episcopului, palatul episcopesc zdrobindu-i oribil ferestrele cu bolovani, lovind apoi cu aceeași furie și edificiul seminarului, casele canonicilor și a mai multor intelectuali români din oraș. Această sălbăticie a fost cu scârbă osindită numai de toți Români, dar și de mulți Maghiari cu suflet creștinesc și cu simțuri nobile și civilizate. Mai mult, a fost reprobăată chiar și din partea fostului împărat și rege Francisc Iosif I, care aflându-se nu multă vreme după aceea la marile manevre încunjurat de un mare număr de preoți, i-a adresat cuvinte de regret și mângâiere și a reprobat vandalismul și ofensa ce i-s'a făcut cu cuvintele: rușine și infamie (în ungurește: szégyen, gyalázat).

8. Însă în momentele de durere și măhnire l'a învrednicit bunul Dumnezeu și de multă mângâiere, prin sentimentele de adâncă venerațiune și dragoste cu care l'au întâmpinat pururea numai clerul și poporul său credincios, ci și toată suflarea

¹ Vezi despre aceasta la istoricul fondurilor.

BISERICA ROMÂNĂ-UNITĂ DIN SLATINA.

românească care cunoștea cu adevărat bunătatea inimii sale și devotamentul și spiritul de jertfă față de biserică și neam.

Cu deosebire i s'au arătat acele sentimente în 26 Ianuarie 1898 când și-a serbat aniversarea de 25 ani de episcopie și în 21 Martie 1902, când în toată dieceza s'a serbătorit cu mare solemnitate jubileul de 50 ani ai preoției sale. Înălțeaure au fost aceste serbări mai ales în Beiuș, în mijlocul jubilei sale tinerești școlare, în ziua de 3—15 Maiu. Cu acel prilej prelungă felicitările multor persoane înalte și distinse, a primit și din partea împăratului marea distincție a ordinului coroana de fier clasa I, dupăce încă în 26 Noemvrie 1890 fusese numit consilier intim.

V. Moartea.

Scurt timp după această rară sărbătoare, la 1 Iunie 1902, îln și fără mari suferințe a adormit în Domnul în plăcutul său loc de odihnă bala Slatina în Maramurș și cu marea asistentă a mitropolitului Mihail, a episcopilor Sabo și Radu și a unui mare număr de preoți și popor, a fost înmormântat în biserica zidită de el în satul de lângă acele băi.

Devotatul său sfințic vicar Dr Augustin Lauran a vestit clerului și poporului moartea lui printr'un circular din care notăm aceste frumoase cuvinte: „Părintele orfanilor și al săracilor, Regeneratorul și al doilea Fundator al tuturor instituțiilor culturalei diecezane, Binefăcătorul cel mai mare al diecezei și promotorul neobosit al tuturor intereselor diecezane mai înalte, în 1 Iunie a. c. jeliți dela Prea înaltul Tron până la cel mai mic dintre fiii Săi sulițești, și-a dat nobilul suflet în mâinile creatorului, spre a fi pătăș premțiilor ce le-au preparat Dumnezeu celor ce i-servesc cu credință, precum și recunoștinței perpetue a grației posterității”.

Aceste cuvinte sunt în parte reproduse și pe lespedea de pe mormântul său.

B) Demetriu Radu.

I. Originea. Studiile.

S'a născut la 7 Noemvrie, ziua marelui mucenic Demetriu, 1861 în comuna Ufalăuți Săsesc, azi Rădești, în județul Alba, plasa Aiud, din părinții Ioan și Paraschiva n. Maior, țărani frunțași și foarte evlavioși creștini.

A studiat școlile primare în Aiud la Părinții franciscani, minorității, și liceul în Blaj fiind pururea cel dintâiu în clasă. Încă ca student în liceu s'a distins prin talentul oratoric și ca student în cl. a VI-a a finit în sărbătoarea zilei de 3:15 Maiu, care pe atunci se putea încă ținea cu mare solemnitate, un discurs la piatra libertății. În vacanțe învăța de-a-rosul predicii

din reviste: „Amvonul” a lui Iustin Popfiu și le recita spre admirarea poporului în biserica din satul natal.

În anul 1879 ca absolvent de cl. VI-a de liceu a fost trimis din partea mitropolitului Vancea la Roma în institutul S. Atanasiu, ai cărui elumini cercetează studiile în celebra facultate a Congregațiunii de Propaganda Fide și aci a terminat liceul organizat după vechia școală latinistă cu cele două clase din urmă de filosofie, (acum sunt 3 ani de filosofie) ca președire specială la cursul teologic. După 6 ani de strălucite studii a terminat amândouă cursurile luând cu distincție doctoratul. În Analele liceului este clasificat așa: „Qui ingenio praeditus et assiduitate constans, multum in studiis profecerat, et bonitate morum eluxerat.”

Ultimul examen oral de doctorat în teologie, a fost o splendidă dispută teologică, un concurs sau întrecere s'ar zice azi, finită în prezerția Papei Leo XIII și a mai multor cardinali, profesori și doctori erudiți. În acea dispută s'au propus, după metoda școlastică, 123 de teze din teologia universală pre cari el și cu alți doi colegi de școală, un Armean și un Irlandez, au trebuit să le studieze foarte bine, ca să poată respinge și soluționa ca *defendentes*, obiecțiunile făcute din partea alor trei erudiți profesori ca *argumentes*. Succesul tinerilor studenți a fost desăvârșit și ei au fost lăudați în chip deosebit din partea înțeleptului Pontifice și dăruiți cu câte o medalie de aur.

Facând apoi teza scripturistă pentru doctorat, la verbal a trecut fără de a mai fi întrebat: *plaudentibus omnibus*.

II. Preot în București.

1. După terminarea studiilor la 26 Iulie 1885 a fost hirotonit preot în Roma prin arhiepiscopul titular de ritul grecesc Ștefan Ștefanopoli și toamna s'a reintors în patrie.

A fost câteva timp aplicat în cancelaria mitropolită, iar în luna Maiu 1886 a fost trimis la București ca paroh al creștinșilor români-uniți destul de număroși și pe atunci acolo. Însă neavând noi pe atunci nici biserică nici casă parohială, a fost primit la reședința sa din partea Monseniorului Paul Iosif Palma arhiepiscopul catolic de ritul latin, un prelat foarte distins și cu multă dragoste față de neamul nostru și de aceea mult stimat și prețuit și în cercurile mai înalte din capitală.

Monseniorul Palma l'a numit pe D. Radu profesor la seminarul său care pe atunci se afla în satul Cioplea, azi aparținător cartierului Dudești al capitalei, o mică comună locuită de bulgari catolici de ritul latin. După sosirea lui la București s'au introdus la catedrala S. Iosif din București predicile în limba română regulat o dată pe lună (se mai țineau în limba franceză, italiană și germană) și le ținea tot el atragând în

scurtă vreme prin faima oratoriei sale mulți ascultatori și dintre ortodoksi, ceea ce a atras asupra lui atențiunea înaltului cler ortodox, care a și pornit o campanie îndârjită în poezia lui și a unirei mai ales în coloanele revistei: „Biserica Ort. Română”. Această dujmănie s'a manifestat mai ales când fiind invitat din partea lui C. Esarcu, întemeietorul Ateneului român, să țină acolo o conferință filosofică, a fost împiedecat să o țină de o demonstrație ostilă, zice-să de caracter politic, dar se știe că nici înaltul cler ort. nu a fost strein de ea.

Dela dânsul mai avem și câteva frumoase discursuri casionale și traduceri de epistole pastorale de ale arhiepiscopului Palma, de un conținut foarte bogat și instructiv în conlucrare cu preacuviosul și înțeleptul Părinte misionar italian și câțva timp vicar al arhiepiscopiei, Vasile Laureri, a publicat în limba română un foarte bun catehism mic pentru școlarele primare.

După înființarea foaei; „Unirea” prin amicii să din Blaj a colaborat la ea permanent, trimițându-i interesante articole și corespondențe. A colaborat și la: „Revista catolică a părințelui Vasile Lucaciu, scriind erudite articole polemice pentru combaterea părerilor unor scriitori dela revista: „Biserica ortodoxă română”. O serie din acele articole a fost retipărite în broșură sub titlul: „Onoarea Sinodului românesc sau Unirea cu Roma”, 46 pag. în Baia-Mare 1890.

După ridicare noului edificiu seminarial lângă catedrala S. Iosif în București, a fost numit director al seminarului, econom general al eparhiei și protopop onorar, iar mitropolitul Vancea, care mult îl iubea, l'a numit accesor al Scaunului mitropolitan. Ca econom general a adus în ordine chestiile materiale ale arhidiecezei și s'a dovedit de foarte bun administrator. În seminar a introdus spiritul românesc, după ce câteva timp ajunsesse pe mâna unor preoți germani sau germanisași (mulți dintre ei de neam polonezi din Silezia germană).

2. Fîind bine cunoscut și mult apreciat și în cercurile politice din București (mai ales îl cunceaștea bine bătrânul I. C. Brătianu) în două rânduri a fost trimis din partea regelui Carol în misiune diplomatică la Vatican, pentru complanarea unuor conflicte în care regele ajunse cu S. Scaun și prin tactul și iscusința sa diplomatică i-a și succes a obține soluția tuturor dificultăților și aplanarea conflictelor spre mulțumirea tuturor.

¹ Predicile le scria de regulă pe de-a întregul și apoi le învâlja de rost. Din manuscrisele rămase am ales not un număr de 43 și le-am tipărit în anul 1973.

III. Episcop la Lugoj (1897—1903).

Prin alegerea și numirea de mitropolit a lui Dr Victor Mihali a devenit vacantă episcopia Lugojului și erau mulți cari se luptau pentru dobândirea ei, dar aproape nime nu se gândea la misionarul dela București, necunoscut puternicilor zilei din Budapesta, prin ale căror mâni trebuia să treacă și această afacere ca să ajungă la factorul hotărîtor; regele apostolic. Întâmplarea a făcut însă ca numirea lui D. Radu de episcop al Lugojului, să se facă așa zicând din sus în jos, în chipul următor:

În toamna anului 1896 după deschiderea noului canal la Porțile de fier împăratul Francisc Iosif a făcut o vizită la București. La recepția clerului catolic fiind Radu între cei dintâi în rang a fost agrăit la rîndul său prin câteva cuvinte în limba germană, apoi după ce a trecut pe la toți împăratul spre uimirea tuturor iară s'a întors la el și l'a agrăit din nou de astă dată în limba maghiară! Aceasta s'a întîmplat, precum s'a știut mai târziu, pentru că fiindu-i recomandat mai dinainte din partea conțului Goluchovsky, care îl cunoștea dela București, spre a fi numit episcop la Lugoj, și făcând împăratul amintire despre el ministrului președinte ungar baronul Banffy, acesta ar fi zis, că nu se poate pentru că nu știe unguerește. După aceea i'ar fi spus împăratul că s'a convins însuși că știe, și de sigur că D. Radu știa unguerește mai bine decît Francisc Iosif!

La reînvoarea împăratului către casă trenul s'a oprit puțin și în gara orașului Lugoj și din partea clerului împăratul a fost salutat de către venerabilul prepozit capitular Ștefan Moldovan, care întrebă fiind despre starea diecezei a răspuns că fiii ei sunt măhnii fiindcă de mai bine de un an nu au episcop. Împăratul a răspuns, că să se mîngăie că în scurtă vreme vor avea un bun episcop.

De fapt abia trecură două luni dela această întîmplare și la 22 Noemvrie Demetriu Radu, spre uimirea multora, fu numit episcop al Lugojului și preconisat din partea Papei Leo XIII în 3 Decemvrie 1896.

La sfârșitul lunei Ianuarie 1897 a venit la Blaj și a stat în curtea mitropolitului Mihali până la consacrarea întîmplată în 9 Maiu, iar în Dumineca următoare 16 Maiu a fost instalat cu mare solemnitate în scaunul său în Lugoj.

Vorbirea ținută la consacrarea sa și înfația epistolă pastorală către credincioși, sunt adevărate cap de operă în genul lor. Tot așa și epistola pastorală a episcopatului nostru dată cu prilejul jubileului de 200 de ani dela unirea cu Roma, în anul 1900, tot de dânsul scrisă.¹

¹ Sunt publicate și în Semafismul din 1903 al acelei dieceze.

Activitatea sa în dieceza Lugojului, deși scurtă, abia de 6 ani, a fost totuși foarte rodnică și binecuvântată, după cum se poate vedea mai amănunțit din voluminosul și interesantul *Semăntan istoric* publicat sub auspiciile dănsului, înainte de depărțarea din Lugoj în anul 1903.

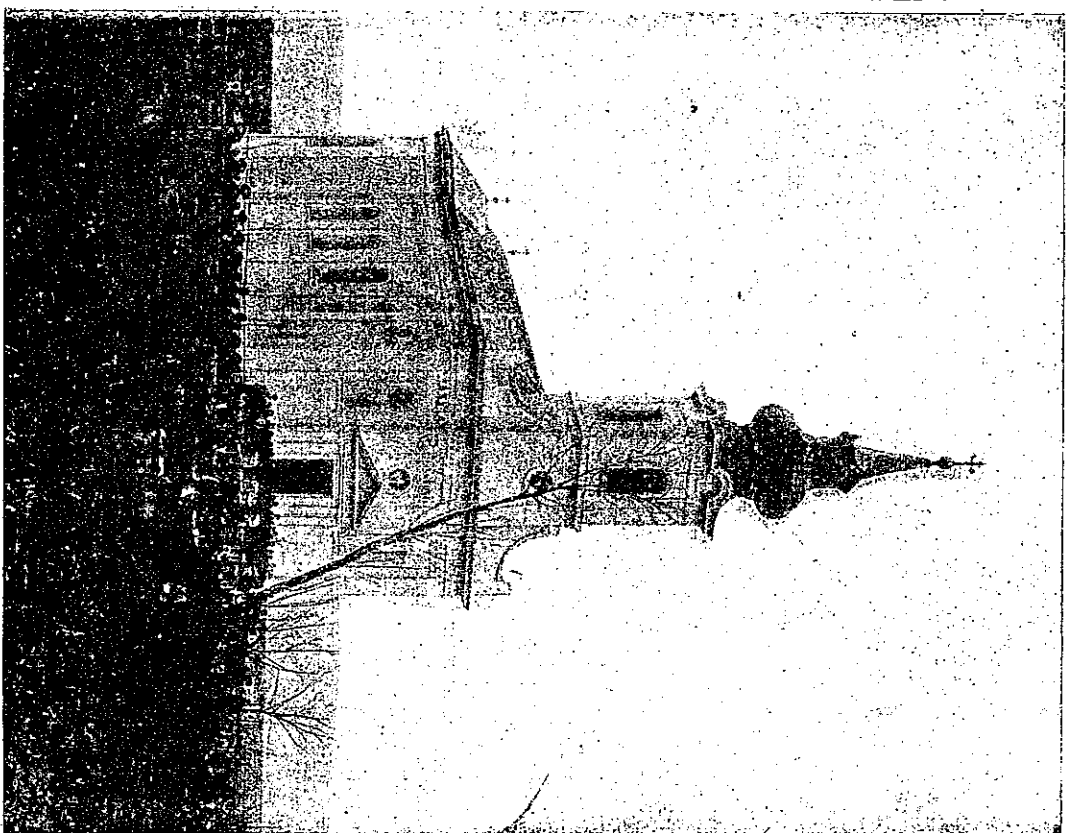
Înainte de a pleca de acolo a celebrat cu mare solemnitate jubileul de 50 de ani al aceleia și a lăsat o fundațiune de știpendii pentru studenții săraci al cărei capital acum trece de 25.000 Lei și 2 jughere de pământ.

IV. Episcop la Oradea-Mare (1903—1920).

1. După moartea bunului episcop Pavel nime nu era mai indicat să îi fie urmaș decât D. Radu, căci precum s'a spus mai sus, fiind ei bunii prieteni, petreceau împreună câte 3—4 săptămâni la Stăna de Vale și astfel Radu a putut cunoaște din chier spusele lui Pavel starea diecezei, a domeniului episcopesc și a școlilor din Beiuș, ceea ce l'a ajutat de sigur foarte mult în faptele și alcătuirile sale, pornite cu mare zor îndată la începutul păstoririi în această dieceză.

Vechia reședință episcopescă din Oradea, mai ales după devastarea din anul 1892, nu mai corespundea nici locului de frunte în care se afla, nici marelui sale de a fi cea dintâi casă românească în acest mare și frumos oraș. De aceea episcopul Radu încă înainte de instalarea sa făcută cu mare solemnitate în ziua de 16 August 1903, a dat ordin să se facă planul prin distinsul arhitect de aici C. Rimanozy jun. și a contractat tot cu dănsul reconstruirea vechiului palat. Lucrările s'au executat în timp de doi ani în toate amănunțele lor sub supraveghierea și conducerea episcopului, care parcă a avut profetica prevedere de a ridica o casă în care la plinirea vremii să poată fi primiți cu toată strălucire Augustii Suveranii ai României întregite!

După terminarea acestui palat, care a fost inaugurat sau sfințit cu deosebită pompă fiind de față mitropolitul Mihail, episcopul Vasile Hossu, Dr. Augustin Bunea și mulți preoți și intelectuali distinși, în ziua de 11 unie 1905, a continuat opera de zidire și reconstruire în întreg domeniul episcopesc. Amintim numai: frumoasa reședință din Beiuș, în locul celei vechi distruse în anul 1910 de incendiul, pus se zice de ungurii ca răz-bunare pentru alegerea de deputat în camera ungară a marelui luptător național Părintele Dr. Vasile Lucaciu; casa domnială din Holod, unde este și podgoria episcopiei extinsă cu un mare teritoriu plantat cu pomi și încă a cătorva hectare de vie. La Stăna de Vale, unde dănsul cu plăcere petrecea în toată vara 5—6 săptămâni, a zidit o nouă reședință și mai multe vile, a reparat și finit în bună stare pe cele vechi și le-a mobilat pe toate după comfort modern. Durere însă că în revo-

BISERICA ROMÂNĂ-UNITA DIN RĂDEȘTI.

luția din iarna anului 1919 aproape tot mobilierul a fost furat sau distrus.

Pre lângă acestea amplificat și adaugat cu noui aripi seminarul și școala normală diecezană din Oradea, internatul de băieți din Beiuș și a adaus o casă celui de fete. A cumpărat o casă vechie în imediata apropiere a liceului din Beiuș și a zidit în locul ei o casă mare cu etaj, care ori și când poate fi dată în folosul liceului și a mai lăsat în proprietatea fundației sale două case cu grădini mari în Beiuș și una în vecinătatea școlii normale din Oradea. În anul 1914 a început a zidi un nou edificiu pentru seminarul teologic, ca continuare a celui vechiu, unde pre lângă adăpostirea clericilor noștri, scoși din seminarul latin, avea de gând să deschidă un internat și pentru studenții români-uniți dela Academia de drept. Războiul însă l'a împiedecat dela realizarea acestui plan frumos.¹ Tot din cauza războiului nu a putut duce la îndeplinire altele două grandioase planuri de zidire: un cartier de vile pe teritoriul vastei grădini a seminarului și un mare palat de închiriat cu fațadă pe două străzi în apropierea bisericii catedrale.

2. Deosebită amintire merită monumentala biserică zidită în satul nostru natal, care în anul 1910 a costat suma de două sute mii (200.000) coroane și este pictată de nemuritorul pictor Octavian Smigelschi, fiind aceasta una din cele din urmă lucrări și credem cea mai desăvârșită operă a lui.

În cripta acestei biserici își doarme el somnul de veci alături de iubii noștri părinți și ne vom odihni și noi frații și sora lui cari suntem încă în viață.

Consacrarea bisericii a săvârșit-o el însuș la 17 Iulie 1910, când și-a ținut și jubileul de 25 ani de preoție. Atunci a rostit una dintre cele mai memorabile vorbiri ale sale și a compus o rugăciune pătrunzătoare de suflet, care se află acum introdusă în cărțile noastre de rugăciuni și foarte mulți creștini o ceteșc cu multă mângâiere sufletească.²

V. Administrația diecezei.

1. În administrația diecezei se folosea adese ori de sfatul Capitului și a consistorului diecezan și în cazuri mai grele convoca consistoare plenare, cari se ținneau de asfel re-gulat în fiecare an vara cu ocaziunea așa numitului concurs general, când se primeau tinerii la teologie, la școala normală și școlarii în internatele diecezei. În 2-4 Noemvrie 1920, abia

¹ Acest edificiu a fost terminat din partea actualului episcop I. P. S. Sa V. T. Frențiu și s'a deschis în el nou înființata Academie teologică diecezană.

² Vezi descrierea bisericii în lucrarea noastră: Biserica S. Unirii din Tâmpăheza-Ufalău, Oradea 1911 și I. Georgesbu locul citat pag. 16-19.

cu una lună înainte de moarte, s'a ținut sinod diecezan în care s'au adus hotărâri importante de interes general bisericesc și special diecezan.

Prin dese circulare și prea frumoase epistoale pastorale a îndrumat mersul canonic al tuturor chestiunilor privitoare la buna păstorie și îndreptare a sufletelor spre mântuirea de veci și spre progresul cultural prin școale. De multe ori s'a scorbit chiar el în mijlocul lor, la sfârșiri de biserici și vizitațiuni canonice. Iar unde nu a putut dânsul merge, a trimis pe unii dintre membrii capitulari.

În anul 1899 a publicat un nou șematism diecezan.

2. De remarcat sunt pastorelele sale din timpul războiului, de o duioasă și pătrunzătoare frumusețe ca stil și conținut, dar tot odată și model de prudență și diplomație. În ele pre lângă expresiunea sentimentelor de credință și lealitate către rege și tron, cari mai ales în acele zile nu puteau să lipsească, din tot cuvântul transpiră cea mai caldă și mai sinceră milă și dragoste pentru poporul român, ale cărui vetre strămoșești, din cauza apropierei granițelor colosului rusesc, erau mai expuse cuitopirii și pustiirii războiului. Așa se explică toate nădejile și îndemnurile sale ca osteșii români din armata austro ungară să lupte cu tot eroismul în contra celui puternic dușman. Se știe ce au pățimit frații noștri din Moldova dela Ruși ca aliați și camarazi de luptă, dar apoi ce am fi suferit noi dacă veneau ca dușmani?

Prin circularul din 18 Martie 1816 a ordonat să se facă colecție în toată dieceza pentru orfelinatul înființat în Blaj, spre care scop dânsul a contribuit cu suma de 40.000 (patruzeci mii) de coroane. Din dieceză s'au adunat 50.000 coroane și așa s'au asigurat acolo 2 locuri pentru orfani de aici.

Interesante sunt cuvintele din circularul din 23 Nov. 1916 prin care s'a vestit moartea împăratului Francisc Iosif I, în cari se spune că prin lunga lui domnie: „pare că se închid marginile unei epoce întregi”, precum s'a și închis nu preste mult timp însaș împărăția lui I.

VI. Școlale, ajutoare și fundațiunea subsidiară.

1. Chestiunile multe și variate privitoare la susținerea și organizarea școlilor primare dela sate, mai ales după făimoasa lege a conțelui Apponyi, articolul XXVII din anul 1907, au format grijile și neodihna cea mai mare a episcopilor și a oamenilor de școală. De aceea pas de pas aflăm circulare în cari se dau felurite îndrumări și instrucțiuni, ca să se poată apăra existența lor și să se poată salva cât mai mult din caracterul lor confesional și românesc.

Cu deosebire a fost însă grea și de mare importanță problema școlilor românești din Ungaria pe timpul războiului

când cu celebra: „Zonă culturală”, tot e lui Apponyi. Și lupta îndârjită ce au purtat-o aluncii episcopii noștri, în cea mai mare parte tot după conducerea lui s'a purtat.¹

Mai notăm aci că pe timpul păstoririi lui s'au zidit ori restaurat în dieceză: biserici, case parohiale și școli.

2. Deosebită sollicitudine a avut însă față de prețioasa moștenire dela mări săi înaintași: școlile din Beiuș.

În fiecare an petrecea cu multă plăcere timp mai lungat la Beiuș, interesându-se de gospodăria domeniului episcopesc, de starea și de mersul școlilor. Se întreținea și sfătuia adese ori cu profesorii și cu superorii internatorilor, le asculta durerile și dorințele, îi mângăia și povăluia în greaua lor slujbă ce trebuiau să o poarte cu multă răbdare și abnegațiune, sub controlul sever și șicanele directorilor supremi și a comisarilor guvernali. A ajutat internatele și pe mulți școlari săraci, a reintegrat la liceul de băieți limba de propunere română și a ridicat școala medie de fete la rangul de liceu cu opt clase și dreptul de bacalaurat.²

Chiar și față de liceul din Blaj și-a arătat recunoștința în mod generos la anul 1918, când acela amenințat fiind chiar în existența lui, i-a venit întru ajutor contribuind din partea sa cu suma de 40.000 (patruzeci de mii) coroane.

Dar aproape cu neputință este a înșira aci toate ajutoarele și binefacerile lui, multe fiindu-ne chiar și nouă necunoscute. Se știe însă că a fost cald și generos sprijinitor al tuturor mișcărilor culturale și naționale. Presa românească nu o dată a fost salvată din grele crize prin ajutorul său, deși nu totdeauna i-au înțeles și apreciat după dreptate laptele și intențiunile. A avut însă mângăierea ca puțin înainte de moarte să fie proclamat membru de onoare al Aștrei și al Societății R. R. de geografie, la a cărei adunare generală din 4 Decembrie 1919, în prezența M. Sale Regelui Ferdinand, a fost o înflăcărată cuvântare, care a produs o nespusă însuflețire în toată aceea mare și distinșă asistență.

Pentru biserica Sfântului Vasile din București al cărei teren se cumpărase încă pre când era dănsul acolo, a făcut o fundațiune de 100,000 (una sută mii) coroane.

Înșăfârșit mai amintim elegantul turn al bisericii catedrale din Oradea, care după ce fusese distrus de foc în anul 1911, cu cheltuiala sa de 55.000 cor. s'a reconstruit.

Resumând ajutoarele și fundațiunile mai mari făcute până când a fost în viață, acelea se urcă la considerabila sumă de 1.288.652 Lei. Afară de acestea mai este și marea sa funda-

¹ Vezi broșura noastră: Răspuns și apărare, pag. 10—11.

² Dr. C. Pavel. Școlile din Beiuș, pag. 220 și urm.

ține auxiliară al cărui capital la finea anului 1926 socotind și imobilele era: 5.163.779 Lei.¹

VII. Roma.

1. Ca focul elev al școlilor din Roma, este foarte natural ca admirația sa către eterna Cetate și devotamentul către S. Saun apostolic să fi fost nespus de mare, precum de nemurările ori a dovedit-o cu vorba și în scris. Dovadă sunt precum am amintit și mai sus, discursurile, epistolele pastorale și articolele rețipărite din revista Părintelui V. Lucacu. La Roma ca episcop a călătorit mai de multe ori pentru vizite: *ad limina*, la care sunt obligați toți episcopii catolici la anumite Intervale, ori pentru rezolvarea unor chestiuni mai mari ale bisericii noastre. Și cuvântul său avea putere acolo pentru că era bine cunoscut în toate dicasteriile sau Congregațiunile Curiei Papale și avea mulți prieteni, cunoscuți și puternici patroni printre foștii săi profesori ori superiori de seminar. Amintim numai pe celebrul secretar de stat al Papei Leo XIII, cardinalul Rampolla, pe cardinalii Agliardi fost nunțiu la Viena și Satolli fost delegat apostolic în Statele unite ale Americii de nord.

În luna Noemvrie 1903 ca episcop al Orăzii a făcut vizita *ad limina* dând amănunțită relațiune despre dieceza Lugojului de unde venise și despre noua sa dieceza a Orăzii. Despre această călătorie cu datul 31 Decemvrie a încunoiștat clerul și poporul credincios printr-o prea frumoasă epistolă pastorală, din care cităm următoarele pasagi: „Plecat'am împins de datorința episcopescă, de recunoștința fiească, dar și de dorul fierbinte ca să mă văd încă o dată la sinul scumpel noastre mame Roma, unde ori ce piatră din străvechile sale monumente, mari și dulci cuvinte grăiește inimelor românești și în deosebi acelora, cari darul neprețuit îl avem de a ne număra între fiii săi, nenumăi după sânge, ci și după credința creștinească ce o mărturisim.”

„Astfel dispusă fiind mică inima mea, încă din depărtare, zăind ochii printre norii cerului măreața cupolă a Bisericii Sfântului Petru, a început a se cuprinde, mai bine zis, a trăsărit de bucurie adevărată văzându-ș reîmprospetate înălțetele sentimente, cu cari odinioară zibic nutindu-se mereu se sforta a se întări prin căldura lor, și a căror reîmprospetare, crescând îndată printre ruinele nu mai puțin mărețe ale forului roman, întregă ființa mea a străbătut-o cu plăcerile amintirilor celor mai prețioase, iar gândul mi-l-a ridicat la meditaarea semină asupra vitalității unui popor susținut de tradițiuni așa

¹ V. Broșura n. : Fundațiunea episcopului Dem Raduși mai jos la istoria ondurilor și fund. diecezane.

de scumpe, și strâns cu legături așa de tari de acea glorioasă cetate, care mare este și acum, și mare va fi și în viitor...

"Nu voiu insista asupra sentimentelor mele de felul acesta, și nici nu voiu înșira toate câte au lucrat ele în sufletul meu. Dar silă se face graiului meu spre a vă spune, Venerați Frați, că ori cât de găngav îmi era glasul, acolo sub acea boltă minunată, cu genunchii plecați la mormintele Apostolilor și cuprins de frica locului sacru, Domnului m'am rugat, că după nemărginită mila sa, să se îndure a mișca sinceritatea inimii mele atunci, când cerea prin a lor puternică mijlocire, numai tăria darului cresc peste tremurătorii și politicianilor supuși pașii mei pe căile vestirei Evangheliei sale, ci și bogățiile și sfințele sale binecuvântări prește voi și prește ostenele ce le desfășurați, spre binele bisericii, spre fericirea iubirii noastre neam și popor credincios".

Cu ocaziunea acelei călătorii a fost distins din partea Prea Sf. Sale Papa Piu al X-lea cu titlul de conte roman și asistent la Tronul pontifical.

2 în luna Maiu 1908 împreună cu bunul său amic episcopul Vasile Hossu a condus un pelerinaj la Roma, și în audiența avută la Papa Piu al X-lea episcopul Radu l'a salutat prin o frumoasă vorbire în limba latină, la care Prea sf. Sa a răspuns prin dulci și mângâitoare cuvinte.

Dureoasă și neplăcută i-a fost însă călătoria la Roma în primăvara anului 1912 1—15 Martie, fiind din partea conferinței episcopicești ținută în Blaj la 17 Februarie, ca să prezinte un memorandum al episcopatului nostru în chestia înființării episcopiei de Hajdudorog. Deși bolnav de gripă și în continuu cu febră, a călătorit preste Budapesta și Viena, lăsând și aci câte o copie a memorandumului la nunțiatul și la arhiducele Francisc Ferdinand, fiind de către acesta primit în audiență secretă.

În Roma deși mai mult bolnav cu febră de 38—39 grade, a lucrat zile și nopți întregi la statistice și la un nou memorandum de 32 pagini, în care dovedea falsitatea statistice prezentate din partea guvernului ungar și netemeinicia argumentelor aduse de către acela într-un lung memorandum către S. Scaun. Prin acele scrisori și prin vizitele pe la prelați și cardinali, i-a și succes a obține unele modificări în favorul nostru, dar nu tot ce se putea dori și aștepta, căci Maghiarii lor prin viclenia și perfidia diplomaților lor (la Vatican era pe atunci ambasador austro-ungar tomai un conte maghiar) le-a fost succes să seducă pe bunătațea de om care era Piu al X-lea, să promită împăratului Francisc Iosif aprobarea înființării acelei episcopii, sub anumite condițiuni, de cari însă

1 I. Georgescu l. cit. p. 22—25.

au abuzat și abuzează și azi clerul din dieceza aceea. Insuși venerabilul și prea bunul Pontifice a spus târziu episcopului Vasiliu Hosu cu mare amărăciune: *Mi hanno ingannato* (Mau înșelat)! Iar episcopului de Pécs, acum arhiepiscop la Calocsa, contelui Iulu Zichy, acelaș Sf. Părinte i-a spus o dată: "Spune episcopului Radu să nu fie măhnit, căci eu iubesc mult pe Români."

Stăruind el și mai departe pentru revizuirea Bullei acelei episcopii, a obținut în fine acel rezultat, că în anul 1913 S. Scaun a dat nunțiatului din Viena permisiunea și mandatul de a se face revizuirea. Dar guvernul ungar, mai ales dârzul ministru președinte contele Ștefan Tisza, venind cu noui și noi propuneri și dificultăți, a venit războiul apoi prăbușirea cea mare a monarhiei austro-ungare, cu ale ei cunoscute urmări. 3. Mai pe urmă a fost la Roma în luna Octomvrie 1919, fiind trimis din partea guvernului I. I. C. Brătianu, în conferențe ca Dl I. Maniu pe atunci președintele consiliului dirigent, cu misiunea specială de a mijloci rezolvarea unor chestiuni pendente între S. Scaun și Statul român. S'au și rezolvat spre mulțumirea tuturor, și tot atunci a pus la cale începerea tratativelor pentru închierea Concordatului. Pentru începerea efectivă a acestor tratative se părăgătea să plece iară la Roma în 10 Decemvrie 1920, dar în ziua fatală de 8 a aceleiluni bomba infernală i-a curmat pașii pe veci!

VIII. Alte chestiuni bisericești mai importante.

Ca unul dintre auctorii decretului sinodului provincial al III-lea (Titul II Cap. II) în înfelesul căruia în chestiuni mai grave cari ating întreaga provincie ecleziastică, episcopii nimic să nu facă, fără de știrea și conlucrarea Mitropolitului, dar nici mitropolitul fără știrea și conlucrarea episcopilor, în toate acele chestii a căutat să lucre în cea mai deplină înțelegere și armonie cu mitropolitul și cu ceilalți episcopi. Spre acest scop a alergat totdeauna cu cea mai mare promptitudine și siguranță pe al conferințele episcopicești la Blaj, Budapesta și Viena, iar după moartea mitropolitului Mihali ca senior al episcopilor le convoca la sine, și pentru a duce la bun sfârșit hotărârile lor punea în cumpănă vaza și trecerea de care se bucura în Viena și Roma și nu se uita la spese și ostenele. Astfel de chestiuni mari și grele au fost mai ales: Autonomia catolicilor din Ungaria și înființarea episcopiei de Hajdudorog, despre care am vorbit mai sus. La aceste se mai poate adăuga încă chestia dreptului de a ne alege mitropolit și actul alegerii însuș, condus și prezidat de el. Atunci a finit poate cel mai strălucit discurs al său care a făcut o nedescrisă impresiune asupra celor de față. Dureri însă că s'au aflat și atunci între clerul nostru cățiva pignei, cari nu s'au rușinat de a fi

răsplătit cu nedemne bărfeli luptele,¹ și osterele bine cunoscute și de ei.

Ca o dovadă de dragoste și de venerațiune către mitropolitul și Capitulul său, de milă și compătimire către cei exilați, amintim faptul că în luna Septemvrie 1916 când mitropolitul Mihail, canonicii, profesorii, apoi și școlarii din Blaj au fost evacuați cu forța și internati aici în Oradea, episcopul Radu a primit pe mitropolitul și pre căli au încăput în palatul său la sine, iar pe ceilalți i-a ajutat ca să se poată așeza aici în oraș și în Beiuș. Știm ca și atunci au fost nemulțumiri, dar ca unul care martor am fost la toate, cu conștiința liniștită putem spune, ca mai bine de cum a fost în acele grele împrejurări în cari ne aflam și noi aici, nu s-a putut ajuta.

IX. *Activitatea politică.*

Despre rolul său politic numai puține vom spune acum. Lucru știut este de toți că el: „A fost numănat un mare arhieru al Bisericii sale, ci și un bărbat de stat al neamului său; a fost nu numai un viguros provădător al cuvântului lui Dumnezeu, ci și un demn purtător al cuvântului națiunii sale.¹” Un ștert de veac de luptă politică purtată cu multă prevedere, deșoinție și prudență la destinată pentru roluri conducătoare în viața Românilor ardeleni. Nu o dată cuvântul lui cumpănit, la caz de lipsă energic, neșovăitor și fără tocmeli a determinat multe hotărâri și măsuri vitale pentru neamul nostru.²

Prin legăturile ce le avea în Viena cu unii dintre înlimii fostului moștenitor de tron arhiducele Francisc Ferdinand, a fost adese ori primit de către acesta în lungi audiențe, întor-mându-l despre toate fazele luptelor politice și despre durerile și dorințele poporului român. Se poate zice că ajunsesse și el un fel de: „om împărătesc”, cum mai fusese înainteșorii săi Vulcan și Erdeli.

Pentru patriotismul său luminat și pentru înțelepciunea și iscusința sa diplomatică a fost adese ori consultat și din partea conducătorilor noștri politici, ba putem zice că nu a fost act politic mai însemnat în anii păstoririi sale, fără ca să își fi spus și el cuvântul său adese ori precumpănitor (Vezi mai sus cuvintele dlui Dr. C. Pavel). Ca exemplu aducem: tratativele cu guvernul ungar pentru faimosul pact româno-maghiar în anul 1914 și declarația partidului național român cetății de către Dl. Dr. Al. Vaida în parlamentul din Budapesta la 15 Octombrie 1918. Memorabil apoi și vrednic de mare admirație a fost refuzul său de a primi trifulul rol al lui Vasile Mangra de a se face stegarul politicii lui Tisza între Români.

¹ Dr. E. Dăianu în cuvântarea la înmormântare

² Vezi broșura noastră: Răspuns și apărare.

l-s'a făcut din partea unora reproșuri pentru iscălhirea de-clarafției de fidelitate din primăvara anului 1917. Dar, precum-am arătat de altă dată,¹ a mai face azi cap de acuză în contra cuiva din cauza acelei declarații, înseamnă a scrie povești naive ori a bârbi cu rea credință. În ori ce caz lucru neserios și detestabil.

X. *În România Mare.*

1. Ca un mare suflet de român ce a fost episcopul Radu, a luat cu multă bucurie parte la adunarea națională din Alba-Iulia la 1 Decemvrie 1918, și împreună cu episcopul Aradului Ioan Papp și cu Cheorghie Pop de Băsești au fost prezidenții ei. După adunarea din Alba-Iulia s-a așezat în Blaj în reședința mitropolită, și ca seniorul episcopatului nostru în contelegere cu ceilalți episcopi și cu consistorul mitropolitan, au adus hotărâri de mare importanță pentru biserica noastră. Așa s-a scris la Roma în chestia dismembrării parohiilor române dela dieceza Hajdudorogului, și s'a înaintat Consiliului dirigent un lung memoriu asupra situației bisericii noastre în Statul român.

În ziua de 15 Decemvrie a salutat și îmbrățișat cu multă bucurie pe generalul Nicolescu sosit acolo cu trupa română pentru ocuparea Ardealului.

La reședința sa din Oradea s'a putut reînțoarce târzziu abia în luna Maiu, după ce armata română curățise tot Bihorul de bolșevici.

Scurt timp după reînțoarcere, la 23 Maiu 1919 a avut deosebita fericire de a primi în palatul său pe MM. Lor Regele Ferdinand și Regina Maria, acum dovedindu-se că de fericită inspirație a avut când a zidit această casă atât de splendidă.

2. În 31 Maiu a dat o foarte frumoasă epistolă pastorală cu molto: „Și mâna Dumnezului nostru a fost cu noi, și ne-a mântuit de mâna vrăjmașului și a potrivnicului.” (I. Esdra, 8, 31) și plină de admirabile citate din Scriptură, în care mai întâiu și exprimă fericirea ce o simte pentru înfăptuirea României Mari și laudă vitejia armatei române, care: „Cu un avânt puternic și cu un fălcic sbor de soim, trecură Carpații troienți în miez de iarnă, ca se elibereze pe frați lor robii de veacuri etc. După aceea comunică vorbirea cu care a salutat pe pe principelul moștenitor Carol la sosirea sa în Blaj în 10 Aprilie.

Mulțumește apoi prea bunului Dumnezeu pentru că l-a ajutat să se întoarcă în pace acasă și să aivă fericirea de a vedea aci desfășurându-se impozanta sărbătoare de 10 Maiu, dar mai ales aceea de a putea saluta în palatul său pe MM. Lor Augustii Suverani: „Nici când inimile noastre nu a palpitat cu

¹ Vezi broșură noastră: Răspuns și apărare.

mai multă bucurie și mândrie, ca la vederea acestor doi Suverani cu adevărat mari prin faptele glorioase săvârșite de armata Lor și prin bunăvoința și afabilitatea Lor neobișnuită față de toate straturile poporului nostru.

„Și noi avu't'am fericirea nu numai de a-i întâmpina în biserica noastră Catedrală și de a cere darul și binecuvântarea Domnului presie cel dintâiu pas al Lor pe pământul desrobii al neamului românesc, dar și de a fi onorați de înalta Lor prezență în Palatul Nostru episcopesc, a cărei strălucire mai cu seamă la această mare și rară ocaziune s'a dovedit, că este adevărată podcăbă a Diecezei noastre, ba a întregului neam românesc din părțile Bihorului”.

La sfârșit comunică vorbirea cu care a salutat pe MM. Lor la recepțiunea diferitelor deputațiuni și încheie cu cuvintele prorocului Isaia (XLIX, 13): „*Veseliți-vă ceriuri și să se bucure pământul, să strige munții veselie și declurile dreplate, că au miluit Dumnezeu pre poporul său și pre cei smeriți ai poporului său i-a mângăiat*”.

Cu aceea ocaziune a dat în cinstea MM. Lor o masă cu adevărat împărătească, pentru 160 persoane!

În vara următoare a luat parte activă la ședințele Consiliului dirigent în Sibiu și la anchete pentru reforma agrară în Alba-Iulia.

3. Într-acea sosi și decretul Papei Benedict a XV-lea prin care cele 42 de parohii românești deslpite dela această dieceza, și alte 4 din dieceza Gherlei, și adnaxate la dieceza Haidudorogului, au fost scoase de sub jurisdicțiunea acestei din urmă și puse sub administrația lui D. Radu ca delegat apostolic, dupăcum se află încă și astăzi afară de cele 4 dela Gherla, sub succesoriului său I. Prea S. Sa Dr. Valeriu Traian Frențiu. Pentru publicarea acestui Preainalt decret în comunele interesate, a făcut o vizitație canonică, cu mare pompă și asistență militară și întâmpinat pretulindenea cu nespusă bucurie.

4. Cu prilejul consacratei întru episcop și a instalării I. P. S. Sale Mitropolitul Dr. Vasile Suciu, la 1 Ianuarie 1920 a primit dela Prea Sf. Sa Papa marea distincție a paliului arhiepiscopal; distincție pre care în întreagă Biserica catolică, afară de mitropolii cari o au de drept, foarte puțini episcopi o au, iar în biserica noastră a fost chiar fără precedent. O are însă și actualul nostru episcop I. P. S. Sa Dr. T. Frențiu.

La 17—18 Octomvrie 1929 s'a finut aici în Oradea adunarea generală a societății „Astra”, cu o afluență și însuflețire extraordinară. Episcopul Radu a salutat pe oaspeți cu o frumoasă și mult aplaudată vorbire și a dat o masă bogată fiind învitate 60 persoane dinire oaspeții cei mai distinși, la care a finut un splendid discurs în care între altele, parcă prevăzind

că această îi va fi cel din urmă, a spus, că sîntele mare bucurie că a zidit o casă în care a putut primi cu cinstea curvenită chiar pe Augustii Suverani ai României Mari, iar acum poate ospăta un număr așa de mare de învățați și frunțași ai neamului. Nu pentru sine a zidit această casă, căci pe seama sa are gata alta lungă de 4 și lată de 2 coți (înfelegea cripta bisericeii din Rădești¹), ci pentru ca să fie casa neamului românesc ca o strejă aci la hotarele de acus a lui.

Foarte frumos a vorbit și marele sevant Dl Prof. N. Iorga, amintind cu mari elogii și cu multă venerațiune despre opera culturală și națională a episcopilor acestei eparhii, și expri-mându-i laude și mulțumiri pentru tot ce a făcut pentru folo-sul și mîndria neamului.

5. În 2—4 Noemvrie s'a ținut, ca și un nebănuit praznic de despărțire de clerul său, sinod diecezan, cum s'a pomenit mai sus.

La 26 a aceleiaș luni, deși cam răciți și indispus a plecat la București pe calea cea din urmă! Eu îi spuneam să mai amăie plecarea ca să nu i-se facă mai rău, dar dănsul cam supărat și resemnăt mi-a zis: văd că ar fi mai bine să stau acasă, dar în mîna Domnului suntem și datorii este datoric și trebuie împlinită!

IX. Moartea. Apoteoza.

1. În 10 Decemvrie avea de gând să plece împreună cu Prea S. Sa Iuliu Hossu episcopul Gherlei a Roma. Însă înainte de plecare a voit să țină un discurs în ședința senatului, dar cu un sfert de ceas mai înainte de a ajunge la cuvânt, a explodat bomba infernală care lovindu-l în fața și în coaste, într'un moment i-a curmat firul vieții!

Vesta mortii sale atât de tragice și neașteptate a cutremurat faza întreagă, și mai ales în dieceză a produs o jale și consemnare de nedescris. În circularul prin care vica-rul capltular Dr Florian Stan vestea clerului și poporului credincios marea catastrofă a morții lui, se spunea: „Nemiloasa schiță pre Părintele nostru Ia nimerii în piept, iar pe noi în adăncul inimii; Lui I-a stîns viața trupescă, nouă însă ne-a răpît liniștea sufletească, căci în el am pierdut un Părinte mare, un Părinte falnic, cu calități de rar călăbri, un arhieru cu concepții ideale, cu planuri mărețe, a căror îndeplinire în parte cu mulți dor se așteaptă și Dieceza în El și-a fost pus toate speranțele . . .”

„Cine a fost Episcopul Nostru Dr. Dameriu Radu ca Pă-rintele al diecezei? Il vestesc pompoasele clădiri, nenumăratele

¹ Discursul a fost citit de către reposedatul fost senator romul Marchis în ședința senatului din 10 Decemvrie.

ajutoare și binefaceri întinse Diecezei din venitele sale episcopesci. Să-l jelim deci ca pe unul dintre cei mai mari Arhieri ce s-au perândat în scaunul acestei Dieceze, și să-l rugăm pe înduratul Dumnezeu în rugăciuni fierbinți să-l așeze în ceata dreptilor Săi în ferichia veșnică”.

Funerariile naționale grandioase ce l-au făcut de o dată cu a soțului său de martiri, ministrul Dimitrie Greceanu, do-lul profund manifestat dela înălțul Tron până la masele mari ale țărâmei și elogiile ce i-s-au adus atunci, au arătat că țara a pierdut pe unul dintre cei mai mari bărbați ai săi, dar în deosebi pierderea bisericeii noastre a fost reparabilă. „In moartea lui, spune iarăș P. E. Dăianu, pare că întrezărim încheierea grandioasă a unei lucrări de stil mare ca un grandios final al unei opere wagneriane, în care focul izbucnit din bomba cîminată, învălue cu aureolă frunzea eroului, care cade pentruca ideea, ce a reprezentat, să triumfe cum se cuvine, lege artis, în toate tragediile clasice”.

2. La dorința credincioșilor din Oradea, cari au voit să deie tributul dragostei și a venerațiunei celei din urmă mult iubitului lor Părinte, rămășițele lui pămîntești au fost transportate aici și după funeralii grandioase a fost așezate, în mod provisoriu în cripta bisericeii catedrale.

Conform dorinței sale de a fi înmormântat alături de iubii părinți, în 16 Iunie 1921, ziua aniversară a morței mult iubitului nostru tată† 16 Iunie 1905, osemintele lui au fost ridicare și transportate la Rădești, și a doua zi (Vinerea Sfintelor Rusaliilor) așezate în criptă. Ca un ultim rămas bun, Prea Sfinția Sa Dr. Iuliu Hossu episcopul Gherlei, care asistat de Rs. Domn canonic Dr. Victor Macaveiu delegatul I. P. S. Sale mitropolitul Dr. Vasile Suciu și de mai mulți preoți, a celebrat S. Liturghie și părăstasul obișnuit, mănecând din cuvintele: „Si te voiu odihni pre tine de toți vrăjmașii tăi, și va spune *fiie Domnul, că vei zidi lui casă. Și va fi după ce se vor plini zilele tale, vei dormi cu părinții tăi*” (II. Imp. VII, 11—12), a ținut o pătrunzitoare cuvântare, în care a relevat încă o dată vrednicia neperitoare a acestui mare Arhieru, care acum vine să se odihnească până la obșteasca înviere, în acest splendid lăcaș dumnezeiesc ridicat din dărnicia sa pe acest pămînt strămoșesc lui atât de drag. Să îi păstreze dată rudele și con-sătenii săi pururea cu recunoștință memoria și cu evlavie să îi facă pomenirea!

XII. Închind acum acest capitol și stînd adănc îndu-raqi, dar și plini de admirație la mormintele acestor doi mari Păstori ai bisericeii și preavrednicii bărbați ai neamului, cu neputință este să nu exclamăm: Oh Doamne, mîhnute sunt căile Proniei Tale! Căci pre cât s'au asemănat ei în multe fapte și lupte ale vieții, și mai ales pre cât de uniți au fost

în credința și dragostea către Dumnezeu și către Biserica mireasa lor, în iubirea către patrie și neam, pre atât de diferit le-a fost sfârșitul vieții și trecerea la odihna de veci!

Pavel s'a stins ca o făclie de altar istovit de ostenelele vieții, consumat de neputințele vârstei îmbătrinite în evlavie și muncă nepruhănită, departe de ai săi, dar aproape de altarul sub care dorea să se odihnească!

Radu a căzut ca un viguros stejar lovit de trăsnet, ca un erou pe câmpul de onoare, s'a stins ca o stea în nemărginirea văzduhului, dar lăsând în urma-i lungi raze de lumină, în inima țerei și în toilul muncii neodihnite pentru binele de obște, în deplinătatea puterilor trupești și sufletești, când Biserica și Patria așteptau încă mult dela mintea sa luminată și dela inima lui mare!

Inchinându-ne dată și noi cu smerenie și cu supunere înaintea voinței Tatălui cel ceresc, în ale cărui mâni suntem cu toții, după cum cu resemnare zicea adeseori episcopul Radu, să zicem și noi desprei ei: „Aduceți-vă aminte de mai marii voștri, cari v'au grăit vouă cuvântul lui Dumnezeu, la a căror săvârșire a vieții privind, să le urmați credința”. (S. Pavel către Evrei, XIII, 7).

X.

Episcopul Valeriu Traian Frențiu (1922—).

S'a născut la 25 Aprilie 1875 în comuna Reșița, județul Carașului, din părinții: Ioachim paroh și asesor consistorial și Rozalia Demeter. A absolvat liceul în Blaj și teologia în Budapesta. La 20 Septembrie 1898 a fost hirotonit preot și trimis la Viena în institutul S. Augustin și în anul 1902 a luat doctoratul în teologie. Cât timp s'a aflat acolo s'a ocupat și cu pastorația și instrucția religioasă a soldaților români uniți numărași pe atunci în aceea garnizoană.

În anii 1902—4 a fost vicenotar consist. și arhivar diecezan în Lugoj. În 1904—1914 a fost protopop în Orăștie, iar la începutul anului 1912 a fost numit vicar foraneu, paroh și protopop al Hațegului și în 4 Noembrie 1912 episcop al Lugojului. În 14 Ianuarie 1913 a fost sfințit episcop în catedrala din Blaj de către mitropolitul Mihail și episcopii Demetriu Radu al Orăștii și Vasile Hossu al Gherlei, toți trei foști antecesori ai lui în scaunul Lugojului.

Ca paroh și protopop s'a ostentit mult pentru dezvoltarea evlaviei și a vieții sufletești a credincioșilor săi și a poporului dela sate, fiind cel dintâiu care în colaborare cu scriitorul acestor șire și cu confratele Dr. Elie Dăianu protopopul Clujului, a introdus în dieceza Lugojului misiunile sacre populare, jinându-le toți trei mai întâiu în marea comună Cujir în zilele 14—16 Decembrie 1904. Iar în anii următori am mai finit împreună misiuni în alte multe sate din protopopiatul Orăștiei și vicariatul Hațegului. Ca episcop la Lugoj a continuat această operă apostolică mai ales prin dese vizitațiuni canonice și prin dezvoltarea și ridicarea nivelului pelerinajului dela mănăstirea Prislopului în vicariatul Hațegului, unde în anul 1912 a adus în procesiune dela Blaj vechia icoană făcătoare de minuni a Maicei Domnului.

În toamna anului 1913 a deschis în noul și pomposul edificiu moștenit dela antecessorul său Vasile Hossu, seminarul teologic, iar în cel următor a înființat în casa lăsată ca fundațiune din partea aceluiași antecessor, școala normală de învățeatoare.

La depărtarea sa din aceea dieceză a lăsat o considerabilă fundațiune.

2. În 25 Februarie 1922 a fost numit urmaș al episcopului marit Demetriu Radu în scaunul acesta al Orăzii și s'a instalat la 3 Maiu același an.

Instalarea și-o a ținut în zi de săptămână, Joia, ca să poată lua parte cât mai mulți dintre preoți, și a fost de față aproape întreg clerul diecezan, pre carele adunându-l în jurul său și-a desfășurat programul de muncă, pe care în lineaminte generale, ca un adânc cunoscător al vremilor grele de azi, l'a renumat în mulți grațioase cuvinte ale preacuceritului Părinte Papa Piu al X-lea: „*Instaurare omnia in Christo*”, adeca: reclădirea ordinii religioase morale grozav de zguduită prin războiul mondial și consecințele lui, prin readucerea sufletelor la Christos și întârrea lor în credința și morala creștină, fără de cari zadarnică va fi munca puterii lumesci de a reintrona și susține pacea și ordinea între popoare.

Pentru ajungerea acestui scop a îndemnat și îndatorat pe preoți să înființeze în toate parochiile reuniunile: Mariană pentru femei și a Sfintii. Pavel pentru bărbați, să predice rugul și să catalizeze în școli. Iar pentru ajutorarea și reformarea clerului însuși s'a reorganizat reuniunea de misiuni, s'a înființat asociația preoților adoratori și s'au introdus exercițiile spirituale pentru preoți. Activitatea clerului o controlează însuși prin vizitații canonice dese. Și mulțumită Domnului că roadele bune nu întâzie, precum se poate vedea și din faptul că din spiritul de jertă al poporului credincios, în anii păstoririi sale s'au zidit din nou: 6 biserici și 7 case parohiale și s'au reparat radical 16 biserici și 3 case parohiale și au fost sfințite 16 biserici.

În anul 1925 spre marea mângâiere a tuturor și cu mult folos sufleteșc s'a serbătorit în toată dieceza anul sfânt jubilar. În anul 1923 P. S. Sa episcopul Frențiu a călătorit la Roma la vizita ad limina și cu acel prilej a fost distins cu numirea de Asistent la Tronul papal. În luna Maiu 1925 împreună cu P. SS. Lor episcopii Iuliu Hossu și Al. Niculescu au condus un peregrinaj la Roma.

3. În zilele 4—5 Mai 1926 a ținut Sinod diecezan, în care s'au adus foarte importante și saluțanti decrete și hotărâri pentru buna administrare și rodnică păstorire a diecezei.¹

Cu deosebit fast și cu mare pompă s'a celebrat în zilele 15-16 Iunie 1927 aniversarea de 150 de ani dela întemeierea acestei dieceze. Tot cu acel prilej Prea Sfântul Părinte Papa Piu al XI-lea a acordat I. P. S. Sale episcopului Frențiu rana distincțiune a pâlului arhiepiscopal. Pentru eternizarea acestui mare

¹ V. Actelele și decretalele sinodului.

eveniment, a fost asezată în perețele dela miezânoapte al bisericii catedrale această inscripție:

MDCCCLXXVII 17 Iunie MCMXXVII

EPISCOPUL VALERIU TRAIAN FRENȚIU

clerul și poporul său credincios
sub domnia gloriosului rege al României

FERDINAND I.

Prăznuind aniversarea de 150 ani
dela înființarea

DIECEZEI ROMÂNE UNITE DE ORADEA-MARE

Reinoesc solemn mărturisirea credinței catolice și devotamentul nestămutat către Scaunul Fericitului Petru și venerază cu adâncă pietate pe urmașul lui în persoana

prefericitiului Părinte

PAPA PIU XI.

În anul precedent i s'a fost acordat și din partea guvernului distincțiunea de mare ofițer al ordinului Coroana României și răsplata muncii pentru biserică cl. I.

În zilele 30—31 Maiu 1928 sub înaltu-i patronaj și prezidiu, s'a sărbătorit cu mare strălucire și însuflețire aniversarea de 100 ani dela întemeierea liceului Samuil Vulcan din Beiuș.

4. Ca o mare necesitate a zilelor noastre, era o ediție populară cu note explicative a Sfintei Scripturi. Cu cheluiala I. P. Sale s'a făcut și aceasta, deocamdată a Testamentului nou, prin osteneala și îngrijirea Revs. D. canonic mitropolitian Dr Ioan Bălan în anul 1925 și acuru, fiind această ediție aproape epuizată, o comisie numită de I. P. S. Sa lucră la facerea alteia.

La începutul aceluiași an a apărut foaia diecezană: „*Vestitorul*”, care afară de partea oficială mai publică și foarte bune articole și ștudi de literatura bisericească. Cu binecuvântarea I. P. S. Sale a mai început să apară în luna Martie 1928 în Beiuș: „*Observatorul*”, revista cu caracter cultural și social religios, bine redactată și mult promițătoare pentru viitor.

Afară de acestea episcopul Frențiu este generos și dăruitor al presei și literaturii religioase și multe publicații de acest fel dărnicii Sale sunt a se mulțumi.

Pentru instrucția și formarea temeinică a clerului, în anul 1922 seminarul teologic a fost ridicat la rangul de Academie fiind numiți profesori tot bărbați cu pregătire aleasă și vrednică de înalta lor chemare. De asemenea vechia școală normală de băieți (Preparandia) a fost treplat dezvoltată la VII clase, putând să dea buni învățători, crescuți în spirit creștinesc și harnici de a fi și cântăreți în biserici.

Deosebită amintire merită și faptul că prin îmbăbătărea și sprijinul I. P. S. Sale a introdus în biserica noastră catedrală distinsul maestru de cor și multapreciatul compositor musical Profesorul Francisc Hubic, musica bisericească cu acompaniament de orchestră. Concertele date până acum în mai multe localități din țară din partea celui cor și critica elogioasă ce i-s'afăcut din partea multor oameni competenți, credem că ne îndreptățește speranța că a sosit timpul ca și în biserica noastră să se introducă pe toată linia acest gen de musică.

Pre lângă toate acestea episcopul Frențiu nu a înțeles de a fi la postul datoriei alături de cetații Arhieriei ai bisericii noastre, la conferințele episcopice și în senatul țerei, ori de câte ori au ajuns acolo în desbatere vre o lege care atingea interesele bisericii, cum a fost mai pe urmă mult agitatele dezbateri din jurul legii culturii a Concordatului cu S. Scaun.

5. Afară de această activitate de ordin spiritual, nu a trecut cu vederea nici cele materiale, fără după cât i-a fost cu putință a cheltui și mulți bani pentru păstrarea în bună stare și pentru dezvoltarea institutelor și așezimintelor diecezane. Vom înșira aci numai pe cele mai în semnate și în deobște cunoscute:

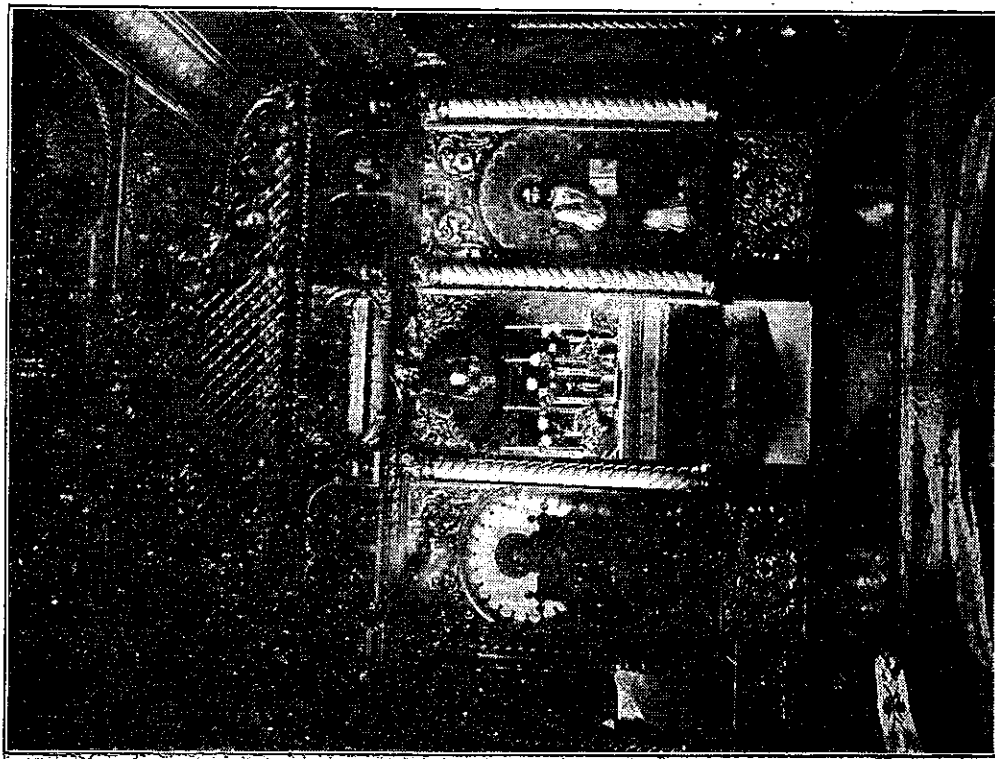
În Beiuș s'a reparat frumos biserica parohială; s'a zidit locuință pentru directorul dominal și sala de gimnastică la liceul de fete.

La Feniș, în pădure, s'a zidit un pavilion și s'a construit o pescărie de păstravi.

La Stana de Vale, s'au jinit în bună stare vilele și drumul și acum este în lucrare construirea unei noi vile episcopice și sunt proiectate și altele pentru dezvoltarea și modernizarea celui admirabil loc de recreare și de cură climatică.

La domeniul din Holod s'a construit o colnă pentru timpul culesului viei și o mare pivniță pentru păstratul vinului; s'a introdus lumina electrică în edificiile domniale și este în construcție o moară sistematică în locul celei vechi de apă.

În Oradea: în palatul episcopesc a fost provăzută cu iconostas artistic lucrat și pictată în întregime capela de către reputatul pictor d. Pall; s'a mărit considerabil corul bisericii

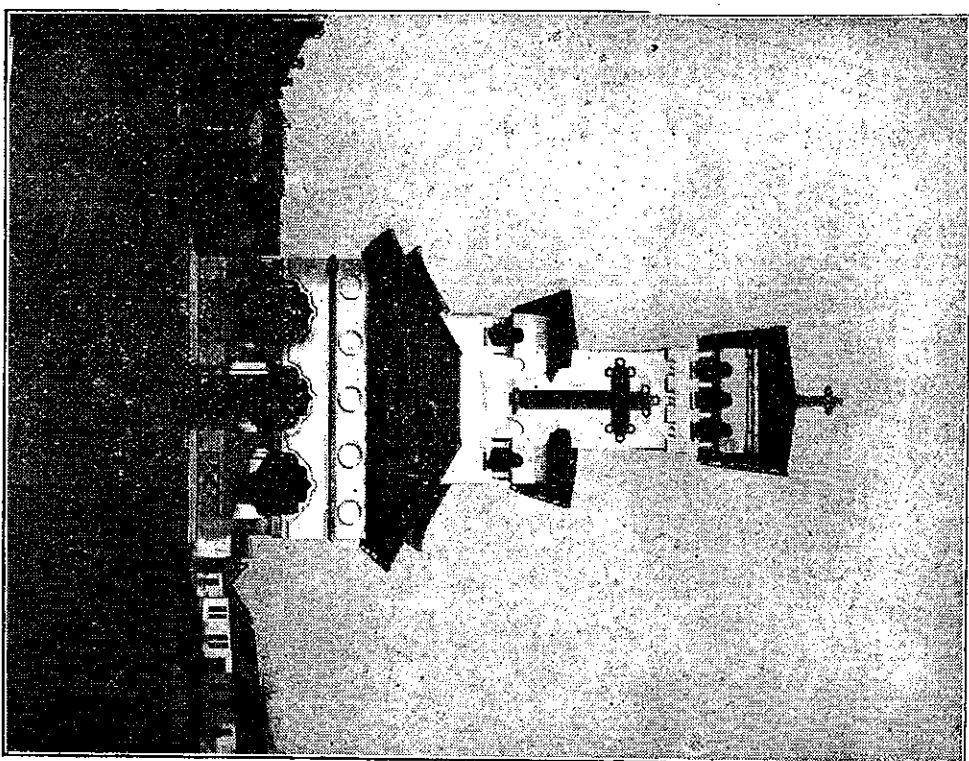

INTERIORUL CAPELEI PALATULUI EPISCOPEC DIN ORADEA.

cateedrale : s'a zidit o casă nouă în locul edificiilor vechi și dăăpănate ale fundațiunei Borbola din suburbiul numit că-râmădăria. Spre a putea încăpea la serviciul divin cât mai mulți din numărôșii soldați de ai noștri, s'a obținut dela episcopia de rit latin o vechie capelă, care s'a reparat radical și bogat. împodobit în stil românesc.

Înainte de deschiderea Academiei teologice a fost terminată aripa seminarului zidită de răpaușatul episcop Radu și rămasă din cauza războiului neterminată, numai sub acoperiș în roșu, iar în anul acesta pentru a putea cuprinde înștitutul pe toți elevii, s'a adaus al doilea etaj la edificiul de către strădă, ridicat oare când de către episcopul Erdeli, și întregului edificiu i-s'a făcut o fațadă nouă în stil românesc, făcându-se din acel edificiu o podobă artistică unică în acest mare craș.

Știm însă că cu aceste șirul marilor alcături și instituțiuni cu cari I. P. Ș. Sa dorește a îmbogăți dieceza, nu e terminat și îi dorim ani îndelungați și ajutorul Domnului ca să le poată duce la îndeplinire!

BISERICA MILITARELOR.

1776 a cerut dela episcopul Făgăraşului Grigorie Maior, să dimită din dieceza sa pe fraţii Iacob şi Nichifor Aron, doi bărbai vrednici şi distinşi. Maior în răspunsul său din 10 Dec. acelaş an scrie, că foarte cu greu se desparte mai ales de Iacob, care prin zelul şi înfelepciunea sa mult bine a făcut şi mai poate face în dieceză, dar conziderând lipsa noiei dieceze îl dimitte, cu condiţia însă ca ori când să îl poată revoca în serviciul diecezei sale.

Pe la începutul anului 1777 Dragoş a făcut la M. Sa punere pentru numirea canonicilor şi în 23 Maiu au şi fost numiţi: Iacob Aron, Arhiepiscopit sau Preposit, cu salar de 700 fl.

Ioan Simon, Arhidiacon sau Lector, cu salar de 600 fl. Gheorghe Fărcaş, Primiceriu sau Cantor şi tot o dată şi Şcoalaştic, cu salar de 500 fl.

Nichita Horvat, Ecclesiar sau Custode cu salar de 500 fl. Paul Beregi, (rutean). Cartoflace sau Cancelar cu salar de 500 fl.

Nichifor Aron, ca membru extern al consistorului, a fost numit vicar al părţilor bănăţene şi paroh al Timişoarei. Aceşti bărbai aleşi au fost dară cei dintâi membri ai consistorului noiei epării şi colaborarii episcopului Dragoş în greua sarcină de a pune solida temelie a aceleia, îndaloinire de care vom vedea că cu mare cinete s-au achitat cu toţii.

Salarele canonicilor chiar şi pe acele vremuri se puteau socoti prea modeste, şi nu ştim prin ce împrejurare, dar au fost mai mici ca ale canonicilor ruteni dela Muncaciu. În anul 1791 s'au mai urcat puţin, adecă al prepozitului la 1000 fl., la doi câte 900 fl., la alţi doi câte 800 fl. şi al celui din urmă la 700 fl.¹

În anii şi în deceniile următoare Capitulu nostru a cerut de nenumărate ori îmbunătăţirea soartei membrilor săi, aşa ca să poată trăi în mod cinsit amăsurat demnităţii lor bisericesti şi a împrejurărilor timpului, dar foarte arare ori li s'au ascultat cererile, şi astfel precând de ex. colegii lor de ritul latin, deşi 16 la număr, din dominiile lor imense, avea fie care venit anual cât episcopul nostru, ba prepozitul lor chiar mai mult, ai noştri cu mare trudă puteau duce o viaţă prea modestă.

A fost un timp, în anul 1806 după instalarea episcopului S. Vulcan, când capitulu nostru a crezut că membrii săi vor putea obţine ceva ajutor prin dobândirea micilor moşii erariali din prediile Vadász şi Kis-Zemlén cu un venit aproximativ de 1000 fl. dar nici acele nu leau putut obţine.²

În anii 1848—49 prin intervenţia episcopului Erdeli toţi

¹ Arh. d. No. 18 F. IV—17, 91.

² Arh. d. No. 35. F. IV—186. Mai sus p. 94.

XI.

Capitulu Bisericeii catedrale.

Despre Capitule Sinodul nostru provincial I spune: „Episcopii încă dela începutul bisericeii se foloseau în guvernarea bisericilor sale cu prezbiterii şi cu diaconii aflători la catedrala, carii constituiau senatul sau prezbiterial episcopului, fără de a cărui stat S. Ciprian nu întreprindea nice un lucru de mare însemnătate.¹ Despre vechia instituţie a prezbiterialor catedrali aflăm urme în faptele Apostolilor,² în cănoanele Conciliilor³ şi în epostolele Sf. Părinţi.⁴ Capitulele de astăzi înlocuesc prezbiterialle celea vechi, ale căror membri se numeau Canonici (existenţi sub regulă).⁵”

Este dară cert că deşi capitulele în forma în care sunt azi în fiinţă în biserica noastră, sunt de origine apuseană, totuşi în fond nu sunt streine nici de disciplina bisericeii orientale.⁶

Infiinţarea Capitulu bisericeii noastre catedrale a fost decretată în insaşi diploma de întemeiere a episcopiei din 26 Iulie 1776. În Bullele papale „Indefessum” şi „Apostolatus officium” (v. mai sus p. 54), nu se face amintire despre Capitulu, dar este conziderat ca existent în Bulla „Ingeniosa”, prin care s'a aprobat dotarea episcopiei cu dominiul Beiuşului, din al cărui venit avea să se pletească şi salarele canonicilor, cinci la număr. Tot aşa a fost statorit numărul lor şi în diploma Impăratului Iosif al II-lea din 16 Februarie 1781, iar al şaselea post sau stal s'a înfiinţat sub episcopul Darabant în anul 1791.

Atribuindu-se episcopului Dragoş dreptul de a face punere pentru numirea canonicilor, şi ne având el oameni de ajuns în noua sa dieceză pentru cele 5 posturi, în 8 Octomvrie

¹ Ep. C.

² C. XX, 17.

³ Cuni: I can. 16.

⁴ S. Ciprian, cp. 46, 35, 5.

⁵ Cancil prov. I Tit. II C. V.

⁶ Basilovits op. cit. P. V pag. 3—4; Dr. Al. Grama: Instituţiile calvineşti etc. Blaj 1895 p. 469—70; I. C. Silaghi: Enchiridian juris ecl. or. Orădea, 1880 p. 140.

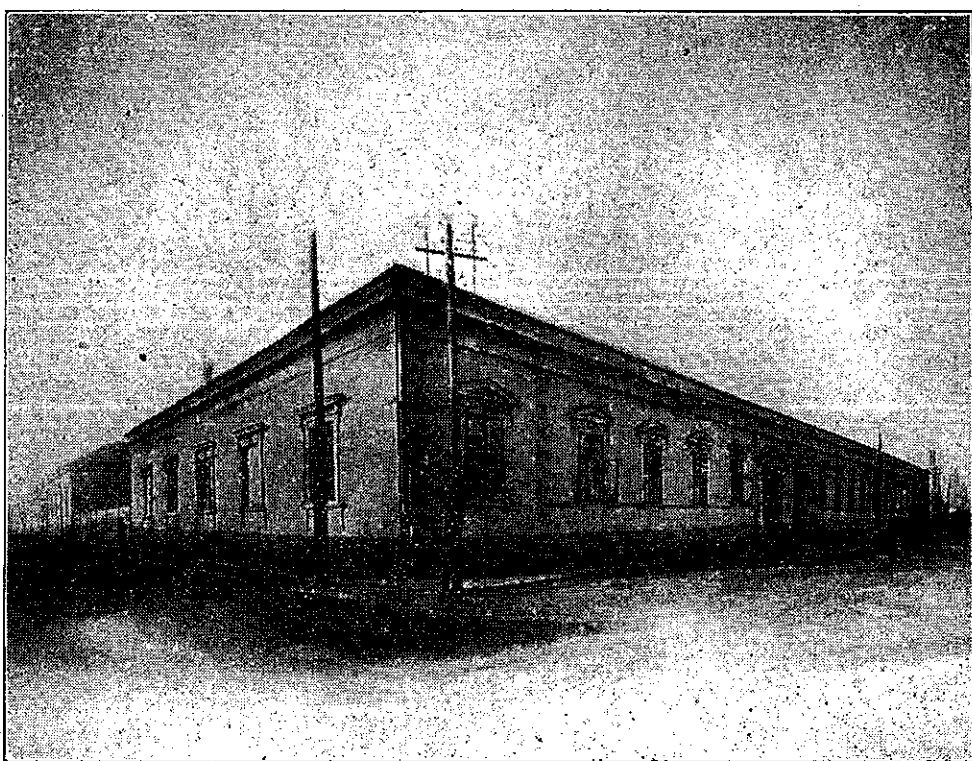
canonicii au primit câte un adaus de 400 fl. iar mai târziu un ajutor anual de câte 300 fl. și altul de 250 fl. așa că în anul 1915 salariile canon cilor erau în șir de: 4880 cor.; 4460; 4040; 3830; 3620; și 3410 cor. În anul 1919 guvernul lui Károlyi ne-a urcat salariile la toți egal câte 14.000 cor anual; iar sub guvernul române după multe variațiuni și schimbări am ajuns la leafă de bază de 2200 de lei și gradțiile cuvenite după anii de serviciu, așa că maximum de plată este de 20806 lei lunar.

Ca locuință li s'a dat canonicilor în anul 1778 fosta mănăstire a Jezuitor cu biserița de lângă ea închinată S-lui Egidiu și acolo s'au amenajat locuințe pentru 3 canonici. Pe seama propozitului s'a cumpărat în anul 1782 aproape de biserica catedrală o casă, dela un evreu cu numele Francisc Blum pentru suma de 1400 fl. și cu reparatul ei s'au spesat încă 248 fl. În anul 1791 s'au asemnat din fondul religiuinei suma de 7500 fl. pentru cumpărarea de case canonicale și episcopul Dragoș, în 6 Oct. 1794 a raportat Consiliului local, rez. că în 1791 s'au cumpărat 2 case cu 3533 fl. iar în 1794 ale 2 cu 3966 fl. Acuma dară erau 5 case, iar conform planului regulativ al seminarului, un canonic în calitate de rector al celui seminar avea să locuiască acolo, după cum s'a practicat apoi până în ziua de astăzi. Nu există însă nici fond pentru repararea și susținerea acelor case și numai în anul 1823 s'a putut forma din venitul unor staturi canonicale vacante un mic fond spre acel scop.

În focul năpraznic din anul 1836 au ars și casele canonicale cu tot avuțul canonicilor și pentru repararea sau reclădirea caselor, s'a obținut prin decret împărătesc un ajutor de 7767 fl. iar ca avans în contul vacanțelor canonicali viitoare 6189 fl. Cu mare greutate s'au putut susține aceste case și în ani următori, până când marele nostru episcop Michail Pavel, în schimbul lor în anii 1891—1892 a zidit frumoasele case de azi, pre cari însă din lipsa ori căruși fond. în vremele scumpe de acuin cu mare greutate le putem susține.

Din trecutul acestui capitol merită să mai amintim următoarele:

Fiindcă partea cea mai mare a preoșilor bisericei noastre sunt căsătorii, iar de altă parte episcopii își alegeau oamnenii de încredere și colaboratorii mai de aproape pentru ocărmuirea diecezei dintre preoșii celibi, cari singuratici fiind de regulă petrec timp mai îndelungate ca practicanți și funcționari bisericești în curtea episcopilor, tot dintre aceștia s'au ales cu preferință și membrii Capitulului, mai ales că și salariile lor erau atât de modeste, încât un preot căsătorit și cu familie,

CASELE CAPITULARĂ.

numai cu greu ar fi putut trăi într'un oraș mare ca Oradea potrivit rangului său. Din acest motiv însă, dela începutul diecezei erau nemulțumiri în clerul căsătorit, care a mers chiar până la treptele Tronului Jeluinduse de nedreptatea ce credea că i-se face. Așa s'a întâmplat în anul 1796 când cănta lor a fost trimisă din partea Consiliului locotit reg. episcopului Dărăbant ca să își spună părerea cu privire la numirea de canonic și dintre preoții căsătoriți. Episcopul a amânat răspunsul până în anul 1799, când a făcut și propunere pentru complinirea celor 2 locuri vacante, propunând în locul întâiu pe: Alexiu Pötsy, Simion Bran și Nicoleta Vitéz, toți trei celibți și pentru al doilea pe: Ioan Corneli celibe și Ioan Radnoți și Iosif P. Dalyai, ambii însurați. Au fost numiți Pötsy și Radnoți.

Părerea episcopului cu privire la preoții căsătoriți a fost, că deși în biserica orientală se perruie preoților căsătorita, totuși celibatul a fost în mai mare cinste și episcopii în întreg orientul se aleg dintre monachi și tot dintre ei își aleg și episcopii ajutorii și consilierii, căci preoții căsătoriți au să steie în familiile lor și locuesc la sate, apoi sunt și mai puțin învățați și mai puțin deprinși în adevăratul spirit bisericesc. Ca exemplu aduce Blajul unde fiindcă sunt monachi basilii prepozitului și asessorii consistorului sunt dintre ei. Cu toate acestea 1—2 pot fi numiți și dintre cei căsătoriți, dar nu mai mulți, deoarece episcopii de comun se aleg dintre canonicii, apoi dacă pot fi mai mulți s'ar putea întâmpla să fie chiar toți căsătoriți și atunci nu s'ar afla candidați la episcopie!

În special ce privește această dieceză, prin decretul împărătesc din 21 Februarie 1792 No. 3230, s'a dispus ca unul dintre canonicii să fie totdeauna rector al seminarului și ca atare să locuiască acolo, dar om căsătorit fiind nu ar putea. Propune dară ca cel mult 1—2 să fie căsătoriți și acuma îl propune pe I. Radnoți, care a și fost numit înaintea lui Radnoți mai fusese căsătorit G. Godșa (1788—1793), dar alții după dânsul nu am aflat să mai fi fost, deși s'au aflat totdeauna și între preoții căsătoriți foarte vrednici și distingi preoți; pentru aceștia au fost rezervate posturile de canonic onorari. Au fost însă nu mulți dintre preoții văduvi mulți canonicii actuali ajungând câte o dată să fie, chiar jumătate din membrii capitulari văduvi.

După obiceiul canonicilor de rîful latin și unii dintre ai noștri au umblat să capete ca distincție vre o abație titulară, de cari se află număroase pe teritoriul diecezei latine de aici. Primul a fost canonicul Iosif P. Silaghi care în anul 1808 a fost numit abate titular de Sf. Gavriil de Tileagd. După el au mai fost abați titulari: N. Borbola, I. Pak, I. Papp, Iosif Pop Sălăjanu, I. Korhanu, B. Nistor și A. Lauran. Acesta a fost și

¹ Arh. d. No. 32 F. III—1799.

cel dintăiu distins cu însemnata titulă de prelat papal și proto-notar apostolic.

În semn de precedentă și ca cei dintăiu dignitari ai diecezei, prepozitii capitulelor au și dreptul de a purta cruce cu lanț de aur și inel cu pietre scumpe. Acest drept prepoziții noștri l'au dobândit prin intervenția și la propunerea episcopului V. Erdeji în anul 1843, când tot el a cumpărat și lanțul, crucea și inelul ce îl avem și acuma. Tot dânsul a mijlocit în anul 1850 și pentru ceialtați canonicii crucea sau însignia canonică: cruce de aur cu brațe egali, având la mijloc în email icoana Sf. Nicolae patronul bisericeii catedrale.

În regatul ungar numirea canonicilor o făcea după propunerea sau candidarea ternară a episcopului, regele în puterea privilegiului său de rege Apostolic, iar acum canonicii se aleg de către ceialtați membri ai Capitulului întruniți în sedință sub prezidiul episcopului care le dă decret și îi pune spre confirmare prin decret regal.

Statut aprobat din partea episcopului și a Sf. Scaun Apostolic Capitulul nostru nu are.

Seria Canonicilor :

1. Iacob Aroz (1777—1788), întâiu prepozit, din vesilita familie a Aroneștilor de Bistra din Ardeal (județul Turda). S'a născut în comuna Roșia Abrudului unde tatăl său Alexandru era protopop. Din bolez a avut numele de Ioan pe carele în călugărire, iniâmplată la anul 1758 în Blej, la schimb în acela de Iacob. După călugărire a fost trimis la Roma în vesitul Colegiu de Propaganda Fide, unde absolvă studiile filosofice și teologice și fu hirotonit preot în 12 Februarie 1765. În analele colegiului este lăudat ea un bărbat distins atât în colegiu cât și în oficiile sa.e preoțești în patrie.

Reintors acasă a purtat cu multă vrednicire diferite și însemnate oficii. ca: profesor, canonic, prefect al școalelor, missionar în părțile Hațegului, vicar foraneu și vicar general episcopesc sub 3 episcopi. În 23 Martie 1777 a fost numit cel dintăiu canonic și prepozit al nou înființatului nostru Capitul. În anii 1780—1783 a fost și prefect de studii în seminarul S. Barbara din Wiena, iar după moartea episcopului Moise Dregoș vicar capitular. În 1772 și în 1782 a fost între candidații la scaunul episcopesc al Făgărașului. Unii susțin că după moartea întâiului nostru episcop M. Dregoș (1 Aprilie 1787). I. Aron ar fi fost numit urmaș al lui, dar nu este cu nimica dedit (v. mai sus pag. 75). Poate să fi avut mari șanse să fie numit, dar a fost preterat în urma unui infam denunț anonim, în care el și colegii săi Nichita Horvat și Gheorghe Fărcaș erau acuzați la Corsiliul locotenențial reg. cu mai multe grave

abaleri canonice. Comunicându-se acel denunț Aron a răspuns în 12 Iunie 1787 într-o lungă epătare în care se desvînovește atât pe sine cât și pe ceilalți doi inculpați.¹ Se vede însă că nu a mai putut predispune cercurile hotărtoare din Viena în favorul său și scurt timp după aceea, în 21 Februarie 1788, a răpusat înainte de a putea vede pe prietnii săi Ignatie Dărăbant ajuns la demnitatea de care și el în trei rânduri fusese aproape. Aron a fost și un diligent scriitor istoric și de la el ne-au rămas: „*Memoriale Iacobi Aron*”, care conține însemnări diverse de când era elev în colegiul din Roma și un volum intitulat: „*Inscriptiones Daciae*”, care formează to-mul al V-lea din colecția de documente a lui Gh. Sincal.²

2. Ioan Filimon Simon alias Ferenczi (1777—1785), canonic ardiacon sau lector. De origine a fost din comuna Chintău, județul Cluj. A studiat teologia în Casovia și după hirotonie a fost paroh și protopop în Oradea (1762—1779). Fiind foarte zelos pentru propovăduirea unirei, a ajuns la așa de mare popularitate înaintea credincioșilor săi, încât după moartea lui Meleite, mulți au dorit să le fie episcop, și au fost chiar conflicte între partida sa și a lui M. Dragoș care a eșit învingător. Este cel dintău fondator al diecezei, căci la moartea sa, înălăplată în 30 Aprilie 1785, a lăsat o fundație de 300 fl. din Oradea și 500 fl. ca să se facă în tot anul în biserica cathedrală câte 2 sărindare.

3. Gheorghe Fărcaș (1777—1815), canonic primiceriu sau cantor, prepozit, de origine din Ardeal, născut în anul 1750 din părinți nobili. A studiat filosofia (liceu) și teologia aici în Oradea și după hirotonire a fost 6 ani paroh în Beiuș. La începutul înființării diecezei a petrecut cu episcopul Dragoș în Viena un an de zile fiindu-i spre ajutor la aranjarea multor chestiuni complicate inerente organizării diecezei. Timp de 4 ani a fost și vicarul general al episcopului Dragoș și după moartea lui a cutrărat mai multe sate predicând și întărind unirea. După moartea episcopului Dărăbant, în anul 1805 a fost și vicar capitular.

Fărcaș a fost om de o fire violentă, înrădăbilă și pătimasă și aceasta l-a adus de multe ori în grave conflicte cu colegii săi canonici și chiar cu episcopul Dragoș pe care l-a acuzat la Curtea împărătească cu foarte delestabile fapte, dar dovăduindu-se acuza lui neîntemeiată și episcopul aliat cu totul nevinovat, s-au ridicat din partea întregului cler diecezan în contra lui grave acuze și delegat fiind consistorul să-l judece a fost osindit la 4 ani de grea pocăință.

¹ Excusatio Iacobi Aron, în arhivul d. No. 135 F. II. a. 1787.

² Biblioteca d. Ms. No. 36 și 239—241.

pe cari i-a și împinat în mânășirea din Muncaci. Lui i-se atribuie și zădărnirea înființării unui seminar teologic propriu separat de cel de ritul latin, dar nu am aflat deplin justificată această învinuire.¹ Pre lângă toate scăderile lui Fărcaș a fost și om foarte erudit și de la el au rămas mai multe scrieri de valoare, însă fără să se fi tipărit vre-una, și se păstrează în biblioteca noastră diecezană.² A răpusat în 6 Iunie 1815 și episcopul Vulcan vestind prin circular clerului moartea lui, îl deplânge ca pe un: „Stalp al bisericei caledrale și foarte zelos pentru propagarea sf. unirii”.

4. Nichita Horvat (1777—1789), canonic ecclesiarh sau custode, prepozit. A studiat teologia în Oradea și la numirea sa de canonic era paroh în Beliu. După moartea lui I. Aron a fost ales vicar capitular și numit prepozit, dar nu presie mult a răpusat în 8 Februarie 1789.

N. Horvat este auctorul unei foarte interesante scrieri intitulate: „*Sermo seu verum speculum pacis, concordiae atque unitatis in commodum cunctorum Christi fidelium maxime populi graeci ritus uniti et disuniti. Viennae 1786*. Pe românește: *Postlante sau dreapta oglină a păcii, dragostii și unirii. Prin care cu dreptie dovediri cei uniti să mântuiesc de hulele carele lor li să aruncă. Iară neunții nici tritici a fi nici shismatici mai ales în neamul românesc a nu să putea a iene zice, să arăd. Viena la Ioan Kurzbeck 1787*.” Nu am studiat mai de aproape această scriere, dar cred că merită o deosebită atențiune din partea celor pe cari îi preocupă chestiunea unirei bisericilor.

5. Paul Bereghi (1777—1796), canonic cartoflace sau cancelar, de națiune rutean n. în comuna Petrișova comitatul Bereg. A studiat teologia în Oradea și a fost paroh în Arad. 1775—1777, iar după numirea de canonic administrator al parohiei Timișoarei și a vicariatului pășilor Banatului, 1782—1783. A răpusat în 25 Maiu 1795 și a lăsat o mică fundațiune pentru școala din satul său natal.

6. Gheorghe Papp Godșa (1788—1793). A studiat teologia în Viena în anii 1780—1784, și după hirotonire a fost preot în comunele: Chetea, Pișcolț și Poceiu și a întors multe suflete la unire. Numit canonic în 30 Aprilie 1788 a răpusat în 20 August 1793.

7. Samuil Vulcan, numit canonic în 30 aprilie 1788, iar în 25 Octomvrie 1806 episcop. Vezi biografia mai sus.

8. Iosif Papp Silaghi, (1790—1825), prepozit, abate titular. A studiat teologia în Viena și a fost pe rând: protocolist con-

¹ I. Ardelean, l. cit. p. 57.

² Ms. No. 31, 49, 50, 52, 93, 140, 218, 254 și 255.

³ Biblioteca diecezană No. 226 și 2859.

istorial, capelan la biserica catedrală, paroh român în Leta-mare și v. arhidiacon al Luncei. Numit canonic în 27 Iulie 1790, a ajuns prepozit și vicar general. An: îndelungași a condus cu multă vrednicie ca rector Seminarul nostru și la moarte a lăsat o fundație de premii pentru elevii cei mai buni, care însă astăzi nu mai există. A fost și asesor al tablei comitatului Bihor. † 31 Ianuarie 1825.

9. **Simion Maghier** (1791—1800). S'a născut în anul 1754 în Hajdu-Dorogh unde pe atunci era parohie română-ruteană unită. A studiat teologia în Viena, în 1785—1790 a fost profesor la cursul pentru învățatorii români uniți — professor scholae praeparandorum — și director al școlilor naționale române. A tradus pe limba română mai multe manuale aprobate pentru școlile românești de pe atunci, între cari și un Catehism aprobat pentru tipar de către episcopul Dărăbant, dar nu se știe din ce motive nu s'a tipărit. A fost numit canonic în 7 Martie 1791 ca cel dintâiu în postul al V-lea din nou înființat. † 16 Martie 1800.

10. **Zaharie Silaghi** (1794—1797). A studiat teologia în Viena, apoi a fost arhivar și protocolist consistorial în anii 1788—1791, iar în 1791 a fost numit paroh în Leta-mare și v. arhidiacon al Luncei. În 15 August 1794 a fost numit canonic dar poate din cauză de boală nu s'a mutat la Oradea și a răpus în Leta-mare la 6 Martie 1797.

11. **Alexiu Pötsy** (1799—1816), de naștere rutean, născut în anul 1752. A studiat teologia în Viena, apoi ca preot militar a luat parte în mai multe războaie. În anii 1779—1787 a fost paroh și v. arhidiacon în Arad iar în 1798 a trecut paroh și arhidiacon în Macău. În viața pastorală a fost foarte zelos pentru propagarea unirei. În 19 Noemvrie 1799 a fost numit canonic, iar în 1816 episcop la Muncaciu. A fost și asesor al tablei judiciare din cunitatele Arad și Cienad. † 1831.

12. **Ioan Radnoji** (1799—1842), prepozit, născut în anul 1758. A studiat teologia în Viena și Agria. Ca preot tinăr a fost paroh și v. arhidiacon în Vadul-Crișului 1785—1787, tocmai pe timpul când în acele părți erau mari lupte cu neuniții. În 1787—1798 paroh și v. arhidiacon în Oradea. În 5 Decembrie 1798 a fost numit arhidiacon, iar în 19 Nov. 1799 canonic și în 1825 a ajuns prepozit. În anul 1839 după moartea episcopului S. Vulcan, a fost ales vicar cepitular. † 20 Februarie 1842.

13. **Simion Bran** (1800—1817), de origine din Ardeal, născut în anul 1756. A studiat teologia în Viena, Agria și Lemberg sau Liov. Timp de 14 ani a fost paroh și v. arhidiacon în dieceza noastră și numit notar consistorial și vice rector seminarial, apoi paroh în Leta-Mare și v. arhidiacon al Luncei, iar în 20 Iulie 1800 canonic, † 4 Maiu 1817. Dela el a rămas

în manuscris în 2 volume un bun Catehism, traducere după un auctor cu numele Lauber.¹

14. **Ioan Corneli** (1808—1848) prepozit, unul dintre cei mai distinși și mai învățați bărbați și bisericești și ai neamului nostru din epoca sa, bun pițetin, colaborator și patron al marilor învățați Gh. Șircăi, S. Clain și P. Maior. Corespondența lui cu dânsi ne desăvănuște multe momente interesante din viața lor.² Insuși filclog distins și cunosător al limbilor latină, greacă, germană, ungară și în cățva a celei franceze și italiene, pe spele episcopului Vulcan a petrecut mai mult timp în Buda lucrând la compunerea Dicționarului de Buda, tipărit acolo în anul 1825.

I. Corneli s'a născut în Ardeal, comuna nu se știe, probabil în anul 1760, din părinți nobili. Credem că va fi avut alt nume de familie, care însă după obiceiul de atunci, în școală i-l'au schimbat în acela de Corneli. A studiat teologia în Viena 2 ani. Agria 1 an și Liov 2 ani, distingându-se în tot locul prin studiul limbilor, ajungând la perfecțiunea de profesor în cea greacă. A fost hirotonit preot în Blaj la 1 August 1788 și după aceea a fost cățva timp capelan în Oradea și a îngrijit cu multă abnegațiune pe soldații băntuții de ciumă în vechia hidiaccon al Crișului, apoi 14 ani a fost vicerecitor seminarial, profesor al cursului de învățatorii și director al școlilor naționale române din Bihor, ostendind cu foarte mare zel pentru înființarea și organizarea de școale la sate și cheltuind cu drumurile din al său suma respectabilă pe acea vreme de: 560 fl. 3 Ixr. care numai după multe rugăminți i-s'a refăcut. În anul 1807 pe neașteptate și fără nici o dreptate a fost lipsit de acel oficiu, însă tot în acest an a fost numit cenzor al cățrilor la tipografia universității din Buda, în locul decedatului Samuil M. Clain, dar postul nu l'a ocupat, căci suplicând după canonicat, în 1 Martie 1808 a fost numit canonic actual, după ce în 1800 fusese numit canonic onorar; în 1843 a ajuns prepozit. La numirea sa de prepozit a primit pentru sine și urmașii săi dreptul de a purta cruce de aur și inel. A fost și asesor al tablei judiciare a comitatului Bihor. Directoratul școlilor l'a purtat în mod intențional și în anii 1817—1844. În anii 1813—1814 a administrat și parohia Beliu, unde tradiția populară i-a păstrat pomenirea până azi, numinduse un nuc bătrân din curtea școlii; nucul lui Corneli.

După moartea vicarului capit. Radnoji în anul 1847, a fost al ales vicar cepitular. † 3 Septemvrie 1848.

Dela el ne-au rămas în manuscris 2 volume cari conțin

¹ Arh. d. Ms. No. 83—81.

² V. Dr I. Radu: Doi Luceferi etc.

o bogată colecție de discursuri din clasici latini și alți autori, și o foarte interesantă dispută ortografică cu P. Maior.¹

15. **Nicolae Vitez** (1817—1829) n. la anul 1765 în Ardeal. A absolvat filosofia sau liceul în Blaj și în a 1791 teologia în Liov. După hirotonire a fost capelan în Oradea, protocojist și arhivar consist. În 1792—1813 paroh în Negorid; în 1794 v. arhidiacon și asesor consist. în 1800 canonic onorar, în 1813 paroh și v. arhidiacon în Oradea, iar în 1817 canonic actual, fiind până în 1822 și oficial de v. arhidiacon. A fost și asesor al tablei jud. a comitatului Bihor. † 27 Aprilie 1829.

16. **Michail Munteanu** (1817—1833), n. la anul 1772 în Ardeal. A absolvat teologia în Viena și după hirotonirea de preot în anii 1804—1810 a fost profesor de filosofie la liceul din Blaj și de teologia dogmatică la seminarul teologic. În 1811 v. arhidiacon al Armenilor. În 1812 a fost primit în dieceza Orăzi și a fost numit secretar episcopesc și arhivar diecezan și a muncit mult pentru aranjarea și punerea în ordine a arhivei și bibliotecii diecezene. În 18 Ianuarie 1814 a fost numit canonic onor. iar în 1817 canonic actual. În 1832—1833 a fost și rector seminarial † 22 Aprilie 1833.

A scris o Teologia morală despre care episcopul S. Vulcan într-o înformatie din anul 1825, când l'a pus între cei trei candidați la demnitatea de prepozit, spune că a fost publicată și se citește cu mult folos „Conscripti etiam lingua valachica moralem pro populo quae est edita et cum fructu praelegitur”, poate să se fi tipărit în Blaj. Tot el a scris și o scurtă istorie a acestei dieceze, respectiv e a tot a neamului românesc, intitulată: „Brevis notitia religionis catholicorum, seu daco-romanorum et episcopatus graecoritus catholicorum magno-varadiensis”, publicată mai întâiu în șemalismul diecezan al anului 1845.

17. **Stefan Gyng** (1818—1832). Despre el numai atâtă știm că a fost preot în S. Andreiu apoi paroh și v. arhidiacon în Vasad și a fost numit canonic în 1 Decembrie 1818. În anii 1825—32 a fost și rector seminarial. † 22 Iunie 1832.

18. **Basiliu Kóvári** (1833—1838), n. la 13 Ianuarie 1772 a venit în dieceză de o dată cu incorporarea parohiilor sătmărene ca paroh și v. arhidiacon al Sanișăului. În dieceza Muncaciului fusese profesor de teologie și asesor al tablei jud. a județului Sătmăr. A fost numit canonic în 22 Sept. 1830 și † în 23 August 1841.

19. **Michail Tâlnaciu** (1833—1838) n. în anul 1788. A studiat teologia în Oradea și a fost capelan în Vad apoi în Oradea-Olosig și vicerector seminarial până în 22 Iunie 1833 când a fost numit canonic și rector seminarial. † 4 Ian. 1838.

¹ Ms. No. 109, 119 și 120.

20. **Nicolae Borbola** (1835—1877), abate tit. prepozit, n. la 26 Noembrie 1786. A absolvat teologia și dreptul în Budapesta luând doctoratul în dreptul civil și canonic — Doctor juris utriusque. — După hirotonire întâmplată în 23 Maiu 1811 a fost 3 ani paroh în Săuauieu iar în 4 Aprilie 1814 a fost numit director al școlilor naționale române și profesor al candidaților de învățatori. În anul 1816 a fost numit profesor ordinar de dreptul natural și public Juris naturae, gentium et publici universalis la Academia de drept și a funcționat până în anul 1845 când a fost pensionat. A fost și asesor al tablei jud. a comit. Bihor. În 6 Nov. 1824 a fost numit canonic onor., în 9 Iunie 1835 actual și în 1850 a ajuns prepozit. † 19 Aug. 1877.

A lăsat mai multe fundații, astăzi mici, pentru scopuri culturale și de binefacere (vezi la fundațiunii).

21. **Vasile Erdeli** numit canonic în 9 Iunie 1835, iar în 2 August 1842 episcop. (Vezi biografia mai sus).

22. **Vasile Cristian** (1843) n. la 6 Ianuarie 1792, hirof. 7 Nov. 1816. A venit din dieceza Muncaciului și a fost paroh în Tarcia, Vasad și Letă-mare, aci și v. arhidiacon. A fost numit canonic în 18 Octomvrie 1848 dar înainte de a își ocupa postul a repausat în 23 Dec. 1843.

23. **Ioan Pac** (1843—1863) abate tit. născut la 18 Ianuarie 1785 în comuna Poceiu. A studiat liceul ca elev al seminarului nostru și teologia în Oradea, hirotonit în 7 Ian. 1810. În 1810—1829 cooperat iar în 1830 paroh și v. arhidiacon în Macău. Numit canonic în 19 Octomvrie 1843, a fost câteva timp vicar general episcopesc și în anii 1843—1851 rector seminarial † 27 Aprilie 1863.

24. **Dr. Alexandru Dobra** (1843—1854), întâiu episcop al Lugojului, n. la 15 Februarie 1794 în comuna Șopertiu, județul Cluj, unde tatăl său Simeon descendentul unei vechi familii nobile, era preot. A fost primit în dieceză ca absolvent de anul 1 de teologie din Blaj și a mai studiat 2 ani în Oradea și 2 în Pesta. În 1 Nov. 1818 a fost hirotonit preot celibe și în anul următor a fost trimis la Viena unde după 3 și jumătate de ani a luat doctoratul în teologie. După întoarcerea în patrie a fost director al școlilor naționale, noter și asesor consist și secretar episcopesc. În 1824 canonic onor., în 1833 paroh și arhidiacon în Oradea și în 1 Octomvrie 1843 canonic actual, iar în 17 Martie 1854 numit episcop al noiei dieceze a Lugojului. † 13 Aprilie 1870. (V. Șemalismul diecezei Lugojului a. 1903 pag. 83 și u.)

25. **Ioan Alexi** (1843—1854), întâiu episcop al Cherleii, n. la 24 Iunie 1801 în comuna Maladia județului Selagiu. A absolvat teologia în Viena, hirotonit la 30 Oct. 1825. A fost 4 ani paroh în Borozel și alți 4 ani arhivar, noter și asesor consist. În 6 April 1835 a fost numit paroh în Oradea-Olosig în

1837 canonic onor și în 19 Oct. 1843 actual. În 17 Merite 1854. A fost numit episcop al noiei dieceze a Gherlei. † 29 Iunie 1863. În anul 1826 a tipărit în Viena o foarte bine apreciată gramatică română (Gramatica Dace-romana sive Valchica), iar ca episcop a lăsat să se tipărească foarte bune catehisme pentru școlarele populare.

26. **Iosif Pop Sălăjanu**, numit canonic în 27 Maiu 1845 și în 1 Noemvrie 1862 episcop (Vezi biografia mai sus).

27. **Gregoriu Kóvári** (1851—1870), n. la 31 Octomvrie 1796. A studiat teologia în Oradea, hirotonit în 27 August 1832. Profesor la liceul din Beiuș și în anii 1843—1851 director. În 15 Ianuarie 1851—52 a fost și rector seminarial † 10 Februarie 1870. A lăsat o fundație de 3000 fl. pentru creșterea unui elev în seminar.

28. **Teodor Aron** (1855—1857) tot din nobila familie de Bistra, n. la 6 Februarie 1803 în comuna Tichindeal, județul Sibului, unde tatăl său a fost notar comunal. A făcut liceul în Blaj. Cluj și Odorheiu teologia în Budapesta. După hirotonire, 23 Aprilie 1829, a fost puțin timp arhivar diecezan; în anii 1830—35 profesor la liceul din Beiuș, în 1836 v. arhidiacon în Galșa și canonic onor. apoi secretar episcopesc și notar consistorial. În 1838 paroh în Arad, 1859—42 director al liceului din Beiuș. În 1842—48 revizor al cărților românești la tipografia universității din Buda, iar după desființarea celui officeu în 1849 a fost paroh provizor în comuna Delani (lângă Beiuș) și în 1850—55 translator la Consiliul locot. reg. din Buda. În 3 August 1855 a fost numit canonic școlastic iar în 11 Maiu 1857 prepoziit în nou înființatul capitol al diecezei Lugojului † 6 Aprilie 1869.

T. Aron a fost și un bărbat foarte erudit, care pre lângă multe și variatele oficii, cu multă vrednicie purtate, s'a ocupat și cu literatura. Lucrările lui literare sunt: „Scurtă apendice la istoria lui P. Maior”, Buda 1828. „Catehctica practică”. Buda 1843. „Cuvântări bis. despre șapte păcate de căpetenie”. Buda 1847. „Anotări din istoria eclesiastică”. Buda 1850. Prin testament a lăsat câte o mică fundațiune pentru pomenirea sa, bisericeii catedrale din Lugoj și celei parohiale din comuna sa natală Tichindeal.

29. **Dr Ioan Vancea** (1855—1865), episcopul Gherlei, apoi arhiepiscop și mitropolit de Alba-Iulia și Făgăras, unul dintre cei mai mari Arhieri ai bisericeii noastre. S'a născut la 18 Maiu 1820 în comuna Vașad. A studiat liceul în Oradea ca elev al Seminarului nostru și teologia în Viena. După hirotonire, 10 August 1845, a fost puțin timp arhivar diecezan și capelan în Macău apoi a fost trimis la Viena în institutul Sf.

¹ Sematismul diecezei Lugojului a 1903 pag. 125—7.

Augustin și în 31 Iulie 1843 a luat doctoratul în teologie. Reintors în dieceză în zilele cele mai critice de revoluție, a fost pe rând: arhivar, viconotar, asesor consist., secretar episcopesc și profesor la școala normală diecezană de învățatori. În 3 August 1855 a fost numit canonic și inspector școl. diecezan. În 4 Iulie 1865 episcop al Gherlei și în 21 Octomvrie 1868 arhiep. și mitropolit S'a ocupat și cu literatura, scriind: „Dialog despre constituțiunea bis. ș. despre sinoade”. Oradea 1861 și: „Biografia sinoptică a episcopului gr. cat. de Oradea-Mare oare când Vasile baron de Erdel”.

30. **Ioan Pop sau Papp** (1858—1871), abate fiu, cavaler al ordinului Francisc Iosif n. la 6 August 1816. A studiat liceul în Oradea ca elev al seminarului nostru și teologia în Viena. După hirotonire, 14 Nov. 1839, îndată a fost numit vicerector seminarial, apoi profesor la școala normală. În 22 April 1858 a fost numit canonic și rector al Seminarului până la moartea întâmplată la 12 Aprilie 1871.

31. **Ioan Corhan sau Korhány** (1864—1881), abate tit., prepoziit, n. la 25 Nov. 1809. A absolvat teologia în Viena; hirotonit la 5 Sept. 1837. A fost cooperator par. în Lela-mare 1837—1840; admin. parohial în Sititelec 1840—45; paroh în Cheriu și Șimand 1845—1857; paroh în Oradea-Olosig, asesor consist. și v. arhidiacon 1857—1863; paroh în Oradea 1863 și canonic în 24 Maiu 1864. În 1879—1881 a fost vicar gen. episcopesc. † 24 Februarie 1881.

32. **Basiliiu Nistor** (1864—1879), abate tit. n. la 13 Decembrie 1811. A absolvat teologia în Oradea, hirotonit la 9 Octomvrie 1836 și numit profesor la liceul din Beiuș unde a funcționat 10 ani. În 1846—1864 paroh și v. arhidiacon în Vasad. Numit canonic în 24 Maiu 1864, a răpusat în 20 Aprilie 1879.

33. **Dr Ioan Sabo** (1867—1879), episcop al Gherlei, n. la 16 August 1836 în comuna Istrău județul Satu Mare. În anul 1853 a fost trimis la Roma în colegiul de ritul grecesc al S-lui Atanașie ca cel dintâiu elev bursier în cele 4 locuri fundate din partea Papei Piu al IX-lea pentru biserica noastră. Alegerea lui pentru această primizie a fost norocoasă și de bun auguri, căci a fost foarte talentat — multo ingenio praeditus, se spune în informațiile colegiului — și cu foarte bună purtare dar în toată viața lui de o fire închisă, melancolică și bolnăvicioasă de aceea nici nu a desvoltat vreo activitate mai intensiva. A fost însă foarte erudit și dădat cu o admirabilă memorie și dărz apărător al drepturilor bisericeii. În 26 Iulie 1859 a luat doctoratul în teologie, s'a reintors în patrie și a fost hirotonit preot la 4 Noemvrie acelaș an, apoi a fost numit: vicerector seminarial, profesor la școala normală și încă în 1861

¹ Sematismul istoric al arhidiecezei, Blaj 1900 pag. 45 și u.; Márki S op. cit. p. 40 și 57.

asesor consist. iar în 15 Maiu 1867 canonic. În anii 1871—1879 a fost și rector seminarial și la depărțarea sa, când a fost numit episcop la Gherla în 18 Februarie 1879, a lăsat Seminarului o frumoasă vie. † 1 Maiu 1911.

34. Teodor Kővári—Chioreanul (1871—1906), prepozit, născut la 10 Martie 1819 în comuna Portile (Portelek). A absolvit liceul în Oradea și teologia în Budapesta. Hirotonit preot în 3 Septembrie 1843, a fost numit tot atunci profesor la liceul din Beius, făcând și examenul de profesor în anul următor. Iar în anii 1861—1877 a fost și director. În 1862 asesor consist.; în 1866 canonic onor. iar în 26 August 1871 canonic actual, rămânând însă tot director până în 1877. În 1881—1893 a fost vicar general și în 1881 a ajuns prepozit. A scris un: Dicționar român-latin-maghiar și germân în 2 voi.¹ † 22 Februarie 1906. O lăsat o mică fundațiune de burse pentru ștudenții universitari.

35. Ioan Cucu (Kuvk) (1871—1888), z. la 15 Februarie 1810. A studiat teologia în Timnavia, hirotonit preot la 10 Noembrie 1834, apoi a fost paroh în Giunzi 1834—1844; Cocod 1845—49; v. ardiacon în Supurul de jos 1849—1871. a fost numit canonic în 26 August 1871 † 15 August 1888.

36. Nicolau Vulcan (1879—1884) nepot al episcopului S. Vulcan și tatăl scriitorului academician Iosif Vulcan, n. la 13 Decembrie 1805. A absolvat teologia în Viena și a fost hirotonit preot la 21 August 1831. Paroh în Holod 1831—1844; în 1839 asesor consist. în anii 1844—1879 paroh și v. arhidiacon în Letea-mare. În 15 Octombrie 1879 a fost numit canonic și a răpusat în 30 Aprilie 1884.

37. Paul Vela (1879—1909), abate tit. n. la 25 Iulie a. anul 1830 în comuna Srita, județul Arad. A studiat liceul în Oradea și Teologia în Viena. Ca student în liceu a fost membru al societății tinerimei române numindu-se și P. Vela Veritaru și în almanahului aceleia: "Diorite Bihorului" a publicat câteva poezii. În 20 Noembrie 1856 a fost hirotonit preot și numit profesor la liceul din Beius unde a funcționat până în anul 1865. În acel răstimp a publicat lucrarea sa ilustrată: "Biografia celor mai vestiți Români".² În anul 1865 a fost numit profesor la școala normală din Oradea și viceector seminarial. În 1876—79 a fost secretar episcopesc și director al cancelariei diecezane și în 15 Octombrie 1879 a fost numit canonic. În 1893—96 a fost și vicar general episcopesc.

Din activitatea publică a lui P. Vela merită să relevăm faptul că în anul 1894 fiind invitat prin decret regal să ia parte la comisiunea care avea să stabilească modalitatea convocă-

rei congresului autonom al catolicilor din Ungaria, s'a prezentat la ședința din 24 Februarie 1894 și a celit o declarațiune prin care a protestat în contra ruperii diecezei noastre din organismul mitropoliei de Alba-Iulia și Făgăraș, și a refuzat să ia parte la lucrările acelei comisii prin ale căreihotărâri se puneau în vedere schimbări esențiale în situația de drept public canonic a acestei eparhii.¹ A răpusat la 4 Aprilie 1909.

38. Dr. Augustin Laurann (1879—1912), abate tit. prepozit, prelat papal și protonotar apostolic. S'a născut la 5 Decembrie 1844 în comuna Petea, județul Salumare. A absolvit filosofia și teologia cu splendid succes în Roma luând doctoratul în amănândouă științele. Teza lui de doctorat în teologie a fost atât de minunat lucrată încât a fost depusă spre păstrare în biblioteca institutului de Propaganda fide. În colegiu se zice că a strălucit prin știință și virtuți — în virtutibus et scientia nituit. A fost hirotonit preot tot în Roma, dar prin episcopul său diecezan care petrecea acolo, la 4 Iulie 1867. Reintors acasă a purtat cele mai variate și mai importante oficii: actuar și protocolist diecezan; vicenotar, asesor și notar consist.; viceector seminarial și profesor la școala normală. În anul 1871 a fost distins cu titlul de camerar papal onor. și în 1875 arhidiacon onor. În 15 Oct. 1879 a fost numit canonic actual și rector seminarial, acest oficiu purtându-l până în 1906. În anul 1896 și 1903 a fost numit vicar general episcopesc. După moartea episcopului Pavel, în 1902—3 a ocărâmuț dieceza ca vicar capitulului. În 1900 prelat papal, în 1905 protonotar apostolic și în 16 Maiu 1906 a ajuns prepozit. † la 16 Octombrie 1912.

A. Laurann a fost un profund și mare teolog. Trăind o viață reirasă călăzută de principiul: "ora et labora", mintea sa ageră s'a îmbogățit cu cunoștințe teologice foarte vaste. Prețioasa lui bibliotecă, lăsată prin testament diecezei, constă în 585 opuri în 1440 volume, în mare parte luxuos legate, conține în splendide ediții scrierile Sf. Părinți și ale teologilor catolici mai celebri din veacurile mai de pe urmă. Cu toate acestea nu a scris mult. Când era profesor văzînd lipsa manualelor de școală, a lipărit:

"Creaștinul gr. cat. deprins în legea sa, manual catechetice și istoric pentru lumindlorți poporului", Oradea-Mare 1878. "Creașterea poporului, manual pedagogic didactic", Oradea-Mare 1879. În anul 1885 și cei următori a publicat în limba maghiară 7 broșuri polemice în chestiuni politice bisericcești, scrise într'un stil sarcastic și pișcător, dar și cu multă erudiție, cari au făcut mare sensație dar i-ău căștigat și mulți dușmani.

Din cauza acestor broșuri, și pentru faptul că o dată a

¹ A. d. Ms. No. 143—4.

² Mărti S. op. cit. pag. 55.

¹ Dr. A. Bunea: Discursuri, autonomia pag. 423—42.

voit să candideze ca deputat cu programul partidului național maghiar (al contelui Apponyi), mulți români l'au socotit de megliaron și înstreinat de neamul românesc; dar pe nedreptul, căci cei cari l'au cunoscut mai de aproape știu, că cu tot hiperzelul și intransigența lui în chestiuni religioase și cu toate greșelile lui politice, a fost un bărbat de caracter firm și foarte devotat bisericii și neamului românesc. Pentru Seminar a lăsat o fundațiune de 12.000 coroane.

39. **Artemiu Sarkadi** (1883—1908) n. la 31 Octomvrie 1832 în comuna Fegernic, județul Bihor. A absolvat filosofia și teologia în Oradea. Hirotonit preot la 26 Februarie 1854, e funcționat ca adm. paroh. în Sfârnaș 1854—1861, și în Borodul mare, 1861—1869. În 1874 a fost numit arhidiacon onor. și asesor consist. În anii 1869—1883 a fost inspector școl. reg. al comitatului Bihor și în 12 Octomvrie 1883 a fost numit canonic. † 2 Iunie 1908. Bun financiar și econom, a fost întâiul casier-director al Oficiului administrativ al fondurilor și funcționilor diecezane, înființat în anul 1899 și sub conducerea dânsului s'au zidit casele canonice în anii 1891—1892.

40. **Gheorghe Juhász** (1895—1906), n. la 24 Iulie 1824 în Oradea și tot aici a absolvat liceul și teologia Hirotonit la 27 August 1852, a fost admin. paroh. în Negru 1852—1856, în parohia neoconversă Semic 1856—1871 când a fost numit paroc și v. arhidiacon în Supurul de ios. Asesor consist. în 1874 și arhidiacon onor în 1877. În anul 1881 paroh și vicearhid. în Macău. În 12 Decemvrie 1895 a fost numit canonic și a răspausat la 10 Iunie 1906.

41. **Moise Neș (Nyes)** (1866—1911), n. la 17 Septemvrie 1843 în comuna Gurba, județul Arad. A absolvat liceul în Beiuș și teologia în Oradea. Hirotonit la 27 Aprilie 1871 a fost: profesor în Beiuș 1869—1872; paroh în Sinteia 1872—1875; în Ghetea 1875—1880, profesor la școala normală și în 1887 vicerector semin. în 21 Iulie 1896 canonic și rector seminar, inspector școl. diecezan și controlor la administrația fondurilor diecezane. † 4 Decemvrie 1911. A fost un neîntrerut orator popular și foarte zelos întru predicarea cuvântului lui Dumnezeu.

42. **Ioan Buteanu** (1906—1914) prepozit, n. la 25 Martie 1848 în orașul Carăi-mari. A studiat liceul și teologia în Oradea. Hirotonit preot la 13 Ianuarie 1875. Încă înainte de Hirotonire în a. 1871 a fost numit profesor suplimentar la liceul din Beiuș, iar în anul 1882, după ce a luat diploma de profesor. fu numit titular și în 1889 director, arhidiacon onor. și asesor consist. fiind căiva timp și rector al internatului Pavelian de băieți de acolo. În 26 Maiu 1906 a fost numit canonic și în 18 Iunie 1913 a ajuns prepozit. În anii 1907—1914 a fost director al școlii normale.

I. Buteanu a fost un om de o bunătate proverbială și înflăcărat român. În anul 1905 sub silinția unor grele împrejurări și pentru salvarea unor mari interese culturale românești, și-a pus candidatura de deputat cu program guvernamental și a reușit, dar făcând mai mult o jertfă decât repunând o victorie.

S'a ocupat și cu literatura și pre lângă diferite studii și discursuri publicate în anuarele liceului a tipărit în anul 1885: „*Istoria literaturii maghiare*”; în 1887 „*Gramatica limbii române*”, și o interesantă descriere a minunatului loc de cura climatică Sfâna de Vale și a împrejurimilor ei.¹

43. **Dr Florian Stan** (1906—1924), episcop titular de Axiopol, prepozit, protonotar apostolic, n. la 17 Martie 1857 în comuna legheriștea vechie, județul Satmare. A studiat liceul și teologia în Oradea, doctor în dreptul canonic. Hirotonit preot la 10 Aprilie 1887 a fost puțin timp cooperator parohial în Chereleuș, apoi făcând examenul de profesor în anul 1889 a fost numit profesor suplimentar și în 1892 titular la liceul din Beiuș. În 1896 v. archid. onor. și asesor consist. În 14 Decemvrie 1906 a fost numit canonic și în 9 Ianuarie 1915 a ajuns prepozit. În anii 1907—1916 a fost rector al Seminarului. În 19 Octomvrie 1912 vicar general episcopesc; în 5 August 1916 a fost distins cu titula de protonotar apostolic; iar în 3 Octomvrie 1922 a fost numit arhieru sau episcop titular de Axiopol și consacrat în 19 Decemvrie. Vicar general sub ambii episcopi D. Radu și P. S. S. V. T. Frențiu. În vacanța scaunului episcopesc: 3 Decemvrie 1920. — 4 Maiu 1922 a fost vicar capitular. A răspausat în 15 Maiu 1924.

Dr F. Stan ca profesor a fost sever dar drept, versat în studiile sale, limba latină și germană pe cari le-a propus după un metot practic și ușor. A publicat și o mică gramatică a limbii germane. A făcut o fundațiune la discreția Capitulului, care acum face: 83.569 Lei.

44. **Samuil Ciceronescu** (1909—1926), prelat papal, n. la 8 Februarie 1860 în comuna Ceheiu, județul Bihor. A absolvat liceul în Oradea și teologia în Satmare. Hirotonit preot la 26 Aprilie 1883, a fost: actuar diecezan 1883—1887; profesor la școala normală 1887—1891; arhivar diecezan 1891—1896; vicerector seminarial 1896—1898; comptabil și apoi director al administrației fondurilor diecezane 1899—1922. În 28 Maiu 1909 a fost numit canonic și în 24 August 1922 a fost distins cu titula de prelat papal. † 18 Aprilie 1926. A fost un preot evlavios și foarte conștiincios în împlinirea oficiului. A lăsat o fundație pentru augmentarea fondului bisericilor făcând patron în suma de 51.875 Lei.

¹ Prof. Dr C. Pavel: Prepozitul Ioan Buteanu în anuarul liceului din Beiuș. a 1913/4.

45. **Dr. Corneliu Bulcu** (1911—1914), n. la 13 Septembrie 1867 în Beiuș. A studiat liceul în Beiuș, filosofia și teologia în Roma luând doctoratul în amândouă științele. A fost unul dintre cei mai distinși elevi români ai Institutului Sf. Atanasie. Hirotonit preot la 13 Iulie 1890, s'a reintors în patrie în anul 1891 și a fost numit profesor la școala normală. În 1896 secretar consist. și v. arhid. on. În 6 Iunie 1911 a fost numit canonic și în 7 Octombrie 1914 schimbând cu colegul său Dr. Iacob Radu a trecut în capitolul din Lugoj. † 17 Maiu 1917.

46. **Dr. Iacob Radu** (1914), prepozit, prelat papal, fratele episcopului Demetriu, n. la 2 Ianuarie 1869 în comuna Ufalău-Săseșc, acum Rădești, în județul Alba. A studiat liceul în Blaj, filosofia și teologia în Roma, doctor în amândouă. În analele colegiului S. Atanasie are notă: „Die 11 Iunii 1883 studiis cum laude absolutis, reversus est in patriam. Pius, obediens et domesticae disciplinae diligens custos”. Hirotonit preot la 17 Aprilie 1892 s'a reintors în patrie în anul următor și a fost: administrator parohial în Șermeș, județul Ciuc, 1894—1896; spiritual la Seminarul teologic din Blaj și profesor de religie la școala normală de băieți și la școala civilă de fete, 1896/7; paroh al Românilor uniți și profesor la Seminarul catolic din București 1897—1899; vicenotar consist. și arhierar diecezan în Lugoj, 1 Sept. 1899. — 17 Aprilie 1902; paroh, protopop și vicar foraneu al Hategului, 1902—1911. În 3 August 1911 a fost numit canonic în Capitolul din Lugoj. În 22 Februarie 1913 a fost numit vicar general episcopesc, iar în 25 Maiu acelaș an rector al noului seminar și profesor de istoria bis. și dreptul canonic. A deschis și organizat seminarul și internatul de băieți în acelaș edificiu și în anul școl. 1913/4 a propus dreptul canonic.

În toamna anului 1914, schimbând cu colegul său Dr. C. Bulcu, a trecut în acest Capitol și a fost înșalată la 15 Noemvrie, iar în ziua următoare a fost numit vicar general substituit. În anul 1916 din încredințarea episcopului a făcut vizitație canonică în mai multe comune din județul Satumare și Arad. Cu datul 5 August 1916 a fost numit prelat domestic pontificiu (Antistes urbanus) iar în 28 Iunie 1924 a fost numit prepozit capítular și înșalată la 98 August.

Dr. I. Radu a dezvoltat și o rodnică activitate literară mai ales pe terenul istoric bisericesc. Prelângă colaborarea la mai multe foi și reviste, a publicat și lucrări de mare valoare. Site-rite lui sunt:

1. *Viata și operele Episcopului Dr. Demetriu Radu*, Vol. I. *Predici Oradea* 1923, un vol. în 4° de 306 pagini.
2. *Istoria vicariatului gr.-cat. al Hategului*. Lugoj 1912, un vol. în 4° de 414 pagini.
3. *Biserica Sf. Uniri din Tâmpăhaza-Ufalău (Rădești)*.

Oradea 1911, un vol. în folio de 103 pagini. Ediție de lux splendid ilustrată și ediție populară ilustrată.

4. *Manuscrisele din biblioteca Episcopiei gr.-cat. din Oradea*. București 1923, ediția Academiei Române, fascicol de 48 pagini.

5. *Doi luceferi rădăcitori: Gheorghe Șincai și Sarmuil M. Clain*. București 1924, ediția Academiei Române, fascicol de 121 pagini.

6. *Dreptul de patronat al fondului catolic religiosar și al studilor*. (În revista „Cultura Creștină” din Blaj, a. 1921) *Monografia orașului Oradea*, în „Buletinul Societății R. R. de Geografie” a 1921.

8. *Sarmuil Vulcan*, *Episcopul român unit al Orăzii (1806—1839) și biserica ortodoxă-română Oradea 1925*.

9. *Fundațiunea Episcopului Demetriu Radu*. Oradea 1925.

10. *Răspuns și Apărare*. Oradea 1927.

11. *Episcopul Baron Vasile Erdeli*. Oradea 1928.

12. *Istoria diecezei, în acest Sematism*.

47. **Coriolan Ardelean** (1913—1918), n. la 24 Octombrie 1860 în comuna Ufalău (Csengerjfalú) județul Satumare acum în Ungaria. A absolvat liceul în Satumare și teologia în Budapesta. Hirotonit preot la 18 Decembrie 1886. În anul 1884 a fost numit profesor suplinitor apoi titular la liceul din Beiuș; în 1896 asesor consist. și v. arhidiacon onor.; paroh în Carătmari și arhidiacon al parților Sătmărene 1904—1908; paroh și v. arhidiacon în Beiuș 1908—1913, când la 18 Iunie a fost numit canonic. † 29 Octombrie 1918.

48. **Ilie Stan** (1913), n. la 2 August 1864 în orașul Macău, acum în Ungaria. A făcut liceul în Oradea și teologia în Blaj. A fost hirotonit preot la 10 Aprilie 1887, în anul 1889 a fost trimis în Institutul S-tului Augustin din Viena și a luat licențiatul în teologie. În anii 1893—96 a funcționat în cancelaria diecezană, apoi a fost numit profesor de religione și spiritual la liceul de băieți și la școala civilă de fete din Beiuș. În anul 1912 a fost distins cu titula de asesor consistorial. Iar în 18 Iunie 1913 a fost numit canonic.

Ca orator distins având organ puternic și temeinică pregătire a ținut în biserica catedrală multe predici și cuvântări la ocazii importante, în Duminici și sărbători; mistuni exerciții spirituale pentru cler și elevii seminariilor. Căva timp a fost și profesor de elocvența sacră la Academia teologică, iar actual-minte este inspector al cateheților din Oradea.

49. **Dr. Gheorghe Micuș** (1915) prelat papal. Născut la 25 Martie 1874 în comuna Ciumești județul Satu-Mare (acum Sălaj), liceul l'a absolvat la călugării Premontrei din Oradea „Eximio modo” în 1895, iar teologia în Seminarul central la Universitatea din Budapesta, unde în 1903 a fost promovat de doctor în S. Teologie. — Hirotonit intru preot. celibe în 19

Decembrie 1901, fu numit arhivar diecezan și vicecontabil la oficiul administrativ al fundațiilor diecezane (1901—1904); pre-fect de studii la Seminarul diecezan (1904), profesor la școala normală diecezană și vicerector seminarial (1904—1915); ca profesor, la îndemnul și cu sprijinul moral și material al mult regretatului Episcop marțir Dr. Demetriu Radu, în 1906 a studiat organizația școalelor normale de stat din Cluj, Arad și Deva, în 1910 a celor din Salzburg și München și în 1911 a celei din București și pe baza experiențelor câștigate a reorganizat din temelii școala noastră normală, ridicându-o la nivelul școalelor normale moderne; a deschis și internat pentru elevi în zidurile Seminarului diecezan. — În 12 Ianuarie 1913 fu numit asesor consistorial și vice-archidiacon onor.; în 30 Octombrie 1913 director substituit la școala normală diecezană și în 26 Iunie 1915 director la aceeași școală; în 26 Septembrie 1915 canonic; apoi rector al Seminarului diecezan, având să chivernisească acest institut pe timpul războiului mondial între împrejurări extrem de grele, și să suferă și prigonirile comunismului (1916—1925). — În 29 Iunie 1923 vicar general episcopesc substituit; în 24 Noembrie 1923 prelat papal și 19 Maiu 1924 vicar general episcopesc. După intrarea armatei române în Oradea în 20 Aprilie 1919, fu numit cel dintiu Director regional al învățământului secundar în județul Bihor. Actualmintre iarăș este rector al Seminarului diecezan.

50. **Petru Tâmbaian**, (1922) s'a născut în 26 Iulie 1875 în comuna Crucișor (Valesut) din județul Sătmar. A absolvat liceul în Oradea iar teologia în Strigoniu (Ungaria) în anul 1899 și în toamna acestui an a fost numit prefect de studii sau pedagog la internatul „Pavelian” de băieți din Beiuș. La 3 Martie 1901 a fost hirotonit greeț și la 1 Septembrie numit profesor la școala normală (Preparandia) diecezană și prefect de studii la Seminarul din Oradea. În anul 1905 a luat asupra sa și sarcina de spiritual și exhortator al tinerimei din Seminar, acțiunea purtându-o și în Seminarul teologic deschis în anul 1912 după scoaterea elevilor noștri din Seminarul romano-catolic. La 17 Iunie 1903 a fost numit vice archidiacon onor și asesor consistorial. La 14 Noembrie 1919 a fost numit director al școalei normale diecezane, iar la 10 Maiu 1922 a fost numit canonic, conducând și pe mai de parte directoratul școalei normale diecesane, până în toamna anului 1924 când a trecut la Beiuș ca rector al internatului „Pavelian” de băieți și comisar episcopesc preste liceele de acolo. În anii 1925-27 a fost rector al Seminarului din Oradea.

51. **Dr. Grigorie Pop** (1924). S'a născut în 17 Noembrie anul 1885 în comuna Vașad din județul Bihor. A făcut liceul în Oradea, iar filosofia și teologia la Roma, în institutul de Propaganda luând doctoratul în filosofie și teologie. A fost

hirotonit preot tot acolo la 24 Maiu 1908 de către episcopul său diecesan Demetriu Radu care se afla acolo conducând un pelerinaj de evlavioși creștini români.

Reintors a casă a fost aplicat în cancelaria diecezană ca actuar, comptabil la administrația fondurilor diecezane, secretar episcopesc și prctonotar cnsistorial. La 1 Ianuarie 1916 a fost numit asesor consist. Din 15 Iulie-Noembrie 1919 a fost consilier la resortul cultelor în Consiliul derigent, apoi a revenit la oficiul său de prctonotar consist. și secretar episcopesc. La 1 Maiu 1922 a plecat la Roma ca paroh al coloniei române și procurator al Corului nostru episcopesc în Roma și a fost numit camerar secret papal. În anul școlar 1622—23 a fost și profesor suplinitor de cosmologie la facultatea filosofică a institutului de Propaganda apoi s'a reintors a casă și la 1 August 1923 a fost numit preot misionar diecezan și la 1 Ianuarie 1924 profesor la nou înființata Academie teologică diecezană, în 21 August 1924 a fost numit canonic.

52. **Augustin Maghiar** (1927). S'a născut la 23 Ianuarie 1880 în comuna Sanislău din județul Sătmar, azi Selagiu. A studiat liceul în Beiuș iar teologia în Budapesta și Oradea; în Budapesta a absolvat și literale luând licența. A fost hirotonit preot la 11 Maiu 1905 și a fost numit admin. paroh în Galșa. La 1 Sept. 1907 a fost numit coadutor iar la 1 Ianuarie 1908 admin. paroh în Pelea. În 1 Decembrie 1909 a fost numit profesor de relig.une și de limba română la liceul Premonstrensilor din Oradea și în același timp a fost prefect de studii, spiritual și vicerector al Seminarului.

În luna Septembrie 1919 a fost numit rector al internatului „Pavelian” de băieți și profesor la liceul de băieți din Beiuș. În 1920 a fost distins cu numirea de v. archidiacon onor. și asesor consist. În 30 Martie 1927 a fost numit canonic și la începutul aceluia an școlar i-s'a incredințat oficiul de rector al Seminarului, care oficiu l'a purtat până în luna Decembrie 1928 când a fost ales senator de Bihor.

Precum vedem acest Capitul a dat bisericei și neamului nostru mulți bărbați distinși și mari, între cari: un mitropolit, Ioan Vancea, șapte episcopi diecezani S. Vulcan, Alexe Polsy (acesta rulean), V. Erdeli, Al. Dobra, I. Alexi, I. Pop Sălăjanu și I. Sabo și un episcop titular, Fl. Stan, apoi literați, bărbați de școală, dignitari bisericesti și cucernici preoți a căror activitate a fost o adevărată binefacere pentru viața religioasă și culturală nețională a poporului nostru dela aceste extreme hotare a lui, unde atacurile de distrugere ale maghiarismului au fost mai vehemente și mai periculoase ca ori și unde și un puternic zid de apărare în contra acelor atacuri. De aceea vrednici sunt toți de recunoștința și veșnica pomenire a neamului întreg.

XII.

Fondurile și Fundațiunile Diecezan.

Episcopii diecezei noastre urmând pilda nenumăraților buni și vrednici Arhieri ai Bisericii creștine, cu mult zel și abnegațiune s'au nisuit, să adune mijloacele materiale de lipsă, pentru a își putea împlini sublima lor chemare în mijlocul poporului român. Și astfel din dărnicia lor și din jefia mai multor evlavioși și distinși membri ai clerului și a unor buni și milostivi credincioși, s'au întemeiat fondurile și fundațiunile diecezan. Despre originea, fazele, destinațiunea și starea actuală, după socoșile anului 1926, a celor mai mari și despre cari avem date istorice precise, dăm următoarea descriere:

I. Fondul preoților deficienți.

În primii ani ai diecezei preoții ajunși la neputință prin meau câte un mic ajutor sau mulă, cum se zice într'un act din anul 1786, de 40—100 fl. din așa numita „Cassa parochorum”, sau din fondul religiositar catolic. Ca pildă aducem că în anul 1793 preotul Petru Silaghi din Galoșpreu după un serviciu de 50 de ani primea o pensizne anuală de 200 fl., iar preotul Demetriu Popovici numai 80 fl. Dar și aceste ajutoare se dobândeau cu greu și erau nesigure. Iar în anul 1802 prin decretul îmbrățișat din 13 Iulie No. 18.253 și din 19 Octomvrie No. 23.275, și cel cu No. 3610 (Iuna și ziua nu se știe) s'ă enunțat hotărât, că fondul religioșilor nu mai poate plăti astfel de ajutoare. Din această cauză și avânduse în vedere, că din lipsa de fonduri nu se poate crește nici cler tînăr în număr suficient, s'ă aflat de lipsă ca spre a se putea remedia în cânta aceste neajunsuri să se înființeze fondul preoților deficienți la care episcopii să contribuie cât mai dămic, și toți beneficianții acestei dieceze să fie îndemnați, ca fie cât sunt în viață, fie la cazul moriții la lase o sumă oarecare din averiul lor spre scopul ajutorării preoților deficienți și a creșterii clerului tînăr. Drept aceea episcopul dupăce a ascultat părerea tuturor parohilor adunați în sinodele districționale, a convocat sinod diecezan pe 23 Decemvrie 1802, în care, în toate că nefiind încă regulată dotațiunea clerului și foarte mulți dintre preoții abia au cu ce trăi, au hotărât că: Canonicii spre scopul arătat vor contribui o dată pentru tot deauna, cu 10 la

sută după salariul lor; iar ceialalți preoți dupăce întreaga stare a diecezei va fi regulată și vor avea selar suficient, să contribuie cu 9 la sută, din cari 3% pentru fondul preoților def., 3% pentru fondul clerului tînăr și 3% pentru crearea fondului de ajutorare a văduvelor și orfanilor de preoți, carele însă se va pune în aplicare numai presie 10 ani și până atunci venitul se va capitaliza. Dacă cineva nu ar plăti suma datorită, nici nu o ar lăsa prin testament, se va reținea din rămasul lui. Ca să se pună bază acestui fond preoții s'au obligat că vor plăti taxa pe 3 ani adecă câte 27 floreni, sumă pe aceea vreme foarte mare. Acesta este așa dară înălțul Statut al fondului preoților def. și viduo-orfanal.

Înainte de a se fi trimis acel Statut spre aprobare, episcopul Dărăbant cu datul 5 August 1803, a primit dela Consiliu o scrisoare în care era rugat ca asemenea cu ceialalți episcopi să-și deie părerea cu privire la modalitatea ajutorării în viitor din fondul religioșilor a seminarilor, parohilor, preoților def., a institutelor fraților Misericordieni și a celor de educație pentru fete. Dărăbant în 21 Decemvrie a răspuns într'o scrisoare mai lungă în care cu privire la fondul preoților def. scrie, că: un astfel de fond în dieceza sa până acumina nu există, ci preoții neapăi de serviciu primesc din fondul religiositar ajutoare de câte 80, 150 sau 200 fl. Dănsul ori și căl ar fi de îngreunat acumina cu zidirea bisericeii catedrale și a celei din Beiuș, totuș va da care care sumă și pentru crearea unui fond al deficienților. Tot o dată trimite spre aprobare Statutul pomenit mai sus. Consiliul a răspuns lui Dărăbant în 20 Martie 1804 No. 5656, că Statutul va fi aprobat, dar trebuie să fie iscălit din partea Capitului și a tuturor acolora cari au luat parte la ședința consist. în care s'ă alcătuit. Acesta s'ă și făcut în ședința consist. din 11 Maiu 1804 punându-se, după obiceiul de atunci, și siglul fie cărui iscălitor, după cum se vede pe actul original ce se păstrează în arhivul diecezan. În urma arăstoria prin decretul Consiliului din 9 Octomvrie 1804 Nr. 22268, Statutul a fost definitiv aprobat.

Din partea sa Dărăbant numai atâta a contribuit la crearea fondului, că prin testament a lăsat câte 500 fl. fondului preoților def. și al clerului tînăr.

Prin decretul îmbrățișat No. 14670 din 21 Iulie și No. 21972 din 4 Nemvrie anul 1806, episcopul Vulcan a fost convocat să înființeze un fond, din care să fie ajutați preoții deficienți și văduvele de preoți și între altele venite în acel fond aveau să se verșe și 1/3 parte din salariile atalurilor canonice vacante. Vulcan a răspuns în 26 Ianuarie 1807, că încă sub antecesorul său s'ă fost obligat clerul să contribuie pentru crearea unui fond diecezan cu câte 30 fl. de plăți în 3 ani, iar canonicii câte 100 fl. Din acest fond era

preoții tineri cari ies în parohii și preoții deficienți; vor trece însă mulți ani până când se va putea crea un fond îndestulitor, căci crescând din fericire în continuu numărul credincioșilor, va crește și acela al preoților. Pentru crearea fondului viduo orfanal încă vor contribui când li-se va regula dotațiunea. Și până când s'ar fi putut ajuta din puterile lor prin prealabilul decret cu No. 16928 din 1808, s'a dispus ca în această dieceză să primească din fondul religiuțar câte 3 preoți penzie anuală de câte 300 fl., iar dacă s'ar întâmpla să fie mai mulți preoți neapți de serviciu, să fie ajutoareți prin cooperatori sistematic dotați și preoții deficienți să fie lasați în folosința beneficului lor.

În anul 1809 canontul Simion Bran administratorul fondului arată că din taxele oferite de cler pentru înființarea fondului abia s'au încasat 249 fl. iar în restanță sunt 1127 fl. în anii următori s'a mai încasat st din restanțe așa că în anul 1814 starea fondului era: 1085 fl., iar un 1815: 1142 fl.¹ La dismembrarea celor 72 parohii dela dieceza Muncaciului fondul a primit: 447 fl. 24 cr.

Prin decretul Consil. loc. din 4 Ianuarie 1836 No. 113 s'a statorit ca din lăsamântul preoților decedați cu sau fără testament, după subtragerea speselor de înmormântare, să se rețină 5% pentru fondul seminarial și cel al preoților deficienți.

În 21 Aprilie 1846 No. 17710, Consiliul loc. încunoștințază pe episcopul Erdeli, că după ce din fondul religionar desținat pentru penzionarea preoților din această dieceză atunci în număr de 4, nu se ajung decât 806 fl. pentru completarea penziunii lor la câte 300 fl. mai asemenea 394 fl. din fondul episcopiiilor vacante. Deci fiindcă obținerea penziilor din acel fond umbra cu multe greutate și penza încă se redusese la 250 fl. din care un preot ajuns la nepuință nu putea trăi, episcopul Erdeli în 7 Martie 1848, în înțelegere cu Consistorul său, a hotărât ca după exemplul altor dieceze, să se înființeze și aici un fond propriu domestic, din care preoții deficienți să poată primi cel puțin câte 300 fl. pe an și spre acest scop îndeamnă pe preoți să contribuie la acest fond mai ales lăsându-i câte ceva prin testament. Această hotărâre a fost reînviată și în sinodul diecezan din anul 1882.²

Acesta a fost fondul așa numit: „public sau dotațional”, pre lângă carele a mai fost cel: „privat sau subsidiar”, întemeiat de către episcopul Pop S. care i-a pus baze cu dania de 2000 fl.³ Fondul public primea dela statul ungar un ajutor anual de 600 coroane care însă a fost sistat în anul 1907.

¹ A. d. No. 21 F. II—1809.

² Actele și decretale acestui sinod p. 69.

³ Protocolul capifular No. 29—1878.

Preoții diecezani până în anul 1906 nu contribuiau cu nimic la augmentarea acestui fond, care se alimenta numai din dobânzile capitalului, din micul ajutor dela stat și din eventuale donațiuni. În statutele fondului viduo-orfanal modificate în anul 1906—904, s'a statorit, că toți preoții și clericii diecezani cari sunt căsătoriți sau văduvi și au beneficiu sau aplicațiune salarizată, să plătească după întreg venitul lor în tot anul câte trei (3%) procente. Din aceste, preoții însurați și cei văduvi cu copii, vor plăti două procente în fondul viduo-orfanal și un procent în cel dotațional al preoților deficienți, iar cei celibi ori văduvi fără copii invers. Regularea definitivă a contribuției preoților la aceste fonduri s'a făcut prin statutele din 22 Maiu 1914. În Sinodul diecezan din 4—5 Maiu 1926, aceste două fonduri s'au unificat cu fondul viduo-orfanal, sub numirea de: „Fondul de penziune și ajutoare al preoților, văduvelor și orfanilor de preoți ai Diecezei române-unile, de Oradea-Mare.”

De prezent pentru preoții penzionari este statorită o penzie lunară de 2400 lei; 66 preotese văduve au penzie lunară 1200 Lei și deosebit pentru fie care prunc minor ajutor de câte 320 Lei. Văduvele mai primesc și ajutor dela stat de câte 1000 Lei iar preoți de câte 1200 Lei pe an.

II. Fondul Viduo-orfanal.

Bazele acestui fond s'au pus conform decretelor preînalte tot prin statutul amintit mai sus la fondul preoților deficienți. În mod special însă s'a avut în vedere crearea acestui fond prin decretul împărătesc din 30 August 1808 No. 18765, prin care a fost publicat și confirmat decretul din 5 August 1800 No. 8148, în care s'a fost hotărât ca pentru ajutorarea văduvelor și a orfanilor de preoți gr. cat.: 1. Să se facă celecătă de bani în fiecare dieceză gr. cat. pentru a se pune bază creerii unui fond de ajutorare. 2. Preoții căsătoriți să contribuie anual cu o sumă anumită, care însă să nu treacă peste 4% din venitul lor, iară cei celibi să lase ceva prin testament; și în cazul că nu ar lăsa, să se rețină din lăsamântul lor 1/3 parte care ar reveni săracilor, pe seama fondului. 3. În acest fond se vor vărsa și venitele intercalari ale canonicatelor și episcopiiilor vacante gr. cat. și episcopii încă se vor nuzi a contribuții la augmentarea lui.

4. Fondul va fi administrat din partea Capitulelor respective sub supraveghierea episcopilor și în tot anul se vor înainta socotile spre aprobare Consiliului locot. Venitul anual al fondului se va împărți în mod proporțional între vaduvele și orfanii de preoți.

În urma decretului împărătesc din 20 Dec. 1808 No. 26838,

consistorul diecezan înedința din 11 Februarie 1809 a hotărât, ca preoții să plătească la acest fond câte 5% după venitul lor, dar preoții s-au arătat neghiși și nepăsători, ba în anul 1813 nici nu voiau să mai plătească o sumă fixă ci au oferit unii dela 20—34 fl. alții 2—4% anual.¹ Prin decretul din anul 1836 citat mai sus s-au reînnoit dispozițiile unor decretelor anterioare în înțelesul căroara $\frac{1}{3}$ parte a lășământului preoților celbi decedați fără testament revenea acestui fond. Aceste cazuri fiind însă rare, fondul creștea încet așa încât în anul 1815 era numai de 1480 fl. și dat împrumut cu 6% aducea 88 fl. 48 cr. din care se dădeau ajutoare la 10 văduve câte 8 fl. 52 cr. pe an.² În anul 1824 la dismembrarea parohiilor din Săltmar dela dieceza Muncaciului a primit 6338 fl. 25 iar în 1859 a dat diecezei Lugojului: 7071 fl. Fiindcă preoții erau rău plățitori, vicarul capitular Radnoți în anul 1842 a dat ordin ca protopopii să subtragă cele 2% din salariul lor și să le trimită administratorilor fondului N. Borbola și V. Erdeli reținându-și pentru speșele de porto câte 1 fl.

Sinodul diecezan din anul 1848 încă s'a ocupat cu chestiunea acestui fond și a ales o comisiune care să facă statutele lui. Această comisiune din cauza evenimentelor cari au urmat a lucrat numai în anul 1852, când a făcut statutele. Averea fondului era atunci: 60,697 fl. 16 cr. cu un venit de 3636 fl. 80 cr. care se împărțea așa: Felelor prepozitului Radnoți 203 fl.; la 27 orfani de tată câte: 7 fl. 24 cr.; la 6 orfani de ambii părinți câte 10 fl.; la 2 văduve tare nepuținătoare deosebit câte fl.; iar restul se împărțea egal între 55 văduve.

Episcopul Erdeli pentru augmențarea fondului a dăruit suma de 4200 fl. care câțva timp s'a administrat separat iar în Sinodul diecezan din anul 1882 s'a împreunat cu fondul cel vechiu. Ca aparținătoare acestui fiind poate fi socotită și fundațiunea de 3000 fl. numită: „Lucreția”, făcută de canonicul Gh. Juhász în anul 1896, cu scopul ca din interesele ei să fie ajutoare.³ preotese văduve

În 5 Noembrie 1890 Consistorul a făcut un nou statut în care sau statonic: izvoarele de venit, administrarea fondului și modalitatea de ajutoare a celor îndreptățiți. Capitalul era atunci de: 136, 132 fl. 66 cr. Dispozițiunile vechilor 6 decretelor împătești cu privire la acest fond au fost reînnoite prin ordonanța comună a ministerelor ungare de Culte și Instrucțiune publică și de Justiție din 19 Iunie 1904.⁴ Statutele s'au mai modificat în 24 Decembrie 1906 și în 22 Maiu 1914, iar în

¹ A. d. No. 13 F. III—1813.

² A. d. No. 6. F. III—1815.

³ Circularele d. No. XXIV—1904.

Sinodul diecezan din 1926 fondul a fost unificat, cum s'a arătat mai sus, cu cel al preoților deficienți.

Capitalul fondului era la capătul anului 1928: 4.226.989 Lei

III. Fondul gimnasial și seminarial al episcopului Sannul Vulcan.

Fondul gimnasial a fost înființat de către episcopul S. Vulcan de o dată cu liceul din Beius pentru susținerea celui înștit, care este de 144.213 Lei.

Al doilea fond l'a fost înființat la începutul păstoririi sale anul 1806, pentru ajutorarea seminarului din Oradea. (Vezi mai jos p. VIII).

IV. Fondul: „Cassa diecezană”.

S'a înființat din lășământul episcopului Erdeli în anul 1862, pentru ajutorarea diecezei în diferitele și lipsuri Capitalul este 110.924 Lei.

Fundațiunile episcopului Vasile Erdeli.

După cum s'a spus în biografia acestui mare episcop, el pentru acoperirea nevoilor mai ardente ale diecezei, a înțemeiat mai multe fundațiuni în suma de 35.000—8000 fl. Capitalul acestor fundațiuni se menține și azi, iar dobânzile se folosesc spre scopurile indicate de piul fundator.

VI. Fundațiunile prepozitului Nicolae Borbola.

În lunga-i viață de 91 ani prepozitul Nicolae Borbola, fiind proverbial de crușelor, din modestul său salariu a lăsat mai multe mici fundațiuni spre diferite scopuri, anume:

1. Pentru biserica din comuna Savațeu, unde a fost cândva preot. 212 Lei
2. Pentru școlarii tot de acolo 1238 „
3. „ „ cantorul „ „ 1198 „
4. „ „ bisericei „ catedrale 2285 „
5. „ „ capșa din mahalaua cărămida 4094 „
6. „ „ cantorul acestei capele 5107 „
7. „ „ înmormântarea săracilor 1820 „

Total: 15954 „

VII. Fondul bisericilor sărace (fără patron).

La această fundațiune i-a pus bază tot Borbola prin dăruirea sa de 900 fl. în 1877. La aceea sumă s'au adăus cu timpul alte fundațiuni: a lui N. Caba 1492 fl., a canonicului Ioan

Cucu 200 fl, iar canonicul Samuil Ciceronescu a adaus în ma multe rânduri (mai pe urmă în anul 1925 — 30.000 Lei) cu totul 51.875 Lei. Scopul acestei fundațiuni era ca să fie ajutate bisericile sărace cari nu erau sub patronatul fondului religiounei ori a altei persoane și astfel avizate numai la puterea de jertfă a credincioșilor. Acuma însă fiind dreptul de patronat sistat, se dau fără deosebire mici ajutoare bisericilor mai sărace din dieceză. Capitalul este 56.287 Lei.

VIII. Fundațiunile seminariale.¹

Pentru susținerea unor elevi bursieri în seminarul din Oradea, mai mulți binefăcători începând cu episcopul Vulcan au lăsat câte 1—2 fundațiuni, cari acuma ne mai putând corespunde scopului pentru care s'au făcut, se administrează colectiv și interesele capitalului le folosește institutul.

Mai pe urmă a făcut pentru seminar însă fără scop determinat o fundațiune de 20.000 Lei regretatul Romul Marchiș-vicarul foraneu al Cerăilor Mari.

Capitalul tuturor acestor fundațiuni este 93.114 Lei.

IX. Fondul școlăii primare din Oradea.

Este cea mai veche fundațiune diecezană având de bază suma de 200 fl. testată de canonicul Ioan Simon († 1785), la care s'au mai adaus: a) Prețul unui mic intravilan donat pentru încălzitul școlăii de către căpitanul Ioan Dragoș, un nepot al episcopului M. Dragoș, și vândut în anul 1844 pe prețul de 126 fl. 12 cruceri. b) Suma de 800 fl. lăsată în anul 1844 de către credincioasa Ana Pál văduva unui cismar din Oradea, cu numele Gavriil Caba. Capitalul acum: 19.624.

X. Fondul școlăii de fete din Oradea.

A fost înființat din diferite donațiuni și din chiria unei case donată de către episcopul Vasile Erdeli, cu scopul ca să se înființeze o școală primară greco-catolică, română de fete, care însă din lipsa capitalului recerut nu s'a putut înființa. Casa acuma este în folosința școlăii normale diecezane de băieți, iar interesele capitalului acestei fundațiuni se folosesc spre diferite scopuri școlare. Capitalul este 71.416 Lei.

XI. Fundațiunea episcopului Mihail Pavel.

Episcopul M. Pavel prin scrisoarea sa adresată Capitulului în 7 Martie 1384 a depus suma de 50.000 cincizecimii flo-

¹ I. Georgescu Istoria Seminarului p. 74 și u.

reni ca bază a fundațiunei sale, numita de el: „Fundațiunea subsidiară Paveliană”, cu scopul ca din aceea să fie ajutate celelalte fundațiuni diecezane filantropice și culturale existente până atunci. În decursul anilor a mai adaus alte sume, după cum erată literile fundatiionale încliate la 30 Decembrie 1901, specificându-se scopul lor, pentru: Fondul de penziune al profesorilor dela liceul de băieți din Beiuș. (Acest fond în suma de 20.000 fl, a fost apoi separat de corpul fundațiunei și dat în administrarea corpului profesorilor); ajutorarea cu vestiminte a elevilor săraci din seminarul din Oradea. (Acesta încă se administrează separat); dar mai ales pentru întreținerea copiilor orfane de preot în internatul școlăii de fete din Beiuș.

Întreaga fundațiune la finea anului 1926 consta din 16 imobile, case, între cari și internatele și școlăile zidite de dânsul azi, de mare valoare. Notăm că 8 case din Beiuș sunt date în chirie profesorilor din Beiuș cu chirie anuală foarte moderată de 6—8000 Lei pe an!

Capitalul în bani și hârții de valoare este 1.655.480 Lei.

XII. Fundațiunea episcopului Demetriu Radu.

Episcopul Demetriu Radu prin scrisoarea sa din 10 Octombrie de 1918 a depus la Ven Capitlu suma de 500.000 cincii sute mii coroane ca baza fundațiunei sale numită de dânsul: „Fundațiunea auxiliară a Episcopului Demetriu Radu”. Pe baza acestei scrisori și încă a uneia rămasă dela dânsul în concept, s'au făcut apoi în anul 1925 Literile fundatiionale în înțelesul căroră: Din venitul curat al fundațiunei 25% se vor capitaliza ca rezervă pentru eventuale pierderi și pentru acoperirea speselor de întreținere a edificilor fundatiunei.

O parte oare care se va folosi pentru ajutorarea și dezvoltarea institutelor culturale diecezane greco-catolice române din Beiuș și Oradea-Mare.

Din rest se vor da ștupendii. (burse ori ajutoare) la ștudenți gr. cat. români cari vor urma cursurile la Universități și Academii și la alte școlae mai înalte de învățământ (licee etc.) și ajutoare la ucenici și calfe de meserii, având preferință rudenile fundatorului.

Averea fundațiunei în numărar și hârții de valoare la finea anului 1926 era de 1.148.779 Lei, iar socotind și imobilele: 5.163.779 Lei.

¹ Vezi broșura noastră: Fundațiunea ep. D. Radu.

XIII. Fundațiunea Iosif Vulcan.

Academicianul Iosif Vulcan († 9 Septembrie 1907) și soția a sa Aurelia n. Popovici († 21 August 1928) au făcut o fundațiune de 25.000 Lei, ca din dobânda capitalului să se deie burse la școlari din liceul român-uniți din Beiuș.

XIV. Fundațiunea prepozitului Teodor Kővári Chiooreanul.

Prepozitul Capitulului nostru Teodor Kővári-Chiooreanul († 22 Februarie 1906), e lăsat suma de 9418 coroane și câteva acțiuni de a unor bănci în valoare de 2300 cor. ca fundațiune de stundenți pentru studenții universitari români-uniți. Acum capitalul este 14.800 Lei.

XV. Fundațiunea Dr. Hendea.

Dr. Titu Hendea medic de circumscripție în comuna Ardușul din județul Sătmăr († 9 August 1909) și-a lăsat toate averea prețuită pe atunci la 100.000 coroane (unasiută mii cor.) cu scopul ca din venitul ei să se deie burse la studenții universitari români-uniți, cu preferință celor înrudiți cu dânsul, apoi celor din județele Sătmăr și Se. agiu. Interesele fundațiunii le folosește până când este în viață o nepoată a fundatorului. După vânzarea averei imobile capitalul fundațiunii este acum de 309.254 Lei.

XVI. Fundațiunea prepozitului Dr. Florian Stan.

Prepozitul Capitulului nostru și episcop titular Dr. Florian Stan († 15 Maiu 1924) și a lăsat averea ca fundațiune pentru scopurile ce le va afla de bine Capitulul, însă cu drept de usufruct al nepotului său preotul Vasile Stan. După o împăciuire făcută cu acesta, capitalul revenit fundațiunii face: 83.569 Lei.

Toate aceste fundațiuni și fonduri se administrează din partea Capitulului bisericei catedrale prin organul său:

"Oficiul administrativ al fondurilor și fundațiilor diecezan și sub supravegherea și controlul episcopului; diecezan și a exactoratului diecezan plener, care se întrunește în fiecare an o dată pentru revizuirea rațiunilor.

T A B L O U L

Fondul și fundațiilor diecezane.

1. Fondul de penze și ajutoare	4.226.989.—	Lei
2. Fondul gimnastial și seminarial al episcopului Samuil Vulcan	144.213.—	"
3. Fondul Cassa diecezană	110.924.—	"
4. Fundațiunile episcopului V. Erdeli	43.000.—	"
5. Fundațiunile prepozitului N. Borbola	15.954.—	"
6. Fondul Bisericilor fără patron	56.277.—	"
7. Fundațiunile seminariali	93.114.—	"
8. Fondul scoalei primare din Oradea	19.624.—	"
9. Fondul scoalei de fete din Oradea	71.416.—	"
10. Fundațiunea episcop. Michail Pavel	1.655.480.—	"
11. Fundațiunea episcop. Demetriu Radu	1.148.779.—	"
12. Fundațiunea Iosif și Aurelia Vulcan	25.900.—	"
13. Fundațiunea prepozitului Teodor Kővári	14.800.—	"
14. Fundațiunea Dr. Titu Hendea	309.264.—	"
15. Fundațiunea prepozitului Dr. Florian Stan	83.569.—	"
Total	8.008.613.—	Lei

Opt milioane opt mii șasesute teisprezece Lei.

INDICE ALFABETIC

A

Abrani (Vedres A) 84.
 Academia de drept din Oradea 211.
 Achim (Attim) preot român-calvin 9, 23.
 Aciău 41, 55.
 Adoni de Ieriu 41.
 Agliardi, cardinal 183.
 Agria, 40, 46, 47, 93, 208, 209.
 Alba-Iulia, 7, 12, 20, 138, 144, 178, 188.
 Alba-Iulia și Făgăraș, mitropolie gr.-cat. 114, 134, 142, 212, 215.
 Albani, cardinal, 54.
 Albrecht, arhiduce austriac, 134.
 Alejd, 9.
 Alexi Ioan, episcopul Gherlei, 110, 111, 167, 211, 221.
 Almojd, 41.
 Alutan C., vicar capitular în Blaj 137.
 Anderco P., vicarul Maramurașului, 121.
 Andrassy Iuliu, conte, ministru preș. ungar, 160.
 Andreiu din Dida, preot român-calvin 8.
 Andreiu din Nagra pr. rom.-calv. 8.
 Andreiu Sânt., parohie gr.-cat. 33, 41, 55, 210.
 Antonovici Isata, episcopul Aradului, 18, 21.
 Apponyi Ad., conte, ministru ungar, 157, 181.
 Arad, calvinismul la Români din Arad, 9 11.
 Arad, episcopie ort. 10, 12, 17, 18, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 41, 73, 78.
 Arad, județul și orașul, 9, 10, 11, 12, 16, 47, 50, 83, 98, 108, 124, 128, 208, 220.
 Arad, parohia rom.-unită, 55, 83, 94, 207, 208, 212.
 Arcadia, 22.
 Ardeal, 7, 8, 12, 34, 35, 49, 70, 103, 124, 125, 128, 137, 153, 210.
 Ardelean Gh., tatăl episcopului

Ardelean Coriolan, canonic, 219.
 Ardelean Ioan, istoric, 39, 54, 75.
 Ardelean Maria, mama episcopului Pavel, 167.
 Ardud, sinodul ref. din 11.
 Arduzel, 78.
 Armeni, comuna, 210.
 Armeni, popor, 93.
 Aron Iacob, prepozit, 76, 201, 205.
 Aron Nichifor, vicarul părșilor bă-năfene, 201.
 Aron Teodor, prepozit în Lugoj, 117, 212.
 Arsici, protopop ort. în Oradea-Venefia, 86.
 Atanasie, mitropolitul Bălgradului sau Ardealului 15, 25.
 Atanasie S., colegiu în Roma, 213, 218.
 Aușeu, 33, 41, 55.
 Avacumovici Paul, episcop ort. al Aradului, 86.
 Avram din Burda, episcop (?) rom. calvin, 8.
 Austria, 129.
 Axiopol, episcopie titulară 217.

B

Babeș Vincențiu 160.
 Bacsinsky Andrei, episcopul Muncacului, 47, 80, 94, 95.
 Baia-Mare, 94, 96, 167.
 Bălan Ioan, canonic mitropolitan, 195.
 Bălcescu Nicolae, 125, 126.
 Ballnți, 113.
 Banatul timișan, 47, 49, 50, 58, 97, 108, 128, 141, 153.
 Banffy Desideriu, br., ministru preș. ungar, 177.
 Bănlaca, 33, 41, 55, 84, 113.
 Barbara S., seminar în Viena, 93, 167, 205.
 Barițiu Gheorghe, istoric, 12, 122, 129, 142, 159.

- Bartenstein br. președ. secției ilirice din Viena, 40.
 Bărzava, 155.
 Băsești, Pop de familie nobilă română, 146.
 Basiliu și Basiliu, ord. monastic 68, 82, 144.
 Basileviș Ioanțiu, istoric, 42.
 Basistiș Iosafat, episcop de Crișeșvazc (Criș), 44, 47, 50, 80.
 Batyáni, Em., conte, comisar reg. 30, 31.
 Batyány Gheorghe, c., 94.
 Batyáni C., ministru ung. în 1848, 125.
 Bedeu, 55.
 Beiuș, 16, 17, 18, 25, 54, 73, 81, 108, 119, 124, 133, 134, 142, 157, 163, 195, 196, 206, 210, 211, 218.
 Beiuș, Liceul din, 65, 68, 118, 219, 143, 149, 156, 163, 170, 212, 213, 214, 216, 217, 219, 221, 229, 230.
 Beiuș, Internatul Pavelian, 156, 180, 220.
 Beiuș, parohia gr. cat., 108.
 Békés (Birichs), județ (comitat), 16, 50.
 Bellu, 18, 25, 27, 55, 56, 81, 86, 207, 209.
 Bémer Lad., episcop latin de Oradea, 124, 131.
 Benedict IX, papă, 47.
 Benedict XV, papă, 188.
 Benețelau, 78.
 Benkovic Aug., episcop latin de Oradea, 13, 14, 18.
 Beolhy Paul, magistrat, 29.
 Beolhy Petru, magistrat, 28, 29.
 Beregi Paul, canonic, 201, 207.
 Berti, 52.
 Betfia, 55.
 Beznea, 113.
 Bihor, județul, 7, 8, 9, 14—17, 21, 27, 31, 32, 38, 47, 50, 55, 81, 97, 102, 122, 141, 188, 209, 2-0, 211, 2-6, 220.
 Biserica catedrală, 60, 66, 89, 94.
 Bizanțy Gh., episcopul Muncacului, 114.
 Blaj, 51, 54, 76, 82, 92, 102, 110, 120, 126, 136, 15, 152, 157, 159, 160, 163, 169, 174, 177, 193, 205, 209.
 Blaj, școlălele din, 82, 129, 182, 212, 218, 219.
 Blaj, pronunțamentul din, 161.
 Bob Ioan, episcopul Făgărașului, Blaj, 58, 93, 96, 106.
 Bocsig, 21, 141.
 Bogsa, 113.
 Bojac C., 125, 126.
 Boiei, 74.
 Bonyi Alexe, 95.
 Borbola Nicolae, prepozit, 105, 111, 152, 98, 204, 211, 226, 227.
 Borod, 93, 144, 2-6.
 Boros Ioan, prepozit în Lugoj, 116.
 Borzei, 93, 211.
 Bradei, 33.
 Bran Simion, canonic, 96, 204, 224.
 Brașov, 115.
 Brașov, căzania de, 49.
 Brăhianu I. C., 176.
 Brăhianu I. I. C., 185.
 București, 25, 102, 108, 175, 177, 182, 190, 218, 220.
 Buda-Pesta, 39, 70, 79, 81, 82, 96, 102, 108, 120, 126, 132, 140, 160, 168, 177, 184, 193, 209, 211, 212, 219, 221.
 Buday Petru, magistrat, 28, 29.
 Budniți, 113.
 Bulcu Cornel, canonic, 218.
 Bulgaria, Români din, 153.
 Bunea Aug., canonic mitropolitan, istoric, 8, 34, 178.
 Buntești, 33.
 Buteanu Ioan, prepozit, 216, 217.
 Burytay Vincențiu, canonic latin în Oradea, istoric, 46.

C

- Căbești, 73.
 Caloceca, 42.
 Camilis, Iosif De, episcop, vicar apostolic la Muncaciu, 11, 12, 13, 14.
 Câmpul 33.
 Campanii de jos, 33.
 Capitulul Bisericii catedrale, 55, 56, 75, 92, 116, 117, 143, 200, 221.
 Căpitan, 78.
 Carceli-Mari, 97.
 Carol I, regele României, 187.
 Carol III, (VI) regele Ungariei, împărat roman al Austriei, 27, 32.
 Caroli Isata, preot unit în Debrețin, 14.
 Cartiovi, 14, 34, 104.
 Cârnceca, 113.
 Cărlănești, 33, 41, 56.
 Carlașena, sinodul din, 47.
 Cașovia, 206.
 Ceheiu, 113, 217.
 Cherbuș, 2-7.
 Chertiu, 213.
 Chioag, 93.
 Chioar, district, 96.
 Chizda, 98.
 Cianad episcopie r. cat., 93.
 Ciannad, județ, 47, 50, 110, 208.
 Cianadul sărbesc, 113.
 Ciceronescu Samuil, canonic, 217, 228.
 Ciocata, 113.
 Ciongrad, județ, 47, 50, 110.
 Cioplea, sat lângă București, 100.
 Clorof sau Gyuro, agitator contra unitii, 28, 29.
 Cipariu Timotei, prepozit în Blaj, 129.
 Circa sau Tirca, episcop aventurier, 15.
 Ciuchici, 113.
 Ciuhoi, 74.
 Ciunnești, 219.
 Ciun (Klein) Inocențiu, episcopul Făgărașului, 20, 137.
 Clain (Klein) Samuil, 62, 69, 70, 72, 76, 79, 104, 129, 209.
 Clemente XI, papă, 16.
 Clopodia, 113.
 Cluj, 2-2, 220.
 Coculba, 30, 55, 84.
 Cocod, 41, 214.
 Constantinopol, patriarhatul din, 9.
 Copăcel, 33, 41, 55, 84.
 Corădu, 33, 41, 55.
 Corneil Ioan, prepozit, 80, 1-0, 111, 149, 204, 209.
 Coruia, 41, 55.
 Cosdeni, 73.
 Costa Gh., curatorul bis. din Oradea Veneția, 29.
 Coșteleu-Mare, 113.
 Criș, district român-calvin, 8, 9.
 Cristian Vasile, canonic, 111, 211.
 Cristofor, episcop de Silvaș (Prislop), 8.
 Cristur, 93.
 Croați, 128.
 Crucșor, 220.
 Csáky Emeric, episcop latin de Oradea, 15, 16, 27, 55, 60.
 Csáky Nicolae, detto, 19, 20, 21, 27, 55, 60.
 Csurgovics Ioan, prepozit de Eperjes, 137.
 Cucu Ioan, canonic, 214.
 Czernovitz Arsenie, patriarhatul Sârbiilor, 15.

D

- Dăianu Elie, proto-pop, 191, 194.
 Dărmărie din Toffău, preot rom. calvin, 8.
 Derra, 93.
 Deva, 220.
 Deacovici, episcopul Aradului, 10.
 Dicționarul de Buda, 209.
 Dida (Deda de Bărcău), 55, 209.
 Dijir, 84.
 Diortle Bihorului, Almanach, 214.
 Diosig, 21.
 Dobra Alexandru, episcopul Lugojului 105, 111, 157, 211, 221.
 Dobra Simion, tatăl ep., 211.
 Dobra, teolog român în Louv., 76.
 Dominul episcopesc, 56-59, 82.
 Dosoftei, episcopul Silvașului (Prislop), 8.
 Drăgești, 113.
 Drăgăy (Dragos) Gáspár, boier calvin din Sătmăr, 11.
 Dragomir S., prof. istoric, 34, 35.
 Dragoș Ioan, căpitan, 228.
 Dragoș Ioan, deputat în 1848, 125.
 Dragoș Moise, episcopul Orăști-Mari, 32, 36, 38, 43-75, 76, 200, 201, 202, 205, 206, 228.
 Drăgotești, 93.
 Draxin Moise, misionar în Bulgaria, 153, 154.
 Dumbrăvița, 93.
 E
 Eftrem Bannyanin, episcop sărbesc în Oradea, 15.
 Eftimie, episcop de Silvaș (Prislop), 8.
 Eftimie, episcop de Vad, 8, 10, 12.
 Eötvös Iosif, br. ministru ung., 160.
 Eperjes, episcopie gr. cat., 96.
 Erdeli Nicolae, proto-popul Orăști-Mari, 62, 66, 100, 101, 107-145, 148, 149, 150, 186, 198, 201, 211, 221, 222

Erdődy Fr., c. cancelar împ. 46, 102.
Eszterházy Iosif, c. comisar împ. 87, 88.

F

Făgăraș, episcopia gr. cat. de, 49, 51, 96, 101, 138, 205.
Fancia, 33.
Fărcaș Gheorghe, prepozit, 79, 80, 84, 92, 93, 201, 205, 206.
Fărcaș Ștefan, vicarul episcopului latin din Oradea, 14.
Fegernic, 93.
Feneriș, 93.
Ferdinand I., regele României, 70, 187.
Ferdinand V., împăratul Austriei, 108, 125.
Finiș, 19, 55, 196.
Fiziș, 84.
Fischer, arhiepiscopul Agriei, 101.
Folea, 113.
Fondurile diecezane, 223-231.
Forgach Paul, episcopul latin al Orăzii, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 37, 39, 42.
Francezi, 124.
Francisc Iosif I., regele Ungariei, 113, 130, 133, 134, 172, 177, 181, 184.
Frențiu Ioachim, tatăl episcopului V. Tr. Frențiu, 193.
Frențiu Valeriu Traian, episcopul Orăzii Mari 64, 116, 188, 193-198.
Fughi Oșorheiu, 21.

G

Gaeta, 134.
Gaganetz Iosif, episcop de Eperjes, 136.
Gal din Almojd, preot rom. calvin 8.
Gal Ioan, 121.
Galbort Alexandru, 106.
Galbort Ioan, 106.
Gaios-Petreu, 41, 222.
Gaișa, 141, 212, 221.
Ganoczy, vicarul ep. latin din Oradea, 43.
Gavra Alexandru, 104.
Gavriil din Chiriteu, preot rom. calvin, 8.
Gebel Carol, consilier guv. 137.
Georgescu Ioan, prof. scriitor, 69, 118.
Geșiș, 84.
Ghenadie, episcop de Siliivaș (Pri-slop) 8.
Ghenadie II., episcop de Siliivaș (Pri-slop) 8, 10.

Gheorghe din Fancia, preot rom. calvin 8.

Gheorghe din Kamuti, preot rom. calvin 7.

Gheorghe de S. Gheorghe, preot rom. calvin 7.

Gheorghe din Mănăstirea, preot 14.

Gherla, episcopia gr. cat. 97, 138, 155, 167, 188, 211, 212, 213.

Ghetea, 207, 216.

Gârliște, 113.

Girș, 41, 55.

Giulja, 141.

Giungli, 214.

Godșa Ioan, canonic, 80, 204, 207.

Goluchovsky A. C. ministru austriac, 177.

Goșdu Emanoil, 125, 160.

Greceanu Dimitrie, ministru rom. 191.

Greci, 9, 11, 24, 32, 129.

Gregoriu XVI., papă, 110.

Gruulung, 113.

Gurba, 216.

Guttenbrunn, 83.

H

Habsburgii, 12.
Hadik, general împ. austr. 29.
Haidu-Dorogh, comuna, 203.
Haidu-Dorogh, episcopia ung. 97, 184, 185, 187.
Haineu, 33, 41.
Hainau, general împ. austr. 128.
Hălmagiu, 138.
Haslinger, agent aulic, 91.
Hateg, 193, 205, 218.
Hatos Vasile, candidat de ep., 20.
Heister, general împ. austr., 13.
Hendea Titus, Dr., 230.
Hertelendi Ig., comitele suprem al comit. Torontal, 110.
Hodermarsky, vicar. ep. rutean, 9.
Holban, general român, 70.
Holod, 55, 69, 196, 214.
Hossu Vasile, episcopul Gherlei 178, 184, 185, 193.
Hossu Iuliu, episcopul Gherlei, 190, 191, 194.
Horvat Nichita, canonic, 46, 201, 205, 207.
Hotar, 9.
Hubic Francisc, 64, 196.

I

Iegheriștea, 217.
Ienopolea, episcopie sârbească, 10.
Iesuți, 81, 96.

Iascău, popa din Dubricioni, 28.
Iaszló Paul, vicarul ep. latin din Oradea, 15, 16, 17.

Lateran, sinodul din, 22, 47.

Lauran Aug. prepozit, 150, 174, 204, 215.

Laureri Vasile, misionar in Bucu-rești, 176.

Laurian Treboniu, 120.

Laz, 29.

Lelesz, conv. (mănăstirea) din, 13.

Lemeni Ioan, episcopul Făgărașului, 104, 110, 121, 130, 136, 37, 148.

Leo XIII., papă, 170, 177.

Leopold I., împăratul Austriei 11, 13, 14, 15.

Leopold II., împ. Austriei, 81, 119.

Leta-Mare, sinodul calv. din, 8, 14.

Leta-Mare, parochie gr. cat. 33, 41, 208, 211, 213, 214.

Lwov, Lemberg, 48, 76, 93, 208, 213, 224.

Lipova, comună, 83, 98.

Lipova, episcopie sârbească, 10.

Lipsca, 19.

Lonovics Iosif, ep. Cianadului, 106.

Lucacu Vasile, 35, 69, 176, 178.

Lugoș, episcopia gr. cat. 97, 101, 115, 138, 163, 177, 178, 212, 218, 226.

Lunca, district, 28, 208.

M

Macău, 55, 83, 94, 107, 113, 114, 208, 212, 216, 219.

Macavei Victor., canonic mitropo-litan 191.

Macea, 74.

Maghiar Aug. canonic. 79, 80, 83, 208.

Măgura 33.

Major Grigorie, episcopul Făgăra-sului, 54, 55, 72, 201.

Major Grigorie, misionar în Mun-tenia, 100, 101.

Major Paraschiva, mama episco-pului D. Radu, 174.

Major Petru, 62, 69, 129, 209, 212, Maladia, 211.

Mănăia, 78.

Mangra Vasile mitropolit ort. r. 186.

Manu Iosif, 121.

Maniu Iuliu, ministru președ. român. 185.

Manuilovici Maxim, arhimandrit, 98.

Marcu din Pîșcari, preot, 14.

Margine, 41.

Maria, regina României. 70, 187.

Ignatie, vicar episcopesc ort. Ora-dea-Veneția, 18.

Igrîș, 113.

Ilie Ioresti, mitropolitul Bălgradului, 8.

Ioan din Cingir, prot. rom. calv. 8.

Ioan din Dubricioni, pr. rom. calv. 8.

Ioan din Iankafalva, pr. rom. calv. 8.

Ioan din Tătărești, pr. rom. calv. 8.

Ioan din Pristop, episcop, 8.

Ioan Siat din Ucuriș preot rom. calv. 35, 8.

Ioanovici Vidac Petru, episcop de Verșet, 88, 101.

Ioanovici Vincențiu, episcopul Ara-pului 16, 17.

Iorga Nicolae, prof. istoric, 102, 190.

Iosif II., împăratul Austriei, 58.

Istrău, 213.

Italieni, 124.

Italo-greci, 48, 50.

Izvin, 98.

J

Jebel, 113.

Josani, 33, 41, 84.

Jozsa Petru, comisar împ., 133.

Juász Gheorghe, canonic, 216, 236.

K

Kampmiller P., iesuit, 38.

Kaunitz, cancelar austriac, 54.

Kebeł M., vicarul ep. latin din Ora-dea, 15, 17.

Kemf, Ign. 31.

Keresztury Iosif, agent aulic, 43, 46, 50, 51, 56.

Kis-zemlén, 94, 201.

Klintonk Ioan, protopop ort. în Ora-dea-Veneția, 86, 88.

Klobuszky Fr. arhiep. de Caloceza 29

Knezeviciu Pachomié, episcopul A-radului, 72, 73, 74.

Kollar Fr. Adam, comisar împ. 23, 32, 38, 44.

Kopácsy Iosif, primat. Ungariei 135.

Kossuth Lud. guv. Ungariei, 69, 124, 125.

Kovaci Meletie, episcop vicar, 20-42, 48, 50, 54, 66, 70, 72, 206.

Kövári Grigorie, canonic, 212.

Kövári Teodor., prepozit, 214, 230.

Kövári Vasiliu, protopop, 95, 97.

Krișevaji (Criș) episcopia gr. cat. 44, 51, 52, 81.

L

Maria Pociu, mânăstire, 23.
 Maria Terezia, împărăteasă, regina
 Ungariei, 46, 52, 58, 60.
 Maramurăş, asociaţia rom. din, 168.
 Maramurăş, judeţul, 11, 44, 96, 122,
 128.
 Maramurăş, vicariat, gr. cat. 95, 168.
 Meleţele, vezi Kovaci.
 Miatoviici Ioan, protopop în Oradea-
 Veneţia, 73.
 Miculaş Gheorghe, canonic, 219.
 Mihai Pop, senior rom. calvin, 8.
 Mihai din Săreş, preotrom. calvin, 8.
 Mihai din Tătăreşti, preot rom. cal-
 vin, 8.
 Mihai din Turdaş (Tordasi), episcop
 rom. calvin, 7.
 Mihai din Voivodeni, predicator rom.
 calvin, 9.
 Mihaela Damian, protopop în Bata-
 Mare, 14.
 Mihail Gavril, 121, 143.
 Mihail Victor, mitropolit gr. cat. de
 Alba-Iulia şi Făgăraş 157, 164,
 170, 177, 185, 186, 193.
 Minţel, 141.
 Mistolczy W., consilier guv. 92.
 Misericordienii, ordin rel. 223.
 Moga Vasile, episcopul ort. rom. al
 Ardealului, 98, 102.
 Moise din Tătăreşti, preot rom.
 calvin, 8.
 Moldova, 181.
 Moldovan Ştefan, prepozit în Lu-
 goi, 177.
 Mohar Ioan, Dr. 69.
 Monastelii Dim. protopop în Săt-
 mar, 11.
 Moscova, 76.
 Muncaci, episcopia gr. cat. 10, 12,
 40, 42, 47, 49, 51, 52, 95, 96, 114,
 168, 201, 208, 210, 211.
 Munteanu Michail, canonic, 210.
 München, 220.
 Muscali (Rusj) 74, 132, 163, 181.

N

Nimnoeşti, 41.
 Nistor Iosif, 157.
 Nistor Vasile, canonic, 204, 213.
 Nogjorid, 55, 73, 83, 113, 210.

O

Oaş, protopoplatele din țara O. 94.
 Obradoviici Grigorie, director șco-
 lar, 102.
 Orlieșanvi Ioan, episcop latin al
 Orăzii, 16, 19, 21, 55.
 Orlin Ioan, senior rom. calvin, 9.
 Odorheiu, 212.
 Olsauszky Emanuil, episcopul Mun-
 caciului, 34, 36, 44.
 Othenu Ioan, episcopul Orăzii Mari,
 64, 68, 163, 164.
 Oradea (Ma-e), 14-18, 20, 21, 22, 25,
 29, 30, 41, 43, 48, 49, 51, 56, 62,
 56, 70, 115, 121, 133, 151, 163, 165,
 165, 183, 191, 196, 206, 207, 209,
 212, 213, 214, 215, 2 6, 217, 2 8,
 220, 221, 228, 229.
 Oradea episcopia gr. cat., 31, 35,
 47, 48, 50, 58, 78.
 Oradea ep.-pia rom. cat. 47, 50, 52.
 Oradea Osiog, 19, 58-94, 108, 210,
 211, 213.
 Oradea, Seminarul gr. cat. din, 58,
 62, 80-83, 89, 100.
 Oradea Veneția, 17, 18, 24, 25, 27,
 28, 26, 41, 43.
 Orăștie, 193.
 Oriteag, 33.
 Oștin Petru, nunțiu ap. în Viena,
 100, 108.

P

Pavel Michail, episcopul Orăzii-
 Mari, 64, 65, 69, 164, 165-192, 202,
 215, 228.
 Pavel de Turdaş (Tordasi), episcop
 rom. calvin, 7.
 Petea, 215, 221.
 Petrani-Vălanii, 33, 41, 55, 84.
 Petrișova, 207.
 Petru de Ciucu, preot rom. calv.,
 10.
 Petru de Isopolea, preot rom. calv.
 8.
 Petru de M. Petreu, preot rom. calv.
 8.
 Petru de Popești, preot rom. calv. 8.
 Petru de Tătărești, prot. rom. calv. 8.
 Pestis, 74.
 Philippiides de Gaia, com. imp. 31.
 Plietros, 17.
 Piscof, 55, 94, 207.
 Pituk Bela, 177.
 Piu VI, papă, 52, 58.
 Piu VII, papă, 97.
 Piu IX, papă, 59, 113, 134, 140, 151,
 153, 160, 164, 168, 213.
 Piu X, papă, 184, 194.
 Piu XI papă, 194, 195.
 Plevna, 163.
 Pluym A. M., ep. catolic de Nicco-
 poli, 133.
 Poceiu, 33, 41, 84, 146, 207, 211,
 Pocola, 93.
 Poinar N. protopop ort. din Peștiș,
 86, 88.
 Pojon, dieta din, 123, 131, 132.
 Pop D. Iosif, protopop, 80, 204.
 Pop Grigorie, canonic, 220.
 Pop Ioan, canonic, 204.
 Pop Mihail, protopopul Lancei, 18.
 Pop Petru, protopop, 95.
 Popești, 25, 26, 33, 41.
 Popofiu Iustin, orator bis. 152, 158,
 176.
 Popovici Dimitrie, 222.
 Popovici Ioan, 101.
 Popovici Vasile, episcopul Munca-
 ciului, 101, 167.
 Portița (Portelec), 314.
 Potși Alexe, canonic, apoi episco-
 pul Muncaciului, 90, 97, 10 , 204,
 221.
 Presaca, 84, 86, 88.
 Pristop, 93.
 Propaganda, congregația din Roma,
 100, 154, 156.
 Propaganda, școala, 19, 79, 82, 175,
 215, 220.
 Puchner, br. general austriac, 137.

R

Radnoti Ioan, prepozit, 79, 204, 209,
 Radu Demetriu, episcopul Orăzii-
 Mari, 64, 68, 69, 101, 165, 192,
 193, 217, 220, 221, 229.
 Radu Iacob, prepozit, 2 8.
 Radu Ioan, tatăl celor precedenți,
 174.
 Rădești, 174, 180, 190, 191.
 Rákoczy Gh. I., principele Ardea-
 Iului, 8, 10.
 Rákoczy Gh. II., principele Ardea-
 Iului, 11.
 Rákoczy Francisc II, principele, Ar-
 dealului, 15.
 Rákoczy Sigism, principele, Ardea-
 Iului, 9.
 Rampolla, cardinal, 183.
 Recea, 167.
 Rednic Atanasie, ep. Făgărașului,
 78.
 Rednic Gavril, protopopul Orăzii,
 162.
 Resedinta episcopescă, 66-70, 163.
 Reșița, 194.
 Rhedey Lud., conte, 105.
 Rimnocozy C., architect, 178.
 Rimnic, 102.
 Rogoz, 84, 86, 88.
 Roma, 21, 46, 52, 117, 129, 130,
 152, 153, 154, 155, 170, 175, 183,
 184, 185, 194, 205, 2 3, 2 5, 218,
 220, 221.
 Roman Alexandru, 101, 150, 157.
 Roman Iosif, 157, 158.
 Români, 7, 9, 10, 11, 13, 34, 32, 35,
 48, 49, 103, 125, 128, 130.
 Româna-Mare, 59, 75, 129, 187, 190.
 Rosia Abrudului, 205.
 Rudnay primatatele Ungariei, 105.
 Rusia (v. și Muscali), 117.
 Ruteni, 11, 15, 24 44, 48.

S

Sabo Ioan, episcopul Gherlei, 152,
 157, 170, 174, 32.
 Sabolciu, județ, 47.
 Săcaș, 113.
 Săcu, 127, 132.
 Sălaj, județ, 21, 35, 210, 230.
 Sălăjan, Pop Iosif, episcopul Orăzii-
 Mari, 62, 117, 118, 120, 146-162,
 204, 207, 212, 224.
 Salzbura, 220.

Sân-Job, abație 96.
 Sân-Lazar, 93.
 Sân-Nicolae-Mare, 113.
 Sanislău, 210.
 Santăul-Mare, 84.
 Sântesți, 163.
 Sarbi, 10, 12, 15, 24, 27, 32, 54, 96, 102, 125, 129.
 Sarcău, 93.
 Sărsăg, 93.
 Sași, 7, 128.
 Sătmăr (Satumare), oraș, 11, 14, 95, 217, 219.
 Sătmăr, județ. Români din, 10, 11, 12, 34, 35, 36, 47, 50, 81, 96, 97, 114, 128, 213, 220, 226, 230.
 Sătmăr, sinod. preoților români, 14.
 Sătmăr, sinod. preoților calvini, 11.
 Satolli Fr. cardinal, 183.
 Sauer, c. prepozit latin din Oradea, comisar împ. 81.
 Sava Brancovici, mitropolitul ort. al Ardealului, 10.
 Sava de S. Gheorghe, ep. rom. calvin, 11.
 Șaguna Andreiu mitropolit ort. rom. 126, 127, 137, 138.
 Șarcai Artemiu, canonic 2 6.
 Șavaieu 55, 211, 227.
 Șermaș, 218.
 Șulău Al. mitropolit gr. cat. Alba-Iulia și Făgăraș, 12, 143, 151, 154, 157, 160.
 Scitovsky Ioan, primatle Ung. 27, 131.
 Școala normală gr. cat. Oradea, 129, 143, 180.
 Semlac, 143, 216.
 Sengheli At. teolog rom. in Liouv, 76.
 Seștin, 113.
 Sfârnaș, 216.
 Sibiu, 120, 212.
 Sighetul-Marmației 95 168.
 Sighetul 33.
 Silaghi Pop Iosif, prepozit, 79, 83, 85, 93, 96, 146, 204.
 Silaghi Iosif, secret. ep. Vulcan 106.
 Silaghi Simion, tatăl ep. Sălăjan 146.
 Silaghi Zaharie, canonic, 208.
 Simion Ștefan mitropolit ort. al Ardealului 43, 46, 401, 206, 228.
 Sinteia 113, 2 6.
 Sîlindru, 41, 15.
 Sîmând, 113, 213.
 Sîncal Gheorghe, 62 68 69, 70 76, 104, 105, 128 148, 186, 209.
 Siria, 113, 21.
 Slatina în Bihor 113.
 Slatina în Maramurăș. 166, 114.

Uileacul Silvaniei, 78.
 Ungaria, 59, 66, 102, 128, 137, 153, 158, 161, 170, 215.
 Ungvár, 167.
 Ūrményi, consilier guv. 58.
 V
 Vadász, 94, 201.
 Vadul-Crișului, 41, 55, 84, 208, 210, 220.
 Vaida Al. Dr., ministru român, 186.
 Vălan, 73.
 Vălan, Gheorghe din, preot, 73.
 Vancea Ioan, mitropolit de Alba-Iulia și Făg. 116, 117, 144, 157, 159, 164, 168, 175, 178, 212, 221.
 Vass Ioan, 157.
 Vașadu, 33, 41, 211, 212, 213.
 Vașcău, 18, 23, 27, 38, 54, 56, 81.
 Vasici Paul Dr., 69, 104.
 Vatican, sinodul din, 155, 158, 162, 158.
 Vela Paul, canonic 214.
 Vermeș, 113.
 Verșei, 102.
 Viale Prelă, cardinal, 136.
 Vicea, 78.
 Vidin, Români din, 153.
 Vienna, 13, 22, 30, 32, 38, 43, 46 50, 51, 51, 54, 70, 78, 81, 82, 90, 108, 136, 37, 140, 148, 150, 152, 154, 163, 163.

Z

Zăbraniu, 55, 83.
 Zărand, județ, 16.
 Zărand, seniorat rom. calvin, 9.
 Zichy Iuliu arhiep. de Caloccea, 44, 47.
 Zsetkey Andreiu, vicar gen. episcopesc al Muncaciului, 44, 47.
 Zsivanovici Sinesie, episcopul Ardealului, 27, 28.

T

Tăbora Igu. episcop r. cat. 133.
 Tălnaciou Michail, canonic, 210.
 Tămăian Petru, canonic, 220.
 Tarasovici Michail, paroh și vicar al Sighetului M. 95.
 Tarasovici Vasile, episcopul Muncaciului 10.
 Târcaia, 66.
 Tarcia, 41 55, 146, 211.
 Tarkovits Grig., episcopul Eperjeshului 101.
 Teghea, craș în Arcadia, 53.
 Teoctist, episcopul Silvașului (Prislopului) 8.
 Ticvanul-Mare, 113.
 Tileagd, abația S. Gavriil de, 204.
 Timișoara, 56 103 107, 124 201.
 Timoteiu din Tămăia, preot, 14.
 Tirnavia (Nagy-Szombat), 34, 214.
 Tisza Ștefan c., ministru preș. ung. 185, 286.
 Tomiciu Ioan 121.
 Trapezunt, 34.
 Turci 13 163.
 Turda 44.
 Țarul Rusiei, 102.
 Țichindea Dim. fabulistul, 69.
 Țichindea, comună în Ardeal 212.

U

GREȘELI DE TIPAR

Pagina	rândul	3	din	sus	în	loc	de	aniversării	citește	aniversării
"	11	"	12	"	"	"	"	de Camililis	"	De Camililis
"	15	"	8	"	"	"	"	Trca	"	Trca
"	37	"	8	"	"	"	"	Orde	"	Oradea
"	54	"	19	"	"	"	"	ca	"	cu
"	56	"	7	"	"	"	"	desalată	"	desolată
"	55	"	7	"	"	"	"	poate	"	poată
"	58	"	15	"	"	"	"	Gapitulul	"	Capitulul
"	"	"	3	"	"	"	"	7500	"	2500
"	"	"	20	"	"	"	"	plății	"	plății
"	64	"	4	"	"	"	"	debutul	"	debutul
"	69	"	15	"	"	"	"	obsereă	"	observă
"	70	"	7	"	"	"	"	opiniunea	"	opiniune
"	72	"	10	"	"	"	"	vgloarea	"	valoarea
"	"	"	1	"	"	"	"	mijloae	"	mijloace
"	74	"	6	"	"	"	"	treacă	"	treacă
"	79	"	18	"	"	"	"	Clai	"	Clain
"	80	"	18	"	"	"	"	edeca	"	adeca
"	81	"	17	"	"	"	"	aveau se	"	aveau să se
"	82	"	17	"	"	"	"	limba	"	limba
"	83	"	16	"	"	"	"	primeea	"	primească
"	84	"	23	"	"	"	"	contribuit	"	contribuit
"	86	"	3	"	"	"	"	bârfortorul	"	bârfortul
"	87	"	27	"	"	"	"	consecrelam	"	consecreram
"	88	"	12	"	"	"	"	atarorit	"	statorit
"	89	"	14	"	"	"	"	laturgice	"	liturgice
"	"	"	8	"	"	"	"	dominiu	"	dominiu
"	100	"	1	"	"	"	"	ștlenjișă	"	științifică
"	106	"	7	"	"	"	"	numna	"	numai
"	"	"	7	"	"	"	"	presecură	"	persecută
"	119	"	13	"	"	"	"	ajutoroa	"	ajutorarea
"	122	"	10	"	"	"	"	lagisator	"	legislator
"	145	"	10	"	"	"	"	Dăsul	"	Dănsul
"	151	"	4	"	"	"	"	Activiaten	"	Activitatea
"	153	"	16	"	"	"	"	recomandun-i	"	recomandându-l
"	154	"	13	"	"	"	"	Daxin	"	Dyaxin
"	154	"	14	"	"	"	"	veacul	"	veacuri
"	159	"	7	"	"	"	"	Judaes	"	Judaeos
"	161	"	2	"	"	"	"	ușă	"	asa
"	172	"	14	"	"	"	"	sălbătăce	"	sălbătăcie
"	177	"	7	"	"	"	"	cuvinte	"	cuvinte
"	180	"	19	"	"	"	"	contului	"	contele
"	186	"	13	"	"	"	"	evea	"	avea
"	186	"	10	"	"	"	"	evea	"	avea
"	186	"	12	"	"	"	"	Ca	"	că

Pagina	rândul	5	din	sus	în	loc	de	constituian	citește	constituian
"	201	"	21	"	"	"	"	chate	"	chiste
"	201	"	12	"	"	"	"	dennitașii	"	dennitarii
"	208	"	8	"	"	"	"	vhor	"	vicar
"	218	"	10	"	"	"	"	98	"	28
"	223	"	5	"	"	"	"	atalurilor	"	staurilor
"	225	"	6	"	"	"	"	numărul 9 se elimnează	"	"
"	226	"	17	"	"	"	"	în loc de câte fl.	"	citește câte 10 fl.
"	227	"	14	"	"	"	"	și	"	ei
"	227	"	15	"	"	"	"	crufeilor	"	crufeior
"	229	"	6	"	"	"	"	specificându-se	"	specificându-se
"	230	"	15	"	"	"	"	capitului	"	capitului

Mal sunt și alte greșeli leuate cu vederea, de ex. schimbări de litere, ușor de îndreptat, provenind de acolo că unii dintre culegătorii nu au știut românește și corectura nu o au făcut în total noi.

CUPRINSUL:

Pretaja	Pagina
I. Antecedentele și începuturile S. Uniri în Bihor (1748)	3
II. Episcopul-vicar Melentie Kovaci (Kovács) (1748—1776)	43
III. Episcopul Moise Dragoș (1775—1785)	21
IV. Episcopul Ignatie Dărăbani (1788—1805)	43
V. Episcopul Samuil Vulcan (1806—1839)	76
VI. Episcopul Vasile Erdeli (1843—1862)	90
VII. Episcopul Iosif Pop Salăgianu de Băsești (1863—2873)	107
VIII. Episcopul Ioan Olteanu (1873—1877)	146
IX. Episcopii Michail Pavel (1879—1902) și Demetriu Radu (1903—1940)	163
X. Episcopul Valeriu Traian Frențiu (1922—)	165
XI. Capitulum Bisericii catedrale	193
XII. Fondurile și Fundațiunile diecezane	200
XIII. Indice alfabetic	222
XIV. Greșelii de tipar	233
	242

